

Jože Princič

**v začaranem
krogu**

**slovensko gospodarstvo
od nove
ekonomske politike
do velike reforme
1955–1970**

Jože Prinčič

**v začaranem
krogu**

**slovensko
gospodarstvo
od nove ekonomske
politike
do velike reforme
1955–1970**

123 93

N 03 -05- 1999 / 182

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

338.2(497.4)*1955/1970"

PRINČIČ Jože

V začaranem krogu : slovensko gospodarstvo od nove ekonomske
politike do velike reforme : 1955–1970 / Jože Prinčič. – Ljubljana :
Cankarjeva založba, 1999. – (Zbirka Ekonomska knjižnica /
Cankarjeva založba)

ISBN 961-231-121-8
97857280

KAZALO

7 Predgovor

11 Uvod

- 12 Gospodarska preobrazba in centralizem
- 14 Novi sistem ni mogel zaživeti
- 15 Od kapitalne graditve do sprememb v gospodarskem sistemu

19 Nova gospodarska politika (1954–1955)

- 19 Od Kidričeve smrti do IV. plenuma SZDL Jugoslavije
- 21 Vzroki za spremembo gospodarske politike
- 24 Načela in naloge nove razvojne usmeritve
- 28 Slovenci in nova gospodarska politika

31 Razvojni predah in iskanje notranjega ravnotežja (1956–1957)

- 32 Družbena plana za leti 1956 in 1957
- 38 Nova gospodarska načela se niso prijela
- 55 Okrepitev gospodarskega centralizma

59 Drugi petletni gospodarski načrt (1957–1960)

- 62 Zvezni petletni plan
- 68 Petletni plan LR Slovenije
- 71 Izpolnitev petletnega plana
- 91 »Nezdravi pojavi«
- 95 Dve usmeritvi – dve struji

101 Gospodarski zastoj (1960–1962)

- 102 Prvi znanilci gospodarskih težav
- 104 »Zaskrbljujoča« gospodarska gibanja
- 108 Gospodarski zastoj
- 111 Optimizem se vrača
- 113 Konec mita o jugoslovanskem gospodarskem čudežu

- 117 Ukrepi proti gospodarski krizi in mala reforma (1960–1962)**
- 120 Prvi ukrepi in utrditev prepričanja o nujnosti sprememb v gospodarskem sistemu
- 128 Nova gospodarska zakonodaja
- 137 Omejevalni ukrepi in dopolnilni predpisi
- 143 Velike težave podjetij pri prilagajanju na nove pogoje gospodarjenja
- 146 Slovenska politika in mala reforma
- 151 Perspektivni plan in mednacionalni spori (1961–1962)**
- 152 Gospodarskopolitični in metodološki problemi ter osnutek zveznega plana
- 159 Zvezni družbeni in republiški perspektivni petletni plan
- 165 Predčasna opustitev perspektivnega plana in mednacionalni spori
- 177 Nova ustava in gospodarske spremembe (1962–1963)**
- 178 Ustavna razprava in gospodarske spremembe
- 190 Gospodarstvo v novi ustavi
- 195 Sedemletni gospodarski načrt (1963–1964)**
- 196 Snovanje zveznega in republiškega plana
- 200 Slovensko nasprotovanje sedemletnemu planu
- 203 Poslabšanje gospodarskih razmer
- 211 Gospodarska reforma (1965–1969)**
- 215 Prvi koraki
- 221 Odmor med dvema dejanjema
- 225 Obdobje sprejemanja zakonov
- 230 Predolg zalet
- 239 Sape ni več
- 247 Konec iluzij
- 251 Slovensko gospodarstvo v reformi
- 252 Razpad velikih tehnoloških sistemov

- 257 Nova razvojna politika ter problem nerazvitih republik in območij (1966–1970)**
- 258** Spremembe v načinu planiranja ter zvezni in republiški srednjeročni gospodarski načrt za leta 1966–70
- 267** Vprašanje hitrejšega razvoja nerazvitih republik in območij
- 277 Pogled nazaj**
- 281** Nosilci najodgovornejših političnih in upravnih položajev, ki so bili v letih 1955–1970 v ospredju pri oblikovanju gospodarske podobe Slovenije
- 283** Seznam uporabljenih virov in literature
- 287** Seznam uporabljenih kratic

PREDGOVOR

Do druge svetovne vojne gospodarska zgodovina zagotovo ni bila predmet večjega zanimanja med slovenskimi zgodovinarji. Po letu 1945 se je njen položaj še poslabšal, bila je namerno zapostavljena in potisnjena na rob resne strokovne obdelave. Njen položaj se je (navidezno) začel popravljati v šestdesetih letih, ko je tedanji IZDG v Ljubljani v svoj obsežni raziskovalni program vključil tudi nekatere gospodarske teme ter začel načrtno zaposlovati zgodovinarje za to področje. Na začetku devetdesetih let pa se je začelo obdobje hitrejšega in kakovostnejšega razvoja obravnavane znanstvene panoge. Toda kljub nesporno boljšim delovnim pogojem, večjim možnostim za objavo in samodokazovanje pa tega »zlatega obdobja«, ki še vedno traja, ne bi smeli ocenjevati preveč evforično. Namreč, kot je zapisal dr. Žarko Lazarevič v predgovoru zbornika referatov s simpozija o slovenskem podjetništvu (Prispevki za novejšo zgodovino, 1994, št. 1, str. 3), je gospodarska zgodovina v naših zgodovinarskih logih deklarativno postala pomembna historična disciplina, ki pa je »na nek način« še vedno pastorka politične historiografije, kar dokazuje majhno število raziskav in objavljenih razprav iz naše gospodarske preteklosti in pa tudi majhno zanimanje strokovne in širše javnosti za rezultate teh raziskav.

Leto 1990 je pomemben mejnik tudi za novejšo gospodarsko zgodovino, se pravi tisto, ki zajema čas od konca druge svetovne vojne pa do današnjih dni. Slednja je namreč v relativno kratkem času napravila korak naprej, posebno v vsebinsko-problemskem in časovnem pogledu. Njeni programski cilji so postali prepoznavnejši, začela je dobivati svojo notranjo dinamiko, povečala se je njena komunikativnost. Skratka, začela se je konstituirati kot samostojna »sekcija« znotraj celotne gospodarske zgodovine.

V obdobju od leta 1990 do 1997 je bilo število objav vsako leto večje. Povečalo se je število samostojnih izdaj. Tako je Božo Repe izdal knjigo *Liberalizem v Sloveniji* (Borec 1992), Zdenko Čepič *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji 1945–1948* (Obzorja, 1995), Jože Prinčič pa je avtor dveh knjig: *Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu* (Dolenjska založba, 1992) in *Nacionaliza-*

cija na ozemlju LR Slovenije 1945–1963 (Dolenjska založba, 1994). Gospodarski zgodovinarji so v teh letih imeli pomembne referate na osrednjih znanstvenih srečanjih ter bili vključeni v pomembne znanstvene projekte, ki so se ukvarjali z občutljivimi vprašanji iz naše bližnje preteklosti. V zadnjih petih letih je po zaslugi dr. Žarka Lazarevića in dr. Nevena Boraka prišlo do tesnejšega sodelovanja med zgodovinarji in ekonomisti.

Pričujoča monografija je še en tehten prispevek na poti k večji uveljavitvi gospodarske zgodovine in okrepitvi historičnega mišljenja, katerega splošno pomanjkanje je čutiti povsod. Predstavlja smiselno nadaljevanje mojih dosedanjih raziskav, v katerih sem obravnaval slovensko (in jugoslovansko) gospodarstvo od konca druge svetovne vojne do sredine petdesetih let. Zajema čas od konca leta 1955, se pravi od sprejema nove gospodarske politike, pa do leta 1969/1970, ko so tudi v obeh razvitih republikah nekdanje jugoslovanske države izgubili upanje, da se bo program gospodarske preobrazbe uspešno zaključil, zato so se takrat reformna prizadevanja upočasnila in izgubila prednostni položaj. Gospodarsko življenje med obema časovnima mejnikoma je bilo zelo razgibano in pestro. Začelo se je z razvojnim predahom in iskanjem notranjega ravnotežja. Sledila je druga petletka. Nato sta prišla na vrsto gospodarski zastoj in mala reforma. Nadaljevalo se je s težavami pri sprejemanju nove razvojne usmeritve, se pravi s tretjo petletko in sedemletnim gospodarskim načrtom. Sem sodi tudi sprejem nove ustave, saj je precej omejila nadzor zvezne države nad gospodarskim življenjem v posameznih republikah. Osrednje mesto pa zavzema ustoličenje gospodarske reforme in sprejem srednjeročnega načrta SR Slovenije za leta 1966–1970. V slednjem je Slovenija prvič poudarila samostojno vlogo republiške vlade pri urejanju gospodarskega življenja znotraj svojih meja.

Obravnavano obdobje pomeni zaključeno celoto. Leta 1955 se je končalo skoraj deset let trajajoče obdobje pospešene in enosmerne industrializacije. Začel se je nov proces, ki je potekal v znamenju razhajanj s starimi načini gospodarjenja in utrjevanja novih oblik. Kot tak je obsegal naskoke in celo preboje v eno smer, pa tudi umike v druge ter še protislovna navzkrižja stare in nove partijske elite, zato je bil veliko bolj dramatičen in zapleten. Predvsem pa njegovo gibanje ni bilo več premočrtno, temveč se je začelo vrteti v začaranem krogu. Na eni strani krožnice so bile sile, ki so težile naprej in navzgor, torej k učinkovitejši gospodarski organiziranosti in povezovanju, sodobnejši proizvodnji, večji storilnosti, sprostitvi tržnih zakonitosti ter vključitvi domačega gospodarstva v medna-

rodno blagovno menjavo. Na drugi strani pa so bile sile, ki so vlekle navzdol in nazaj, se pravi k centralističnemu planskemu sistemu, avtarkičnemu gospodarstvu, okrepitvi pristojnosti zvezne uprave in avtoritete najvišjega partijskega telesa. Tudi še tako skrbno pripravljen program gospodarske preobrazbe ni mogel odpraviti ali preseči najbolj perečih problemov, zato so se ti kopičili in množili ter zapirali pogled tistim, ki so gledali naprej.

Kakor pri vseh dosedanjih objavah me tudi pri tej ni vodila misel, da naj v imenu zgodovinske resnice delim nauke levo in desno ali da moram celo z izpostavljanjem oziroma zapostavljanjem določenih dejstev, dogodkov ali oseb zbirati politične točke ter še kako drugače po »bližnjici«¹ zlatiti svoje ime. Izhodišče mojih prizadevanj je bilo, da rezultate večletnega trdega dela v arhivskih in drugih ustanovah združim v strokovno neoporečno in vsebinsko smiselno ter hkrati prepričljivo in berljivo celoto. Zato upam, da knjiga ne bo ostala neopažena, temveč bo poleg ožjih poznavalcev problematike pritegnila k branju tudi druge.

Na tem mestu se zahvaljujem vsem, ki so pomagali pri izidu knjige, zlasti dr. Nevenu Boraku, dr. Žarku Lazareviću in prof. dr. Božu Repetu, Ministrstvu za znanost in tehnologijo in Zvezi ekonomistov Slovenije za finančno pomoč ter Cankarjevi založbi, ker je delo uvrstila v svoj založniški program.

V Ljubljani, 3. septembra 1998

Jože Prinčič

Po koncu drugega svetovnega spopada so v drugi jugoslovanski državi oblast prevzeli komunisti. Nova politična elita, ki so jo sestavljali bivši partizani ter člani tajne policije, si je zastavila dva načrta. Prvi je bil politične narave. Bil je ideološko naravnana, zato je temeljil na prepričanju, da je treba pred vzpostavitvijo novega gospodarskega sistema prevzeti vse »komandne položaje« v gospodarski upravi kot tudi spremeniti ali uničiti vse oblike organiziranosti, ki se niso skladale z novo ideologijo. To je z drugimi besedami pomenilo, da je treba čim prej vzpostaviti novo hierarhično in centralistično gospodarsko upravo, poddržaviti proizvodna sredstva, okrepiti državni gospodarski sektor z likvidacijo zasebnega podjetništva, zamenjati individualno pobudo s kolektivno in državnim načrtovanjem. Drugi načrt je bil gospodarski. V ospredje je postavljala obnovo v vojni prizadete industrije ter gospodarski razvoj po sovjetskem zgledu, se pravi kontinuirano industrializacijo v pogojih do skrajnosti zbirokratizirane, administrativno vodene in vase zaprte ekonomije.

Druga jugoslovanska država je bila gospodarsko nerazvita, saj se je tri četrtine njenega prebivalstva ukvarjalo s kmetijsko pridelavo in prirajo. Graditev socializma v taki državi je bila povezana s številnimi med sabo nasprotujočimi si problemi. Poleg tistih, ki so bili podedovani in so se izražali v civilizacijsko-kulturnih, jezikovno-nacionalnih, gospodarsko-zgodovinskih in še drugih različnostih in razdeljenostih, so se pojavili še novi, prav tako pereči. Med prvimi sta bila problema prioritete in financiranja bodočega razvoja, se pravi odločitev o tem, kateri del države je treba najprej razvijati ter kateri sloj naj nosi ceno bodočega razvoja.

Spremembe, do katerih je po končani drugi svetovni vojni prišlo na pretežnem delu slovenskega ozemlja, so bile usodnega pomena tudi za gospodarsko življenje na tem prostoru. Zaradi njih so se namreč spremenile razmere za gospodarjenje, gospodarstvo je dobilo novo težišče in cilje, zato se je v naslednjih desetletjih razvijalo drugače kot v preteklosti.

Slovenija je v drugi jugoslovanski državi postala najprej federalna enota, nato pa republika. To in pa dejstvi, da je bila gospodarsko najbolj razvit del države, njeni predstavniki pa so imeli visoke položaje v političnem in državnem vodstvu, so bila ugodna tla za gojitev pričakovanj o samostojnejšem oblikovanju in uresničevanju lastnih gospodarskih želja in potreb.

Gospodarska preobrazba in centralizem

Nova oblast se je z gospodarskimi vprašanji začela resneje in bolj premišljeno ukvarjati šele konec leta 1945. Do takrat zunanji položaj države in njene notranje razmere še niso dovoljevali prenagljenih radikalnih posegov in sprememb. Pa tudi posamezni gospodarski problemi, kot na primer splošno pomanjkanje prevoznih, materialnih in drugih sredstev, neustrezno in neodgovorno poslovanje, slaba kakovost domačih izdelkov, zakasneli trgovinski sporazumi, pičila zvezna posojila in neuspešno pobiranje davkov, še niso bili tako pereči.

V naslednjem letu in pol pa so gospodarske zadeve že prišle v ospredje. V tem času so se namreč okrepila prizadevanja osrednjega partijskega in državnega vodstva za izpolnitev pogojev, ki so bili potrebni za uvedbo načrtnega gospodarstva ter za začetek hitre industrializacije in elektrifikacije države. To sta bili zahtevni in zapleteni nalogi, katerima oblast ni bila povsem dorasla.

Industrijska obnova je bila prvo področje, kjer zastavljeni cilji niso bili izpolnjeni. Ko je jeseni leta 1946 začel veljati sklep o zaključku obnovitvenih del, so se predvojni proizvodni ravni približali ali jo presegli le v nekaterih panogah. Enako je bilo tudi z delovno storilnostjo, saj je bila zaradi prevelikega števila zaposlenih, večjih administrativnih stroškov in drugih »motenj« v proizvodnem procesu v večini podjetij nižja kot pred drugo svetovno vojno. Tudi sprememba tržnih odnosov in nova cenovna politika nista prinesli pričakovanih rezultatov. Nova trgovinska organizacija je zaostajala za predvojno, nekaj velikih državnih podjetij ni moglo zamenjati dela nekdanjih številnih zasebnikov.

Najslabše so se odrezali načrtovalci prvega petletnega načrta, ki naj bi po sovjetskem zgledu udejanili zamisel o elektrifikaciji in pospešeni industrializaciji države kot edini možnosti za odpravo gospodarske zaostalosti, okrepitev gospodarske neodvisnosti, obrambnih moči, državnega sektorja in socialističnih odnosov ter za občutno izboljšanje življenjske ravni aktivnega prebivalstva. Raz-

loge za to je treba iskati v sovjetski planski metodologiji, ki je bila tako zapletena in prilagojena sovjetskim razmeram, da jo je bilo težko prenesti v jugoslovansko okolje. Poleg tega so ravno takrat nastali spori znotraj politbiroja jugoslovanske partije glede gospodarskih odnosov s Sovjetsko zvezo; slednja namreč ni kazala pripravljenosti, da bi k razvoju jugoslovanskega gospodarstva prispevala toliko, kot je bilo prvotno dogovorjeno. Oteževalna okoliščina je bila tudi, da so predstavniki vsake republike hoteli pridobiti čim več sredstev za svoje potrebe. Preusmeritev naložb v Slovenijo in Hrvaško bi razvojni proces zagotovo pocenila, saj sta bili precej razviti, imeli sta strokovnjake in potrebno delovno silo ter infrastrukturo. Toda takšna odločitev bi bila v nasprotju s političnimi načeli bratstva in enotnosti, okrepila bi neenakost in povzročila politične probleme, zato je bila sprejeta odločitev, da bo moral razviti sever svoje gospodarsko napredovanje upočasniti na račun do tedaj manj razvitih južnih republik. Zaradi naštetih in še drugih odločitev so sestavljavci prve petletke hote ali nehote napravili vrsto temeljnih napak in spregledali številne okoliščine; najbolj zgrešeni sta bili prepričanji, da bo kmetijski izvoz naraščal z majhnimi investicijskimi vlaganji in pospešeno kolektivizacijo ter da se bo industrijska proizvodnja povečala za skoraj 400 odstotkov. Prvi petletni gospodarski načrt, ki so ga sprejeli leta 1947, je bil zato bolj podoben seznamu želja kot pa resnemu in stvarnemu razvojnemu načrtu.

Več uspeha je imela vladajoča partija pri spreminjanju lastninskih odnosov. V skladu s taktiko postopne in preudarne »dušitve« privatnega sektorja so v Sloveniji že do konca leta 1946 povsem obvladovali bančništvo, zavarovalništvo, zunanjo trgovino in promet; država je postala lastnik precejšnjega dela obdelovalne zemlje in gozdov ter tehnološko najpomembnejših podjetij. Po poddržavljenju so večino podjetij priključili k na novo ustanovljenim državnim podjetjem ali jih združili v nova podjetja, s čimer so pretrgali pravno vez z nekdanjimi podjetji.

Partija je bila zelo učinkovita tudi pri vzpostavljanju nove gospodarske organiziranosti; ta naj bi nadomestila zasebno pobudo in »anarhijo« trga. Sistem planskega gospodarstva po sovjetskem vzoru je bil uveden do spomladi 1947. Po načelu personalne unije državno-partijskih in gospodarsko-upravnih teles so sekretarji in člani partijskih birojev postali hkrati tudi ministri, predsedniki gospodarskih svetov, planskih komisij in direktorji podjetij. Tudi na nižja uradniška mesta je partija postavila svoje člane in simpatizerje. Tako je postala odločilen dejavnik v proizvodnem procesu. Njeni

vodilni člani so z administrativnimi ukrepi in ob pomoči številnega represivnega in birokratskega aparata (planske komisije) do podrobnosti obvladali celotno gospodarsko življenje ter ga usmerjali z eno- ali večletnimi načrti.

Poenotenje gospodarskega življenja v državi ter njegovo osredotočenje oziroma administrativno vodenje iz enega centra sta bili temeljni sestavini novega planskega sistema. Njunu uveljavljanje pa je bilo bolj zapleteno in dramatično, zlasti pa politično bolj občutljivo kot na drugih področjih, saj je bilo povezano z okrepitvijo pristojnosti zvezne uprave.

V Sloveniji so centralističnim prizadevanjem oporekali in jim nasprotovali, ker niso bila združljiva s pričakovanji, da pripada slovenskemu gospodarstvu ugodnejši položaj kot pa drugim, manj razvitim federalnim enotam. Do negodovanja in nezadovoljstva nad ravnanjem zveznih oblasti je prišlo že leta 1945, in sicer zaradi zahtev po povečanju proizvodnje in delovnih obveznosti slovenskih delavcev; zaradi poskusov, da bi ustanovili centralna državna podjetja; spričo želja, da bi pomembnejša podjetja prešla iz zvezne v republiško pristojnost; pa tudi zaradi neučinkovitosti »planovanja« in razpustitve osrednje slovenske denarne ustanove. Negativen odnos do zveznih oblasti se je leta 1946 še okrepil, zlasti potem, ko so največja in najpomembnejša podjetja prišla pod upravo zveznih ministrstev. Vrh slovenske politike je v tem času še zagovarjal stališče, da je treba vsa gospodarska vprašanja reševati »strogo centralno« in usklajeno z Beogradom. Ker je čutil veliko dolžnost, da pomaga premagovati gospodarske težave v drugih delih države, je Slovenija od septembra 1945 pošiljala živila, blago za široko porabo in industrijsko blago najprej v Bosno in Hercegovino, Črno goro in Makedonijo, nato pa še na Hrvaško. V tem času se je povečala obremenitev slovenskih premogovnikov, gozdarstva in lesne industrije. V naslednjem letu se zahteve iz južnih republik niso zmanjšale.

Novi sistem ni mogel zaživeti

Sredi leta 1947 so jugoslovanski komunisti že začeli verjeti, da so največje gospodarske težave in preizkušnje za njimi. Bili so zadovoljni, ker so bili izpolnjeni glavni pogoji za začetek nove revolucionarne »etape«, to je »etape« tehnične revolucije oziroma hitrega in vsestranskega gospodarskega razvoja, v kateri bi morala jugoslovanska država na številnih področjih že dohiteti srednje razvite države. Državni sektor je bil namreč že prevladujoč, uvedena je bila

nova gospodarska organizacija in uzakonjena dolgoročna razvojna usmeritev, nasprotniki in kritiki novih proizvodnih odnosov so bili utišani, prebivalstvo je bilo z razvejenimi oblikami prostovoljnega in prisilnega dela ter tekmovanja vključeno v prizadevanja za večjo proizvodnjo in storilnost.

Toda dogodki iz druge polovice leta 1947 ter na začetku leta 1948 so utišali otimistične napovedi in prenagljeno navdušenje. Proizvodni in drugi plani niso bili izpolnjeni, zaostajala sta kmetijstvo in izvoz, že tako pičla investicijska sredstva so bila razpršena na številne projekte, ob tem pa se graditev številnih novih tovarn sploh še ni začela; za nekatere še ni bila znana niti lokacija. Nova trgovska organizacija je povsem odpovedala. Tako so na primer morali miniti najmanj trije do štiri meseci preden je izdelek prišel iz tovarne v trgovino ozirna do porabnika. Trgovina in industrija nista upoštevali dejanskih potreb in zahtev kupcev, zato se je zgodilo, da so slovenska podjetja poslala na beograjski trg kopalke šele jeseni, medtem ko so srbska podjetja poslala v slovenske trgovine opanke, čeprav jih Slovenci niso nosili. Notranjim težavam so se pridružile še zunanje. Pomoč z Zahoda, še posebej od Unrre, se je skoraj ustavila. Sovjetska zveza in države tako imenovane ljudske demokracije so začele zavlačevati z izpolnjevanjem trgovinskih in investicijskih sporazumov.

V Sloveniji so se morali v tem času spopadati še z drugimi težavami. Tako so morali prevzeti velik del državnega izvoza lesa, kar je zahtevalo preureditev prevoznih sredstev ter zbiranje nove delovne sile. V že sprejeti plan je bilo treba dodatno vključiti tudi gospodarstvo cone B, se pravi del Slovenskega primorja, ki je bilo od junija 1945 pa do septembra 1947 pod posebno upravo jugoslovanske armade. Priključitev k matični državi je to območje pričakalo precej osiromašeno. Pod italijansko okupacijo je ostalo zapostavljeno in nerazvito; zaradi bojazni, da utegne biti priključeno k Italiji, pa se je jugoslovanska vojaška oblast odrekla večjim gospodarskim posegom.

Od kapitalne graditve do sprememb v gospodarskem sistemu

Iz zunanjepolitičnih in ideoloških razlogov je Jugoslavija s Sovjetsko zvezno in drugimi vzhodnimi socialističnimi državami podpisala trgovinske in dolgoročne sporazume o vlaganjih ter se dogovorila za sodelovanje pri strokovnem izobraževanju. Leta 1948 so se zaradi informbirojevskih dogodkov začeli gospodarski stiki s temi drža-

vami krhati. Blagovna menjava se je najprej upočasnila, nato pa do začetka leta 1949 izjemno skrčila. Poleti tega leta so vzhodne države druga za drugo enostransko prekinile gospodarsko sodelovanje. Zamrznitev gospodarskega sodelovanja in gospodarska blokada sta bili za državni in partijski vrh močan finančni in materialni udarec. Jugoslavija je bila namreč prisiljena pristati na neugodno blagovno menjavo s socialističnimi državami, to je na pretežni izvoz surovin in kmetijskih proizvodov, in to po nizkih cenah, poleg tega pa je iz socialistične solidarnosti dala tem državam več milijonov dolarjev visoke avanse in brezobrestne kredite. Najhujše pa je bilo, da je bilo s prvim petletnim načrtom namreč predvideno, da bodo potrebne stroje in opremo, material in surovine in tudi načrte za nove tovarne uvozili iz »prijateljskih« socialističnih držav. V spremenjenih razmerah je bilo treba manjkajočo tehnologijo in reprodukcijski material poiskati v zahodnih državah, petletni načrt pa precej omejiti ter ga osredotočiti na tako imenovano kapitalno izgradnjo, to je na graditev energetskih, težkoindustrijskih in vojaških objektov. Tej graditvi, ki je postala prednostna ali »super prioriteta«, so v naslednjih letih namenili velik del državnega proračuna.

Slovensko gospodarstvo je bilo zaradi neizpolnitve investicijskih sporazumov in reparacijskih obveznosti (Madžarska) precej prizadeto. Prišlo je do zamude pri gradnji večine načrtovanih industrijskih zmogljivosti, škoda je nastala v tekoči proizvodnji in izvozu. Leta 1948 je bilo konec upanja o velikem povečanju izvoza, posebno končnih industrijskih izdelkov; v naslednjih letih je izvoz upadal, uvoz pa naraščal. Pretrganje gospodarskih stikov z vzhodnimi državami je bilo tudi eden od razlogov, da se je zvezna vlada odločila, da je Sloveniji potreben »predah v smeri industrializacije«. Ta preišljeni ukrep je prinesel vsaj dve daljnosežni posledici. Prva je bila v tem, da se je morala slovenska vlada konec leta 1948 povsem odreči svoji razvojni strategiji oziroma se odpovedati naložbam v republiško industrijo, zato pa razpoložljiva sredstva in delovno silo osredotočiti na graditev okoli trideset objektov t.i. zvezne kapitalske izgradnje. Druga posledica pa je bila precejšen padec industrijske proizvodnje.

Informbirojevski dogodki so bili tudi osrednji motiv, da so v državi začeli razmišljati o nadaljevanju procesa podržavljenja, se pravi o novi nacionalizaciji ter o kolektivizaciji kmetijske pridelave in prireje. KPJ je namreč komunističnemu svetu hotela dokazati svojo pravovernost in znikati sovjetske obtožbe. Z drugo ali dopolnilno nacionalizacijo, ki je bila izvedena aprila 1948, so bila v Sloveniji podržavljena še preostala zasebna domača in tuja pod-

jetja. Do takrat se je končalo tudi podržavljenje srednje in drobne trgovine, gostinstva in obrti, ki je teklo po posebnih predpisih; v državno last je prišlo tudi opuščeno in zadružno premoženje. Državni sektor je na neagrarnem področju tako postal prevladujoč, zajel je 93 odstotkov vseh podjetij in 99,3 odstotka vseh zaposlenih; v zasebni lasti so ostale le še majhne gostilne in obrtne delavnice, in to v bolj odročnih krajih. Kmečko delovno zadružništvo, ki je bilo uzakonjeno junija 1949, je do konca leta doživelo velik razmah. Ustanovljenih je bilo 353 kmečkih delovnih zadrug, ki so vključevale okoli pet odstotkov vseh kmetov in okoli štiri odstotke vse obdelovalne zemlje v Sloveniji.

Informbirojevski dogodki pa so prinesli tudi korist. Partijsko vodstvo so namreč spodbudili, da je v letih 1949–51 sprejelo zasnovo nove gospodarske ureditve. Pri tej odločitvi so veliko vlogo odigrale tudi zahteve vodilnih držav zahodnega sveta. Jugoslavija se je namreč leta 1950 znašla pred bankrotom. Oblast dolgoročno ni bila več sposobna nahraniti vojske in prebivalstva ter zagotoviti potrebnih surovin, opreme in material za tekočo proizvodnjo. V takih razmerah so ZDA, Anglija in Francija sklenile povečati svojo pomoč Jugoslaviji, toda pod pogojem, da ta svojo razvojno politiko prilagodi dejanskim materialnim možnostim ter preoblikuje gospodarski sistem tako, da bodo lahko bolj prišla do izraza načela blagovne proizvodnje in trga.

Nova gospodarska ureditev se je od sovjetske razlikovala v tem, da ni več temeljila na državni lastnini proizvodjalnih sredstev in državnem upravljanju proizvodnje in na podrobnem administrativnem načrtovanju, temveč na družbeni lastnini, delavskem samoupravljanju in priznavanju načel blagovne proizvodnje in delnem upoštevanju zakonitosti tržnega gospodarstva. Ta načela so prišla do izraza leta 1952, ko so sprostili notranjo trgovino in devizno poslovanje, reorganizirali bančništvo in uvedli letne družbene načrte. Leta 1954 so gospodarski sistem še nekoliko preuredili, nato pa je do leta 1961 ostal skoraj nespremenjen. V teoretičnem smislu je bil novi gospodarski sistem srednja pot med staro, dogmatsko partijsko miselnostjo, po kateri mora država ostati usmerjevalec gospodarskega življenja, ter novimi proizvodnimi odnosi, ki so zahtevali večjo vlogo podjetij in upoštevanje zakonitosti blagovne proizvodnje. Zaradi takega polovičarstva v praksi ni prišlo do radikalnega preobrata, temveč le do manjših sprememb v temeljnih odnosih med vlado oziroma politiko in gospodarstvom ter med delom in administracijo. Samoupravljanje, s katerim naj bi pretrgali monopol partije nad gospodarstvom, v izvornem smislu ni moglo zaživeti.

Enako je bilo tudi z decentralizacijo. Zvezna vlada je obdržala nadzor nad investicijami, denarnimi zalogami, cenami, trgov in takò še naprej povsem obvladovala gospodarsko življenje v državi. Delavcem v podjetjih so ostale le drobtine, sodelovali niso pri delitvi dobička niti v podjetjih niti na nacionalni ravni.

Nesporno pa je, da so liberalnejša gospodarska načela odločilno pripomogla k temu, da se je leta 1952 končalo obdobje gospodarske stagnacije in začelo obdobje hitrejšega gospodarskega razvoja, ki je potem trajalo do leta 1960. Leta 1953 se je v Sloveniji, z izjemo v gozdarstvu in kmetijstvu, povečala proizvodnja v vseh gospodarskih panogah. Najbolj se je povečala v industriji, kjer je dosegla 15-odstotni skok, v naslednjih letih pa potem rasla s povprečno stopnjo več kot deset odstotkov na leto. Gospodarski polet je omogočil rast narodnega dohodka, čistih naložb, zaposlenosti, izvoza in uvoza, tovarnega prometa, kupne moči, delovne storilnosti; izboljšala sta se kakovost in izbira domačih izdelkov.

Za hitrejšo gospodarsko napredovanje pa bi bilo treba spremeniti gospodarsko politiko. Za ta korak pa razmere še niso bile zrele. Partijsko vodstvo je v predčasni odpovedi, če že ne obsodbi politike, ki jo je simbolizirala prva petletka, videlo začetek političnega in gospodarskega propada nove jugoslovanske države. S tem bi namreč moralo priznati ne le zgrešenost dotedanje razvojne usmeritve, temveč se tudi odreči proizvodnje v nekaj desetinah industrijskih veleobratov, v katerih so se gradbena in druga dela bližala svojemu zaključku. Zato je najprej pristalo na bistveno zožitev petletnega načrta, nato na njegovo podaljšanje v šestletnega. Ko pa je bilo decembra 1952 očitno, da gradnja kapitalnih objektov še ni končana, in tudi ni bilo gotovo, če bo v naslednjih letih, je pristalo na podaljšanje investicijske politike, katere težišče je bilo na graditvi elektroenergetskih in težkoindustrijskih objektov zveznega pomena ter na preprečevanju, da bi razvitejše republike razpolagale z večjimi investicijskimi sredstvi in vodile svojo razvojno politiko.

NOVA GOSPODARSKA POLITIKA (1954–1955)

Od Kidričeve smrti do IV. plenuma SZDL Jugoslavije

Aprila 1953 je umrl Boris Kidrič, tvorec prve petletke in najvidnejši snovalec novega gospodarskega sistema. Njegova smrt je omogočila, da je državno partijski vrh prvič kritično spregovoril o politiki pospešene in enosmerne industrializacije. Začelo se je z drugim plenumom CK ZKJ, nadaljevalo pa s članki, v katerih so vidni politiki razmišljali o negativnih posledicah obstoječe gospodarske politike. Pojavile so se prve zahteve po predčasni zaključitvi gradnje ključnih objektov, ki pa niso dobile potrebne podpore, saj je takrat vladalo splošno prepričanje, da bodo ti objekti dograjeni do konca leta 1953 in v naslednjem letu že začeli proizvodnjo.

Do vnovičnih razprav o smiselnosti nadaljevanja temeljne investicijske graditve je prišlo konec leta 1954. Otvoril jih je Josip Broz z govorom 22. novembra v Kopru. V njem je priznal, da državno vodstvo zaradi nakopičenih težav resno razmišlja o tem, da bi »storilo najodločnejše ukrepe« za spremembo gospodarske politike, čeprav v »določeni meri tudi na račun ne tako hitre nadaljne graditve in industrializacije naše države«.¹

Državno partijsko vodstvo pa ni bilo enotno v tem, kdaj začeti z novo razvojno usmeritvijo. Kot se spominja Svetozar Vukmanović, sta se konec leta 1954 v njem izoblikovali dve struji. Prva je zahtevala, da se začne s spremembami takoj, kar je z drugimi besedami pomenilo, da se preneha z vsemi deli na velikih industrijskih in energetskih objektih, ne glede na to, ali se je njihova graditev šele začela ali se je bližala svojemu zaključku, se pravi začetku poizkusnega obratovanja. Druga struja pa je dokazovala, da bi ustavitev gradnje ključnih oziroma temeljnih investicijskih objektov² pome-

¹ Ljudska pravica (dalje: LP), št. 279, 22. 11. 1954, Obisk predsednika Tita v Kopru in Bujah.

² Konec leta 1954 so v seznam temeljnih investicijskih objektov, ki so se praviloma financirali iz splošnega investicijskega sklada, uvrstili elektrarne (iz Slovenije TE Šoštanj, HE Vuzenica, HE Vuhred, HE Moste, HE Medvode), transformatorske postaje in daljnovode, premogovnike (Rudnik Velenje), podjetja za predelavo surove nafte (Proizvodnja nafte Lendava), podjetja črne metalurgije, ki so predelovala surovo železo, jeklo in valjane izdelke (Železarna Jesenice, Že-

nila gospodarsko katastrofo, zato je zagovarjala stališče, da je sprememba gospodarske politike mogoča šele po njihovi dograditvi.³

Sprva je bila druga struja, ki jo je vodil Svetozar Vukmanović, močnejša, saj ji je najprej uspelo, da je dograditev ključnih objektov postala osrednja naloga zveznega družbenega plana za leto 1955. Nato pa je še dosegla, da so bile priprave »manevrskega prostora« za novo razvojno usmeritev in sprejem novega petletnega načrta predstavljene v leto 1956. Od februarja 1955 pa je njen vpliv začel hitro upadati. Josip Broz, ki je bil v tem času na potovanju po azijskih državah, je namreč v prvih februarskih dneh s telegramom obvestil Zvezni izvršni svet, da ima resne pripombe k zveznemu družbenemu planu in zahteval ponovno razpravo o gospodarski politiki za to leto.⁴ V naslednjih štirih mesecih je prva struja povsem prevladala.

Na začetku julija je Zvezni izvršni svet podražil nekaj kmetijskih pridelkov, povečal prihodke prebivalstvu in tako začel »boj« za ureditev trga in izboljšanje življenjske ravni. Konec meseca je Josip Broz v govoru v Karlovcu že omenil, da so »takorekoč že dosegli tisto, kar so nameravali doseči«, ter napovedal, da bodo v prihodnjem razvoju »ubrali drugo, lažjo pot«. ⁵ Na otvoritvi hidroelektrarne Zvornik, ki je bila mesec dni kasneje, pa je Josip Broz poudaril, da je prišel čas, ko se mora v Jugoslaviji obdobje boja za elektrifikacijo in industrializacijo države končati ter začeti obdobje mirnejšega in uravnoveženega gospodarskega razvoja. Ta govor je bil uvod v dvomesečne razprave, ki so potekale znotraj najvišjih partijskih in državnih organov. Začele so se 28. septembra s sejo Izvršnega komiteja CK KPJ ter končale 27. novembra s četrtem plenumom Zveznega odbora SZDL Jugoslavije oziroma Titovim referatom in Resolucijo o nalogah gospodarske politike v prihodnjem obdobju.

lezarna Štore), podjetja barvaste metalurgije, ki so pridobivala in predelovala aluminij in cink, izdelovala cement, keramiko ter steklo (Tovarna glinice in aluminija Kidričevo, Titan Kamnik), podjetja kemične industrije, ki so pridobivala žvepleno kislino, superfosfate, kalcinirano sodo, tekoči klor in kromove soli ter podjetja papirne industrije, ki so proizvajala sulfitno in sulfatno celulozo, rotacijski in natronski papir (Tovarna roto papirja Krško, Tovarna papirja in kartona Sladki Vrh).

³ Svetozar Vukmanović-Tempo, *Revolucija koja teče*, Memoari, Globus, Zagreb, 1982, str. 162, 167.

⁴ Podrobneje glej: Jože Prinčič, *Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu*, Dolenjska založba, Novo mesto, 1992, str. 150–151.

⁵ LP, št. 175, 28. 7. 1955, *Bratstvo in enotnost – porok naših uspehov*.

Vzroki za spremembo gospodarske politike

Jugoslovansko partijsko vodstvo se je trudilo dokazati, da se je za spremembo gospodarske politike odločilo zato, ker so bili predhodni gospodarski načrti, zlasti pa kapitalna (ključna kapitalna oziroma temeljna investicijska) graditev uspešno zaključeni. Nova razvojna usmeritev naj bi bila torej posledica pričakovanega in načrtovanega gospodarskega razvoja. »Dosedanja politika, to je osredotočenje na ključne investicije,« je poudaril Josip Broz v referatu na četrtem plenumu zveznega odbora SZDL Jugoslavije, »je bila pravilna in tudi dala potrebne rezultate. Danes smo že prišli do tiste stopnje v izgradnji težke industrije, da imamo na čem graditi.«⁶

V resnici pa je bilo osrednje partijsko vodstvo leta 1955 prisiljeno spremeniti dotedanjo gospodarsko politiko. Prvi in temeljni razlog za tak korak je bila kapitalna graditev, se pravi področje, ki je bilo od leta 1947 največji porabnik proračunskih in drugih sredstev. Problem je bil v tem, da se nihče ni držal sprejetih gradbenih, tehnoloških, finančnih in drugih načrtov, zato se je čas, v katerem naj bi posamezna podjetja usposobili za začetek redne proizvodnje, podaljšal za več let, končni stroški pa so tudi nekajkrat prekoračili dovoljene vsote. Poleg tega pa je bilo zahtev za graditev novih kapitalnih objektov vsako leto več. Tudi tisti v državnem vodstvu, ki so bili do tedaj največji zagovorniki dograditve kapitalnih objektov, so uvideli, da jih na ta način še dolgo ne bodo. Tudi Svetozar Vukmanović je na seji Gospodarskega odbora Zveznega izvršnega sveta februarja 1955 priznal, da »iz leta v leto prehajamo v krizo, vsako leto razpravljamo o problemu investicij, vsako leto iščemo kakšno rešitev, in to v položaju, ko smo postavljeni pred zid (...). Leta 1952 smo mislili, da bomo kapitalno graditev končali 1954, 1953. smo mislili, da jo bomo končali 1955. leta, sedaj pa je po vseh analizah očitno, da bodo kapitalno graditev imeli tudi v 1957. letu.«⁷ Tako se je pridružil večini, ki je zahtevala »prelom« s staro politiko, ker »drugače ne gre«. Svojo odločitev je slikovito podkrepil z naslednjo primerjavo: »Kako mi možemo, da gradimo, kada recimo iz čistog mira odeš u Zenicu, u junu mesecu, i on kaže, da mu treba para sedam do osem milijardi, a sada odjedanput pet milijardi više. Ili Zvornik: juna meseca rekao je, da mu treba još 500 milijona, da završi Zvornik, a sada odem jednog

⁶ Komunist, leto 1955, št. 11–12, IV. plenum zveznega odbora SZDL Jugoslavije, str. 4.

⁷ Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), 130–829, Stenografske beležke razširjene seje Gospodarskega odbora Zveznega izvršnega sveta, 8. 2. 1955.

dana u Zvornik i on iz čistog mira traži novih jedan i pol milijardi – troduplo više. Ili na Viskozi: ništa, kaže, pet milijardi više.⁸ Tudi Sergej Kraigher je bil na tej seji za spremembo investicijske politike, kajti »ti objekti niso nikoli dokončani, skozi te investicije se hoče vse mogoče zgraditi, zato se stalno povečujejo.«⁹

V naslednjih mesecih so se razmere pri investicijski graditvi še poslabšale. Kljub temu da je zvezni družbeni plan za leto 1955 predvidel zmanšanje bruto investicij za deset odstotkov, pa je obseg investicij še naprej skokovito naraščal; že v prvih šestih mesecih je bil za skoraj šestdeset milijard din večji kot v istem obdobju preteklega leta.¹⁰ Zvezne investicije so se sicer nekoliko zmanjšale, zato pa so začele naraščati republiške in lokalne.

Drugi razlog za novo gospodarsko strategijo, ki ga je takratna oblast na zaprtih sejah postavljala pred vse druge, je bilo poslabšanje političnega položaja v državi. Josip Broz in Edvard Kardelj sta »ocenila, da se nahajajo v tako slabi politični situaciji, v kakršni doslej še niso bili. V mestih in industrijskih centrih je toliko negotovanja, toliko nesigurnosti, toliko raznih govoric, da to predstavlja resen političen problem.«¹¹ Še slabše pa je bilo, da je začela popuščati »trdna« medrepubliška povezava in solidarnost. Različni rezultati gospodarjenja v posameznih republikah ter njihovo odstopanje od splošne gospodarske ravni v državi so postali vir nezadovoljstva in medsebojnega obtoževanja. Republiška vodstva so »operirala« drugo proti drugemu, država se je začela deliti na »šest gospodarskih prostorov oziroma republik«. Znotraj te delitve se je zaostрил odnos med razvitimi in nerazvitimi republikami. Jedro spora so bila investicijska sredstva in odlivanje presežkov v zvezni proračun. Slovenija in Hrvatska sta, kot najrazvitejši republiki, opozarjali na paradoks, in sicer, da čim bolj je kakšno okolje gospodarsko razvito tem počasneje se razvija. Pritoževali sta se, da zaradi odliva velikih sredstev za investicije v druge republike ne moreta izpeljati tudi najnujnejših popravil in posodobitev. Ob tem pa sta

⁸ Prav tam. Svetozar Vukmanović govori o izgradnji železarne v Zenici, hidroelektrarne v Zvorniku in tovarne viskoze v Loznici.

⁹ Prav tam.

¹⁰ V prvih šestih mesecih leta 1955 je bilo vloženih 166,8 milijarde din investicij. V prvi polovici leta 1954 so investicijske naložbe znašale 107 milijard din, leta 1953 pa 103,9 milijarde din. – Ekonomska politika (dalje: EP), št. 180, 8. 9. 1955, Investicije iznad plana.

¹¹ Arhiv Republike Slovenije (dalje: ARS), Dislocirana Enota I (dalje: DE I), fond Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije (dalje: CK ZKS) III, šk. 7, Zapisnik razširjene seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 5. 10. 1955).

izpostavljali številne primere zgrešenih naložb v Bosni in Hercegovini, Črni gori in Srbiji, zaradi katerih je bila cena industrializacije v teh republikah zelo velika, večina novih podjetij pa nerentabilnih.¹² Razviti republiki, ki sta nadzorovali več kot polovico vse industrijske proizvodnje in prometa v državi ter imeli tudi velik delež v ostalih gospodarskih dejavnostih, sta bili nezadovoljni tudi nad politiko dodelitve velikega dela družbenega proizvoda v gospodarske investicije, saj je to imelo za posledico nizko življenjsko raven. Nerazvite republike so dokazovale, da dobijo premalo investicijskih sredstev, zaradi česar se je razkorak z razvitima republikama povečeval, namesto da bi se zmanjševal. Spor med enim in drugimi je tako dobival značaj političnega spopada, kar zagovoto ni bila sprejemljiva »baza za utrjevanje enotne gospodarske politike«.¹³

Naslednji pomembnejši razlog za spremembo gospodarske politike je bil padec življenjske ravni prebivalstva v mestih in industrijskih središčih. Že za leto 1954 je bilo načrtovano, da se bo začel »stalen in postopen dvig osebne standarda«.¹⁴ Do tega pa ni prišlo, ampak se je življenjska raven znižala za okoli osem odstotkov.¹⁵ Namesto da bi se cene povprečno znižale za 11 odstotkov, so krepko narasle, posebno osnovnim živilom. Zaradi suše in slabe organizacije razdeljevanja uvoženih živil je primanjkovalo koruzne moke, masti in mleka. Stanovanjske razmere v industrijskih središčih so se poslabšale, obrtne storitve so bile nezadostne in drage. V naslednjem letu so se razmere še poslabšale. Po ocenah uradne statistike se je življenjska raven kmečkega prebivalstva nekoliko dvignila, padel pa je standard delavcev in nameščencev. Za partijsko vodstvo je bil to »kontradiktoren pojav v državi, kjer so nosilci gospodarskega sistema delavci«.¹⁶

¹² Največ pripomb je bilo h graditvi železarne v Nikšiću, ki se je začela leta 1953. Železarna, v katero je bilo v naslednjih treh letih vloženi okoli 27 milijard din, je bila zelo oddaljena od nahajališč premoga in železa, tudi njena železniška povezava s Sarajevom je bila zelo omejena, saj je tekla le po ozkotirni železnici. Da je bila lokacija nesrečno izbrana, je kasneje priznal tudi Josip Broz. Podrobneje glej: J. T. Bombelles, *Economic development of Communist Yugoslavia (1947–1964)*, Stanford, California, 1968, str. 32–37, 89–97.

¹³ ARS, fond Republiške konference Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije (dalje: RK SZDLS), šk. 26, Stenogramski zapiski seje Predsedstva SZDLS, 31. 3. 1955.

¹⁴ LP, št. 129, 22. 11. 1954, Obisk predsednika Tita v Kopru in Bujah.

¹⁵ ARS, SZDLS, šk. 26, Zapisnik seje Predsedstva SZDLS, 2. 12. 1954.

¹⁶ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 61, Stenogramski zapisnik posvetovanja s sekretarji OK ZKS, 6. 4. 1955. AJ, 130–831, Zapisnik seje Gospodarskega odbora Zveznega izvršnega sveta, 13.–15. 5. 1955.

Zadnji izmed pomembnejših razlogov je bila nezadostna kmetijska pridelava in prireja. Po petletnem planu bi morala kmetijska pridelava krepko preseči raven iz predvojnega leta 1939, kar pomeni, da bi pokrila domače potrebe ter še ustvarila za okoli 600 milijard din ali 1,1 milijarde dolarjev presežka, ki bi ga namenili za nakup potrebne opreme.¹⁷ To pa se ni zgodilo. Kmetijska pridelava je tako padla, da ni mogla zagotoviti dovolj in poceni hrane za delavstvo in mestno prebivalstvo niti zadosti surovin za industrijsko predelavo, kaj šele da bi pokrila velike izvozne potrebe.

Ostali razlogi niso imeli večjega vpliva na odločitev partijskega vrha za spremembo gospodarske politike, četudi so omejevali povečevanje delovne storilnosti,¹⁸ omogočali pretirano rast proračunske porabe, pogojevali motnje na trgu in odvisnost države od tuje pomoči. Med njimi so še največkrat omenjali neučinkovit in zastarel investicijski, plačni, proračunski in kreditni sistem, neustrezno trgovinsko organizacijo in slabe prometne poti.

Načela in naloge nove razvojne usmeritve

Načela novega gospodarskega »kurza« je predstavil Josip Broz v svojih govorih in referatih. V Kopru je govoril o tem, da ne bodo »ničesar izgubili, če bodo graditev kake tovarne ali česa drugega podaljšali za leto ali več«. Če pa »tega ali onega ne bomo storili mi, bodo storili novi rodovi, ki prihajajo za nami, saj nismo prisegli, da bomo storili vse mi in da bomo našo graditev zaključili. (...) Naši ljudje naj bi že zdaj nekoliko občutili olajšanje od teh naporov.« Delovni ljudje in državljani imajo »res pravico zdaj reči: delajmo nekoliko počasneje, oddahnimo si nekoliko.«¹⁹ Tudi v Karlovcu je poudaril, da »moramo sedaj iztegniti noge toliko, kolikor nam dopušča odeja, ne pa preveč, da bi nam molele izpod nje.«²⁰ V referatu na četrtem plenumu SZDL Jugoslavije je bil že določnejši, poudaril je, da bo »tudi v prihodnje treba graditi težko industrijo, vendar postopoma in počasneje. (...) Zdaj gre za to, da moramo dati prvenstvo tistemu, kar nam bo najhitreje rodilo sadove glede zvišanja

¹⁷ J. T. Bombelles, n. d., str. 39.

¹⁸ Po oceni Milentija Popovića delavci niso imeli nobenega interesa za večjo delovno storilnost, saj je po uradni statistiki plača pomenila le 40 odstotkov njihovih prihodkov. – AJ, 130–831, Zapisnik seje Gospodarskega odbora Zveznega izvršnega sveta, 13.–15. 5. 1955.

¹⁹ LP, št. 279, 22. 11. 1954, Obisk predsednika Tita v Kopru in Bujah.

²⁰ LP, št. 175, 28. 7. 1955, Bratstvo in enotnost – porok naših uspehov.

življenjskega standarda in izravnavanja plačilne bilance». ²¹ Opozoriti je treba še na sejo Izvršnega komiteja CK ZKJ, ki je bila sklicana 28. septembra 1955 na njegovo zahtevo, saj so na njej sklenili, da se bo življenjska raven »delovnih ljudi lahko izboljševala skladno s povečanjem proizvodnih sredstev in sorazmerno z delovno storilnostjo». ²²

Iz predstavljenih odlomkov lahko razberemo, da je bilo osrednje načelo in težišče nove gospodarske politike na upočasnitvi hitrejšega razvoja bazične industrije in elektrogospodarstva ter na uskladitvi njenega razvoja z razvojem ostalih industrijskih panog in drugimi gospodarskimi področji. Ostala načela, ki naj bi jih uresničili skladno z naraščanjem proizvodnje in delovne storilnosti, so bila: dvig življenjske ravni delavcev in nameščencev, uravnoteženje plačilne bilance, stabilizacija trga in povečanje sredstev za hitrejši razvoj gospodarsko nerazvitih republik. Ta gospodarskopolična načela so potem veljala vse do začetka šesdesetih let oziroma do oblikovanja tretjega petletnega načrta.

Za udejanjanje navedenih načel je bilo treba izpolniti enajst pogojev ali nalog. Resolucija o nalogah gospodarske politike v prihodnjem razdobju, ki jo je konec novembra 1955. leta sprejel četrti plenum SZDL Jugoslavije, ²³ je na prvo mesto postavila zmanjšanje obsega investicij. Izhodišče je bilo, da sredstva za investicije in Jugoslovansko vojsko ne smejo prekoračiti 40 odstotkov narodnega dohodka. Sredstev za vojsko (v planu za leto 1955 je bilo predvidenih 15 odstotkov narodnega dohodka) niso mogli zmanjšati, ker bi potem »izgledalo, kot da stopamo v sovjetski blok in bi tako izgubili zapadno pomoč». ²⁴

Na drugem mestu je bila sprememba notranjega sestava investicij in zaostritev pogojev za pridobitev investicijskih kreditov. To je pomenilo, da bo po eni strani treba poiskati »pravilno« razmerje med naložbami v energetiko in bazično industrijo – te so bile še vedno nujno potrebne – ter investicijami v predelovalno industrijo, kmetijstvo, promet in še druga gospodarska področja. Na drugi strani pa doseči »ugodnejše« razmerje med gospodarskimi in negospodarskimi investicijami, se pravi zagotoviti večja sredstva za stanovanjsko in komunalno graditev.

²¹ Komunist, leto 1955, št. 11–2, IV. plenum zveznega odbora SZDL Jugoslavije, str. 6.

²² Komunist, leto 1955, št. 9–10, Sklepi posvetovanja o ekonomskih vprašanjih pod predsedstvom predsednika republike tovariša Tita, str. 5.

²³ Komunist, leto 1955, št. 11–12, str. 72–78.

²⁴ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 7, seja Izvršnega komiteja CK ZKS, 7. 12. 1954.

Splošna sodba je bila, da so investicije v ključne objekte končane: »Kar je bilo napravljeno doslej, je bilo napravljeno.«²⁵ Dokončanje objektov, ki za »sedanje potrebe« niso bili pomembni, so sklenili odložiti; objektom, katerih dograditev je bila potrebna, pa so bila za to potrebna velika sredstva, so podaljšali rok dograditve; tiste pa, ki so bili tik pred dograditvijo, so sklenili čim prej usposobiti za proizvodnjo, dograditev pa prepustiti samemu podjetju.

Načrtovano je bilo, da bodo pri dodeljevanju novih investicijskih kreditov dobili prednost obnovitveni načrti, racionalizacije in modernizacije obstoječih proizvodnih zmogljivosti ter investicijski programi, ki so zagotavljali, da se da z majhnimi sredstvi doseči visoko storilnost. Med novogradnjami so dobile prednost naložbe, ki so upoštevale domače surovinske vire in strojno opremo.

Na tretjem mestu je bilo izboljšanje in povečanje kmetijske pridelave in prireje. Ta sklop je vključeval povečanje hektarskega donosa posameznih pridelkov, ublažitev nihanj v žetvah ter okrepitev socialistične oblike proizvodnje in lastnine. Kmetijske zadruge naj bi postale najmočnejši »ekonomski faktor« na vasi, na katerega bodo »množice kmečkih proizvajalcev direktno vezane«. ²⁶ Kmetu bi omogočile cenen nakup kmetijskih strojev, orodja, gnojila, semen in še drugih potrebščin, s čimer bi ga spodbudili in prisilili, da bi za drugi prodal svoje proizvodne presežke, kajti »če nima kmet od zadruge nobenega haska, potem ne bo sodeloval.«²⁷ Na ta način bi zadruge prišle do tržnih dobičkov, ki so si jih do tedaj delili kmetje, zasebni nakupovalci ali grosistična podjetja, zasebnega kmeta pa trdneje vključili v socialistično gospodarstvo.

Odločitev za okrepitev gospodarske moči kmetijskih zadrug in razvijanje različnih oblik združevanja »neposrednih proizvajalcev« v kmetijstvu je bila odgovor na opozorila, ki so prihajala tudi iz vodilnih gospodarskih krogov, da je izboljšanje položaja zasebnega kmeta prvi pogoj za »saniranje gospodarske poti«. ²⁸

Na četrtem mestu je bila »proučitev metod in najsmotrnejših ukrepov« za razvoj gospodarsko zaostalih področij. Jeseni 1955 so največ razmišljali o spremembi načina financiranja razvojnih načrtov. Predlog je bil, da dotacij ter investicijskih kreditov iz splošnega investicijskega sklada ne bi več nakazovali upravam podjetij, temveč republiškim investicijskim skladom. S tem bi tudi

²⁵ Glej opombo 11.

²⁶ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 61, Stenogramski zapisnik posvetovanja s sekretarji Okrajnih komitejev ZKS, 6. 4. 1955.

²⁷ Prav tam.

zaostale republike prišle do znatnih kreditnih sredstev, kar naj bi bil pogoj, da bi se z drugimi republikami na posameznih natečajih enakopravneje potegovala za nove kredite. »Tako investicijska politika ne bi bila več odvisna od tega, ali graditi nek objekt v zaostalem ali razvitem področju,« je razmišljal Edvard Kardelj, »ampak bo odvisna od tega, kje se tak objekt jugoslovanski ekonomiki kot celoti najbolj splača.«²⁹

Na petem mestu je bilo »razvijanje smisla za varčevanje v proizvodnji in družbeni potrošnji«, saj naj bi na ta način veliko »prispevali k povečanju virov za financiranje razvoja in izboljšanje življenjskih pogojev prebivalstva«.

Na šestem mestu je bilo povečanje delovne storilnosti in smotrnejša organizacija proizvodnje. Za izpolnitev tega pogoja je bilo predvideno: prerazporeditev delovne sile, zmanjšanje proizvodnih stroškov, vpeljava sodobnejših tehnoloških postopkov, večja povezanost znanosti s proizvodnjo in boljše strokovno izobraževanje, ustrežnejši sistem nagrajevanja oziroma boljše plače in premije, razširitev proizvodnega in poslovnega sodelovanja med domačimi industrijskimi podjetji (kooperacija in koprodukcija) ter varčevanje pri gradbenih delih.

Na sedmem mestu je bila »posebna skrb« za hitrejši razvoj energetike in prometa. Analize, ki so bile napravljene leta 1955, so potrjevale že več let stare napovedi, da bo zaradi prepoznega začetka graditve akumulacijskih elektrarn in zastojev pri graditvi hidroelektrarn takrat, ko bodo začeli s proizvodnjo novi industrijski objekti (železarne, tovarne aluminija), ki so bili »požrešni« porabniki energije, prišlo do velikega pomanjkanja električne energije in do velikih redukcij vsako zimo.

Pri prometu je dobila prednost železnica: povečali in posodobili naj bi njen vozni park ter izboljšali vzdrževanje obstoječih prog.

²⁸ Boris Kraigher je na razširjeni seji Izvršnega komiteja CK ZKS 5. oktobra 1955 kratko poročal tudi o tem, da se je v »naših vodilnih gospodarskih krogih« pojavila »linija utrjevanja privatnega kmeta«. Ta »linija« je temeljila na podmeni, da so bili dosedanji ukrepi za povečanje kmetijske proizvodnje neuspešni, saj je bila proizvodnja vsako leto nižja. Izhod iz tega položaja so videli v izboljšanju ekonomskega položaja kmeta. – Glej opombo 11.

Eden od vidnejših zagovornikov te »linije« je bil tudi Milentije Popovič, saj se je na primer na seji Gospodarskega odbora Zveznega izvršnega sveta, ki je trajala od 13. do 15. maja 1955, zavzemal za to, da bi se morali »nujno« povečati dohodki in standard individualnih kmetov. Na tej seji je tudi izjavil, da se ni treba »bati« tega, da bodo kmetje prišli do denarja. – AJ, 130–831.

²⁹ ARS, DE I, CK ZKS III, Osebna zbirka Edvarda Kardelja, Zapisnik sestanka aktiva komunistov, 18. 10. 1955.

Na osmem mestu je bila boljša organizacija zunanjetrgovinskih podjetij in posodobitev deviznega in zunanjetrgovinskega sistema. Sklenjeno je bilo, da se najprej popravi sistem količnikov povsod tam, kjer so izvažali ali uvažali z izgubo. Razpravljali so o ukrepih za spodbujanje izvoza in omejevanje uvoza, možnosti za zagotovitev deviznih in blagovnih rezerv ter o gospodarski pomoči iz tujine. Glede tega so bili optimistično razpoloženi, saj so sklenili ugodne investicijske kredite s Sovjetsko zvezo. Kazalo pa je, da se bo pomoč ZDA nadaljevala v istem obsegu ter da bosta Zvezna republika Nemčija in Italija začeli plačevati reparacije.

Na devetem mestu je bila okrepitev družbenega nadzora v notranji trgovini, to pa zato, da bi »odstranili razsipništvo in neodgovornost«. Določeno je bilo še, da se trgovskim podjetjem prepusti del dobička, da bodo lahko zamenjala zastarelo opremo.

Na desetem mestu je bilo izboljšanje materialnih pogojev v turizmu in gostinstvu.

Na zadnjem, enajstem mestu, je bila »enotnost nazorov in akcije«. To je z drugimi besedami pomenilo, da je treba »odstraniti« partikularistične, lokalistične in šovinistične težnje in podcenjevanje vloge socialističnih sil ter okrepiti vlogo centralne oblasti pri uresničevanju načel nove gospodarske politike. Slednje je bilo najtrdnejše zagotovilo, da bo uresničevanje bodočih gospodarskih nalog potekalo s »stališča celote in enotnosti jugoslovanskega gospodarstva«.

Slovenci in nova gospodarska politika

Govor Josipa Broza v Kopru novembra 1954 je v Sloveniji zelo odmeval. Javnost ga je navdušeno sprejela, saj ga je bolj kot poziv razumela kot zagotovilo, da lahko odkrito izrazi nezadovoljstvo nad gospodarskimi razmerami. »V Sloveniji je veliko nezadovoljstvo (...). Položaj je tako slab, kot že dolgo časa ni bil,« je poročal Stane Kavčič na seji Predsedstva SZDL Slovenije decembra 1954.³⁰ Razmere se v naslednjih mesecih niso izboljšale. »V politično-ekonomskem pogledu smo via fakti zašli v neko ožino,« je ugotovil marca 1955 dr. Marijan Brecelj. Konec poletja se je nezadovoljstvo še okrepilo. Titov govor v Karlovcu in ekonomski ukrepi Zveznega izvršnega sveta so še dodatno »razburili« prebivalstvo, zlasti v Ljubljani. Janez Vipotnik je sredi septembra na posvetovanju okrajnih

³⁰ ARS, RK SZDLS, šk. 26, Zapisnik seje Predsedstva SZDLS, 2. 12. 1954.

partijskih sekretarjev povedal, da se v tem mestu krepi nerazpoloženje do gospodarske politike, ker »ukrepi niso v skladu z govori maršala, ki je govoril o izboljšanju življenjske ravni. Sedaj ljudje govorijo, da se stvari, o katerih je govoril, ne izvajajo«. ³¹ Decembra so bile politične razmere že »izredno napete«; Boris Kraigher je na plenarnem zasedanju CK ZKS poročal, da je »(...) mnogo nerganja (...) nerazpoloženje in nezaupanje v našo socialistično perspektivo« povzročilo »močan odziv med množicami«. ³²

Prebivalstvo je bilo nezadovoljno z nizkim standardom, protestiralo je proti novemu plačilnemu sistemu in tarifni politiki. Okrajni funkcionarji so se pritoževali, ker so bile njihove zahteve po dolgoročnih investicijskih kreditih zavrnjene, okrajni proračuni pa niso mogli zbrati dovolj sredstev, da bi lahko uresničili načrte o izgradnji »take in take industrije« in velikih komunalnih objektov.

Vodilni gospodarstveniki, nižja partijska vodstva in tudi ekonomisti so bili zlasti nezadovoljni zaradi prevelike finančne obremenitve Slovenije. Dokazovali so, da je naša republika zaradi prevelike obdavčitve »zapostavljena« in da se jo »izrablja« za hitrejši ekonomski razvoj ostalih republik. ³³ O tem je pisalo dnevno časopisje in nekatere strokovne revije. Po oceni Borisa Kraigherja je izstopal Gospodarski vestnik, kjer je bilo »vse napisano tako, da moraš biti ogorčen«. ³⁴

Slovensko partijsko vodstvo je »napade« na zvezno državo zavračalo in obsojalo, čeprav je bilo tudi samo deležno pritiskov iz Zveznega izvršnega sveta in posameznih republiških vodstev. Slednja so Sloveniji očitala, da »ima dovolj sredstev, da je privilegirana in protežirana od tega in onega«, in se javno spraševala, kdaj bo »prišel čas, da se v tem pogledu napravi red«. ³⁵

V Izvršnem komiteju CK ZKS so sprva še pričakovali, da bo sprememba gospodarske politike prinesla tudi večjo samostojnost republik v gospodarskih zadevah. Tako je na primer Stane Kavčič decembra 1954 navdušeno govoril o družbenem planu za leto 1955 kot o »našem planu«, ki bo »utrnil socialistične odnose, standard in

³¹ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 61, Zapisnik posvetovanja s sekretarji Okrajnih komitejev ZKS, 16. 9. 1955.

³² ARS, CK ZKS III, šk. 7, Zapisnik 3. plenarnega zasedanja CK ZKS, 26. 12. 1955.

³³ Glej opombo 11. ARS, RK SZDLS, šk. 23, Stenogramski zapisnik seje Predsedstva SZDLS, 14. 1. 1955.

³⁴ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 7, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 25. 3. 1955.

³⁵ ARS, RK SZDLS, št. 23, Stenogramski zapisnik seje Predsedstva SZDLS, 14. 1. 1955.

oslabil državnokapitalistične tendence». ³⁶ To navdušenje pa se je moralo kmalu umakniti zahtevi iz Beograda, da je »na Sloveniji velika odgovornost, zato mora vleči gospodarstvo naprej«. ³⁷ To pa je pomenilo, da je »treba iti bolj v korak z jugoslovansko ekonomsko politiko« ³⁸ in okrepiti »perspektivo« enotne socialistične »konceptije« v Jugoslaviji.

Slovensko politično vodstvo zagotovo ni nasprotovalo novi gospodarski usmeritvi. Bilo je soglasno v tem, da je Slovenija z izgradnjo kapitalnih objektov veliko »žtvovala« in prispevala k pospešeni industrializaciji države in da ima zato neskladen gospodarski razvoj in velike težave pri zadovoljevanju stanovanjsko-komunalnih, zdravstveno-socialnih, znanstveno-prosvetnih in drugih potreb prebivalstva. Kljub temu pa je bilo previdno in včasih tudi neodločno, ko se je bilo treba odločiti o prehodu na novo gospodarsko politiko, saj je to pomenilo, da se bo treba soočiti z novimi problemi. Tako je bilo na primer očitno, da bo morala Slovenija sama prispevati veči del sredstev za dokončanje kapitalnih objektov, ki so jih gradili na ozemlju LRS. Tu so bili še problemi, kot nova delovna mesta za odvečno delovno silo (predvsem iz gradbeništva), preusmeritev proizvodnje v podjetjih, ki so izdelovala investicijsko opremo, itd. Potrebovalo pa je tudi čas, da svoje člane pripravi na spremenjene razmere. Večina slovenskih komunistov je namreč imela »premalo gospodarske izobrazbe, da bi razumela dosedanje dogajanje«. ³⁹

³⁶ Glej opombo 24.

³⁷ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 7, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 25. 3. 1955.

³⁸ Prav tam.

³⁹ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 7, Zapisnik 2. plenarne seje CK ZKS, 17. 3. 1955.

RAZVOJNI PREDAH IN ISKANJE NOTRANJEGA RAVNOTEŽJA (1956–1957)

Ko se je državno in partijsko vodstvo konec leta 1955 odreklo politiki enostranske industrializacije ter podprlo program skladnejšega gospodarskega razvoja in hitrejše rasti življenjske ravni, je postalo očitno, da se je končalo eno najtežjih obdobij v gospodarskem razvoju druge jugoslovanske države. Ker je hotelo biti v naslednjem razvojnem obdobju bolj uspešno, zlasti pa doslednejše pri uresničitvi zastavljenih ciljev, se je odločilo, da z udejanjanjem nove gospodarske politike oziroma drugega petletnega načrta začne šele potem, ko bodo za to vzpostavljeni potrebni pogoji. Odločilo se je torej za prehodno obdobje, v katerem je hotelo preusmeriti in uravnotežiti najpomembnejša gospodarska gibanja in odnose, dvigniti življenjsko raven prebivalstva v industrijskih središčih in mestih, preoblikovati gospodarski sistem, izdelati pregleden in stvaren petletni načrt ter dati večjo težo delavskemu samoupravljanju, da bi v novih pogojih lahko dobilo prostor za večji razmah.

Osrednja oblast se je nadejala, da bo eno leto dovolj za uresničenje načrta gospodarske preureditve in da se bo s 1. januarjem 1957 lahko začelo naslednje, to je drugo petletno obdobje. Ta pričakovanja pa se niso izpolnila. Kajti že konec leta 1956 je namreč moralo priznati, da kljub veliki politični volji in medrepubliškemu soglasju ter pospešenemu sprejemanju zakonskih predpisov v enem letu ni bilo mogoče povsem »ozdraviti«¹ gospodarskega življenja v državi ter ga usposobiti in prilagoditi novim potrebam in zahtevam. Takrat se je pokazalo, da si nova gospodarskopolitična načela v praksi bolj nasprotujejo kot združujejo, ter da jih je kot celoto težko zaobjeti, obvladati in uresničiti. To pa zato, ker so dobila prednost prizadevanja za čim večjo proizvodnjo, storilnost, izvoz in zmanjšanje vseh oblik porabe. Na drugi strani se iz političnih razlogov ni bilo mogoče izogniti vedno večjim zahtevam po povečanju negospodarskih investicij, večjih plačah in socialnih prejemkih ter večjem uvozu porabnega blaga in živil.

Bila pa je še ena velika ovira, ki je preprečevala, da bi se prehodno obdobje končalo v predvidenem času. Spremenjeni zunanje-

politični položaj, do katerega je prišlo zaradi dogodkov na Poljskem in sovjetskega vojaškega posredovanja na Madžarskem, je tako prestrašil državni vrh, da je sklenil velika sredstva namesto v gospodarske nameniti v obrambne namene.

Leta 1957 so se pomnožili in okrepili nekateri dejavniki, ki so bili nosilci gospodarske nestabilnosti, zato naloge iz družbenega plana za to leto niso bile izpolnjene. Notranji trg se ni umiril, splošna in osebna poraba se nista zmanjšali, kot se tudi ni zunanji dolg. Ni se dvignila življenjska raven delavcev in uslužbencev. Prizadevanja za izpopolnitev gospodarskega sistema so ostala na pol poti.

Poleg zaskrbljujočih so se leta 1957 znova okrepila gospodarska gibanja, ki so napovedovala nadaljevanje gospodarskega poleta. Proizvodnja v skoraj vseh gospodarskih področjih se je povečala, večji sta bili zunanjetrgovinska menjava in delovna storilnost, življenjska raven prebivalstva se je popravila, kot so se tudi pogoji gospodarjenja.

Zaradi časovne stiske je bilo partijsko vodstvo, kot že večkrat v preteklosti, zelo nestrpno, zato je ugotovilo, da so nekateri rezultati zadostna podlaga za sprejem drugega petletnega gospodarskega načrta in oziroma za začetek novega razvojnega kroga.

V obravnavanih letih se je še okrepila vloga zveznega plana in Zveznega izvršnega sveta pri načrtovanju, usmerjanju in urejanju gospodarskega življenja v državi. Republikam, kot tudi lokalni oblasti, so ostala premajhna sredstva, da bi lahko uresničile svoje razvojne načrte.

Slovensko partijsko vodstvo, v katero so se začeli prebijati mlajši kadri, še ni zbralo dovolj poguma, da bi se uprlo centralizmu iz Beograda. Bilo je prepričano, da bi bilo vsako upiranje nesmiselno in »iluzorno« ter že vnaprej obsojeno na neuspeh in splošno politično obsodbo, zato ni upalo podpreti zahtev slovenskih podjetjih po novih ali dodatnih investicijah. To pa je bila tvegana in kratkovidna politika, saj je zaradi nje izgubila podporo vplivne tehnične inteligence in t.i. gospodarskih krogov, posredno pa se je zaradi tega morala soočiti tudi s protesti volilcev in delavskimi stavkami.

Družbena plana za leti 1956 in 1957

Gospodarski odbor Zveznega izvršnega sveta je novembra 1955 začel razpravo o zveznem družbenem planu za naslednje leto. Njegovi člani so se strinjali, da mora v letu 1956 priti do take delitve dohodkov, da bo prišlo do določene stabilizacije trga ter hitrejšega

gospodarskega razvoja. Soglašali so z večino ukrepov, ki naj bi zagotovili zmanjšanje investicijskih sredstev, zlasti še za nadaljevanje kapitalnih objektov, uporabo tujih kreditov za manjše industrijske rekonstrukcije in modernizacije, povečali kmečke davke in socialne dajatve ter spremenili plačni sistem.¹ Do razlik je prišlo, ko so ocenjevali možnosti za povečanje življenjske ravni prebivalstva v mestih in industrijskih središčih. Ker je bil to prvi cilj gospodarske politike v letu 1956, je večina pričakovala, da se bo življenjska raven povečala za okoli 20 odstotkov. Drugačnega mišljenja sta bila Svetozar Vukmanović in Boris Kraigher. Prvi ni verjel, da bi lahko do takega povečanja prišlo pred letom 1957.² Drugi pa je zastopal nasprotno stališče, to je, da je s političnega vidika 20-odstotno povečanje standarda nezadostno, saj s tem ne bi dosegli tistega, o čemer »govorimo« in »prepričujemo« ljudi v veliki politični akciji.³ Opozoril je, da je »mobilizacija socialistične zavesti naših ljudi« smiselna le, če »damo ljudem oprijemljivo perspektivo«, sicer ne bodo vedeli, kaj početi s »to socialistično perspektivo«. Priporočil je več »korajže« pri dviganju življenjske ravni.

V zveznem družbenem planu za leto 1956, ki ga je skupščina sprejela 30. marca 1956,⁴ je bila stabilizacija gospodarstva predstavljena kot pglavitni cilj gospodarske politike tega leta. Ko so ga predstavljali javnosti, so pojem gospodarske stabilizacije povezali s prizadevanji za vzpostavitev »ravnotežja med gospodarsko izgradnjo in materialnimi možnostmi.«⁵ V strokovnih razpravah, osredotočene so bile v gospodarskih odborih zveznega in republiških izvršnih svetov, so pod tem pojmom razumeli napore za uskladitev denarno-blagovnih razmerij, nadzor nad vsemi oblikami porabe, umiritev trga in precejšnje povečanje delovne storilnosti.

Zvezni plan je uredničitev stabilizacijskega načrta pogojeval z celo vrsto ekonomskih in drugih ukrepov, ki so bili razdeljeni na omejevalne in spodbujevalne. Omejevalni so bili: skrajno varčevanje proračunskih sredstev, zmanjšanje investicijske porabe in dohodkov podeželskega prebivalstva, omejitev gradbene dejavnosti ter zaposlovanja nove delovne sile. Spodbujevalni pa so bili: večja sredstva za naložbe v kmetijstvu, stanovanjski graditvi, vodnem gospodarstvu, gozdarstvu in prometu, naraščanje industrijske

¹ AJ, 130–835, Zapisnik razširjene seje Gospodarskega odbora Zveznega izvršnega sveta, 26. 11. 1955.

² Prav tam.

³ Prav tam.

⁴ UL FLRJ, št. 14/135.

⁵ SP, št. 64, 17. 3. 1956, Osnovni cilji družbenega plana v letu 1956.

proizvodnje, obratnih zalog, izvoza, uvoza porabnega blaga ter prehrabnenih proizvodov. V gospodarskem sistemu naj bi spremeni-
nili način delitve dobička tako, da bi podjetjem pripadel večji delež.
Podaljšani so bili roki za dokončanje elektroenergetskih in meta-
lurških objektov, posodobitve in razširitve proizvodnih programov,
ki so bili namenjeni večjemu izvozu in izdelavi blaga za široko po-
rabo, pa so vezali na tuje kredite.

Zvezni družbeni plan za leto 1956 je bil eden izmed najbolj očit-
nih dokazov o tem, kako si je osrednja oblast prizadevala okrepi-
tvo svojo moč ter »dokončno vzpostaviti enoten gospodarski prostor v
državi«. ⁶ Gospodarska stabilizacija je bila za to dobra priložnost in
opravičilo, kajti veljalo je splošno prepričanje, da je stabilizacijski
program izvedljiv le, če »država kot celota drži v rokah denarne in
blagovne fonde«. ⁷ Z zveznim planom je politika enotnega jugoslo-
vanskega prostora postala »ekonomska nujnost, ki edina zagotavlja
zaželen razvoj celote in s tem odpravlja zaostalost slehernega teri-
torialnega območja in sleherne gospodarske panoge«. ⁸ V časopisu
Slovenski poročevalec je bilo bistvo te politike predstavljeno tak-
ole: »Letos ne velja načelo: če boš več ustvaril, boš več imel,
temveč načelo: vsi moramo s skupnimi napori pomagati k stabiliza-
ciji gospodarstva.« ⁹

Zvezni plan je republiškim vladam skorajda prepovedal izdaja-
nje predpisov ter določil okvire njihovim planom, ki jih niso smeli
prekoračiti. Republiški (in okrajni) plani so po besedah Marijana
Breclja postali zgolj »eden od instrumentov jugoslovanske ekonom-
ske politike«, ki imajo »poglavitni namen, da podpre(jo) tiste na-
pore, ki jih smatramo v letošnjem letu za odločujočo osnovo
našemu bodočemu gospodarstvu«. ¹⁰

Konec leta 1955 je torej postalo »vodenje neke posebne sloven-
ske politike nesmiselno in škodljivo«. ¹¹ V času, ko je republiški iz-
vršni svet čakal na predlog zveznega plana, se je največ ukvarjal s
tem, kako zagotoviti velika sredstva za dograditev elektroenerget-
skih ter kapitalnih objektov, ki so najbolj ustrezali namenom nove
gospodarske politike (Železarna Jesenice, Tovarna glinice in alumi-

⁶ SP, št. 120, 23. 5. 1956, Jugoslovanska gospodarska usmeritev.

⁷ Stenografski zapisniki Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije (dalje: LS
LRS) (tretji sklic), Seje od 1. decembra 1955 do 31. maja 1956, Ljubljana 1956,
Zapisnik 14. seje Zbora proizvajalcev, 24. 4. 1956, str. 156.

⁸ Prav tam.

⁹ SP, št. 91, 17. 4. 1956, Razmerje med republiškim in zveznim planom.

¹⁰ Prav tam, str. 155.

¹¹ Prav tam.

nija Kidričevo). Vlada je pričakovala, da bo sredstva v obliki kreditov dobila iz splošnega investicijskega sklada, preostanek pa pokrila iz domačih virov. Slednje je pomenilo, da se bo morala odreči načrtom za novogradnje v republiški industriji, ter da bo morala ustaviti proračunske investicije ter investicije iz Sklada za pomoč zaostalim področjem v Sloveniji.¹² Zavedala se je, da bo zaradi teh ukrepov imela doma velike težave.¹³

Družbeni plan Ljudske republike Slovenije za leto 1956, sprejet je bil v prvih dneh maja,¹⁴ je imel iste poudarke kot zvezni plan. Ti so bili: stabilizacija trga in življenjske ravni, omejitev proračunske porabe in uskladitev izvoza z notranjimi potrebami. Kot pogoje za njihovo uresničitev je določil povečanje prometnih, gostinsko-turističnih in obrtnih storitev ter večjo industrijsko proizvodnjo, ki pa ne bi smela preseči jugoslovanskega povprečja. Blagovna menjava s tujino bi se morala krepko povečati (predvsem z vzhodnoevropskimi državami), večje bi morale biti davčne obremenitve kmetov, medtem ko bi se plačilni skladi lahko neznatno povečali (za 2,5 %). Obseg kmetijske pridelave in prireje, republiški proračun in zaposlenost naj bi ostali na ravni iz leta 1955. Znižati pa bi se morala proizvodnja v gozdarstvu in gradbeništvu ter investicijska poraba (za 20 odstotkov), vendar ne na račun zmanjšanja sredstev za kmetijstvo, obrt, trgovino in stanovanjsko graditev.

Razprave o osnutku in predlogu novega zveznega družbenega plana, ki so potekale v zadnjih mesecih leta 1956, se skorajda niso razlikovale od predhodnih. Jasno je bilo, da se v enem letu ne da rešiti nalog, ki jih je začrtala nova gospodarska usmeritev. Tako kot pri preteklem, sta bila tudi v zveznem družbenem planu za leto 1957 glavna cilja izboljšati življenjsko raven prebivalstva in stabilizirati trg. Zaradi propagandno-političnih razlogov je dobila višja življenjska raven prebivalstva prednost, vendar je bila tokrat »pridržana« le za delavce in uslužbence, ne pa več tudi za mestno prebivalstvo.

¹² Leta 1954 so v Sloveniji ustanovili Sklad za gospodarsko pomoč Primorski, Kočevski in Dolenjski. V tem in naslednjem letu je podprl posodobitev in novogradnje številnih manjših industrijskih podjetij ter nekaj gostinsko-turističnih in državnih kmetijskih podjetij. Nekaj sredstev je namenil tudi graditvi komunalnih objektov (v glavnem vodovodov) in nekaj stanovanjskih poslopij ter nekaj študij o možnosti hitrejšega gospodarskega razvoja teh gospodarsko nerazvityh delov Slovenije.

¹³ ARS, RK SZDLS, šk. 26, Stenogramski zapisnik seje Predsedstva SZDLS, 27. 10. 1955.

¹⁴ UL LRS, št. 13/43, 3. 5. 1956.

Pojavili sta se dve novi okoliščini, ki ju Zvezni izvršni svet ni mogel prezreti. Ena je bila bolj metodološke narave, saj je šlo za to, katere zadolžitve se uvrstijo v ta plan, katere pa prenesejo v drugi petletni gospodarski načrt, ki so ga nameravali sprejeti šele naslednje leto.¹⁵ Druga okoliščina je bila stvarnejša in je narekovala povečanje števila temeljnih gospodarskopoličnih ciljev. Razburkani zunanjepolitični položaj, do katerega je prišlo zaradi dogodkov na Poljskem in sovjetskega vojaškega posredovanja na Madžarskem,¹⁶ so namreč prisilili državni vrh, da je povečanje izdatkov za obrambne namene uvrstilo med prednostne naloge nove gospodarske politike. Izvršni komite CK ZKJ je načrtoval, da bodo sredstva za Jugoslovansko armado v »glavnem« ostala na ravni njenih izdatkov iz leta 1955,¹⁷ kar pa ni bilo realno.

Zvezni družbeni plan za leto 1957, veljati je začel zadnji dan 1956. leta,¹⁸ je, tako kot že njegov predhodnik, določil, da je treba za doseglo glavnih ciljev povečati industrijsko proizvodnjo (v prvi vrsti proizvodnjo porabnih dobrin), izvoz (zlasti končnih industrijskih izdelkov) in uvoz surovin in porabnega blaga, doseči boljše rezultate v trgovini, gostinstvu in turizmu ter dvigniti delovno storilnost. Poudaril je zmanjšanje obsega investicij ter nadaljevanje spreminjanja njegove strukture z novimi naložbami v kmetijstvu, prometu in stanovanjsko-komunalni izgradnji. Tuje kredite in reparacije je namenil izdelavi blaga za široko porabo in izvoz, znatna sredstva je dodelil rezervnim skladom in skladom obratnih sredstev, poudaril pa tudi, da bo treba proračunska sredstva čim smotrneje porabiti.

Imel je nekaj novih poudarkov. Prvi je bilo preoblikovanje gospodarskega sistema. Zvezna telesa, Edvard Kardelj jih je obtožil, da so »nedopustno« počasna, ko pripravljajo novo gospodarsko zakonodajo,¹⁹ naj bi leta 1957 nadomestila zamujeno in le nadomestila neustrezne gospodarske predpise z novimi; začela naj bi pri plačnem in proračunskem sistemu, končala pa z obrtno zakonodajo. Poleg hitrega uvajanja novih ekonomskih instrumentov je

¹⁵ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 57, Zapisnik razširjene seje Izvršnega komiteja CK ZKJ, 6. 11. 1956.

¹⁶ Julija 1956 je prišlo do delavskih nemirov v Poznanju, ki so tako zaostrili položaj na Poljskem, da je oktobra prišlo do sprememb v poljski vladi. Istega meseca se je začela vstaja v Budimpešti, kateri je sledila intervencija sovjetske armade in krvav obračun s političnimi nasprotniki na Madžarskem.

¹⁷ Glej opombo 54.

¹⁸ UL FLRJ, št. 54/693, 31. 12. 1956.

¹⁹ SP, št. 290, 10. 11. 1956, Edvard Kardelj o gospodarskem položaju.

zvezni plan povečal sredstva podjetij za samostojno razpolaganje ter priporočil, da je treba okrepiti vse oblike družbenega nadzora.

Kljub temu, da je po besedah Borisa Kraigherja zvezni plan določil okvire, stališča in obveznosti, »preko katerih v bližnji bodočnosti ne bomo mogli iti«,²⁰ so v Sloveniji namenili republiškemu družbenemu planu za leto 1957 veliko pozornost. V CK ZKS so se več ukvarjali s političnimi vidiki posameznih planskih postavk. Glavno pozornost so namenili povečanju delavskih in uslužbenških plač. Grobi vojaški poseg sovjetskih čet v Vzhodni Evropi je namreč jugoslovanske komuniste znova opozoril na to, kako pomembno je, da lahko v prelomnih trenutkih računajo na vso podporo in naklonjenost svojega volilnega telesa. Tragični dogodki na Poljskem in Madžarskem so bili tudi »signal« za izboljšanje političnega razpoloženja med kmečkim prebivalstvom. Toda iz ideoloških razlogov CK ZKS ni pristal na materialne spodbude ali olajšave za ta del prebivalstva, temveč se je zavzel le za to, da se politično razpoloženje na podeželju popravi z »okrepljenim delovanjem subjektivnih sil«. Pri tem je najvišji partijski organ v naši republiki namerno prezrl okoliščino, da partijske organizacije in njeni člani niso bili več kos novim izzivom in zahtevam, temveč so bili le nemi opazovalci gospodarskih in družbenih sprememb. »Politično premikanje mas je šlo naprej,« je razmišljal Stane Kavčič na četrti plenarni seji CK ZKS, »komunisti pa so se znašli v slepi ulici. Nekaj jih je podrlo, nekaj jim je zmanjkalo, na kar so se prej pozivali: žrtve, mobilizacija (...)«.²¹

V skupščinskih telesih je bilo težišče razprav na stvarnejših, to je ekonomskih problemih. Nekateri razpravljalci so bili prav bojevit, zlasti ko je šlo za rast življenjske ravni. »V tej smeri je (bilo) mnogo pričakovanj. Postavlja(lo) se je vprašanje, ali so letos dana večja zagotovila, so predvideni učinkovitejši ukrepi.«²² Kritične besede so letele tudi na centralistično urejanje gospodarskih zadev, na neustrezen plačni in proračunski sistem. Boris Kraigher je kot predstavnik Izvršnega sveta zavrnil vse očitke, na koncu pa moral vendarle priznati, da je republiški plan v »celoti še vedno postavljen na načelih, ki niso v vsej doslednosti na liniji naše nove ekonomske politike.«²³ Družbeni plan Ljudske republike Slovenije za leto 1957, republiška

²⁰ Stenografski zapisniki Ljudske skupščine LRS, 3. sklic, seje od 1. januarja do 31. marca 1957, Ljubljana 1957, Zapisnik skupne 18. seje, 4.–6. 2. 1957, str. 73.

²¹ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 7, Zapisnik 4. plenuma CK ZKS, 20. 11. 1956.

²² Glej opombo 59.

²³ Prav tam, str. 158.

skupščina ga je sprejela v prvih dneh februarja,²⁴ je povzel »osnovne naloge in namene«, ki jih je določil zvezni plan. Razlika je bila samo ta, da je slovenski nekoliko bolj poudaril krepitev komunalnega sistema, hitrejša naraščanje delovne storilnosti ter donosnejši izvoz.

Nova gospodarska načela se niso prijela

Zvezna družbena plana za leto 1956 in 1957 nista bila izpolnjena, tako da ni prišlo do načrtovane umiritve notranjega trga in porabe, skladnejšega gospodarskega razvoja, zmanjšanja zunanje dolga in dviga življenjske ravni delavcev in uslužbencev.

Leta 1956 sta se v državi sicer povečala industrijska proizvodnja in izvoz, trg in cene so se začele umirjati, nastajati so začeli pogoji za ustvaritev minimalnih zalog. Pomen teh ukrepov pa je zmanjšalo dejstvo, da je prišlo do občutnega padca kmetijske proizvodnje, nazadovanja osebne porabe, poslabšanja razmer v prometu; izostalo je povečanje življenjske ravni in delovne storilnosti, kadrovska sestava se ni popravila, velik del načrtov za izboljšanje družbenega standarda ni bilo uresničenih.

Naslednje leto ni bilo nič drugače. Povečali so se narodni dohodek, proizvodnja v večini gospodarskih področij, izvoz in devizni prihodki, dvignila se je storilnost. Toda hkrati se je tako povečala notranja poraba, da so osebni dohodki za 20 odstotkov presegle načrtovano raven, proračunski izdatki za 18 in investicijska izgradnja za 15 odstotkov. Zaradi velikega uvoza, neznatnega porasta deviznih sredstev iz turizma in izseljenskih nakazil, zmanjšanja deviznih prihrankov in majhne ekonomske pomoči, se je povečal primanjkljaj v plačilni bilanci;²⁵ velike so bile tudi obveznosti do tujine.²⁶ Cene kmetijskih pridelkov so kljub bogati letini zelo narasle, nad pričakovanji se je povečalo število delovne sile. Prizadevanja za izpopolnitev gospodarskega sistema so ostala neizpolnjena. Zvezna vlada je sklenila več investicijskih in kreditnih gospodarskih sporazumov (najgod-

²⁴ UL LRS, št. 3/5, 7. 2. 1957.

²⁵ Leta 1957 je primanjkljaj v plačilni bilanci znašal 82,4 milijarde din, aktivni saldo v turizmu in izseljenska nakazila so se v primerjavi s preteklim letom povečali le za 60 milijonov din, devizne rezerve so se zaradi klirinških terjatev zmanjšale za 12,9 milijarde din, ekonomska pomoč iz tujine pa je znašala nekaj manj kot eno milijardo din. – GV, št. 52, 12. 7. 1958, Naša plačilna bilanca lani.

²⁶ Leta 1957 so znašale jugoslovanske obveznosti do tujine 93,3 milijarde din, in sicer: posojila 42,6 milijarde din, krediti 42,05 milijarde, odškodnina za nacionalizirano premoženje 8,1 milijarde, trgovinski krediti pa dve milijardi din. – Prav tam.

nejši so bili z ZSSR, ČSR, Poljsko in Italijo), podpisala sporazuma o poravnavi jugoslovanskih predvojnih in vojnih terjatev do ZRN²⁷ ter o ureditvi nerešenih gospodarskih vprašanj z Madžarsko.²⁸ Ti sporazumi so izpolnili le del jugoslovanskih zahtev. Popravili so stanje v plačilni bilanci,²⁹ niso pa odigrali odločilne vloge pri gradnji novih industrijskih objektov. Ta okoliščina je najbolj prizadela tista podjetja v nerazvitih republikah, ki so se nadejala, da bodo zgolj s tujimi posojili povečala in posodobila proizvodne zmogljivosti.

Podobna ocena kot za zvezna plana velja tudi za republiška družbena plana za obravnavani leti. V leto 1956 je šel slovenski izvršni svet z »dokajšnjimi« pričakovanji, ki pa se niso uresničila. Kljub prizadevanjem ni našel izhoda iz »začaranega kroga«, katerega mejne točke so bili nizki standard, majhne plače in nezadostna storilnost; kadarkoli so postavili »vprašanje ene, se (je) istočasno (postavilo) tudi (vprašanje) ostalih dveh«.³⁰

Za nobeno izmed gospodarskopoličnih načel ali nalog, vezanih na določeno dejavnost, panogo ali del gospodarskega sistema, ni mogoče reči, da je bila le-ta v celoti in dosledno izpolnjena. Še najbolj so se v Sloveniji zastavljenemu cilju približali pri omejevanju zaposlovanja; število zaposlenih se je zmanjšalo v gradbeništvu, medtem ko se je v ostalih gospodarskih področjih malenkostno povečalo (za 0,6 odstotka), kar pa je bilo v primerjavi z doseženo proizvodnjo neupravičeno.

Za pretežni del nalog iz družbenega plana za leto 1956 pa lahko rečemo, da so bile le deloma uresničene. Kolikšna je bila ta izpolnitev po posameznih področjih, je razvidno iz naslednjega pregleda:

²⁷ Sporazum, ki je bil podpisan na začetku marca 1956, je določil, da bo zahodnonemška vlada na račun vseh teh terjatev plačala 300 milijonov mark. Od tega 240 milijonov kot posebno dolgoročno obrestno posojilo za 99 let. Znesek naj bi izplačala v petih letih. Jugoslavija bi ga morala uporabiti za nakup opreme v tej državi. Predvideno je bilo, da bodo manjša sredstva lahko porabljena tudi za nakup blaga za široko porabo.

²⁸ Š konec maja podpisanim sporazumom o ureditvi nerešenih gospodarskih vprašanj med Jugoslavijo in Madžarsko je slednja prevzela obveznost, da bo kot saldo medsebojnih terjatev in obveznosti v petih letih poslala Jugoslaviji za 85 milijonov dolarjev investicijske opreme, železniška in cestna vozila, kmetijsko mehanizacijo in porabno blago.

²⁹ Dotok sredstev iz reparacij in povračil tujih terjatev je že leta 1957 začel dobivati precejšen pomen v plačilni bilanci, saj je v tem letu prišlo za 15,3 milijarde din; od tega od nemških in italijanskih reparacij 3,6 milijarde din, za povračilo kreditov od Zvezne republike Nemčije, Madžarske, Bolgarije in Romunije pa 11,7 milijarde din. – Glej opombo 25.

³⁰ Glej opombo 60.

– Investicije. Skupni obseg investicij so res zmanjšali za okoli 20 odstotkov³¹ ter določili dosti nižjo vsoto sredstev, s katerimi so lahko razpolagali republiški in okrajni kreditni skladi. Začeli so spreminjati sestavo investicijske porabe tako, da so v primerjavi s preteklim letom znižali naložbe v industrijo, povečali pa investicije v družbeni standard.³² Toda večji del sredstev iz splošnega investicijskega sklada so kot v preteklosti namenili kapitalnim industrijskim objektom³³ ter za graditev avtoceste Ljubljana–Zagreb in Senožeče–Rižana. Poraba iz posebnih družbenih skladov (cestnega, vodnega, gozdnega in še drugih skladov) je narasla kar za 72 odstotkov, kar je bilo »znatno nad načrtovanim«.³⁴ Prišlo je tudi do »teritorializacije« investicijske dejavnosti, to je do velikega povečanja investicij iz lokalnih investicijskih skladov. Vendar ta pojav v Sloveniji ni dosegel takih razsežnosti kot v drugih republikah.³⁵

– Proizvodnja. V posameznih gospodarskih področjih se je razvijala neenakomerno. V industriji in rudarstvu se je povečala za sedem odstotkov, v kmetijstvu je bila za pet odstotkov manjša kot v preteklem letu, v gradbeništvu se je zmanjšala za sedem odstotkov več, kot je bilo načrtovano (27 odstotkov namesto 20 odstotkov); zmanjšal se je obseg gostinsko-turističnega prometa, kljub povečanju števila delavnic v družbenem sektorju so bili rezultati v obrti nižji od predvidenih.

– Kmetijstvo. Prizadevanja za povečanje kmetijske pridelave in prireje niso dala pravih rezultatov. Tudi pri izpolnjevanju načrta, po katerem naj bi povečali investicije v kmetijstvo, regrese, uvozili mehanizacijo in zagotovili kakovostno semenje, so bili v velikem zaostanku.

Zato pa je nova oblast napravila korak naprej v socialistični preobrazbi podeželja. Leta 1956 je začela uresničevati načelo, da individualna kmetijska gospodarstva ter državna trgovska ali industrijska podjetja ne morejo biti odločilen dejavnik v organizaciji kmetijske proizvodnje, nosilec razširjene reprodukcije in akumulacije.

³¹ Bruto investicije so se znižale za 16 %, neto pa za 24 %. – ARS, fond Vlade republike Slovenije (dalje: VRS), šk. 129, Poročilo Izvršnega sveta LRS za leto 1956, Ljubljana 1957, str. 24.

³² Podrobneje glej UL LRS, št. 3/5, 7. 2. 1957, Družbeni plan Ljudske republike Slovenije za leto 1957.

³³ Poleg HE Vuzenica, ki je dobila največ sredstev, so posojilo dobili še: HE Vuhred, HE Moste, HE Medvode, Železarna Jesenice, Tovarna glinice in aluminija Kidričevo, Tomos Koper, Tovarna olja Slovenska Bistrica, hladilnica v Ljubljani ter klavnica v Tolminu.

³⁴ ARS, VRS, šk. 129, Poročilo Izvršnega sveta LS LRS za leto 1956, Ljubljana 1957.

³⁵ SP, št. 297, 18. 12. 1956, Problemi investicijske dejavnosti; isti, št. 298, 19. 12. 1956, Za dosedanje investicijsko politiko.

cije v kmetijstvu, temveč so to lahko le kmetijske zadruge. Glavna prizadevanja so bila usmerjena v to, da kmetijske zadruge prevzamejo ves odkup kmetijskih pridelkov ter da se razlike med odkupno in prodajno ceno zbirajo v združnih skladih. Do konca leta je okoli 600 splošnih kmetijskih zadrug zajelo 80 odstotkov tržnih presežkov.³⁶ Junija so začeli ustanavljati združne poslovne zveze, ki so bile določene, da kot močna gospodarska podjetja na širšem območju povežejo odkup in predelavo kmetijskih pridelkov.

Večje obdavčenje kmečkega prebivalstva so sicer uvrstili med ukrepe za stabilizacijo trga, v resnici pa je bilo to le eno izmed gospodarskopolitičnih dejanj, ki naj bi še zmanjšala poslovno samostojnost kmeta in ga prisilila, da se bolj poveže z državnimi kmetijskimi podjetji. Februarja 1956 je Zvezni izvršni svet uvedel proizvodne takse na delovno živino, stroje, hibridne vinograde itn., s katerimi se je obdavčitev kmečkih dohodkov povečala s 7,4 odstotka, kolikor je bila leta 1955, na 11,2 odstotka.³⁷ Kot razlog je navedel nesorazmerje med dohodki kmetov, ki so od leta 1952 naraščali, ter deležem davka na njihov dohodek in deležem, ki ga je imelo kmetijstvo v narodnem dohodku, ki sta od leta 1954 začela upadati. V naslednjih mesecih je slovenski izvršni svet vložil velik napor v to, da bi zvezni organi razširili takse še na druge stroje in dohodke (na primer v večji meri naj bi zajeli z davščinami dohodke kmeta iz gozda)³⁸ ter povečali obdavčenje katastrskega dohodka za 25 odstotkov; v Sloveniji so hoteli z ostrejšo davčno lestvico obremeniti kmečko prebivalstvo v gospodarsko močnejših okrajih.³⁹

– Notranji trg. CK ZKS je med svoje pomembnejše dosežke na gospodarskem področju uvrstil tudi »neko« stabilizacijo notranjega tržišča⁴⁰ oziroma upočasnitev »nekontroliranega in stihijskega naraščanja cen«.⁴¹ Kot dokaz je navedel neznatna povečanja cen posa-

³⁶ Leta 1956 so kmetijske zadruge odkupile za 16,4 milijarde din kmetijskih pridelkov, kar je bilo 80 % tržnih presežkov; zaslužile so okoli 1,7 milijarde din. – ARS, fond Izvršnega sveta LS LRS (dalje: RIS), Seje koordinacijskega odbora št. 19–31 (1957), Zapisnik 26. seje, 28. 10. 1957, Predlog perspektivnega plana razvoja kmetijstva v razdobju 1957–1961, september 1957.

³⁷ GV, št. 12, 18. 2. 1956, Obdavčitev kmečkih dohodkov.

³⁸ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 7, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 10. 2. 1956.

³⁹ ARS, VRS, šk. 117, Povečanje katastrskega prihodka, 20. 3. 1956.

⁴⁰ Glej opombo 21.

⁴¹ Cene prehranbenih proizvodov so se povprečno dvignile za 7,5 odstotka, uslugam za 10, industrijskemu blagu za 2,4 in gospodarskim potrebščinam za 5,5 odstotka. – Glej opombo 34.

meznega blaga ter povečanje zalog končnih izdelkov v industriji in trgovini. Izvršni svet je bil v svojem letnem poročilu bolj kritičen, saj je priznal, da je bil fizični obseg blagovnega prometa »nekoliko« nižji⁴² kot v preteklem letu – po planu bi se moral povečati za okoli 5 odstotkov – ter da trgovina ni bila sposobna zagotoviti zadostnih količin porabnega blaga in živil. Ocenil republiškega partijskega in državnega vodstva dokazujeta, da se razmere na tem področju v primerjavi s preteklim letom še niso bistveno spremenile oziroma izboljšale. To pomeni, da je prihajalo do nihanj in zastojev tako v trgovini na debelo kot na drobno, da so se trgovska in industrijska podjetja upirala zniževanju cen, ter da problemi, do katerih je prihajalo zaradi vnaprejšnjega plačevanja blaga, visokih prevoznih stroškov in premajhne gostote trgovske mreže – slednja je dosegala le 46 odstotkov predvojnega števila – še niso bili preseženi. Pojavile so se tudi nove težave: tako na primer uvoženo blago široke porabe in industrijske potrebščine niso ustrezale domačim potrebam in zahtevam. Poleg tega pa je bila njegova cena previsoka; na primer kos italijanske svile, ki so ga junija uvozili iz Italije, so prodajali po 1500 din, pralni stroj pa je stal 5000 din. Povprečna neto plača zaposlenega v industriji in rudarstvu pa je leta 1956 znašala 10 400 din.

– Zunanja trgovina. Leto 1956 je bilo prelomno leto v blagovni menjavi s tujino. Takrat je vladajoča politika začela spreminjati svoj odnos do zunanje trgovine. Stališče, da je zunanja menjava nekaj dopolnilnega, postranskega, nekaj kar je treba podrediti notranjemu razvoju, je začelo bledeti in se umikati spoznanju, da ni gospodarskega napredka brez občutnega povečanja zunanje menjave.⁴³ Začelo se je obdobje, ko je bil izvoz vsako leto večji. V letu 1956 je bil za 20 odstotkov višji kot leta 1955 in za 11 odstotkov nad planom. Izvozna sestava je sicer obdržala pretežni industrijski značaj (72 odstotkov), razveseljivo pa je bilo, da se je zelo povečal izvoz kmetijskih pridelkov (53 odstotkov). V tem letu je bil slovenski uvoz le za štiri odstotke večji od uvoza iz preteklega leta. Kljub dobrim rezultatom pa je veliko pripomb letelo na podjetja, ki so uvažala blago za široko porabo, ker je bilo slabše kakovosti od domačega, poleg tega pa je prihajalo z veliko zamudo.⁴⁴ Zunanjetrgovinski in devizni sistem v tem letu nista doživela večjih spre-

⁴² Prav tam.

⁴³ Podrobneje glej: Vladimir Pertot, *Ekonomika mednarodne menjave Jugoslavije*, Zagreb 1971, str. 133.

⁴⁴ Glej opombo 34.

memb. Izvozni in uvozni količniki so preprečevali, da bi se notranje cene približale zunanjim; cene številnih izvoznih predmetov (zlasti živil) so bile še naprej nižje kot v tujini, številni predmeti doma pa dražji kot v tujini. Poleg tega so količniki, tako kot prej zunanjetrgovinski sklad, preprečevali, da ni prišla do izraza boljša ali slabša proizvodnja in da bi se investicijska sredstva prelivala v izvozno naravnane panoge. Podjetja so morala devizna sredstva, z izjemo enega odstotka, prepustiti Jugoslovanski banki za zunanjo trgovino (Jugobanki), ki je bila ustanovljena za kratkoročno kreditiranje izvozno-uvoznih poslov.

– Energetika in promet. Ugotovili smo že, da je republiška vlada precejšen del razpoložljivih investicijskih sredstev vložila v gradnjo dveh novih in v povečanje zmogljivosti že obstoječih elektroenergetskih objektov.⁴⁵ Dosegla je, da je bil sprejet sklep o začetku graditve druge faze TE Šoštanj, ter finančno podprla izdelavo načrtov za gradnjo sistema petih pretočnih HE na Spodnji Dravi (Loka, Ptuj, Videm, Ormož, Središče) in treh akumulacijskih HE (Idrija, Ljubnica, Osp), ki so jih pospešeno izdelovali v Elektroprojektu. To leto je bilo vključeno v elektroenergetski sistem nekaj novih elektrarn in še drugih naprav.⁴⁶ Vsa ta prizadevanja pa so se oktobra izkazala kot neznatna, saj so se zaradi sušnega obdobja in upada vodostaja rek začele redukcije, ki so povzročale škodo proizvodnji in ogorčenje prebivalstva.

Cestni in železniški promet sta bili področji, s katerima se je republiški izvršni svet manj ukvarjal. V plan za leto 1956 je dal le investicije za gradnjo avtoceste od Zagreba do Ljubljane in ceste do Kopra. V dosegu njegovega zanimanja sta bila tudi načrt gradnje cestne mreže ter program kategorizacije slovenskih cest. Pripravljeni se je začel na graditev ljubljanskega železniškega in cestnega vozlišča, ki je v obravnavanem času pomenilo velik prometni problem. Podjetja potniškega in tovornega prometa so s pomočjo prvega natečaja za nabavo uvoženih motornih vozil, pa tudi zaradi posojilnih ugodnosti in znižanja cen vozil znamke FAP prišla do novih motornih vozil in zato dosegla za nekaj odstotkov boljše rezultate kot v preteklem letu. Vse to pa slabega stanja v cestnem prometu, ki je bil glede na svoje zmogljivosti in urejenost med zadnjimi v Evropi, ni popravilo. Enaka ocena je veljala tudi za železniški promet. Bil je slabo organiziran, imel je slabo kadrovske zasedbo in zastarela ter izrabljena prometna sred-

⁴⁵ Glej opombo 33.

⁴⁶ Maja je bil odprt 23 km dolg daljnovod od Maribora do Kidričevega.

stva,⁴⁷ zato so bili njegovi poslovni dosežki vsako leto slabši; leta 1956 za skoraj tri odstotke nižji kot leta 1955.

Preostale naloge so ostale neizpolnjene ali so jih šele začeli uresničevati.

– Družbeni proizvod. Ta se ni povečal za toliko, kot je bilo določeno s planom, saj je dosegel le 79,2 odstotka od predvidenega zneska. Tudi amortizacija, narodni dohodek in plačilni skladi so zaostali za postavkami iz družbenega plana za leto 1956; uresničeni so bili le 91,5, 77,4 in 93,4-odstotno.⁴⁸

– Življenjska raven. V obravnavanem letu je Elektrotehna uvozila precej električnih strojev za gospodinjstvo iz Zvezne republike Nemčije (ZRN) in Češkoslovaške socialistične republike (ČSSR), ki so bili cenejši kot v preteklih letih. Slovenija je bila deležna ameriške pomoči v hrani.⁴⁹ Ker pa plače niso dohitevale rasti življenjskih stroškov, t. j. cen potrošnemu blagu, storitvam in kmetijskih pridelkov, se je realna plača delavca in uslužbenca zmanjševala, s tem pa tudi njegova življenjska raven. To kaže naslednja tabela zveznega in republiškega statističnega zavoda. Izhodišče je bila štiričlanska delavska družina v Sloveniji, za katero so leta 1954 znašali mesečni življenjski stroški povprečno 21 217 din, minimalna plača pa, vključno z otroškimi dokladami, 16 290.⁵⁰

Leto	Življenjski stroški	Minimalna plača	Realna plača
1954	100	100	100
1955	111	102	92
1956	118	105,5	89,5

Zaradi padanja realne plače je štiričlanska družina tudi s povprečno 20 odstotka višjimi izrednimi dohodki (nadurno delo, delo na črno) kot leta 1955 težko pokrila vse življenjske stroške. Nizke plače so bile tega leta stalna točka na sejah delavskih svetov. Delavski predstavniki so od vodilnih uslužbencev zahtevali, da jim pojasnijo, kako je mogoče, da v času, ko »doživljajo« velike politične

⁴⁷ Osnovna sredstva so bila izrabljena 60%, lokomotive 85%. Povprečna starost prog je bila 70 let, lokomotiv pa 40 let. Na 49% prog je bila manjša hitrost kot pred vojno, pragovi so bili na številnih mestih gnili, tračnice stare nad 30 let. – SP, št. 120, 23. 5. 1956, Sanacija in modernizacija železnic.

⁴⁸ GV, št. 14, 16. 2. 1957, Glavne značilnosti gospodarskega razvoja LRS.

⁴⁹ Od pomoči, ki jo je Rdeči križ Jugoslavije prejel iz ZDA, t. j. od Svetovnega sveta cerkva in Luterantske svetovne pomoči, je v Slovenijo prišlo 400 vagonov živil, in sicer: mleka v prahu, sira, pšenice, koruzne moke, riža in fižola. – SP, št. 199, 24. 8. 1956, Pomoč v živilih.

⁵⁰ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 62, Nekatera vprašanja življenjskega standarda v LRS. SP, št. 287, 7. 12. 1956, Ob skupščinski razpravi.

zmage, ko raste narodni dohodek in vsako leto večina podjetij povečuje svoj dohodek, standard delavcev in nameščencev stalno pada. Najbolj »glasni« so bili kvalificirani in visoko kvalificirani delavci in nameščenci z višjo izobrazbo, saj so opozarjali, da je nastopil čas, ko se mora njihovo delo boljše nagrajevali.⁵¹

– Delovna storilnost. Pretirano zaposlovanje, zlasti še uslužbenec, nizka stopnja mehanizacije, neustrezen način obdavčenja dohodkov podjetij in nespodbuden plačni sistem so bili med glavnimi razlogi, da se delovna storilnost v Sloveniji leta 1956 ni povečala do pričakovane ravni.⁵² Po partijskih ocenah je bila v tem letu celo najnižja v preteklih devetih letih.⁵³ To je bilo zaskrbljujoče, saj bi se morala v tem letu storilnost v industriji v državi povečati za tri odstotke glede na leto 1954.⁵⁴ Proces proizvodnega in poslovnega sodelovanja med industrijskimi podjetji, ki naj bi tudi prispeval k povečanju delovne storilnosti, se v tem letu ni začel.

– Gostinstvo in turizem. Zmogljivosti v tej dejavnosti so res bile precej manjše in tudi slabše opremljene kot pred drugo svetovno vojno,⁵⁵ vendar je za slabo turistično sezono – tujih in domačih gostov je bilo za 30 oziroma za 10 odstotkov manj kot v preteklem letu – veliko kriva tudi republiška uprava. Tik pred začetkom sezone so namreč zelo povečali cene storitvam in taksam in niso izpolnili obljub o ugodnih posojilih,⁵⁶ zato je gradnja turističnih

⁵¹ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 62, Nekatera vprašanja življenjskega standarda v LRS.

⁵² V prvih petih mesecih je bil indeks storilnosti v slovenski industriji 98 (1953 = 100), po posameznih panogah pa: črna metalurgija 99, barvasta metalurgija 95, tobačna industrija 88, industrija gradbenega materiala 59 itd. – GV, št. 52, 11. 7. 1956, Zaposlenost v gospodarstvu. Po oceni Izvršnega sveta Ljudske skupščine LRS je konec tega leta storilnost v industriji narasla za 2,7% namesto za 5%, kot je bilo predvideno. – Glej opombo 34.

⁵³ Po izračunu, ki so ga napravili v republiškem partijskem vodstvu, je indeks delovne storilnosti v Sloveniji leta 1947/48 znašal 107, 1950/51 je bil 103, 1953/54 102 in leta 1955/56 le 97. – Glej opombo 51.

⁵⁴ GV, št. 15, 29. 2. 1956, Storilnost dela v industriji.

⁵⁵ Pred drugo svetovno vojno je bilo v Sloveniji 3600 gostinskih obratov in gostišč s 13 000 ležišči, leta 1955 pa 2721 gostinskih obratov s skupno 10 500 ležišči, njihova oprema je bila stara in neprimerna. – SP, št. 114, 16. 5. 1956, Napredek gostinstva na pravi poti.

⁵⁶ Pričakovanja iz zveznega družbenega plana, ki je obljubljal investicije tudi za gostinstvo, so ostala neizpolnjena. Zvezni natečaj za sredstva iz splošnega investicijskega sklada je bil namreč naravnán tako, da je zelo omejil možnosti najemanja posojil, tako da je določil, da mora posojiljemalec zagotoviti 50% od zaprosenih sredstev. Iz Slovenije je za sredstva iz tega sklada kandidiralo 11 prosilcev, dobila pa sta jih le dva; pa tudi tadva nista vedela, če bosta posojilo zaradi kratkega odplačilnega roka lahko tudi izkoristila.

objektov zastala ali prepočasni napredovala (vzpenjača Vogel, hotela v Solčavi in Cerknici). Kljub neprestanim opozorilom gostincev niso bili pripravljeni, kaj šele sprejeti predpisi za turistično dejavnost, tako da razen zakona o turističnem taborjenju in odloka o turistični taksi v Sloveniji ni bilo drugega predpisa za turistično dejavnost. Nekaj pa so k »polomu« turistične sezone prispevali tudi gostinski in turistični delavci, saj so tudi sami zviševali cene in bili odgovorni, da so bile tuje agencije prepozno in površno obveščene o spremembah cen, voznih redov itn.

Poseben problem je bila prilagoditev gospodarski zakonodaji oziroma novi gospodarski politiki. Do jeseni 1955. leta so zvezni organi pripravili teze o novem gospodarskem sistemu ter že imenovali komisije, ki naj bi poglobljeno obdelale problematiko osnovnih in obratnih sredstev, plačnega in bančnega sistema. Toda decembra je Zvezni izvršni svet sklenil, da bodo v naslednjem letu sprejeli le najnujnejše popravke ter pripravili vse potrebno, da bi novi gospodarski sistem lahko uvedli leta 1957. Kot bomo videli tega sklepa niso uresničili.

Spremembe so se začele v proračunskem sistemu. Marca 1956 je začel veljati temeljni zakon o proračunih, ki je med drugim določil, da morajo biti proračunska sredstva točno določena in namenjena predvsem za pokrivanje potreb oblastnih organov in ustanov.⁵⁷

Sredi leta je prenehal veljati sistem financiranja investicijske graditve, ki je bil uveden leta 1954. Po novi uredbi so se sredstva za investicijsko graditev, razen gradnje stanovanj, zbirala v družbenih investicijskih skladih, to je v splošnem, republiških, okrajnih in občinskih investicijskih skladih.⁵⁸ Do oktobra so morala biti tako zbrana sredstva naložena pri ustrezni podružnici Narodne banke, nato pa pri posebej za to ustanovljeni Jugoslovanski investicijski banki oziroma pri njenih izpostavah.

Uredba o investicijskih posojilih je zajela tudi posojila za stalna obratna sredstva podjetij, se pravi, da je načela problem, ki je obstajal vse od konca vojne, posebno pereč pa je postal leta 1955, ko so začeli uvajati bolj aktivno kreditno politiko. Julija so podjetja začela ustanovljati družbene sklade obratnih sredstev, v katerih so zbirala sredstva, namenjena za nakup surovin, materiala, embalaže, drobnega inventarja, polizdelkov in končnih izdelkov, ki so bili potrebni za proizvodnjo, storitvene dejavnosti in promet.⁵⁹

⁵⁷ Podrobneje glej: UL FLRJ, št. 13/126, 28. 3. 1956.

⁵⁸ UL FLRJ, št. 22/257, 23. 5. 1956, Uredba o družbenih investicijskih skladih.

⁵⁹ UL FLRJ, št. 31/414, 25. 7. 1956, Uredba o skladu obratnih sredstev gospodarskih organizacij.

Načine najemanja posojil za nakup reprodukcijskega in drugega materiala je urejala Uredba o kratkoročnih kreditih, ki je začela veljati še isti mesec.⁶⁰

Največ pozornosti so, bolj zvezni kot republiški organi, namenili izboljšanju plačnega sistema in sistemu delitve skupnega dohodka podjetij, ker sta bila premalo spodbudna za načrtovano povečanje delovne storilnosti.

Plačni sistem je postal »centralno« politično vprašanje v državi.⁶¹ Od sistema, ki so ga izoblikovali leta 1955, so pričakovali, da bo zaustavil prehitro rast delovne sile, povečal prizadevanja podjetij za večjo delovno storilnost in zmanjšal proizvodne stroške.⁶² Kmalu pa se je pokazalo, da je ta sistem nedosleden in pomanjkljiv in da zato ne služi svojemu namenu. Njegove največje pomanjkljivosti so bile:

a) določanje plačnega sklada podjetij neposredno na podlagi števila in kvalificiranega sestava delovne sile je onemogočalo prizadevanja za zmanjšanje delovne sile;

b) na plače delavcev in uslužbencev niso vplivali uspehi, ki jih je podjetje doseglo s smotrnejšo organizacijo dela, izpopolnitvijo tehnološkega procesa in večjo storilnostjo, zato načelo, da morajo biti plače odvisne od poslovnega uspeha podjetja, ni moglo priti do izraza;

c) spodbudno je bilo lahko le za tista delovna mesta, na katerih je bilo delovni učinek mogoče meriti;

č) načelo zveznega plana, da se plače po tarifnih pravilnikih lahko povečajo toliko, za kolikor se izpolnjujejo in presegajo norme, se ni izvajalo, ampak je prevladala praksa, da se smejo norme presegati samo do določenega odstotka (običajno do 10 odstotkov);

d) premijski sistem, ki so ga do konca leta uvedli v več kot polovico podjetij,⁶³ v plačni sistem ni mogel vnesti potrebne spodbude za boljšo organizacijo proizvodnje in večjo delovno storilnost, ker so se premije izrodile v posebno obliko dopolnilnih plač, poleg

⁶⁰ Uredba je določala, da bodo v novem sistemu kratkoročnega kreditiranja krite samo tiste potrebe, ki imajo pomen izrednih, dopolnilnih, sezonskih in drugih čisto namenskih kratkoročnih naložb podjetij. Posojila so bila vezana na določen datum, ki ni smel biti daljši kot eno leto. – UL FLRJ, št. 31/415, 25. 7. 1956.

⁶¹ ARS, RK SZDLS, šk. 27, Stenogramski zapisnik seje Predsedstva SZDL Slovenije, 20. 12. 1956.

⁶² SP, št. 19, 24. 1. 1956, Večja proizvodnja, manj delovne sile.

⁶³ Da bi zagotovili večje plače za tista delovna mesta, od katerih so bili še posebno odvisni večji poslovni uspehi podjetja, so v letu 1956 začeli uvajati premijski sistem. Do decembra je od 740 podjetij, ki so bila dolžna imeti premijske pravilnike in premijsko plačevanje (industrija, rudarstvo, kmetijstvo, gozdarstvo, gradbeništvo in promet) 61 odstotkov podjetij izdalo premijske pravilnike.

tega pa so jim marsikje nasprotovali, saj so se sredstva zanje črpala iz dela dobička.

Republiški izvršni svet je obsodil »striženje« norm kot škodljiv in nezakonit pojav ter se zavzel za to, da bi napravili nov predlog za izpopolnitev plačilnega sistema, v katerem bi bile plače v večji meri odvisne od delovnih uspehov podjetja. Bilo je več predlogov o tem, kako do tega priti,⁶⁴ toda vsi so bili ocenjeni kot neutemeljeni in nezadostni. Po besedah Borisa Kraigherja konec leta 1956 ni bilo »jasne perspektive, kako ga (plačni sistem) spremeniti in kaj napraviti.«⁶⁵ Ker torej nov plačni sistem še ni bil dovolj proučen, da bi ga lahko naslednjega leta zamenjali, je Zvezni izvršni svet konec leta 1956 sklenil, da bodo v obstoječega vnesli najpotrebnejša dopolnila in popravke.

Določanje celotnega dohodka podjetij je ostalo v letu 1956 v bistvu nespremenjeno. Položaj in pravice podjetij pri delitvi celotnega dohodka kot tudi glede udeležbe dobička za plače nad plačami po tarifnih pravilnikih se niso spremenili. Do spremembe je prišlo le v načinu delitve dobička in udeležbe pri tej delitvi.

Kljub slabšim rezultatom gospodarjenja v letu 1956 so načrtovalci in ekonomski analitiki na začetku leta 1957 zagotavljali, da so nova gospodarskopolitična načela in z njimi povezani cilji zastavljeni tako, da bodo v tem letu zagotovo doseženi, če že ne preseženi. Toda ko so bili decembra 1957 znani rezultati gospodarskih gibanj, so ugotovili, da si nova gospodarskopolitična načela, zlasti pa cilji iz družbenega plana v praksi nasprotujejo, namesto da bi se združevala in prepletala, zato jih je kot celota težko zaobjeti, obvladati in izpolniti. Tako so bile na eni strani zahteve po višjem standardu in uvozu porabnega blaga, višjih plačah, boljših posojilnih pogojih, znižanju cen najnujnejših življenjskih potrebščin ter povečanju proizvodnje skoraj na vseh gospodarskih področjih. Na drugi strani pa je družbeni plan zahteval dvig storilnosti, omejitev proračunske, investicijske in druge porabe, realne plače, omejitev zaposlovanja itn. Rezultati gospodarjenja so bili torej logična posledica neuskklajenih in neuravnoveženih planskih ciljev. V tem letu se je narodni dohodek povečal za 11 odstotkov, proizvodnja je bila večja skoraj na vseh gospodarskih področjih.⁶⁶ Dvignile se se zunanjetrgovinska menjava, delovna sto-

⁶⁴ Glej opombo 21.

⁶⁵ Glej opombo 61.

⁶⁶ V primerjavi z letom 1956 je bila industrijska proizvodnja večja za 13 odstotkov, kmetijska za 6,5 odstotka, obseg gradbenih in prometnih storitev je bil večji za 9 odstotkov, večje so bile tudi storitve v trgovini, gostinstvu in obrti. – UL LRS, št. 3/27, 23. 1. 1958, Družbeni plan LRS za leto 1958.

rilnost, realna osebna poraba oziroma realne plače in število na novo zaposlenih ljudi.⁶⁷

Nekatere pogoje gospodarjenja so tako izboljšali, da so po ugotovitvi republiške vlade prvič ustrezali zahtevam blagovnega gospodarstva.⁶⁸ Proizvodnja električne energije je bila za 22 odstotkov večja kot leto poprej, zato so lahko zadostili domačim potrebam, povečali dobave Hrvaški, kar pa je ostalo so jo izvozili v Avstrijo. Preskrba s surovinami je postala bolj redna in tekoča. Tržne razmere so postale »ugodnejše«,⁶⁹ zlasti za industrijo, ki je lahko doma brez težav prodala svoje izdelke. Možnost večje udeležbe podjetij pri dobičku je »stimulativno« vplivala na njihove poslovne rezultate. In končno se je po relativnem nazadovanju v preteklih letih začela izboljševati tudi življenjska raven prebivalstva. Povečali so se dohodki, izbira in kakovost domačega in uvoženega potrošnega blaga, cene so bile nižje kot v preteklih letih, izboljšali so se pogoji za najemanje potrošniških posojil za nakup gospodinjskih aparatov, prevoznih sredstev in oblačil.

Z doseženimi rezultati je bil slovenski izvršni svet več kot zadovoljen, saj so z njimi izpolnjeni temeljni cilji družbenega plana za leto 1957.⁷⁰

Poleg omenjenih rezultatov, ki so nedvomno sodili med pozitivne, zato sta jih slovenska vlada in partijsko vodstvo potiskala v ospredje, so se v tem letu pomnožili in okrepili dejavniki, ki so prinašali gospodarsko nestabilnost in težave. Po ugotovitvah partijskega vodstva bi bilo njihovo delovanje bolj omejeno in manj škodljivo, če bi se jim člani ZKS pravočasno postavili po robu. Namesto tega pa je »dobljen del političnega aktiva gospodarske probleme pričakal nepripravljen ali pa se z njimi ni hotel spoprijeti. Bili pa so tudi taki, ki so podpirali zahteve, da je treba vse probleme rešiti po administrativni poti.«⁷¹ V takšnem razpoloženju svojega članstva je CK ZKS videl tudi enega izmed razlogov, da predvide-

⁶⁷ Zunanjetrgovinska menjava se je povečala za 31 odstotkov, pri čemer je bila vrednost izvoza večja za 22 odstotkov, realna osebna poraba približno za 15 odstotkov, realne plače pa za 13 odstotkov, na novo je bilo zaposlenih približno 21 000 oseb. – Prav tam. Po podatkih zveznega zavoda za statistiko je delovna storilnost v državi porasla za 8,7 odstotka, v Sloveniji pa za 7,1 odstotka. – GV, št. 26, 29. 3. 1958, Večja storilnost v letu 1957.

⁶⁸ ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 8, Poročilo o gibanju gospodarstva v razdobju od 1. 1. do 31. 12. 1957.

⁶⁹ Prav tam.

⁷⁰ Glej opombo 66.

⁷¹ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 7, Zapisnik razširjene seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 13. 7. 1957.

vanja družbenega plana za leto 1957 niso bila v celoti izpolnjena ali dosežena.

V seznamu dejavnikov, ki so leta 1957 republiški vladi povzročali največ težav in skrbi, je bilo na prvem mestu nenačrtno povečanje vseh oblik porabe. Ne glede na stvarne možnosti in potrebe so namreč narasli proračunski izdatki, povečala so se sredstva za socialno zavarovanje, investicije in dohodki prebivalstva;⁷² slednji so sicer spodbudili večjo proizvodnjo, toda njihovo povečanje ni bilo usklajeno z dejanskimi gospodarskimi dosežki.

Nič manj obremenilno niso delovala neuspela prizadevanja za zmanjšanje zunanjetrgovinskega primanjkljaja.⁷³ V primerjavi s predhodnim letom se je vrednost uvoza povečala za 40 odstotkov ali za skoraj še enkrat več. Industrija pa, kot najpomembnejše gospodarsko področje, zaradi majhne rentabilnosti, premalo učinkovite prodajne organiziranosti in neenakih cen na notranjem trgu ni bila sposobna izdelati toliko blaga za izvoz, da bi lahko pokrila potrebe po uvozu reprodukcijskega materiala in surovin. Večjega napredka ni bilo tudi pri preusmerjanju slovenskega izvoza na tržišča manj razvitih držav v Aziji, Afriki in Ameriki ter vzhodnih socialističnih držav. Ta tržišča so slovenska podjetja »namerno« spregledovala, medtem ko so se hrvaška in srbska podjetja zanja zelo zanimala, saj so dajala ugodne pogoje za nakup investicijske opreme.⁷⁴

Zaskrbljujoč je bil tudi položaj v investicijski graditvi. Po uradnih poročilih so dosegli precejšen napredek pri spreminjanju investicijske sestave. Naložbe v negospodarstvo so se absolutno in relativno povečale za 21 odstotkov (naložbe v stanovanjsko-komunalni dejavnosti pa za 26 odstotkov)⁷⁵, s čimer so dosegli boljše razmerje med gospodarskimi in negospodarskimi investicijami, kot pa je bilo s planom določeno.⁷⁶ Znotraj gospodarstva so se zmanjšala sredstva za nove investicije in za industrijske investicije, povečala pa za vlaganja v kmetijstvo, gradbeništvo, trgovino in obrt. Na zaprtih

⁷² Dohodki prebivalstva so narasli za 21 %, proračunski izdatki za 19 %, izdatki za socialno zavarovanje za 11 %, obseg investicij je bil večji za 10 %. – Glej opombo 66.

⁷³ V letu 1957 je razlika med vrednostjo izvoza in uvoza na področju LRS znašala 4,6 milijarde din. – GV, št. 94, 3.12.1958, Letošnja zunanjetrgovinska izmenjava.

⁷⁴ ARS, RIS, fasc. 26, Zapisnik 19. seje Gospodarskega odbora Izvršnega sveta LS LRS, 19. 7. 1957.

⁷⁵ Glej opombo 66.

⁷⁶ Za leto 1957 je bilo predvideno razmerje med gospodarskimi in negospodarskimi investicijami 70:30, dosegli pa naj bi 56:44. – ARS, RIS, fasc. 26, Zapisnik 38. seje Gospodarskega odbora Izvršnega sveta LS LRS, 25. 3. 1958.

sejah vlade in Izvršnega komiteja CK ZKS pa je bilo slišati drugačne ocene. Po teh je bila industrija, posebno lokalna, še vedno največji porabnik investicijskih sredstev. Tako je Viktor Avbelj povedal na razširjeni seji Izvršnega komiteja CK ZKS, ki je bila 13. julija, da »vsa sredstva služijo razvijanju industrijskih podjetij, če že ne z direktnim vlaganjem v velika podjetja, pa s tem, da so ta sredstva rezervirana za kredite podjetjem, ki konkurirajo na licitacijah«. Menil je, da je »brezplodno govoriti, da je treba lokalna sredstva dajati za pospeševanje obrti, za usposabljanje trgovine, za pospeševanje lokalnega prometa, ker je usoda investicijskih sredstev že vnaprej znana.«⁷⁷ Odgovorni funkcionarji so sicer imeli težave, ko so morali prestrezati kritike zaradi nenačrtovanega povečanja lokalnih naložb. Toda mnogo težje jim je bilo, ko so se morali »spoprijeti« z očitki, da so »stali ob strani«, ko se je odločalo o posojilih slovenskih podjetij iz splošnega investicijskega sklada.⁷⁸ Slovenska podjetja so namreč tega leta »izvedla pravi juriš« na zvezne sklade. Nekaterim je uspelo priti do posojila, tudi takim, ki do njega niso bila upravičena, saj bi morala zaključna dela opraviti z lastnimi sredstvi. Podjetja, ki pa posojila niso dobila, so bila »zelo prizadeta« in so »glede tega šla preko vseh meja« ter »dolžila republiško vodstvo, da nima posluha in da ne daje podpore«.⁷⁹ Od junija naprej se je investicijska »mrzlica« nekoliko polegla.⁸⁰ Zmanjšanje investicijskih skladov in ustavitve gradnje nekaterih objektov je še povečalo težave v slovenski strojogradnji, saj so bila podjetja (kot na primer Litostroj Ljubljana in Metalna Maribor) prisiljena preusmeriti proizvodnjo in iskati nove naročnike.

Tudi v notranji trgovini še niso bile premagane začetne ovire. Industrijska podjetja so se prepočasi prilagajala novemu načinu blagovnega prometa in težko sledila spremenjenim zahtevam. To ni veljalo samo za tista, katerim so se zaradi nove investicijske usmeritve zmanjšala naročila, temveč tudi za podjetja, ki so izdelovala predmete za široko porabo; ker niso upoštevala zahtev kupcev, so njihove zaloge rasle. Nič drugače se ni godilo na trgu s kmetijskimi

⁷⁷ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 7.

⁷⁸ Leta 1957 so največ sredstev za investicije namenila podjetja, in sicer 47 % (v glavnem iz amortizacije); sledili so ljudski odbori s 23 in zvezni skladi z 22, na koncu so bili republiški skladi z 8 %. – Prav tam.

⁷⁹ Prav tam.

⁸⁰ Z uredbo o načinu uporabe sredstev skladov, ustanovljenih z zveznimi predpisi, je Zvezni izvršni svet omejil uporabo družbenih investicijskih skladov na 60 % od višine prilivov v tem letu, Jugoslovansko investicijsko banko pa zadolžil, da poostri nadzor nad njihovo uporabo.

pridelki. Spomladi in zgodaj poleti so se, zaradi pozebe in načina odkupa na Koprskem – tu se je poslovna zadružna zveza vrinila kot »nepotreben vmesni člen« med pridelovalci in zadrugami – zmanjšale dobave povrtnin in sadja ter zelo povečale njihove cene.⁸¹ V drugi polovici leta je bilo »zaznati splošno tendenco po dvigu cen«, kmetje, zadruge, industrijska podjetja in obrtniki so kar tekmovali, kdo bo bolj navil cene. Trgovska podjetja in občine so neprizadeto opazovali tekmovanje v dviganju cen, saj kljub povečanju trgovskega prometa od tega niso imeli koristi, sami pa tudi niso mogli zbrati dovolj sredstev za posodobitev trgovin. V tako »apatičnem« stanju, kot je prevladalo v trgovinski organizaciji, so se poslovni odnosi ter kultura postrežbe še poslabšali.⁸² Zaradi vseh naštetih problemov je bila oskrba industrijskih središč in mest še vedno nezadovoljiva in draga.

Med ostalimi gospodarskimi področji je še najslabše kazalo v prometu. Vendar so se tudi tu stvari začele premikati, čeprav s polževo hitrostjo. Zvezna uprava za ceste je končno izdelala elaborat o vzdrževanju in obnovi cest v Jugoslaviji; v njem je sledila zamisli, da je treba najprej obnoviti in modernizirati ceste prvega in drugega reda.⁸³ V Sloveniji so po dolgih razpravah in odlašanju vendarle uskladili različna gledišča. Oblikovali so smernice za ureditev ljubljanskega prometnega vozlišča, izdelali so investicijski načrt za graditev t.i. operativne obale za pristajanje velikih ladij v koprskem pristanišču ter opustili nadaljnjo graditev letališča na Brniku. Zaradi nepopustljivosti generalštaba JLA pa je ostala še nedorečena smer izgradnje obsoteljske železnice.⁸⁴

Bilo pa je še eno področje, kjer so spreminjevalni tokovi tekli počasneje kot je bilo sprva dogovorjeno in napovedano. To je bil gospodarski sistem, ki ga je povsem urejala zvezna uprava. Njeni uradi so se leta 1957 ukvarjali s posameznimi ekonomskimi kategorijami, vendar pravih rešitev in odgovorov največkrat niso našli, temveč so, kot je dejal France Popit, »stvari samo na zunaj malo

⁸¹ V primerjavi z letom 1956 se je leta 1957 cena za kg krompirja povečala od 19 din na 30 din, stročjega fižola od 44 din na 110 din, paradižnika od 68 din na 95 din, češenj od 45 na 60 din, itrn. – GV, št. 66, 21. 8. 1. 1957, Preskrba potrošniških središč še ni zadovoljiva.

⁸² GV, št. 51, 28. 6. 1958, Brez razširitve omrežja ne bo napredka v trgovini.

⁸³ SP, št. 168, 12. 9. 1957, Gradnja in rekonstrukcija cest.

⁸⁴ Izvršni svet LRS se je zavzemal za traso Podčetrtek–Majšperk–Pragersko, generalštab JLA pa je podpiral varianto Kumrovec–Podčetrtek–Stranje–Grobelno–Mestinje. – ARS, RIS, Koordinacijski odbor, fasc. Seje št. 1–18 (1956/57), Zapisnik 18. seje, 10. 7. 1957.

drugače postavili. In sicer tako, da so prej sešteli na primer pet in štiri je devet, sedaj pa rečemo podjetju enostavno devet in ne dovolimo, da podjetje kaj dosti v okviru devetice manevrira».⁸⁵ Še največ so se ukvarjali s plačilnim sistemom, »mehanizmom« delitve dohodka ter oblikami povezovanja in združevanja podjetij. Ostalim vprašanjem so namenili nekoliko manj pozornosti, kar pa ne pomeni, da ni prišlo do nekaterih sprememb; tako so na primer spremenili vlogo bank in izboljšali njihovo poslovanje,⁸⁶ razširili pravice podjetij pri upravljanju z obratnimi sredstvi⁸⁷ in amortizacijo.

Na področju plačilnega sistema je prišlo do dveh sprememb. S prvo so bile povečane plače v industriji, trgovini, gostinstvu in kmetijstvu. Navodilo o spremembi tarifnih postavk,⁸⁸ ki ga je izdal Zvezni izvršni svet januarja 1957, je uvedlo nelinearno povečanje plač, se pravi, da so podjetja lahko povečala raven tarifnih postavk za okoli deset odstotkov za vodilna delovna mesta ter visoko kvalificirane in kvalificirane delavce in uslužbenke, za ostale pa za pet odstotkov. To razlikovanje pa je kmalu postalo politični problem, saj so se nekvalificirani in polkvalificirani delavci, ki so bili večina zaposlenih čutili zapostavljene in prikrajšane, zato so na partijskih sestankih načeli vprašanje »neenakosti« pri plačah.⁸⁹ Drugo spremembo je prinesla Uredba o plačah delavcev gospodarskih organizacij. To je bil zelo pomemben predpis, saj je bil prvi, ki je določil, da plača delavca ni več odvisna samo od njegovih delovnih rezultatov, temveč tudi od uspešnega poslovanja vsega podjetja. Poleg tega pa je kot podlago za določanje tarifne postavke uvedel strokovno izobrazbo.⁹⁰

⁸⁵ Glej opombo 21.

⁸⁶ Narodna banka je zmanjšala število svojih podružnic, tako da je imela leta 1957 v Sloveniji v vsakem okraju le po eno podružnico. Večati pa so začeli število komunalnih bank.

⁸⁷ Nov način financiranja obratnih sredstev je izhajal iz postavke, da je podjetje nosilec razširjene reprodukcije in da je vlaganje v obratna sredstva investicijsko vlaganje, ki se samo izjemoma lahko kreditira iz emisije. Na podlagi potreb iz predhodnih dveh let so 1. januarja 1957 določili, kolikšna sredstva lahko podjetja namenijo za obratna sredstva. Financiranje obratnih sredstev je potekalo tako, da so podjetja za povečanje svoje proizvodnje izločala v poseben sklad del dobička oziroma dohodka, ki jim je ostal za samostojno razpolaganje. V primeru, da podjetja teh sredstev niso mogla zbrati, so prosila za posojilo enega od družbenih investicijskih skladov.

⁸⁸ UL FLRJ, št. 5/49, 30. 1. 1957, Navodilo o postopku za spremembo tarifnih postavk v tarifnih pravilnikih gospodarskih organizacij.

⁸⁹ Glej opombo 77.

⁹⁰ UL FLRJ, št. 18/206, 1. 5. 1957.

Druge spremembe plačnega sistema pa so bile leta 1957 težko izvedljive, ker so bile vezane na nov analitični opis in ocenjevanje delovnih mest v industrijskih in prometnih podjetjih; kljub temu da je bil analitični opis izhodišče za drugačen način točkovanja delovnih mest, pa se podjetja niso dovolj potrudila, da bi ga opravila do določenega časa. V premijskem sistemu so tega leta storili celo korak nazaj. Aprila je posebna komisija Zveznega izvršnega sveta sicer predlagala podjetjem, naj ga »uvajajo postopno in uporabijo samo tiste premijske osnove, za katere so dani realni in objektivni pogoji.«⁹¹ Toda večina podjetij je – tako kot že v preteklem letu – izplačevala premije kot »normalni«⁹² dodatek k plači.

Spomladi 1957 se je nekoliko spremenil tudi sistem razdelitve dohodka. Zvezni izvršni svet je najprej spremenil nekatera določila instrumentov v zveznem planu, s čimer so se nekoliko zmanjšala sredstva, ki jih je morala dobiti federacija, povečala pa sredstva ljudskih odborov in podjetij. Nato je izdal uredbo o novi delitvi celotnega dohodka, s katero pa težav na tem občutljivem področju ni odpravil. Ker je bila uredba nekakšna vmesna pot med »vsesplošnimi željami, da se uvede stimulativen sistem razdelitve prihodkov podjetij, in možnostmi, ki jih daje konkreten gospodarski položaj«,⁹² se način delitve celotnega dohodka za večji del podjetij ni spremenil.⁹³ Slovenska podjetja so bila zelo nezadovoljna, ker je prilagajanje sistema delitve dohodka novim pogojem gospodarjenja teklo tako počasi. Zanje so bili popravki, ki jih je napravil Zvezni izvršni svet, »tako majhni, da ne prinašajo nobenih vzpodbud za podjetja, ampak vnašajo samo nevšečnosti zaradi sprememb, ki jih je treba izvršiti.«⁹⁴ Slovenski izvršni svet pa je vodil drugačno politiko. Podjetjem in okrajnim funkcionarjem je odgovarjal, da je »najpomembnejše, da je ven-

⁹¹ SP, št. 19, 24. 1. 1958, O izkušnjah premijskega sistema.

⁹² EP, št. 261, 30. 3. 1957, Odmerjeno.

⁹³ Nova delitev celotnega dohodka podjetij je razlikovala dva sistema delitve. Podjetja v industriji, prometu in zunanji trgovini so obdržala stari način razdelitve, s tem, da so imela zagotovljen poseben delež v zveznem delu dobička. Pri preostalih podjetjih pa je bila delitev drugačna kot dotlej, saj sta se dobiček in plače kot dotlej ločena dela celotnega dohodka zlila v dohodek podjetja, ki so ga lahko potem delili na materialne in režijske stroške, amortizacijo itn. Iz doseženega dohodka je moralo podjetje plačati določen del v družbene investicijske sklade, ostanek pa je lahko razdelilo na osebni dohodek in svoje sklade. – Podrobneje glej: GV, št. 18, 2. 3. 1957, Nova razdelitev celotnega dohodka. UL FLRJ, št. 16/179, 17. 4. 1957, Uredba o delitvi celotnega dohodka gospodarskih organizacij.

⁹⁴ ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 72, Zapisnik 98. seje Izvršnega sveta LS LRS, 12. 4. 1957.

darle napravljena tu neka sprememba in da so prišla do sredstev», in se skliceval na izjavo Zveznega izvršnega sveta, ki jo je dal ob spremembah zveznega plana, da bi zaradi prevelikih in prehitrih sprememb v delitvi dohodka v letošnjem letu lahko prišlo do prevelikih težav pri uresničevanju temeljnih nalog.⁹⁵ Kritike obstoječega sistema delitve so se v poletnih mesecih še okrepile, zato je Zvezni izvršni svet pohitel pripravljati popolnejši zakon o delitvi celotnega dohodka podjetij, ki je potem izšel v zadnjih decembrskih dneh tega leta.⁹⁶

Leta 1957 je kooperacija že postala politični problem. Akcija vztrajnega prepričevanja podjetij, da je prišel čas, ko brez združitve proizvodnih programov in skupnega komercialnega nastopanja ne bo mogoče več bistveno povečati proizvodnje, zlasti pa ne uspešno nastopati na zunanjih trgih, ni prinesla nobenega uspeha. Podjetja politično obarvanim kooperacijam niso bila naklonjena ali so jim celo nasprotovala, zato je oblast začela razmišljati o možnosti, da bi združevalni proces spodbudila z »nasilnimi ekonomskimi sredstvi«.⁹⁷ Toda podjetja so se uspešno upirala tudi takim poskusom, ki so bili zelo podobni sovjetskemu načinu nasilnega združevanja specializiranih podjetij.

Okrepitev gospodarskega centralizma

Pri obravnavi zveznega in republiških planov za leti 1956 in 1957 smo že ugotovili, da sta si Zvezni izvršni svet in zvezni družbeni plan, v primerjavi s predhodnim obdobjem, to je z leti 1952 do 1955, še povečala pristojnosti pri načrtovanju, usmerjanju in urejanju gospodarskih gibanj in odnosov v državi. Republiški plani so postali »instrument« zveznega plana, republiške vlade pa drugorazredne administrativne »izpostave« Zveznega izvršnega sveta oziroma njegovega gospodarskega odbora, kar je z drugimi besedami pomenilo, da so bile republike v letih 1956/57 močno omejene pri uresničevanju svojih razvojnih zamisli in pri razpolaganju z ustvarjeno akumulacijo.

Slovenska politika ni nasprotovala krepitvi zveznih oblasti in se je javno zavzemala za odločno in ostro »borbo proti nacionalističnim tendencem«.⁹⁸ Kritičnih pripomb in zahtev, ki so prihajale od

⁹⁵ Prav tam.

⁹⁶ UL FLRJ, št. 54/, 28. 12. 1957, Zakon o sredstvih gospodarskih organizacij.

⁹⁷ Glej opombo 77.

⁹⁸ Glej opombo 21.

podrejenih organov, partijsko vodstvo ni odobraval. Prvič zato, ker so bile premalo »konstruktivne« in »jasne«, da bi jih partijsko vodstvo upalo javno podpreti ne da bi se osmešilo in »pred vso Jugoslavijo postavilo v neko nemogočo situacijo«. ⁹⁹ Drugič pa zato, ker je bilo prepričano, da z njimi ne bi uspeli. »Preko določenih okvirov, stališč in obveznosti ni mogoče iti,« je opozarjal Boris Kraigher. Po njegovem bi bilo »iluzorno, da bi lahko kaj dosegli z nekakšnim večjim subjektivnim pritiskom, z večjim uveljavljanjem takšnih in drugačnih stališč, ki nimajo realne podlage. (...) Takšna mišljenja bi nam v prihodnje politično škodovala.« ¹⁰⁰ Slovenski politiki so se zato rajši oklepali pragmatičnih in stvarnejših izhodišč. Ta pa so bila: »Boriti se za to, da imamo jasne perspektive v jugoslovanskem merilu in da v okviru predpisov naša podjetja ekonomsko uspevajo.« ¹⁰¹

Nižji oblastni organi, direktorji večjih podjetij oziroma t. i. gospodarski krogi pa so bili od konca leta 1955, ko so začeli udeležati novo gospodarsko politiko, »zelo nastrojeni« tako proti Beogradu kot proti drugim republikam. ¹⁰² Prve kritike so bile bolj splošnega značaja, saj so se nanašale na to, češ »kaj se bomo v Sloveniji trudili, naj osnove gospodarske politike izvajajo v Srbiji in Bosni, mi smo že dovolj trpeli zaradi tega«. ¹⁰³ Leta 1956 je nezadovoljstvo dobilo bolj stvarne oblike. V Sloveniji je raslo nezadovoljstvo zaradi povečanje prispevka, ki ga je morala Slovenija odvesti kot davek na nerazvite republike, ¹⁰⁴ zmanjšanja proračunskih in investicijskih sredstev, ¹⁰⁵ zavrnitve posojil iz splošnega investicijskega sklada in visokih garancijskih deležev (50 odstotkov od celotne investicijske vsote), zapostavljenosti domače strojne industrije in nepotrebnega uvoza strojne opreme iz tujine, ¹⁰⁶ zaradi odpuščanja delavcev in dvigovanja delovnih norm.

⁹⁹ Glej opombo 20.

¹⁰⁰ Prav tam.

¹⁰¹ ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 72, Zapisnik 111. seje Izvršnega sveta LS LRS, 15. 10. 1957.

¹⁰² ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 7, Zapisnik 3. plenarnega zasedanja CK ZKS, 26. 11. 1955.

¹⁰³ Prav tam.

¹⁰⁴ Z družbenim planom za leto 1955 je bilo predvideno, da mora Slovenija vplačati v zvezno blagajno 7,5 milijarde din kot davek za nerazvite republike; poleg tega pa je morala na račun imobilizacije sredstev v letu 1955 plačati 665 milijonov din. – Glej opombo 1.

¹⁰⁵ Najbolj glasni so bili v jeseniški železarni, kjer so opozarjali, da je upočasnitev investicijske izgradnje ekonomsko nespametno in škodljivo, poleg tega pa še »nepotrebno žrtvovanje v korist juga«. – Prav tam.

V 1957. letu je bilo največ kritik izrečenih na račun neodobrenih posojil iz splošnega investicijskega sklada. Velika podjetja so krivca za neuspeh pri investicijskih natečajih našla v Izvršnem svetu, ker jim ni bil za »botra« oziroma ni hotel posredovati za pridobitev nekaterih kreditov, kot so to počenjale vlade drugih republik. Veliko »prahu« so dvignile večje davščine na rezan les, ki so jih morala plačati slovenska lesnoindustrijska podjetja. Pa tudi odpoved letalske povezave med Bledom in Dubrovnikom, ki jo je slovenski izvršni svet že potrdil, JAT pa po nekaj poletih brez napovedi opustil.¹⁰⁷ Veliko pozornost je vzbudil spor o enotnih cenah električne energije v državi, pri katerem je v resnici šlo za to, kdo bo pobiral finančne presežke, do katerih je prihajalo pri prelivanju sredstev med republiški elektrogospodarski skupnostmi. ELES (Elektrogospodarska skupnost Slovenije) se je odločno postavila po robu JUGEL-u (Jugoslovanski elektrogospodarski skupnosti) in ni hotela pristati na to, da bi slednji sam, brez razprave in njenega soglasja, določil letni plan stroškov in njihovo razdelitev.¹⁰⁸ Pri tem je ELES gotovo imel podporo izvršnega sveta.

V obravnavanem času je oblast odprla še eno zelo občutljivo »bojišče«. To je bil odkrit napad na tehnično in tudi ostalo inteligenco, ki je že nekaj časa visel v zraku. Partija je bila zelo nezadovoljna, ker je bil njen »odziv« in »odmev« na gospodarska vprašanja »slabši kot kdajkoli po letu 1945«. V nekaterih podjetjih, kot na primer v Litostroju, so strokovnjaki pokazali že tako veliko nestrinjanje z novo gospodarsko politiko, da so morali njihovo partijsko celico razpustiti.¹⁰⁹ Ker partija inteligence ni več uspela prepričati in pritegniti, jo je začela predstavljati kot skupino so-

¹⁰⁶ V Sloveniji so menili, da bi okoli 800 podjetij strojogradje, kolikor jih je bilo v državi, lahko samo izdelalo velik del potrebne strojne opreme, ki so jo uvažali; na primer za rekonstrukcijo živilske industrije 80 odstotkov potrebne opreme. – SP, št. 40, 18. 2. 1956, Strojna industrija in uvoz.

¹⁰⁷ Turistična zveza Slovenija je pripravila vse potrebno za ureditev zračne linije med Bledom oziroma alpskim področjem in Dubrovnikom ter ostalo jadransko obalo. Poskrbela je za propagandno akcijo v tujini in organizirala nekaj uspešnih poletov v obe smeri. Nato pa je JAT nenadoma to progno črtal iz svojega programa. – ARS, VRS, šk. 130, Avionske linije za Slovenijo – protest, 28. 1. 1957.

¹⁰⁸ ARS, VRS, šk. 135, Problematika v zvezi z uvedbo enotnih cen električne energije, 18. 6. 1957.

¹⁰⁹ Litostroj je bil v tistem času v veliki krizi: neporavnane obveznosti do države so znašale okoli 300 milijonov din, zaloge neprodanih izdelkov so se kopičile. – ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 7., Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 1. 3. 1956.

vražnih oportunistov, ki širi govornice o »zavoženem gospodarstvu«, o krizi v gospodarstvu, o nesposobnem vodstvu in slabih strokovnjakih.¹¹⁰

V letu 1956 in 1957 so slovenski delavci opozorili na to, da nočejo biti več zgolj ravnodušni opazovalci in spremljevalci vedno bolj zapletenih gospodarskih in političnih gibanj. Partijski vrh so najprej »presenetili« s tem, da so svoja politična prizadevanja »orientirali samo na dobiček«. Sledili so »frontalni« napadi na polproletarce in kmete, ki so jih začeli javno dolžiti za slab položaj preskrbe in prehrane mest in industrijskih središč; v Ljubljani so šli delavci nekaterih tovarn tako daleč, da so začeli »preštovati polproletarce in računati, kako se jih bodo znebili«.¹¹¹ In končno je prišlo v posameznih podjetjih do prvih stavk ter odkritega »spopada« med volilci in občinskimi ali okrajnimi funkcionarji. Do konca leta 1956 je prišlo do 26 takih »odkritih« in »odprtih« sporov v Ljubljani, na Jesenicah, v Trbovljah, Kranju, Mariboru, Mežici itn.¹¹²

¹¹⁰ Glej opombo 102.

¹¹¹ Prav tam.

¹¹² Glej opombi 21 in 51.

DRUGI PETLETNI GOSPODARSKI NAČRT (1957–1960)

Z družbenim planom za leto 1957 se je zaključilo obdobje enoletnih gospodarskih načrtov, ki so se začeli leta 1952. Družbena plana za leti 1956 in 1957 sta bila tako po sestavi kot po vsebini oznanjevalca nove petletke. Drugi petletni gospodarski načrt, največkrat so ga imenovali kar perspektivni načrt, da bi se tako tudi po imenu ločil od sovjetske petletke, je sicer nosil letnici 1957 do 1961. Toda njegove smernice so veljale le dobri dve leti, to je leta 1958 in 1959. Spomladi 1960 so se pokazala znamenja gospodarskega zastoja, ki so zahtevala nove ukrepe in nov pristop. Zadrego, do katere je prišlo zato, ker je bil sprejet šele zadnje dni leta 1957, pa so rešili tako, da so njegovo veljavnost podaljšali do začetka tega leta oziroma so plan za leto 1957 proglasili za njegov sestavni del.

V primerjavi s prvo petletko je bil drugi petletni gospodarski načrt bolj stvaren in konkreten ter usmerjen k reševanju v preteklosti nakopičenih problemov in neskladnosti. Njegovi pglavitni gospodarskopolični cilji so bili: rast proizvodnje, osebne porabe in družbenega standarda, zmanjšanje zunanjetrgovinskega primanjkljaja ter hitrejši razvoj nerazvitih območij v državi. V skladu z novo gospodarsko politiko je investicijsko politiko bolj uskladal z materialnimi možnostmi, prednost pri razdelitvi posojil pa dal kmetijstvu, prometu, gradbeništvu, trgovini ter stanovanjsko-komunalni graditvi. Hitrejšemu razvoju industrije je še vedno namenjal velika sredstva, vendar s podmeno, da ne bodo porabljena za graditve novih industrijskih objektov, temveč za obnovo in posodobitev obstoječih proizvodnih zmogljivosti, ki so delale za izvoz. Gospodarska politika, na kateri je bil zasnovan drugi petletni plan, je torej postala skromnejša v svojih ciljih in stvarnejša v svojih ocenah naravnih bogastev v državi. Očitno je v političnem vrhu prevladala večja treznost, grandomanije ni bilo več.

V času razprav o zveznem planu so vodilni slovenski politiki podpirali usmeritev, ki se je skladala z njihovimi pričakovanji o hitrejšem, zlasti pa bolj vsestranskem gospodarskem razvoju ne samo slovenskega, temveč tudi vsega jugoslovanskega gospodarstva.

Toda iz dolgotrajnih in »ostrih« razprav so izšli kot poraženci. Zvezni plan je namreč ohranil direktivni in vsedrjavni značaj, v ospredju so namesto ekonomskih ostala politično-teritorialna načela in republiški interesi. Za Slovenijo, z izjemo elektroenergetskih objektov, ni predvidel graditve objektov, ki bi bili nosilci njenega razvoja po letu 1961. V mejah zveznih določil je Družbeni plan gospodarskega razvoja LRS, ki ga je skupščina sprejela januarja 1958, dal prednost investicijam za povečanje pridelave in prireje, izboljšanje trgovinskih, obrtnih, gradbenih, prometnih in gostinskih storitev ter ponudbe. Omejena investicijska sredstva v industriji je namenil povečanju proizvodnje električne energije, nekaterih visoko kakovostnih končnih izdelkov ter predmetov široke porabe. Izvršni svet se je nadejal, da bo kljub skromnejšim sredstvom z dodeljenimi nadomestil izrabljene ter posodobil zastarele stroje in naprave, s čimer bi lahko ohranil visoko proizvodno raven in gospodarsko rast.

Ko je bil leta 1960. leta drugi petletni načrt predčasno zaključen, so uradna glasila domačo in tujo javnost večkrat opozorila na to, da je Slovenija leto pred predvidenim rokom preseгла ne le določeno raven proizvodnje, narodnega dohodka in osebne porabe, temveč dosegla tudi hitrejši razvoj družbenih dejavnosti in stanovanjske graditve. V republiškem izvršnem svetu pa z doseženim izidom niso mogli biti preveč zadovoljni. Strokovne obravnave so ga namreč opozorile na to, da zanosne ocene o hitri gospodarski rasti slovenskega gospodarstva kot celote in napredovanju industrije kot najpomembnejši gospodarski panogi zbledijo ob dejstvu, da je vrsta najpomembnejših nalog ostala neizpolnjena. Tako na primer niso dovolj povečali izvoza industrijskih izdelkov, delovne storilnosti in industrijske proizvodnje. Tudi proračunska in druga poraba je bila daleč nad načrtovano ravniyo. Najslabše pa je bilo pri investicijski porabi, saj tu »pravzaprav v ničemer niso prelomili dosedanje prakse«.¹ Skupni investicijski obseg se je večal, delež kapitalnih industrijskih vlaganj je ostal velik, tudi preostale naložbe so bile v glavnem namenjene modernizaciji obstoječih zmogljivosti v industriji in kmetijstvu. Te ocene so potrjevale najbolj črnogledne napovedi, da se bo sredi petdesetih let začeto zaostajanje slovenskega gospodarstva na področju proizvodnje, delovne storilnosti in zastarelosti osnovnih sredstev za jugoslovanskim povprečjem nadaljevalo tudi v šestdesetih letih.

¹ ARS, RK SZDLS, šk. 28, Zapisnik seje predsedstva SZDL Slovenije, 6. 11. 1958.

V letih 1958 do 1960 so bili temelji gospodarskega življenja družbena lastnina proizvodnih sredstev, načrtno usmerjanje gospodarskega razvoja in blagovni značaj proizvodnje. Najvišji državni organi so bili najpomembnejši dejavnik pri izpolnjevanju družbenih funkcij v gospodarstvu, to je načrtno nadzorne, usklajevalne in zakonsko usmerjevalne. Zavedali so se, da gospodarski razvoj spremljajo številne težave in ovire. Z nekaterimi so se bili pripravljene spopasti, za druge pa niso imeli dovolj politične moči ali poguma, da bi se jih lotili. Tako na primer niso mogli preprečiti, da okraji in občine ne bi še naprej vztrajali pri naložbah v velike industrijske objekte, čeprav je zvezni plan dal prednost investicijam v manjša podjetja oziroma proizvodne programe. Podobno je bilo tudi s specializacijo in kooperacijo v proizvodnji. Čeprav ju je plan označil kot bližnico do boljše in večje proizvodnje, pa sta bila oba povezovalna procesa na začetku šestdesetih let še v »povojih«, kajti podjetja so se bala, da bodo na ta način izgubila še tisto majhno možnost samostojnega odločanja. Občine pa so bile prepričane, da bodo zaradi združevanja podjetij prišle ob svoj nadzor in vir dohodkov.

Bilo pa je tudi nekaj problemov, za katere še niso našli zdravila, s katerim bi zadostili tako političnim kot ekonomskim merilom. To je na primer veljalo za novi sistem nagrajevanja, ki bi moral biti spodbuden tako za delavca kot za podjetje, hkrati pa je zagotovil državi, da ohrani nadzor nad plačami in zadrži večji del čistega dohodka.

V obravnavanem obdobju je prišlo do nekaj dogodkov in premikov, ki so bili pomembni za kasnejši gospodarski razvoj. Zunanjetrgovinski primanjkljaj je, namesto da bi se zmanjšal, tako narastel, da je bil leta 1960 že za skoraj 74 odstotkov večji kot leta 1956. Tekoča industrijska proizvodnja je postala povsem odvisna od uvoza reprodukcijskega in drugega materiala. In ker z izvozom niso mogli pokriti uvoznih presežkov, je bilo treba poiskati pomoč zunaj oziroma najeti tuja posojila, ki so od leta 1957 naprej postala najpomembnejše sredstvo za pokrivanje zunanjetrgovinskega primanjkljaja. Velik uvoz porabnega blaga ni le pokazal, da domača industrija tako po kakovosti kot po ceni ni sposobna tekmovati s tujimi izdelki, temveč tudi, da so njeni direktorji povsem izgubili stik s tujim poslovnim svetom.

V drugi polovici petdesetih let je Jugoslavija odprla svoje meje, s čimer je posredno pospešila množičen odhod domače kvalificirane delovne sile in strokovnjakov v druge, bolj razvite države.

Nezadovoljstvo zaposlenih delavcev se je okrepilo, prišlo je do prvih večjih stavk oziroma prekinitev dela.

S tretjo nacionalizacijo se je v državi zaključil proces podružbljanja kapitala na stanovanjskem področju in končalo obdobje množičnega podržavljanja.

V državnem partijskem vrhu sta se izoblikovali dve usmeritvi. Tista, ki jo je – ob podpori Slovenije in Hrvaške – vodil Edvard Kardelj, se je začela zavzemati za decentralizacijo gospodarskega življenja in pomiritev odnosov z zahodnim svetom. Aleksandar Ranković, za katerim so stali tajna policija, partijski konzervativci in srbski komunisti, pa je zahtevala večjo centralizacijo in tesnejše stike z Vzhodom. Privrženci obeh usmeritev so si začeli javno nasprotovati, tako da je moral CK ZKJ v svojem poročilu prvič priznati, da so se v Jugoslaviji pojavile nacionalistične težnje. Zvezna uprava si je zadala za cilj, da odgovornost za razvoj gospodarsko nerazvitih delov v državi prevale na posamezne republike, okraje in občine. Slovenija, edina republika, ki je bila brez nerazvitih okrajev, je morala tudi v letih 1957–1960 nositi »precejšnje breme pri premagovanju težav ob prehodu iz zaostale v razvito industrijsko državo«.²

Zvezni petletni plan

Gospodarski odbor Zveznega izvršnega sveta je jeseni 1954. leta začel resneje razmišljati o novem petletnem gospodarskem načrtu. Njegovi člani so menili, da bo moral zagotoviti skladnejši gospodarski razvoj in odpraviti ozka grla v industrijski proizvodnji.³ Ker niso vedeli, kdaj se bo končala graditev največjih industrijskih kombinatov oz. temeljnih investicijskih objektov, z njegovo pripravo niso hiteli. Tako je šele novembra naslednjega leta prišlo do sklepa, da je treba izdelavo perspektivnega načrta pospešiti, tako da bi ga do konca leta 1965 lahko sprejeli. To pa se ni zgodilo. Zaradi obsežnih in temeljitih priprav, ki so vključevale študije in statistične preglede posebej, kot tudi zaradi metodoloških in drugih težav, ki jih je imel zvezni zavod za gospodarsko načrtovanje pri izdelavi osnutka, se je snovanje vsedržavnega plana podaljšalo še v leto 1957.

Do spomladi 1957 je zvezni zavod za gospodarsko planiranje zbral naročeno gradivo in študije, nato pa so posebne komisije

² ARS, RIS, Kabinet Viktorja Avblja, Podatki o bruto proizvodu, narodnem dohodku in vlaganjih v FLRJ in posamezne republike, 12. 11. 1959.

³ AJ, ZIS, fasc. 828, Zapisnik konference o vprašanju investicij, 4. 10. 1954.

začele pripravljati osnutke resolucij o razvoju posameznih gospodarskih področij v novem planskem obdobju. Maja je odbor za perspektivni plan ugotovil, da so skoraj vse resolucije dobile potrdilo republiških izvršnih svetov.⁴ Na podlagi tako zbrane dokumentacije je Zvezni izvršni svet pripravil štiri resolucije, ki jih je potem objavil v Uradnem listu; junija resolucijo o perspektivnem razvoju industrije in gradbeništva,⁵ oktobra pa resolucijo o perspektivnem razvoju osebne in splošne porabe.⁶

Predstavniki republiških izvršnih svetov so bili pri oblikovanju novih planskih dokumentov zelo dejavni. Njihove kritične pripombe in utemeljene predloge in rešitve pa je Zvezni izvršni svet največkrat preslišal ali jih preoblikoval tako, kot mu je najbolj ustrezalo.⁷ Severni republikli se na primer nista strinjali s tem, da so bila za JLA in temeljno investicijsko graditev predvidena tako velika sredstva.⁸ Imeli sta pomisleke o rasti narodnega dohodka, osebne porabe, delovne storilnosti in zaposlenosti; slednja naj bi bila še enkrat večja, kot so bila prva predvidevanja zveznega plana. Njuni predstavniki so večkrat opozorili na nevarnost, da bodo v nerazviti republikah splošna družbena sredstva porabili »še slabše kot doslej«. Menili so tudi, da ni prav, da se zaostalim področjem zagotavlja celotni znesek neto investicij.⁹

Predstavniki Odbora za plan Izvršnega sveta LRS so imeli največ pripomb o petletnem investicijskem načrtu, saj za Slovenijo do konca leta 1961 ni predvidel novih naložb, razen v elektrogospodarstvo. Menili so, da bo zaradi takšne politike slovensko gospodarstvo močno zaostalo za drugimi republikami, kar bo imelo za posledico zmanjšanje njegovega deleža v skupnem nacionalnem dohodku, s čimer se bodo zmanjšali prispevki Slovenije za splošno državne potrebe. Zvezni izvršni svet so opozorili, da Slovenija v tem »okviru« ne more najti svojega mesta, in zahtevali odgovor na vprašanje, »ali je v sedanji etapi primeren pospešen razvoj FLRJ kot

⁴ Izjema je bila le Resolucija o perspektivnem razvoju prometa. Ta je upoštevala le graditev avtoceste Ljubljana–Devdelija in Jadranske magistrale, ostale naložbe pa so bile predstavljene v naslednjo petletko.

⁵ UL FLRJ, št. 27/346 in št. 27/347, 26. 6. 1957.

⁶ UL FLRJ, št. 45/568 in št. 45/569, 30. 10. 1957.

⁷ ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 6, Pripombe odbora za plan Izvršnega sveta LS LRS k predlogu perspektivnega plana za leta 1979–1961, 14. 10. 1957.

⁸ V letih 1957–1961 naj bi povprečne letne neto investicije v državi dosegle 19,7 % nacionalnega dohodka, kar je bilo le malo nižje od letnega povprečja v letih 1952–1955, ki je bil 21,4 %; leta 1961 je bil 22,7 %.

⁹ ARS, RIS, Gospodarski odbor, fasc. 26, Zapisnik 11. seje; isti, Urad sekretarja, fasc. 72, Zapisnik 101. seje Izvršnega sveta LS LRS, 31. 5. 1957. Glej opombo 7.

celote ali pa je pri doseženem razvoju osnovno vprašanje medsebojni odnos posameznih teritorijev». ¹⁰

Po več kot dveh letih temeljitih priprav je zvezna skupščina zadnje dni decembra 1957. leta obravnavala in sprejela Družbeni plan gospodarskega razvoja Jugoslavije za leta 1957–1961. ¹¹ Že na prvi pogled je bilo očitno, da se ta plan razlikuje od predhodnih. Njegovi sestavljenci so skušali biti izvirni, zato so, poleg temeljnih načel marksizma, dali prednost izkušnjam, ki si jih je Jugoslavija pridobila med desetletnim planiranjem. Povsem pa so se hoteli izogniti sovjetskemu načinu planiranja. V primerjavi s predhodnimi enoletnimi plani je bil drugi petletni načrt bolj pregleden in sistematičen, pa naj je šlo za samo razlago zakona ali za utemeljevanje njegovih posameznih delov. Bil pa je bolj obsežen, saj je skupaj s prilogami imel skoraj 200 strani. ¹²

Prvi del plana je bil najpomembnejši. V njem so bili predstavljeni njegovi ekonomskopolitični cilji. Ti so bili: »ubran« in skladen gospodarski razvoj, neodvisnost jugoslovanskega gospodarstva od tuje pomoči, zvišanje življenjske ravni in »umiritev« cen na domačem trgu. Industrializacija ni bila več med prednostnimi cilji, je pa bilo v planu poudarjeno, da se ne sme opustiti gradnje novih elektrarn in posodabljanja premogovnikov ter da je treba hitreje razvijati tisti del predelovalne industrije, ki je izdelovala porabno blago. Ko je obravnaval posamezna gospodarska področja, je plan na prvo mesto postavil večjo kmetijsko pridelavo in prirejo, sledilo je izboljšanje prometa oziroma njegovih storitev, nato pa sta prišla na vrsto trgovina in večje zaposlovanje v industriji. Na koncu tega seznama gospodarskih prioritet je bila večja delovna storilnost.

V drugem delu, ki je nosil naslov Osnovne smernice gospodarskega razvoja, so bili ekonomskopolitični cilji podrobneje obdelani in tudi določeni, bodisi v obliki številčk bodisi opisno. Osnovne smernice so zajemale povečanje narodnega dohodka (za 7 odstotkov letno), akumulacije (4,6 odstotka), skupne proizvodnje (9,5 odstotka), izvoza (12 odstotkov), osebne porabe (6 do 7 odstotkov), družbenega standarda, delovne storilnosti (7,5 odstotka) in zaposlenosti (do leta 1961 naj bi skupno število zaposlenih preseгло 600 000). V ta okvir je sodila tudi smotrna investicijska politika, se pravi prednostne naložbe v kmetijstvo, izvozno naravnano pro-

¹⁰ Glej opombo 7.

¹¹ UL FLRJ, št. 53/662, 25. 12. 1957.

¹² Družbeni plan gospodarskega razvoja Jugoslavije 1957–1961, Zvezna ljudska skupščina, Kultura, Beograd 1957, str. 37–231.

izvodnjo, stanovanjsko-komunalne objekte ter decentralizacija investicijskih sredstev, nadalje zmanjšanje primanjkljaja v plačilni bilanci, kar naj bi dosegli z večjo proizvodnjo domačih industrijskih surovin in večjim izvozom določenih industrijskih izdelkov, manjšim uvozom kmetijskih pridelkov, razvijanjem tranzitnega prometa in turizma pa tudi s tujimi posojili.

Zadnja izmed t.i. osnovnih smernic gospodarskega razvoja je bila pomoč za hitrejši razvoj gospodarsko zaostalih območij v državi. Pretežni del zveznih subvencij je bilo predvidenih za Črno goro, Makedonijo in Kosovo. Manjša sredstva so bila prihranjena tudi za druge republike; tako na primer Sloveniji za gospodarski razvoj Kopra.

Tretji del zakona je podrobno obravnaval razvoj posameznih »proizvodnih območij«. Največje pozornosti sta bili deležna industrija in kmetijstvo. Industrija naj bi dobila novo težišče, in sicer pri izdelavi in izvozu blaga, ki so ga do tedaj uvažali. V kmetijski pridelavi in prireji pa naj bi do te mere povečali donose, da ne bi bilo treba več uvažati hrane in surovin za industrijsko predelavo, poleg tega pa ustvarili še presežke za večji izvoz kmetijskih pridelkov. Gozdarstvo, promet, trgovina, turizem in obrt so bila preostala gospodarska področja, ki bi se morala razvijati precej hitreje, kot pa so se v preteklosti.

Četrti del zakona se je ukvarjal s pogoji oziroma ugodnejšimi razmerami, potrebnimi za izpolnitev visoko postavljenih ekonomskopolitičnih ciljev in smernic. Mednje so sodili: razvijanje socialističnih odnosov, krepitev samouprave v podjetjih in občinah, »skrajna mera prizadevanj« delavskih svetov, zadrug in občin za pravočasno izpolnitev planskih nalog, pravilna kadrovska politika in večja vključitev znanosti pri reševanju najboljčutljivejših gospodarskih problemov. Tuji ocenjevalci so bili do tega dela zelo kritični. Menili so, do so bila prvi trije deli zveznega plana »prav interesantna gospodarska razprava, ki se trudi, da bi bila stvarna in nepristranska, kolikor je kaj takega sploh mogoče v totalitarnih režimih«. ¹³ Četrti del pa je bil zanje v »glavnem zbirka moralnih nauk in pozivov na žrtve (...)« ter zahtev po »slepi pokorščini idejam, številkam in navodilom, napisanim v petletki«. ¹⁴

K zakonu so spadale tudi priloge. Za našo raziskavo so pomembne tiste, v katerih je bil obdelan regionalni oziroma gospodarski razvoj posameznih republik. ¹⁵ V primerjavi s prvo petletko je

¹³ Koledar Svobodne Slovenije 1959, Od petletke do petletke, str. 31.

¹⁴ Prav tam, str. 28.

¹⁵ Glej opombo 12.

ta razvoj predstavljen zelo skopo, se pravi le z nekaj številkami in indeksi. Po teh naj bi družbeni bruto produkt in narodni dohodek v Sloveniji rastle počasneje od državnega povprečja, medtem ko naj bi pri ostalih republikah – z izjemo Črne gore – ostala pri državnem povprečju. Prišlo naj bi do zmanjšanja deleža slovenskega narodnega dohodka v jugoslovanskem narodnem dohodku; medtem ko je le-ta leta 1956 znašal 15,8 odstotka ali 233 milijard dinarjev, naj bi leta 1961 znašal samo še 14,7 odstotka ali 333 milijard dinarjev. Delež drugih republik naj bi ostal nespremenjen ali pa bi celo malo narasel.

Drugi petletni gospodarski načrt zagotovo ni ustrezal razvojnim potrebam in zahtevam slovenskega gospodarstva, saj je dal prednost kmetijstvu, prometu in predelavi industrijskih surovin, izrabi naravnih bogastev in dvigu življenjske ravni. Slovenija pa ni imela ne surovin (razen vodnih sil in nafte) ne velike kmetijske pridelave in prireje, niso je imeli za gospodarsko zaostalo pokrajino, temveč za republiko z najvišjo življenjsko ravnijo. Tako je ostala dobro organizirana predelovalna industrija edino področje, ki je lahko računalo na zvezno podporo in nemoten razvoj. Res pa je, da se je pričakovalo, da bo Slovenija z izvozom industrijskega blaga, turizmom in tranzitnim železniškim prometom veliko pripomogla, da se bo zmanjšal zunanji dolg.

Drugi petletni načrt torej v Sloveniji ni bil ugodno sprejet, saj ni zagotovil posebnih ugodnosti za slovensko gospodarstvo niti ni odprl novih razvojnih možnosti. Obstajal pa je še tretji razlog, lahko bi ga imenovali strah pred tem, da bo ta plan še učinkovitejše kot njegovi predhodniki poskrbel za prelivanje slovenskega dohodka v druge republike.

V naslednjih treh letih temeljne gospodarskopolitične naravnosti niso spremenili, vendar pa vseh ciljev ali nalog niso uresničevali tako, kot je bilo sprva zamišljeno. Na sedmem kongresu ZKJ, ki je bil aprila leta 1958, so sprejeli le »priporočilo«, da je treba skrb za razširjeno reprodukcijo prenesti na podjetja.¹⁶ Odpoved investicijskih sporazumov z vzhodnimi državami, do nje je prišlo spomladi 1958¹⁷, je sicer prisilila Zvezni izvršni svet, da je pripravil

¹⁶ Primerjaj: Stenografske beležke VII. kongresa ZKJ, Kultura, Beograd 1958.

¹⁷ Konec maja 1958 je sovjetska vlada obvestila jugoslovansko, da ni pripravljena izpeljati določila pogodbe iz januarja in avgusta 1956, s katero se je obvezala, da bo v letih 1957–1964 dala kredite v višini 175 milijonov dolarjev za financiranje graditve aluminijškega kombinata v Črni gori in kredit v višini 110 milijonov dolarjev za nakup opreme za rudnike in proizvodnjo umetnih gnojil in še druga investicijska dela.

predlog za spremembe petletnega načrta, vendar pa do njih ni prišlo. Zato so lahko zvezni družbeni plani za leta 1958, 1959 in 1960¹⁸ nemoteno sledili začrtani razvojni politiki. To pomeni, da so dajali prednost vzpostavljanju pogojev, ki so bili potrebni za rast proizvodnje, delovne storilnosti, osebne porabe in življenjske ravni delavcev in uslužbencev. Seznam le teh je bil dolg. Začel se je s krepitvijo blagovne menjave s tujino oziroma z ukrepi za povečevanje izvoza industrijskih izdelkov in kmetijskih pridelkov ter temu ustrezno naraščanje uvoza investicijske opreme, reprodukcijskega in drugega materiala ter izdelkov za široko porabo. Sledilo je naraščanje neblagovnih dohodkov oziroma dvig pomorskega, železniškega in turističnega prometa in zunanjetrgovinskih storitev, razširitev tehničnega sodelovanja in večjega povezovanja s tujimi podjetji.

Potem so prišle na vrsto večje naložbe iz splošnega investicijskega sklada in ustvarjanje drugih pogojev za hitrejšo razvijanje nerazvitih področij v državi, predvsem v Makedoniji, Črni gori in Kosovsko-metohijski oblasti. Vključeno je bilo tudi iskanje potrebnih rezerv ter ukrepi za boljšo preskrbo trga, uskladitev tržnih odnosov in umiritev cen. Na koncu so bile izboljšave v gospodarskem sistemu, zlasti v načinu nagrajevanja in delitve dohodka, uvajanje naprednejših delovnih metod ter izboljšanje kadrovske sestave zaposlenih v gospodarstvu.

Do največjega odstopanja od prvotne predloge oziroma zveznega perspektivnega plana je prišlo na dveh področjih. Prvo so bile investicije. Že plan za leto 1958 je predvidel, da je treba poleg večjih investicij v kmetijstvo, promet, trgovino in gradbeništvo začeti gradnjo velikih objektov, če hočejo izpolniti proizvodne načrte. Naslednja dva letna družbena načrta pa sta na prvo mesto že postavila osredotočenje sredstev iz splošnega investicijskega sklada za graditev velikih industrijskih objektov in za modernizacijo gradbeništva.

Drugo področje pa je bila previsoka rast proračunske porabe.

¹⁸ Glej: UL FLRJ, št. 54/665, 28. 12. 1958, Zvezni družbeni plan za leto 1958; isti, št. 50/846, 17. 12. 1958, Ukaz o razglasitvi zveznega družbenega plana za leto 1959; isti, št. 52/845, 30. 12. 1959, Zvezni družbeni plan za leto 1960.

Petletni plan LR Slovenije

Do junija 1957 so se republiški zavod za gospodarsko planiranje, gospodarski odbor republiškega izvršnega sveta in njegova odbora za plan in finance ter za perspektivni plan ukvarjali s posameznimi vprašanji novega petletnega načrta. Potem pa so morali strniti moči in pohiteti s pripravami, saj je zvezni zavod za gospodarsko planiranje zahteval, da mu pošljejo »osnovne elemente petletnega razvoja LRS«. ¹⁹

Po načrtu, ki ga je napravil Odbor za perspektivni družbeni plan, so do konca avgusta pripravili elaborate o perspektivnem razvoju posameznih panog, nato pa so se do novembra ukvarjali z osnutkom petletnega načrta. Največ preglavic so imeli z »opredeljevanjem odnosa« tako med republiškim in zveznim planom kot tudi med republiškim petletnim planom in letnimi plani. Problem so bili tudi statistični podatki in indeksi; republiški zavod za gospodarsko planiranje jih ni imel, zvezni zavod pa mu jih ni hotel dati, češ da niso za splošno uporabo, ker so do njih prišli »špekulativno«. ²⁰

Odbor za perspektivni družbeni plan je osnutek republiškega plana obravnaval 6. novembra. Ugotovil je, da je »znatno« preobsežen, preveč splošen, direktiven in »distributiven«. ²¹ Na tej seji je sprejel teze za sestavo predloga republiškega petletnega plana, ki jih je potem dopolnil Izvršni svet. Ta je izhajal iz tega, da »gre pri republiškem planu le za orientacijo«, se pravi, da povzame samo splošne smernice ali »podlago« zveznega plana, vse »konkretne navedbe« pa prenese na letne plane. ²² Med splošnimi smernicami so se mu zdele najpomembnejše: rast osebne porabe, zmanjšanje zunanjetrgovinskega primanjkljaja in hitrejši razvoj nerazvitih območij v državi. ²³ Za ostale gospodarskopolitične cilje in smernice, ki so tvorili jedro zveznega plana, pa je dopustil možnost, da pride do »rahlega odstopanja«. To je veljalo za t. i. regionalni razvoj, ki je bil prepuščen republikam. Izvršni svet je sklenil, da bo dal prednost

¹⁹ ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, fasc. 26, Zapisnik 8. seje odbora za plan in finance, 13. 6. 1957.

²⁰ ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, fasc. 26, Zapisnik 9. seje odbora za perspektivni družbeni plan, 20. 6. 1957.

²¹ ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, fasc. 26, Zapisnik 14. seje odbora za perspektivni družbeni plan, 6. 11. 1957.

²² Prav tam.

²³ ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 72, Zapisnik 116. seje Izvršnega sveta LS LRS, 23. 12. 1957.

gospodarskemu razvoju in rasti osebne porabe in družbenega standarda v mestih in industrijskih središčih, torej tam, kjer je »koncentracija delavskega razreda«, medtem ko bo »predele, ki se pokrivajo s kmetijskimi področji«, zapostavil.²⁴

Tak predlog republiškega petletnega plana je v celoti ustrezal novim merilom. To pomeni, da ni »odpiral nekih spektakularnih perspektiv« in ni bil »posebno določno opredeljen v svojih posameznih postavkah«, ²⁵ temveč je gospodarski razvoj v Sloveniji postavil »povsem odvisnega od obćih vsedravnih pogojev«. ²⁶

Republiška skupščina je Družbeni plan gospodarskega razvoja LR Slovenije za obdobje od 1957. do 1961. leta sprejela 15. januarja 1958. leta.²⁷ V njem je bila kot prva gospodarskopolitična naloga postavljena »stalna« rast narodnega dohodka in »skupne družbene proizvodnje« za okoli osem odstotkov letno. Tako kot zvezni se je tudi slovenski plan podrobneje ukvarjal le s povečanjem industrijske proizvodnje ter kmetijske pridelave in prireje. V primerjavi z letom 1956 naj bi se industrijska proizvodnja do leta 1961 skupaj povečala za 48 odstotkov. Po posameznih industrijskih panogah je bilo predvideno naslednje povečanje: v elektroenergetski proizvodnji za 44 odstotkov, proizvodnji reprodukcijskega in gradbenega materiala za 39 oziroma 33, proizvodnji opreme in izdelkov za široko porabo pa za 59 oziroma za 57 odstotkov. Tako visoko proizvodno rast naj bi dosegli s polno izrabo, izpopolnitvijo, razširitvijo ali rekonstrukcijo obstojećih proizvodnih zmogljivosti ter z dokonćanjem graditve že zaćetih objektov v podjetjih, ki bi se lahko preusmerila v proizvodnjo, bodisi visokokakovostnih konćnih izdelkov za izvoz bodisi v »množićno« proizvodnjo cenениh, pa zato nič manj kakovostnih izdelkov za široko porabo doma. Kmetijska pridelava in prireja naj bi se povečala za 74 odstotkov, kar je zahtevalo večja vlaganja v državna kmetijska posestva in zadruge, razširitev kooperacije in agrotehnićne posege.

Druga gospodarska področja naj bi se »razvijala skladno s celotnim gospodarskim razvojem«. Prićakovalo se je, da se bo v gozdarstvu zmanjšala sećnja lesa in poraba drv, povečala pa proizvodnja tehnićnega lesa in izdelkov za izvoz ter nadaljevalo pogozdovanje Krasa. V gradbeništvu so predvideli povećanje obsega gradbenih

²⁴ Prav tam.

²⁵ SP, št. 300, 23. 12 1957, Petletni naćrt gospodarskega razvoja LRS.

²⁶ ARS, SZDLS, š. 27, Stenogramski zapisnik seje Predsedstva SZDL Slovenije, 26. 12. 1957.

²⁷ UL LRS, št. 3/6, 23. 1. 1958.

del in prehod k sodobnejšemu načinu gradnje. Načrtovali so povečano menjavo blaga v potniškem ter blagovnem prometu, nakup novih ter posodobitev že obstoječih plovnih enot. Povečala in izboljšala naj bi se tudi trgovinska dejavnost, in sicer v trgovini na drobno za devet odstotkov, v trgovini na debelo pa za šest odstotkov letno.

Gostinska dejavnost naj bi bila večja za 50 odstotkov, domači in tuji turizem naj bi se začela hitreje razvijati. Obrtne storitve naj bi se izboljšale, tako da bi se vrednost obrtne proizvodnje letno povečevala za osem odstotkov.

Druga gospodarskopolitična naloga je bila sedem odstotna letna rast delovne storilnosti in upočasnitev zaposlovanja; do leta 1961 naj bi se v družbenem sektorju zaposlilo le okoli 52 000 ljudi.

Tretja naloga je bila povečanje osebne porabe in življenjske ravni »delovnih ljudi« za šest do sedem odstotkov na leto.

Sledila je počasnejša rast investicijskih vlaganj od rasti narodnega dohodka in »bistvena« sprememba njihove sestave. To bi morali doseči s večjimi vlaganji v kmetijstvo, promet (načrtovali so elektrifikacijo odsekov Ljubljana–Rakek in Ljubljana–Jesenice, povečanje zmogljivosti vozlišč na Jesenicah, v Celju in Ljubljani, začetek gradbenih del za povezavo koprskega območja z železniškim omrežjem, modernizacijo opreme in dokončanje del na cestnih povezavah Maribor–Koper in Ljubljana–Zagreb), trgovino (za zidavo in opremo trgovin naj bi namenili okoli 17 milijard din), gostinstvo in turizem (povečanje nastavitvenih zmogljivosti) in obrt (za graditev in opremo novih obrtnih delavnic so namenili okoli 10 milijard dinarjev). V industriji se investicije ne bi povečale; največji del bi šel za zagotovitev zadostnih energetskih virov. Investicijska sredstva bi delili na natečajih, prednost bi dobili prosilci z najbolj donosnim proizvodnim programom.

Peta gospodarskopolitična naloga je bilo letno povečanje blagovnega izvoza za 11,5 odstotka letno ter večji neblagovni promet s tujino.

Na zadnjem mestu je bilo »iskanje« spodbudne in bolj »svobodne« oblike razdelitve dohodka podjetij.

Razvojna politika, ki jo je določil Drugi petletni gospodarski načrt, je v naslednjih treh letih ostala skorajda nespremenjena. Družbeni plani LR Slovenije za leta 1958, 1959 in 1960²⁸ kot tudi

²⁸ Primerjaj: UL LRS, št. 3/7, 23. 1. 1958, Družbeni plan LR Slovenije za leto 1958; isti, št. 44/213, 30. 12. 1958, Družbeni plan LR Slovenije za leto 1959; isti, št. 2/3, 21. 1. 1960, Družbeni plan LR Slovenije za leto 1960.

Četrti kongres ZKS – bil je julija 1959²⁹ – so zvesto sledili njenim načelom. To pa ne pomeni, da do nje niso bili kritični. Jeseni 1958 je v Sloveniji prišlo celo do poskusa, da bi petletni plan preuredili. Člani Izvršnega sveta so oktobra ugotovili, da so naloge oziroma cilji iz petletnega načrta premalo natančno določeni, zato zaostajajo pri njihovem izpolnjevanju; dogovorili so se, da jih bodo spremenili in natančno opredelili.³⁰ Podobno so razmišljali mesec kasneje na seji predsedstva SZDL Slovenije, vendar s to razliko, da so predlagali, da »dobi republiški načrt večje pristojnosti in večjo avtoriteto navzdol«, če se hoče zmanjšati neuskkljenost med republiškim ter okrajnimi, mestnimi načrti in načrti podjetij.³¹ Noben predlog pa ni bil uresničen. Ker ni prišlo do sprememb, je morala v obravnavanih letih gospodarska politika, ki jo je vodil Izvršni svet, temeljiti na večanju obsega proizvodnje in storitev (zlasti v industriji in kmetijstvu), naraščanju delovne storilnosti in osebne porabe, izboljšanju življenjske ravni delavcev, uslužbencev in mestnega prebivalstva, povečanju blagovne in neblagovne menjave s tujino in zmanjšanju primanjkljaja v plačilni bilanci, smotrnejšem zaposlovanju in izboljševanju organizacije dela, izpopolnjevanju sistema nagrajevanja na podlagi delovnega učinka in spreminjanju investicijske sestave v korist neindustrijskih in negospodarskih investicij.

Izpolnitev petletnega plana

Tako kot je bilo napovedano, se je drugi zvezni petletni gospodarski načrt končal leta 1960. Ker njegove naloge niso bile točno določene oziroma je temeljil na premalo »določno opredeljenih postavkah«,³² je bilo ob njegovem zaključku težko podrobneje določiti njegove »praktične učinke«. Poleg tega se je leta 1960 začel gospodarski zastoj, ki je že sam po sebi govoril o (ne)uspešnosti druge petletke. Tako so se zvezni organi rajši izognili javni predstavitvi in povelečevanju dosežkov druge petletke in so, tako kot je bilo s prvo petletko, objavo njenih rezultatov predstavili na kasnejši čas. Med uradnimi ocenami, ki so vendarle prišle v javnost, bomo največ podatkov dobili v uvodnem delu Družbenega plana gospodarskega

²⁹ Glej 4. kongres Zveze komunistov Slovenije, Cankarjeva založba, Ljubljana 1959.

³⁰ ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 73, Zapisnik 13. seje Izvršnega sveta LS LRS, 20. 10. 1958.

³¹ Glej opombo 1.

³² SP, št. 300, 23. 12. 1957, Petletni načrt gospodarskega razvoja LR Slovenije.

razvoja Jugoslavije od leta 1961 do 1965,³³ nekaj pa tudi v študiji Teze o podlagah gospodarskega razvoja Jugoslavije v obdobju 1961–1965³⁴ ter v članku Plan in ljudje, ki je 26. novembra izšel v Ekonomski politiki.³⁵

V omenjenih prispevkih so leta od 1957 do 1960 predstavljena kot čas, v katerem je gospodarstvo doseglo skladnejši in vsestranski razvoj, zato je lahko napredovalo hitreje kot v preteklosti. Njihovi avtorji so ugotovili, da so bile glavne naloge iz vsedržavnega plana presežene glede rasti narodnega dohodka, osebne porabe, izvoza blaga, kmetijske pridelave in prireje. Dosežene pri industrijski proizvodnji in investicijah v osnovna sredstva. Neizpolnjena pa predvidevanja pri uvozu, investicijah v družbeni standard in komunalno izgradnjo, zaposlenosti (200 000 nad določeno mejo), storilnosti, uravnoveženju domačega trga, zmanjšanju primanjkljaja v plačilni bilanci in razlik med razvitimi in nerazvitimi območji, uravnoveženju domačega trga, izboljšanju življenjske ravni ter izboljšanju kvalificirane sestave zaposlenih.

Kot pozitiven premik so šteli spremembe v sistemu delitve dohodka. Na tem področju se je namreč zmanjšala pristojnost federacije pri razpolaganju z dohodkom nižjih politično-teritorialnih enot, spremenil način notranje delitve dohodka v podjetjih, veljati je začel tudi nov plačni sistem.

V omenjenih prispevkih so navedene tudi težave in ovire, ki jih v letu 1957–1960 v državi niso uspeli premagati ali so se v tem času celo poglobile. Med njimi so izpostavili: slabo tehnično opremljenost gradbeništva, trgovine in drugih neindustrijskih področij, neugoden gospodarski položaj kmetijstva,³⁶ zaostajanje nekaterih bazičnih in za bodoči razvoj odločilnih industrijskih panog oziroma pomanjkanje jekla, najpomembnejših kemičnih surovin in izdelkov, gradbenega materiala in cementa, zaostajanje nerazvitih področij v državi, nesorazmerja v cenah, neustrezen finančni, bančni, devizni in zunanjetrgovinski sistem in prevelike posege države v notranje tržišče.

Med neizpolnjenimi nalogami drugega petletnega načrta je bilo za bodoči gospodarski razvoj zagotovo usodnega pomena, da je

³³ UL FLRJ, št. 54/684, 31. 12. 1960.

³⁴ ARS, RIS, Kabinet Borisa Kraigherja, fasc. 46, 23. 3. 1960.

³⁵ EP, št. 452.

³⁶ V kmetijstvu je prišlo do resnih težav zaradi visokih proizvodnih stroškov, nizke akumulativnosti, slabe organizacije velikih državnih posestev in zadrug, nesorazmerja med rastjo objektov za predelavo in hrambo kmetijskih pridelkov, pomanjkanja prevoznih sredstev itn.

zunanjetrgovinski primanjkljaj naraščal in je leta 1960 znašal že 212,5 milijona dolarjev ali 73,8 odstotka več kot leta 1956.³⁷ Zlasti neugodno je bilo, da so se spremenili vzroki za primanjkljaj. Medtem ko je kmetijski izvoz naraščal in 1960 že dosegel presežek za 86,5 milijarde dolarjev, kar je bil zagotovo velik dosežek te petletke, pa se je zunanjetrgovinski primanjkljaj industrije potrojil: uvoz je narasel za 411,3 milijona dolarjev, izvoz pa le za 168,8 milijona. Zelo je narasel tudi uvoz avtomobilov, gospodinskih strojev, televizorjev, raznih strojev in reprodukcijskega materiala. Posledica take politike je bila vedno večja odvisnost od uvoza in tuje pomoči oziroma posojil. Ta so postala najpomembnejše sredstvo za pokrivanje primanjkljaja; v letih 1956–1964 so pokrila 42,8 odstotka deficita.³⁸ Odvisnost jugoslovanskega gospodarstva od tuje pomoči se torej ni zmanjšala, kot je bil eden izmed najpomembnejših gospodarskopoličnih ciljev druge petletke, temveč se je še povečala.

O uresnitvi drugega petletnega načrta LR Slovenije bomo največ podatkov dobili v študiji Razvoj industrije v LR Sloveniji v obdobju 1961–1965,³⁹ v Programu perspektivnega razvoja LR Slovenije v obdobju 1961–65⁴⁰ ter v zapisniku 18. skupne seje Republiškega zbora in Zbora proizvajalcev, bila je 30. in 31. januarja 1961, na kateri so obravnavali predlog novega petletnega načrta.⁴¹ V drugih uradnih objavah iz tistega (in kasnejšega) časa – bomo zaman iskali podatke o tem, v kolikšni meri so bile izpolnjene posamezne naloge iz petletnega plana. V najboljšem primeru bomo naleteli na kratko ugotovitev, da je to obdobje pomenilo »odločilno prelomnico v razvoju naših proizvodnih sil«, ker so takrat »dosegli visoko stopnjo gospodarske rasti in opravili pomembne spremembe na vseh področjih gospodarskega in družbenega življenja (...).«⁴²

Skupna značilnost teh študij je v tem, da se trudijo dokazati, da se je z drugo petletko za slovensko gospodarstvo začelo njegovo »zlato obdobje«. To pa zato, ker so se takrat zelo povečali družbeni proizvod, fizični obseg industrijske proizvodnje, kmetijska pridelava, število zaposlenih oseb, storilnost in osebna poraba. V teh prizadevanjih pa niso bile prepričljive, saj dajejo tudi oceno o izpolni-

³⁷ Bombelles, n. d., str. 160.

³⁸ Prav tam, str. 163.

³⁹ ARS, RIS, Kabinet Borisa Kraigherja, fasc. 25.

⁴⁰ UL LRS, št. 3/31, 2. 2. 1961.

⁴¹ Sejni zapisniki Ljudske skupščine LR Slovenije, četrti sklic, seje od 1. oktobra 1960 do 28. februarja 1961, Ljubljana 1961, str. 190–192.

⁴² Družbeni in gospodarski razvoj SR Slovenije 1958–1962, Glavni odbor SZDL Slovenije, Ljubljana 1963, str. 3.

tvi temeljnih gospodarskopoličnih nalog. Te namreč pokažejo, da so v letih 1957–60 nekoliko presegli le predvideno raven družbenega proizvoda, obseg industrijske proizvodnje in osebne porabe.⁴³ Vse druge naloge pa niso bile izpolnjene. Kljub temu, da je kmetijska pridelava in prireja rasla za 7,2 odstotka na leto, pa je izpolnitev zelo zaostala za načrtovanim obsegom. Skupne investicije so dosegle le 76,7 odstotka od določenega zneska,⁴⁴ število zaposlenih se je namesto za 52 000 povečalo za 97 100 oseb, povečanje delovne storilnosti ni bilo zadostno,⁴⁵ blagovna menjava s tujino je bila precej manjša, kot bi smela biti.⁴⁶ Tudi spreminjanje sestave gospodarskih investicij ni teklo po načrtu. V primerjavi z leti 1953–1956 se je sicer znižal delež naložb v industrijo ter občutno povečala vlaganja v kmetijstvo, toda vrednost investicijskih del v ostalih gospodarskih področjih se je le neznatno povečala, zato so številni problemi na tem področju ostali nerešeni in še naprej pereči. Tako na primer železniški promet ni mogel slediti naraščajočim potrebam in zahtevam, gradbeništvo je bilo brez najpotrebnejše mehanizacije, industrija in trgovina brez sodobne tehnologije in opreme, turizem in gostinstvo nista mogla izrabiti ugodnih naravnih pogojev za hitrejši razvoj.

Omenjene publikacije ne iščejo razlogov, zaradi katerih marsikatera naloga ni bila izpolnjena, niti se njihovi avtorji niso potrudili, da bi odgovorili na vprašanje, v kolikšni meri so bili posamezni cilji vendarle doseženi ali celo preseženi. Zato bomo o tem spregovorili v nadaljevanju.

Proizvodni načrt je bil zastavljen preširoko in previsoko, posebno v kmetijstvu. Njegovi predlagatelji niso predvideli večjih težav pri njegovem uresničevanju, temveč so ga zgradili na najidealnejših domnevah. Zato so jih že prve večje težave, do katerih je prišlo že spomladi leta 1958 (zastoj industrijske proizvodnje, zmanjšanje izvoza, rast plač in investicij itn.),⁴⁷ tako presenetile in pre-

⁴³ Osebna poraba se je povečala za 49,7 %, nominalni osebni dohodki zaposlenih v gospodarstvu so se povečali za 86 %, realni osebni dohodki pa za 46 %; ti so v letih 1957–1960 naraščali z 9,9 % na leto.

⁴⁴ Investicije v gospodarstvu so dosegle le 72,3 % od načrtovanega zneska, v družbeni standard pa je bilo vloženi 85,4 % predvidenih sredstev.

⁴⁵ Povprečno je rasla za 5,2 % letno, v industriji pa 3,9 %.

⁴⁶ Raven izvoza je zelo zaostala za predvidevanji, saj se je letno dvigala za 5,8 %, namesto za 11,5 %, zato pa se je kar za 69 % povečal uvoz blaga.

⁴⁷ ARS, RZGP, fasc. 5, Poročilo o konferenci zveznega zavoda za gospodarsko planiranje 7. in 8. 10. 1958; EP, št. 321, 24. 5. 1958, Dogovor in odgovornost; GV, št. 44, 4. 6. 1958, Značilnosti letošnjega gospodarstva.

plašile, da so začeli razmišljati o zmanjšanju zahtev, ki jih je postavil plan; najprej samo pri gostinstvu in turizmu,⁴⁸ nato pa tudi na drugih področjih.⁴⁹ Kmalu se je pokazalo, da je bil njihov strah upravičen, saj do konca tega leta proizvodnja ni tekla »čisto v skladu s pričakovanji«. ⁵⁰ Čeprav se je v tem letu popravila preskrba s surovinami (razen z nekaterimi surovinami iz uvoza) in električno energijo in ni bilo težav s prodajo izdelkov doma, pa vrsta industrijskih panog ni izpolnila proizvodnega plana.⁵¹ Podobno je bilo tudi na drugih gospodarskih področjih.

Poleg nestvarnega načrta so bili še drugi razlogi za neizpolnjen proizvodni plan. To so bile denarne zadrege, se pravi pičla sredstva, s katerimi je razpolagal Izvršni svet, ter premajhna tuja posojila, da bi lahko zgradili nove proizvodne zmogljivosti ter posodobili in zamenjali dotrajano opremo. Izrabljenost in zastarelost osnovnih sredstev in industrijske opreme je bila namreč v Sloveniji in sosednji Hrvatski največja v državi; najslabše se je godilo podjetjem v tekstilni, kemični in usnjarski industriji.⁵² Ne smemo pozabiti tudi na nespodbuden način delitve dohodka in nagrajevanja, odpor podjetij proti združevanju po političnem diktatu, nizko strokovno sestavo med zaposlenimi ter neuskkljenost med okrajnimi plani in plani podjetij.

Leta 1959 je bilo v Sloveniji čutiti nekaj več optimizma, saj je kazalo, da bodo lahko nadomestili izgubljeno. Obseg proizvodnje je začel naraščati, popravila se je izraba obstoječih zmogljivosti, izboljšala kakovost izdelkov ter ponudba novih izdelkov.⁵³ Prikrito navdušenje je konec leta splahnelo, saj je bila Slovenija s 7,4-odstotno rastjo proizvodnje na zadnjem mestu v državi.⁵⁴

Leta 1960 je proizvodnja v vseh področjih še naraščala, tako da je konec tega leta, ko se je končal drugi petletni načrt, v industriji vendarle preseгла predvideno raven; dosegla je 50,5-odstotno povečanje v primerjavi z letom 1956. Največji razvojni skok je uspel

⁴⁸ ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 73, Zapisnik 5. seje Izvršnega sveta LS LRS, 27. 5. 1958.

⁴⁹ ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 73, Zapisnik 13. seje Izvršnega sveta LS LRS, 20. 10. 1958.

⁵⁰ SP, št. 290, 13. 12. 1958, France Bučar: Dopolnitve v sistemu delitve dohodka.

⁵¹ Proizvodnega plana niso dosegli premogovništvo, naftna, lesna, usnjarska in kovinska industrija ter industrija gradbenega materiala.

⁵² Glej opombo 2. ARS, RIS, Kabinet Borisa Kraigherja, fasc. 25, Razvoj industrije v obdobju 1961–1965.

⁵³ Sejni zapiski Ljudske skupščine LR Slovenije, četrty sklic, seje od 1. februarja do 30. aprila 1960, Ljubljana 1960, str. 140–141.

⁵⁴ Glej opombo 2.

strojni in elektroindustriji. Za predvidevanji petletnega plana sta za ostali le energetika in proizvodnja gradbenega in reprodukcijskega materiala.

Skupna kmetijska pridelava in prireja v Sloveniji se je v štirih letih povečala za 44 odstotkov, kar pa je bilo precej manj, kot bi se morala. Problem je bil v tem, da se država ni menila za zasebnega kmeta, temveč so do znatnih sredstev, ki so bila namenjena za nakup mehanizacije, uvajanje novih tehnoloških postopkov ter večjo uporabo kemičnih sredstev, lahko prišla le državna kmetijska posestva in zadruga. Te pa so obsegale le okoli šest odstotkov skupne obdelovalne zemlje, imele okoli osem odstotkov skupne pridelave in prireje in okoli 14 odstotkov od skupnih tržnih presežkov.

V gozdarstvu se je zelo povečalo število podjetij za predelavo lesa, toda lesa in lesnih izdelkov je na trgu vseskozi primanjkovalo. Tudi gradbeništvo ni moglo zadostiti vsem potrebam. Zaradi prevladujočega tradicionalnega načina graditve, nezadostne mehanizacije in pomanjkljive projektantske organizacije so gradbena dela potekala počasi, stroški pa so bili veliki.

Tudi trgovina ob koncu druge petletke ni mogla zadostiti vsem potrebam. Prodajalne so bile slabo založene, prevladovala je klasična oblika prodaje, kakovost storitev je bila slaba. Kljub temu pa je imel blagovni promet 11,5-odstotno letno rast, kar je bilo nad pričakovanji.

Pomorski in cestni promet sta do leta 1961 preseгла predvideno količino prepeljanega blaga in ljudi, železniški pa je za njo precej zaostal.

Število domačih in tujih gostov se je v obravnavanih letih povečalo nad zaželenim številom oziroma odstotkom, kar pa turistična podjetja niso znala izrabiti; glavne sezone niso uspeli podaljšati in ne boljše izrabiti prenočitvenih zmogljivosti. Gostinsko omrežje je zaostajalo za potrebami prebivalstva in sodobnega turizma.

Družbeni sektor je dosegel napredek pri proizvodni obrti, medtem ko je storitvene dejavnosti zanemaril, čeprav so bile potrebe vsako leto večje.

V uradnih poročilih je bilo zamolčano, da precejšnje povečanje skupnih naložb v Sloveniji v letih 1957–1960 ni bilo v skladu s prvotno odločitvijo, da morajo investicije rasti počasneje od narodnega dohodka. Rajši so se poročila ustavila tam, kjer ni bilo dvoma, da so zastavljeni cilji doseženi. To je nesporno veljalo za zmanjšanje deleža investicij v družbenem proizvodu od 29,4 odstotka, kolikor je bil leta 1956, na 25,7 odstotka v letu 1960.

Med pričakovane izide je sodilo zmanjšanje gospodarskih investicij v korist negospodarskih; medtem ko je bilo v letih 1953–56 razmerje med njima 76,2 odstotka : 23,8 odstotka, je bilo v naslednjih štirih letih 66,9 : 33,1. Toda višina negospodarskih investicij je bila zagotovo manjša, kot so v Sloveniji načrtovali. Če je bil Izvršni svet leta 1958 še zadovoljen, da so »naložbe v negospodarstvo tekle po predvidevanjih»,⁵⁵ pa je moral konec naslednjega leta ugotoviti, da se delež teh investicij hitro zmanjšuje; njegovi člani so menili, da zato, ker je se je »na tem področju že dosti zgradilo».⁵⁶

Po statističnih podatkih je do konca leta 1960 prišlo tudi do napovedane spremembe v sestavi gospodarskih investicij v škodo industrijskih investicij; slednje so se zmanjšale od 61,2 odstotka na 47,2 odstotka. Povečal pa se je delež neindustrijskih investicij, in sicer v kmetijstvu (od 4,5 odstotka na 13,2 odstotka), gozdarstvu (2,5 na 2,6), gradbeništvu (2,6 na 3,1), prometu (20,9 na 23,3), trgovini in gostinstvu (7,5 na 7,6) in obrti (1,8 odstotka na 3 odstotke). Opisana razmerja so odstopala od prvotnih napovedi, da bodo bistveno omejili industrijske investicije, povečali pa vlaganja v komunalno in stanovanjsko graditev, trgovino in kmetijstvo.⁵⁷

Industrija je torej še vedno bila področje, kateremu so namenili največ sredstev. Ni pa v industriji prišlo do napovedanega premika investicij iz bazične k predelovalni industriji, temveč je težišče ostalo na naložbah v energetiki in metalurgiji; sledila so vlaganja v kovinsko in tekstilno industrijo. Kemična industrija je dobila precej manj sredstev, kot ji je bilo obljubljeno. Nove objekte ali naprave so začeli graditi le v elektrogospodarstvu, in sicer v hidroelektrarnah Dravograd, Vuzenica, Vuhred, Mariborski otok, Ožbalt, termoelektrarni Šoštanj in Brestanica, v omrežju Koper–Buje in Trbovlje–Ljubljana. V ostalih panogah so si lahko privoščili le nekatera popravila ali razširitve proizvodnih obratov; med večjimi so bile v trboveljskem rudniku, papirnicah Količevo in Vevče. S proizvodnjo so začela podjetja, ki so jih začeli graditi že pred drugim petletnim planom, na primer Tomos v Kopru, ki je konec leta 1958 začel izdelovati motorje in motocikle. Veliko že potrjenih idejnih načrtov pa niso mogli uresničiti; na primer v premogovnikih Zagorje, Kočevje in Kanižarica zaradi odpovedi investicijskih sporazumov z vzhod-

⁵⁵ ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 15, Poročilo o kreditiranju investicij iz republiškega investicijskega sklada v letu 1958.

⁵⁶ ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 73, Zapisnik 45. seje Izvršnega sveta LRS, 18. 12. 1959.

⁵⁷ SP, št. 66, 19. 3. 1958, Kje je težišče?.

nimi državami, v termoelektrarni Šoštanj in Trbovlje zaradi zamud pri pripravljanih delih, v več podjetjih industrije gradbenega materiala pa zaradi večkratnega spreminjanja gradbenih in drugih načrtov.

Znaten del investicijskih sredstev v kmetijstvu je šel za nakup traktorjev in druge mehanizacije na velikih državnih kmetijskih posestvih.⁵⁸ Preostala sredstva so šla za nakup umetnih gnojil in zaščitnih kemičnih sredstev, obnovitev nasadov, graditev skladišč in raznih gospodarskih objektov. Investicije v gozdarstvu so bile porabljene predvsem za graditev gozdnih cest in nabavo opreme. Gradbeništvo je prišlo do večjih investicijskih sredstev šele od leta 1959 dalje, ko je bil podjetjem odstopljen del prispevka iz dohodka, vendar ta sredstva niso omogočila večjega povečanja mehanizacije.

Zaradi centraliziranega poslovanja je razvoj prometa v Sloveniji zaostajal za razvojem drugih področij. Edina prometna panoga, kjer so izpolnili vsaj del investicijskih načrtov, je bil cestni promet. V drugi polovici petdesetih let so posodobili ali na novo zgradili ceste med Zagrebom in Ljubljano, Senožečami in Koproj ter med Dravogradom, Mariborom in Mursko Soboto. V tem času so začeli graditi tudi koprsko pristanišče. Druge idejne načrte – kot na primer letališče na Brniku, ljubljansko železniško križišče, predor pod Ljubljano, za katere so se v Sloveniji že dolgo časa zavzemali – pa Izvršni svet ni mogel uresničiti. Sam ni razpolagal z zadostnimi sredstvi, zvezne direkcije so dajale prednost naložbam v druge republike. Najslabše se je godilo železniškemu podjetju, saj jim je zvezna direkcija odobrila le 40 odstotkov od skupne vsote, določene s petletnim planom, zato na slovenskih železnicah ni prišlo do posodobitve nakladalnih naprav, razširitve vozlišč ter nakupa vagonov in lokomotiv.

Trgovska podjetja so težko prišla do investicijskih sredstev, ker njihova lastna sredstva niso zadoščala za odplačevanje anuitet. Obrtna podjetja, ki so tudi razpolagala s premajhnimi sredstvi, so bila še na slabšem. Okraji so že tako majhna sredstva, ki so bila namenjena razvoju obrti, rajši vlagali v druge dejavnosti, zlasti v industrijo. Večje podpore so bila deležna turistična podjetja, posebno pa počitniški domovi, ki so tako precej povečali svoje zmogljivosti. V

⁵⁸ Od leta 1956 do 1959 se je število traktorjev na družbenih kmetijskih posestvih povečalo od 321 na 607, v splošnih kmetijskih zadrugah pa v letih 1959 do 1960 od 100 na 1060. Tako je prišel na družbenih kmetijskih posestvih na okoli 56 ha obdelovalne zemlje en traktor, v zadrugi kooperaciji pa na 74 ha.

tem času so bile zgrajene vzpenjače na Pohorje in žičnici na Kravec in Vitranc.

Ko se je govorilo o investicijskem področju, je uradna politika rada poudarila, da so tu v letih 1957–1960 napravili nekaj pomembnih korakov. Povečala se je učinkovitost investicij; v obravnavanih letih je bilo v Sloveniji za povečanje družbenega proizvoda za en dinar treba vložiti 1,7 dinarja, medtem ko je bilo v letih 1953–1956 za takšno povečanje potrebno 2,3 dinarja. Prišlo pa je tudi do takšnega premika pri nosilcih oziroma virih investicijskih sredstev, da so slovenska podjetja morala sama prispevati več kot polovico sredstev za posamezno naložbo. Pri tem pa je hote spregledala okoliščino, da se kljub temu vloga podjetij pri vodenju investicijske politike ni povečala, temveč so se težnje po centralizaciji investicijskih sredstev še okrepile, tako na zvezni kot republiški ravni. Zvezni izvršni svet je potrebo po osredotočenju investicijskih sredstev v splošnem investicijskem skladu utemeljeval prvič z odpovedjo investicijskih kreditov z vzhodnimi državami, ki je odprla problem dodatnih sredstev za uvoz načrtovane opreme iz zahodnih držav. Drugič pa z ugotovitvijo zveznega zavoda za gospodarsko planiranje, da se pri »sedanji decentralizaciji investicij trošijo za isti učinek večja sredstva, kot bi bila potrebna ob centraliziranih sredstvih«. ⁵⁹ Zvezni izvršni svet si je prizadeval, da bi mu zvezni plan dal pooblastilo, da lahko »najprej vsa sredstva za investicije blokira, nato pa jih med letom preudarno sprošča in razdeljuje«. Zahteval je tudi večja pooblastila za zvezni industrijski svet, zato da bi slednji lahko potrjeval vsako investicijo, ki je preseгла nad 30 milijonov din. ⁶⁰

Slovenski izvršni svet je iz dveh razlogov nasprotoval težnji po osredotočenju investicijskih sredstev v zveznih skladih. Prvič zato, ker bi bila sredstva iz splošnega investicijskega sklada namenjena le temeljnim investicijam, se pravi investicijam v težko industrijo in energetiko, ki pa jih v Sloveniji ni bilo veliko. V naši republici so namreč bile predvidene le rekonstrukcije in posodobitve, za kar pa so morala sredstva prispevati republiški, okrajni investicijski skladi ter sama podjetja. Drugič pa zato, ker je hotel prevzeti vlogo Zveznega izvršnega sveta oziroma sam prevzeti investicijsko politiko na ozemlju LRS. To pa je pomenilo, da je treba zmanjšati nadzor zveznih organov nad amortizacijskimi skladi podjetij, iz katerih so vsako leto dobili več kot pet milijard dinarjev. ⁶¹ Treba je bilo tudi okrepiti

⁵⁹ ARS, RZGP, fasc. 5, Poročilo o konferenci na Zveznem zavodu za gospodarsko planiranje 7. oktobra 1958, 8. 10. 1958.

⁶⁰ Glej opombo 1.

vlogo in povečati obseg sredstev v republiškem investicijskem skladu. Ta sklad je namreč imel »zelo majhno vlogo pri intervencijah v republiki«, saj so iz njega večino sredstev namenili za negospodarske investicije ali v proračun.⁶²

Kot kaže naslednja tabela, so slovenska podjetja v obravnavanem odboju razpolagala s skoraj polovico vseh investicijskih sredstev v republiki:

Primerjava izvorov investicijskih sredstev (v odstotkih):⁶³

	1957	1958	1959
Splošni investicijski sklad	22,3	38,3	32,8
Podjetja	48,0	52,3	49,8
Ostalo	29,7	9,4	17,4

Da bi Izvršni svet ta sredstva lahko preusmeril le v določene projekte v republiki, je moral najprej dobiti nadzor nad njimi. To je dosegel tako, da je začel združevati investicijska sredstva podjetij v okviru občin ali okrajev, posameznih panog ali pa preko bančnih akcij. Akcija združevanja investicijskih sredstev podjetij se je začela leta 1958. Ker podjetja niso hotela »prostovoljno« pristati na združevanje sredstev, je uporabil »administrativni pritisk«.⁶⁴ S tem je sicer kršil zakon o sredstvih gospodarskih organizacij,⁶⁵ dosegel pa svoj namen, saj mu je uspelo združiti investicijska sredstva vseh tekstilnih podjetij in še iz 19 podjetij iz drugih panog. V naslednjem letu je »pritisnil« še na okrajne zборе proizvajalcev.⁶⁶ Na ta način je odstranil še »lokalistične težnje«, ki so oteževale »koristno koncentracijo prostih sredstev« in njihovo »zavestno orientacijo v trenutno najvažnejše objekte v širšem merilu, od katerih čimprejšnje dovržitve bo imela neposredne koristi skupnost in posameznik«.⁶⁷ Administrativni in »družbeni« pritisk sta se dobro obnesla. Leta 1959 je kreditiranje graditve posameznih objektov že v »veliki meri po-

⁶¹ V letu 1958 je bilo v Sloveniji blokiranih v vseh podjetjih 6369 milijonov din ali 23 % vse plačane amortizacije; od tega v industriji 5800 milijonov. V letu 1959 se je ta odstotek nekoliko znižal. – Delo, št. 153, 3. 10. 1959, V štirih namesto v petih letih.

⁶² ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 73, Zapisnik 12. seje Izvršnega sveta LS LRS, 26. 9. 1958.

⁶³ ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 18, Poročilo o delu Jugoslovanske investicijske banke – Centrale za Slovenijo, januar 1960.

⁶⁴ Prav tam.

⁶⁵ ARS, RIS, Kabinet Viktorja Avblja, fasc. 3, Problemi naše investicijske politike.

⁶⁶ ARS, RIS, Kabinet Viktorja Avblja, fasc. 3, Zapisnik razgovorov 5. in 6. 1. 1959 v Izvršnem svetu LRS.

⁶⁷ GV, št. 1, 1. 1. 1959, Na pragu novega leta.

tekalo s pritegnitvijo sredstev prizadetih politično-teritorialnih enot ter z združevanjem sredstev podjetij.⁶⁸ V industriji je bilo na primer vloženih le še 17,5 odstotka zveznih sredstev.⁶⁹

Nadzor nad lokalnimi skladi in skladi podjetij je omogočil le vlaganje sredstev v manjše rekonstrukcije in v »odpravljanje ozkih grl« v proizvodnji. Za večje naložbe, to je novogradnje, večje posodobitve in nakup opreme, pa ta sredstva niso zadoščala. Treba je bilo priti do dolgoročnega ali kratkoročnega posojila, ki ga je Jugoslovanska investicijska banka razdeljevala iz splošnega investicijskega sklada na rednih ali izrednih natečajih, seveda ob precejšnji lastni udeležbi, ki je znašala tudi do 75 odstotkov od skupnega zneska za investicije. Slovenska podjetja so se množično udeleževala zveznih natečajev. Če so spadala v vodilne industrijske panoge, kot so bili proizvodnja in razdeljevanje električne energije, premogovništvo in kemična industrija, potem so imela dosti možnosti, da pridejo do zveznega posojila. Veliki in za Slovenijo zelo pomembni projekti pa so bili v tem času brez možnosti, da pridejo do teh sredstev. To so bili že omenjeni načrti za gradnjo prometnih poti, letališča na Brniku, ljubljanskega železniškega vozlišča, elektrifikacijo železnic, nadaljevanje gradnje koprškega pristanišča ter programi za razvoj turizma.

Najpomembnejši razlog, da storilnost v družbenem sektorju⁷⁰ ni dosegala letno sedemodstotne rasti, temveč le 5,2-odstotno v industriji pa le 3,9-odstotno, je bilo preveliko zaposlovanje. Po petletnem planu naj bi se število zaposlenih do leta 1961 povečalo za 52 000, namesto tega pa so jih do konca leta 1960 v družbenem sektorju zaposlili 97 000,⁷¹ kar je bilo več, kot se je povečala proizvodnja. Dodatna težava je bila še ta, da je bil večji del od novozaposlenih nekvalificiranih delavcev. Izvršni svet je že leta 1958 ugotovil, da gre proces zaposlovanja v »obratni smeri«, kot so si zamislili. Krive naj bi bile občine, ki so bile zainteresirane za čim večje število zaposlenih, saj so od vsakega osebnega dohodka dobile prispevke v svoje proračune. Tudi podjetjem se je bolj splačalo, če so »zmanjšala borbo za proizvodnost in povečevala udeležbo delovne sile pri isti proizvodnji«.⁷²

⁶⁸ ARS, VRS, šk. 212, Poročilo Izvršnega sveta LR Slovenije o delu v letu 1959.

⁶⁹ ARS, RIS, Kabinet Borisa Kraigherja, fasc. 25, Razvoj industrije v LRS v obdobju 1961–65.

⁷⁰ Po takratni jugoslovanski metodologiji je storilnost pomenila razmerje med številom zaposlene delovne sile in fizičnim obsegom proizvodnje.

⁷¹ Leta 1956 je bilo v Sloveniji zaposlenih okoli 357 000 ljudi, leta 1960 pa 454 300.

⁷² Glej opombo 66.

Na to, da je bila storilnost v letu 1958 manjša kot v preteklem letu in da je tudi v naslednjih treh letih zaostajala za rastjo proizvodnje in narodnega dohodka, so vplivali tudi neustrezni predpisi oziroma nedorečen in zato neustrezen sistem delitve dohodka podjetij. Podjetja niso bila prisiljena, prizadevati si za višjo storilnost in boljše gospodarjenje, saj so tudi ob slabem poslovanju imela zagotovljena sredstva za minimalne osebne dohodke. Če pa je podjetje le moralo v stečaj, potem se je položaj zaposlenih največkrat popravil, saj je ljudski odbor iz propadlega podjetja največkrat ustanovil novo ter mu kot takemu takoj odobril potrebna sredstva oziroma posojila.

V drugi polovici petdesetih let so se gospodarski načrtovalci začeli zavedati, da za visoko delovno storilnost niso potrebne samo velike investicije, nova tehnologija in večji obseg proizvodnje, temveč tudi še drugi dejavniki, med katerimi sta bila najpomembnejša razdelitev čistega dohodka in sistem spodbudnega nagrajevanja.

Predpisi o sredstvih gospodarskih organizacij, o delovnih razmerjih, o prispevku iz dohodka gospodarskih organizacij in o proračunskih prispevkih iz osebnih dohodkov delavcev, ki so bili sprejeti decembra 1957, so razširili materialno podlago podjetij za samostojnejše gospodarjenje.⁷³ Aprila naslednjega leta je začela veljati uredba o ureditvi odnosov pri razdeljevanju čistega dohodka in sredstev podjetij, s katero so podjetja lahko sama odločala o tem, koliko bodo dala iz čistega dohodka za osebne dohodke. S to uredbo so zaposleni dobili možnost, da se potegujejo za večje osebne dohodke, če bi se njihova storilnost v podjetju povečala.⁷⁴ Kmalu pa se je pokazalo, da podjetja kljub spremenjenemu sistemu delitve dohodka niso dovolj vneta za boljše gospodarjenje. Ko so iskali razloge za to, so ugotovili, da so za to krivi preveliki družbeni prispevki. To pa je bil razlog, ki se ga ni smelo obešati na veliki zvon.⁷⁵ Zato je uradna politika morala glavnega krivca najti drugje, na primer v plačnem sistemu oziroma v minimalnih osebnih dohodkih, ki naj ne bi dovolj »spodbujali podjetij za racionalnejše zaposlovanje in organizacijo dela«, ⁷⁶ temveč so omogočali, da so tudi

⁷³ UL FLRJ, št. 52/647 in 648, 18. 12. 1957; prav tam, št. 54/667, 28. 12. 1957.

⁷⁴ UL FLRJ; št. 14/224, 9. 4. 1958.

⁷⁵ Na primer leta 1959 je bila udeležba družbenih prispevkov tako velika, da so podjetja v vsej državi za svoje potrebe dobila na vsakih 100 din neodpisane vrednosti osnovnih sredstev komaj 12,8 din, v Sloveniji pa 13,1 din sredstev za sklade in amortizacijo. – GV, št. 54, 9. 7. 1960, Delitev dohodka na vložena sredstva.

⁷⁶ ARS, RIS, Gospodarski odbor, Seje 37–44 (1959), Zapisnik 44. seje, junij 1959.

podjetja z nizko storilnostjo dosegala približno enake, če že ne večje rezultate, kot podjetja z večjo storilnostjo.⁷⁷

Minimalni osebni dohodek je bil najnižji znesek, ki ga je država z zveznim zakonom zagotavljala slehernemu zaposlenemu ne glede na to, kako je podjetje gospodarilo. Bil je podlaga za obračun obveznosti podjetja do države oziroma za določitev višine prispevka iz dohodka podjetja ter izhodišče za izračun dejanskega zneska osebnih dohodkov v podjetju; pri slednjem izračunu so poleg minimalnega osebnega dohodka upoštevali še število zaposlenih, njihovo kvalifikacijo in skupno število ur. Junija 1958 so že izpeljali anketo o osebnih dohodkih delavcev in uslužbencev v letu 1957 in na ta način prišli do podatkov, ki so jih potrebovali za izračun novih minimalnih osebnih dohodkov. Na tej točki pa je postopek zastal. Zvezni izvršni svet je šele konec leta določil povprečne minimalne osebne dohodke za posamezne skupine podjetij in tako podjetjem omogočil, da so lahko izračunala, s kolikšnimi sredstvi bodo razpolagala, ko bodo sprejela nove tarifne pravilnike. Takrat je tudi sklenil, da bo novi zakon o minimalnih osebnih dohodkih temeljito pripravil, kar je pomenilo, da ga bodo lahko izdali šele leta 1960.⁷⁸ Zvezna skupščina je potem decembra leta 1958 sprejela odlok o minimalnih osebnih dohodkih delavcev v gospodarskih organizacijah.⁷⁹ To je sicer pomenilo, da so nesorazmerja iz prejšnjega zakona veljala tudi naprej. Bila pa so precej zmanjšana, saj je odlok ublažil najočitnejše razlike med osebnimi dohodki zaposlenih v podjetjih iz iste panoge ter povečal osebne dohodke v večini panog. Kljub tem popravkom je bil ta predpis daleč od tistega, za kar so se v Sloveniji zavzemali, to je, da je treba »zaposlene optimalno spodbudili za večjo delovno storilnost«. Vseeno pa so ga ugodno sprejeli, saj je prav z njegovo pomočjo veliko slovenskih podjetij leta 1959 povečalo minimalne osebne dohodke.⁸⁰

Z odlokom o novih minimalnih osebnih dohodkih je bil izpolnjen prvi pogoj za izdelavo novih tarifnih pravilnikov, s katerimi naj

⁷⁷ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 12, Informacija o problemih v zvezi s sprejemom tarifnih pravilnikov, 6. 6. 1959.

⁷⁸ GV, št. 87, 5. 11. 1958, Določanje minimalnih osebnih dohodkov.

⁷⁹ UL FLRJ, št. 52/895, 31. 12. 1958.

⁸⁰ V Sloveniji so podjetja razvrstili v 122 skupin in določili za vsako minimalni osebni dohodek, ki je bil izhodišče za popravo do tedaj veljavnih osebnih dohodkov. Od 1943 podjetij se jih je 1260 odločilo za povečanje minimalnega osebnega dohodka, 214 za zmanjšanje, 469 pa ni je ostalo na ravni iz leta 1958. V skupni vsoti povečanja za vso državo je slovensko povečanje znašalo 10%. – ARS, RZGP, fasc. 2, Poročilo o delu Sekretariata za delo LRS za leto 1959.

bi začeli uvajati plačevanje oziroma nagrajevanje po delovnem učinku. Dotedanjim oblikam plačnega sistema, kot na primer premijskemu sistemu,⁸¹ so se do takrat že odrekli, saj so se pokazale kot neučinkovite. Zato se je osrednje politično vodstvo spomladi 1958 dokončno odreklo geslu, da imajo vsi državljani enako velike želodce,⁸² ter ga nadomestili z novim političnim geslom, po katerem mora biti plača posameznika odvisna od njegovega delovnega učinka.⁸³ Novim tarifnim pravilnikom pa je oblast namenila še eno pomembno nalogo. Določili naj bi delež čistega dohodka, ki ga je podjetje lahko namenilo za plače oziroma osebne dohodke. Slednje je bilo potrebno zato, ker je oblast hotela preprečiti, da se ne bi prevelik del dohodka podjetij prelil v plače, saj bi to pomenilo zmanjšanje sredstev za zadovoljevanje vsedržavnih potreb. Bojazen je bila upravičena. Trgovska podjetja so leta 1957 skoraj ves svoj čisti dohodek prelila v plače. Pri tem pa je bilo njihovo ravnanje povsem zakonito, saj so novi predpisi puščali gospodarstvu večja sredstva in dopuščali, da podjetja z njimi svobodneje razpolagajo.

Januarja 1959 je bil izpolnjen tudi drugi pogoj za izdelavo tarifnih pravilnikov. Centralni odbori sindikatov in strokovna združenja so potrdili okoli 60 sporazumov, s katerimi so bila določena razmerja med povprečnimi tarifnimi postavkami posameznih kategorij delavcev in uslužbencev ter še druga splošna merila za določanje osebnih dohodkov; tako naj bi imel polkvalificirani delavec za 30 odstotkov večjo postavko kot nekvalificirani delavec ter za 110 odstotkov manjšo kot kvalificirani delavec.⁸⁴ Februarja 1959 je centralni svet Zveze sindikatov Jugoslavije poslal sindikalnim organizacijam navodila za oblikovanje tarifnih pravilnikov. Ta so prinašala opozorilo, da morajo najprej ugotoviti svoje gospodarsko stanje in določiti merila za delitev čistega dohodka na osebni dohodek in sklade, šele potem pa lahko določijo tarifne postavke. Sindikalnim organizacijam, ki so bile odgovorne za to akcijo, pa so naročili, da morajo podjetjem dopovedati, prvič, da tarifne postavke niso plače, temveč le »izhodiščni instrument notranje delitve dohodka in pod-

⁸¹ Na začetku leta 1958 so ugotovili, da premijski sistem ne spodbuja dovolj posameznikov za bolj odgovorno in boljše delo. Premijske postavke so bile preveč splošne in nedoločene, večkrat pa postavljene tako, da so jim delavci javno nasprotovali. V tem letu so premije postavili kot neobvezne, zato so njihovo izplačilo skoraj povsod ustavili.

⁸² EP, št. 310, 8. 3. 1958, Ukrep, odgovornost.

⁸³ Sejni zapisniki Ljudske skupščine LRS, četrti sklic, Seje od 1. maja do 31. oktobra 1959, Ljubljana 1959, str. 81.

⁸⁴ GV, št. 8, 28. 1. 1959, Izdelava tarifnih pravilnikov.

laga za določanje osebnega dohodka delavca ali skupine delavcev po normi». ⁸⁵ Drugič pa, da ni razloga za »linearno« povečanje tarifnih postavk, temveč da lahko z novimi tarifnimi postavkami samo za okoli 20 odstotkov »popravijo odnose med kategorijami strokovnosti in to v korist kvalificiranih, visoko kvalificiranih in uslužbencev z višjo in visoko strokovno izobrazbo«. ⁸⁶ V prihodnje bi podjetja lahko tarifne postavke povečala le v primeru večje delovne storilnosti. ⁸⁷

Sprejemanje tarifnih pravilnikov je potekalo počasneje, kot je bilo zamišljeno, poleg tega pa je bilo v glavnem omejeno na industrijska podjetja. Kmetijska, obrtna in komunalna podjetja se z njimi niso ukvarjala, ker niso mogla ustvariti dovolj dohodka, da bi lahko povečala tarifne postavke. Do začetka januarja 1960 je bilo v Sloveniji 1257 podjetij, v katerih so v večji ali manjši meri prešli na novi način nagrajevanja, 161 podjetij pa se je na to še pripravljalo. ⁸⁸

V Beogradu niso bili zadovoljni z učinki nove tarifne politike, saj je večina podjetij še naprej ostajala v »okviru starih kategorij in pojmovanja«. ⁸⁹ Podjetja so namreč, ne glede na poslovni uspeh in gibanje delovne storilnosti, dvignila tarifne postavke povprečno za 15 odstotkov, ⁹⁰ zaradi česar so se osebni dohodki v večini podjetij že v prvem polletju povečali za 23 odstotkov. ⁹¹

Zvezna komisija, ki je ugotavljala, kako daleč so v posameznih republikah prišli z novim načinom nagrajevanja, je ocenila, da je bila Slovenija nekaj korakov pred vsemi. ⁹² V svojem poročilu je ta komisija pohvalila prizadevanja republiške sindikalne organizacije, ki je dosegla, da je »večina« podjetij »pravilno« razumela pomen pravilnikov in bistvo pripravljalnega postopka, zato ni prišlo do bistvenega povečanja tarifnih postavk, temveč so jih podjetja smela le »popraviti«. ⁹³ Število delavcev, ki so jih nagradili po novem načinu,

⁸⁵ GV, št. 13, 14. 2. 1959, Dosledno je treba izvajati načelo nagrajevanja po delu.

⁸⁶ EP, št. 384, 8. 8. 1959, Zasluzki in poraba.

⁸⁷ EP, št. 360, 21. 2. 1959, Kompleksno nagrajevanje po učinku.

⁸⁸ Do takrat je bilo v Jugoslaviji 3414 podjetij, v katerih so že prešli na novi način nagrajevanja, 1346 podjetij pa se je na to pripravljalo. – ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, Material za seje Gospodarskega odbora Zveznega izvršnega sveta, februar 1960.

⁸⁹ Delo, št. 201, 20. 11. 1959, Aktualni problemi ekonomske politike.

⁹⁰ EP, št. 395, 24. 10. 1959, Odnosi med panogami in v podjetjih.

⁹¹ Glej opombo 86.

⁹² ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, Material za sejo Gospodarskega odbora Zveznega izvršnega sveta, Seje februar 1960, Informacija o nagrajevanju nekaterih podjetij v Sloveniji.

⁹³ Glej opombo 83, str. 78.

se pravi na podlagi delovnih rezultatov, se je povečalo le za 20 odstotkov.⁹⁴ Slabšo oceno je komisija dala tistim slovenskim podjetjem, ki so izrabila možnost, ki jo je dal sproščeni sistem sprejemanja tarifnih postavk, ter uvedla originalne oblike nagrajevanja, v katerih se je tarifna postavka »takorekoč izgubila, saj so vsi zaposleni vključeni v nagrajevanje po učinku».⁹⁵ Ob upoštevanju tega je namreč skoraj vsako podjetje imelo svoj sistem nagrajevanja, ki se je razlikoval od sistemov v drugih podjetjih. Ali, kot je zapisala v svoje poročilo zvezna komisija: ko so se njeni člani »nekako pretolkli« skozi tarifni pravilnik ljubljanske tovarne Saturnus, so bili prepričani, da že »nekaj razumejo«. Ko pa so nato pregledali tarifni pravilnik mariborske Metalne, so ugotovili, da je ta pravilnik »nekaj povsem drugega».⁹⁶

Najvišji slovenski oblastni in politični organi so bili zadržani, ko je bilo treba javno spregovoriti o novem sistemu nagrajevanja. Napačni ga niso hoteli, saj so se vseskozi zavzemali za napredek na tem področju. Braniti pa ga tudi niso hoteli, ker je bilo očitno, da ni zaživel oziroma ni prinesel pričakovanega povečanja proizvodnje in delovne storilnosti; slednja je v obravnavanih letih rasla celo počasneje, kot je bilo državno povprečje. Večina podjetij je namreč na tarifne sporazume gledala, kot da gre za uredbo o plačah, le s to razliko, da so jo podpisali sindikati, ne pa oblast. Zanimali so jih le tisti deli tarifnih sporazumov, ki so bili namenjeni povečanju postavk. Če je bilo le mogoče, so s prekvalifikacijami in prekategorizacijami izboljšala kvalifikacijsko strukturo in tako umetno prišla do večjih sredstev za osebne dohodke. Vodilni kader si je z večanjem tarifnih postavk hotel zagotoviti oziroma ohraniti večje zaslužke, zato je prišlo do prevelikih razponov med najnižjo in najvišjo postavko.

V letih 1952–1957 je slovenski izvoz rasel, nato pa se je v naslednjih dveh letih precej zmanjšal. Leta 1960 je izvoz znova začel naraščati, vendar je vrednost izvoznega blaga ob koncu drugega petletnega načrta dosegla le približno 21 milijard deviznih din, kar je bilo le za 25 odstotkov več kot leta 1956. Zaradi tega je obseg izvoza letno rasel 5,8-odstotno, moral pa bi za 11,5 odstotka na leto. Neizpolnitev izvoznih načrtov so v naši republici največkrat opravičevali z znižanjem cen na svetovnem trgu.⁹⁷ Zamolčali pa so,

⁹⁴ Glej opombo 77.

⁹⁵ Glej opombo 83.

⁹⁶ ARS, RK SZDLS, šk. 29, Seja predsedstva SZDL Slovenije, 17. 9. 1959.

da so se podjetja prepočasi prilagajala pogojem na svetovnem trgu in da so se v istem času v Jugoslaviji zelo dvignile cene surovinam.

Krivce za slabo izpolnjevanje izvoznih načrtov so iskali še druge. Tako so druge republike obtožili, da so samovoljno začele izdelovati nekatere polizdelke, ki jih je pred letom 1958 izvažala Slovenija. Zvezne oblasti pa so obtožili, da preveč zamujajo s pripravo novega zunanjetrgovinskega sistema oziroma z usklajevanjem izvoza z uvozom oziroma z domačimi potrebami. Za to ugotovitev so imeli dovolj dokazov; podjetja si niso prizadevala za večji izvoz, ker so izvozne koeficiente z veliko zamudo prilagajali spremembam cen na svetovnem trgu in so bile zato domače cene ugodnejše kot tuje.⁹⁸ Posebno kritiko so si zaslužila zunanjetrgovinska podjetja, saj so leta 1958 gledala samo na to, kako bodo prišla do čim večjih zaslužkov.⁹⁹ Na samo zasnovi deviznega sistema niso imeli pripomb; v »načelu je bila dobra«, se pravi, da je bilo v razmerah, ko je bila plačilna bilanca še vedno pasivna, treba omejiti razpolaganje z devizami in jih usmeriti na uvoz najpotrebnejšega blaga.¹⁰⁰ Niso pa se strinjali s posameznimi določili in rešitvami v deviznem sistemu. Najbolj jih je motil sistem izvoznih in uvoznih količnikov, s katerim je osrednja oblast onemogočila delovanje vrednostnih meril in izračun rentabilnosti zunanjetrgovinske menjave, s čimer je umetno ustvarila veliko nesorazmerje med notranjimi in zunanji ceni. Za slovensko gospodarstvo, ki je bolj kot gospodarstva drugih republik težilo k povečanju blagovne menjave s tujino, je bilo izenačevanje cen po administrativni poti nerazdružljivo s prizadevanji za uravnoteženo gospodarstvo.¹⁰¹ Zato so slovenska podjetja leta 1958 z odobravanjem sprejela znižanje števila izvoznih (od 35 na 16) in uvoznih (od 24 na 19) količnikov ter zmanjšanje razpona med najvišjim izvoznim in najnižjim uvoznim količnikom oziroma tečajem.

V Sloveniji so videli še eno veliko slabost obstoječega deviznega sistema. Ta je bila v tem, da ni mogel zagotoviti, da bi podjetja pravočasno in na zakonit način prišla do potrebnih deviz.

⁹⁷ Od marca 1957 do marca 1958 je na svetovnem trgu prišlo do povprečnega padca cen za okoli 16 %. Padec cen kmetijskih pridelkov je bil zmeren, precejšen pa padec cen industrijskih surovin. – GV, št. 23, 19. 3. 1958.

⁹⁸ Na primer v času, ko so cene surovinam za barvasto metalurgijo na svetovnem trgu precej padle, so se na domačem povečale za šest odstotkov.

⁹⁹ GV, št. 60, 30. 7. 1958, Preizkušnja zrelosti v zunanjetrgovinskem poslovanju.

¹⁰⁰ ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, Seje 37–44 (1959), Zapisnik 44. seje Odbora za gospodarstvo, junij 1959.

¹⁰¹ GV, št. 33, 25. 4. 1959, Priprava za uvedbo carinskega zakona.

V letih 1957–1960 slovenska podjetja niso izpolnila izvoznih načrtov. So se pa v tem času nadaljevale spremembe v sestavi izvoza. Povečala se je udeležba končnih izdelkov in opreme. Večja je bila tudi količina izvoženih kmetijskih pridelkov, kar pa se pri vrednosti tega izvoza ni poznalo, ker so se takrat znižale cene na svetovnem trgu. V industriji je bilo težišče še vedno na izdelkih lesne industrije in metalurgije, naraščati pa je začel izvoz kovinskih, kemičnih in elektroindustrijskih izdelkov.

Tudi uvozni načrti niso bili izpolnjeni. Skupen uvoz je znatno (za 69 odstotkov) presegel predvideni obseg, najbolj pri reprodukcijskem materialu, opremi in blagu za široko porabo. Kljub tako velikemu uvozu pa industrija ni bila preskrbljena z vsem potrebnim. Pač pa so podjetja z dobljenimi devizami uvažala »vse mogoče«, ¹⁰² Primerov nepotrebnega in škodljivega uvoza, zaradi katerega je zaostajala domača proizvodnja, je bilo veliko. Tako so na primer v Sloveniji precejšnja sredstva namenili posodobitvi proizvodnje pločevine za izdelavo ladij v jeseniški železarni, potem pa so ladjedelnice iz drugih republik »brez težav« dobile dovoljenje za uvoz pločevine. ¹⁰³ Veliko deviznih sredstev so v naši republici namenili tudi uvozu svinjskih kož, namesto da bi jih zbrali doma. ¹⁰⁴

V drugi polovici petdesetih let je bilo povečanje osebne porabe udarno geslo in eden najpomembnejših ciljev drugega petletnega načrta. Tito in drugi partijski voditelji so skoraj ob vsakem javnem nastopu poudarjali, da je končno prišel čas, ko mora prebivalstvo občutiti blagodejnosti tistega, kar je ustvarilo. Pri tem so seveda mislili na izboljšanje položaja delavcev in uslužbencev, ne pa kmečkega prebivalstva, ki je zaradi političnih razlogov moralo živeti v slabših razmerah. Zato so ga skrbeli davki in nizke odkupne cene.

Napovedi o izboljšanju življenjske ravni so se v obdobju, ki je predmet našega zanimanja, nedvomno začele uresničevati. Po petletnem planu bi se morala osebna poraba povečati skupno za 39 odstotkov. Toda zaradi hitrega naraščanja osebnih dohodkov, ¹⁰⁵ velikega povečanja števila zaposlenih in potrošniških kreditov se je osebna poraba v štirih letih povečala za 49,7 odstotka. ¹⁰⁶

¹⁰² Delo, št. 170, 22. 6. 1960, Utrditev finančne discipline.

¹⁰³ GV, št. 47, 14. 6. 1958, Več sodelovanja.

¹⁰⁴ GV, št. 76, 24. 9. 1958, Preprečimo nepotrebni uvoz.

¹⁰⁵ V letih 1957 do 1960 so se povečali nominalni osebni dohodki zaposlenih v gospodarstvu za 86 %, realni osebni dohodki pa za okoli 46 %.

¹⁰⁶ Skupna poraba je povprečno rasla na leto za 10,6 % oziroma v družbenem sektorju za 12,9 % v zasebnem pa za 4,4 %. Osebna poraba na prebivalca pa je povprečno rasla 9,8 %, od tega v družbenem sektorju za 9,7 % v zasebnem pa za 6,4 %.

V letih 1957–1960 so realni osebni dohodki rasli za 9,9 odstotka na leto, delovna storilnost pa le za 5,2 odstotka. Takšno gibanje realnih osebnih dohodkov ni bilo v skladu s smernicami petletnega plana, ki je računal, da bodo ti naraščali vzporedno z rastjo delovne storilnosti.

V tem obdobju se je spremenila tudi sestava osebne porabe. Izdatki za prehrano so se začeli zmanjševati, rasli pa so izdatki za storitve in nakup gospodinjskih električnih strojev in pripomočkov.¹⁰⁷

Pregled izpolnitve posameznih gospodarskopolitičnih nalog iz drugega petletnega načrta bi bil nepopoln, če ne bi ocenili tudi, kako uspešna so bila prizadevanja oblasti za združevanje podjetij in njihovo večje poslovno sodelovanje. V ukazu o družbenem planu LRS za leta 1957–1961 ta naloga ni bila posebej poudarjena. Toda ker je bila povezana s povečanjem proizvodnje in izvoza ter izboljšanjem blagovnega prometa, je v naslednjih letih pridobila pri svojem pomenu. Zaradi protislovnih izhodišč pa so bili uspehi manjši od zastavljenih ciljev in omejeni na industrijo in kmetijstvo. Oblast je namreč vztrajala pri obrazcu, ki je pomenil srednjo pot med novo in staro miselnostjo. To je pomenilo, da je na eni strani poudarjala prostovoljno in na ekonomskih načelih zasnovano združevanje materialnih in denarnih sredstev ter znanja. Na drugi strani pa domnevala, da se bodo podjetja prostovoljno odrekla prostim investicijskim sredstvom, ki jih bo potem oblast osredotočila in usmerila v prioritetne gradnje, se pravi v velike industrijske objekte, ki so bili spoznani za nosilce gospodarskega napredka.

Leta 1958 je bila v Sloveniji vrsta sestankov, na katerih so podjetjem razlagali možnosti, potrebe in oblike združevanja ter jih poskušali pridobiti za združitev ali vstop v poslovno združenje. Največji pritisk so čutila podjetja strojogradnje, elektro in kemične industrije.¹⁰⁸ Ta, sicer dobro pripravljena politična akcija, pa ni uspela. Podjetja so v glavnem »šla mimo tega cilja«. Ustanovili so le nekaj poslovnih združenj, med katerimi se je najbolj uveljavilo

¹⁰⁷ Na primer od januarja 1957 do junija 1960 so prodali 11 725 hladilnikov, največ v Ljubljani, Mariboru in Celju. – GV, št. 68, 27. 8. 1960, Prodaja hladilnikov v Sloveniji.

¹⁰⁸ Po oceni, ki je bila izdelana v tistem času, je bila kemična industrija preveč »heterogena«: od 23 podjetij naj bi bilo le eno, ki bi ga po evropskih merilih lahko uvrstili med srednje velika podjetja. Vsa ostala so spadala bolj med obrtna podjetja, ki pa so poleg tega imela še različne programe. – ARS, VRS, šk. 184, Poročilo strokovne komisije za uskladitev in razvoj kemične industrije s strokovno dokumentacijo, 17. 9. 1958.

združenje za proizvodnjo električnih gospodinjskih strojev. Bili pa so tudi primeri, da so se podjetja že po nekajmesečni združitvi znova ločila.¹⁰⁹ Naslednje leto se je v akcijo vključil tudi zvezni sekretariat za industrijo. Ta je hotel prisiliti vrsto slovenskih podjetij, da se združijo v specializirana proizvodna poslovna združenja.¹¹⁰ Tudi ta poskus ni uspel.¹¹¹ Na pol poti so ostali tudi predlogi za ustanovitev poslovnih združenj v trgovini in obrti. Do konca leta 1960 v Sloveniji ni prišlo do večjega združevanja podjetij; na primer med kovinskimi in elektroindustrijskimi podjetji ni bilo nobenega primera »prave kooperacije«.¹¹² Izvršni svet nad takim razpletom ni bil presenečen. Zavedal se je, da v pogojih, ko pravno še ni rešeno vprašanje lastnine posameznih podjetij in niso v zadostni meri pritegnjene banke, podjetja nimajo neposrednega ekonomskega interesa za združevanje, temveč vlada med njimi nezaupanje. Zato ni pričakoval večjih uspehov.¹¹³ Izkušnje iz slovenske industrije so govorile tudi o tem, da bo treba dati več pozornosti ustanavljanju majhnih, sodobno opremljenih in specializiranih podjetij, ki bi bila nosilec razvoja v predelovalni industriji. Šele z njihovo pomočjo bi lahko zagotovili optimalen razvoj velikih podjetij v elektrogospodarstvu, metalurgiji in kemični industriji ter izrabili vse dosegljive gospodarske zmogljivosti.¹¹⁴ Lep zgled takega podjetja je bil koprski Tomos, ki mu je leta 1960 uspelo s francoskim Citroenom skleniti poslovno sodelovanje, ki je odstopalo od dotedanjega načina sklepanja jugoslovanskih licenčnih pogodb s tujimi partnerji.¹¹⁵

¹⁰⁹ Najbolj je odmevala razdružitev podjetja Telekomunikacije Ljubljana in Inštituta za elektrozveze v Ljubljani, ki sta se po trimesečni združitvi aprila 1958 znova razšla. – SP, št. 113, 16. 5. 1958, Koristna, toda nepripravljena združitev?. GV, št. 27, 2. 4. 1958, Združevanje podjetij.

¹¹⁰ GV, št. 34, 1. 5. 1959, Sergej Kraigher o združevanju v industriji in proizvodnji.

¹¹¹ Industrijska podjetja so leta 1959 ustanovila poslovno združenje Brus v Mariboru in Fužinar v Ljubljani. V nastajanju so bila združenja za avtomatizacijo, za skupno oplemenitnico v tekstilni industriji in združenje za proizvodno sodelovanje lesnoindustrijskih podjetij in podjetij za eksploatacijo gozdov. Slovenske železarne so bile vključene v jugoslovansko združenje. – ARS, RZGP, fasc. 2, Poročilo sekretariata za industrijo in obrt.

¹¹² GV, št. 9, 30. 1. 1960, Nekateri problemi kooperacije v industriji.

¹¹³ Prav tam. ARS, RIS, Kabinet Borisa Kraigherja, fasc. 22, Zapisnik razgovorov v Izvršnem svetu LRS, 5. in 6. 1. 1960.

¹¹⁴ EP, št. 411, 13. 2. 1960, Velika – majhna podjetja.

¹¹⁵ Do takrat so jugoslovanska podjetja, ki so dobila licenco v tujini, uvažala sestavne dele za devize. Tomosova pogodba pa je temeljila na kritju uvoza z izvozom določenih delov.

Poleti 1960 je bil sprejet nov zakon, ki je prinesel vrsto novosti na tem področju in napovedoval boljše možnosti za skupno ustanavljanje in financiranje podjetij ter strokovnih zavodov.¹¹⁶

Do podobnih težav je prišlo tudi pri združevanju kmetijskih združenj. Od leta 1956, ko so začeli ustanavljati območne zadrugne zveze z nalogo, da nudijo »kompleksno« pomoč kmetijskim zadrugam, pa do sredine leta 1959 je veljalo, da je potrebno ustanavljati manjše zadrugne. Nato je prevladalo prepričanje, da je treba poslovne zveze ukiniti, zadrugne pa združiti v manjše število velikih in gospodarsko močnih kmetijskih kombinatov ali poslovnih združenj, ki bodo sami zagotavljali sredstva za svoje potrebe in učinkoviteje vplivali na razvoj svojega okolja in tudi nadaljnjo socializacijo vasi.¹¹⁷ Nove usmeritve pa zadrugne niso podpirale, zato so se leta 1960 začele izogibati podpisovanju pogodb o skupni pridelavi, niso pa bili redki primeri, da so zadrugne hotele prekiniti že podpisane pogodbe.¹¹⁸

»Nezdravi pojavi«

To so bila dejanja, ki so v obravnavanem obdobju začela metati senco na idealizirano podobo socialističnega gospodarstva. Vladajoči stranki niso bila nevarna niti niso vplivala na gospodarska gibanja. So pa bila dokaz, da tudi socialističnemu sistemu ni uspelo rešiti največjih protislovij in slabosti, s katerimi je bil »okužen« kapitalizem. Politična elita jih je obsodila in jih skušala, če že ne preprečiti, pa vsaj omejiti in prikriti.

Največjo težo so imele stavke oziroma prekinitve dela, s katerimi so delavci začeli izražati svoje nezadovoljstvo nad gmotnim položajem. Stavke so omajale trditev, da v socializmu ne more priti do delavskih nemirov ter nasprotij med delavskim razredom in zvezo komunistov kot njegovo avantgardo.

Največja in tudi najodmevnejša je bila stavka rudarjev v premovalnikih Trbovlje-Hrastnik in Zagorje. Vzrokov za stavko, ki je bila od 13. do 16. januarja 1958, je bilo več. Odločilni pa so izvirali iz poslabšanih odnosov med Beogradom in Ljubljano, Ljubljano in

¹¹⁶ UL FLRJ, št. 20/404, 13. 7. 1960, Zakon o združevanju in poslovnem sodelovanju v gospodarstvu.

¹¹⁷ ARS, VRS, šk. 210, Problematika združevanja v kmetijstvu, 20. 11. 1959; GV, št. 94, 26. 11. 1960, Uveljavlja se nova organizacija v kmetijstvu.

¹¹⁸ EP, št. 446, 15. 10. 1960, Zadrugne in kooperacija.

Trbovljami ter med upravo rudnika in nezadovoljnimi rudarji. V Sloveniji se je takrat razširilo prepričanje, da je zapostavljena in da jo zveza zanemarja. Vodilni ljudje v trboveljskem okraju so bili nezadovoljni zaradi omejitev pri uporabi investicijskih in proračunskih sredstev. Rudniška uprava ni bila zadovoljna s finančnim položajem, saj so bile cene premoga nižje od cen v drugih rudnikih; rudnik tudi ni dobil posojila za novo naložbo, s čimer se je zmanjšal plačni sklad. Rudarji so bili nezadovoljni z življenjskimi in delovnimi razmerami, z odnosom rudniške uprave, zlasti pa s plačnim sistemom oziroma izplačanimi premijami, nagradami in dobičkom.¹¹⁹ Po poročilu Staneta Kavčiča na seji predsedstva SZDL Slovenije 22. januarja 1958 je stavka, v kateri je od 6600 zaposlenih stavkalo 5200 delavcev, potekala takole:

•Trboveljski rudnik je imel določeno ceno premoga, ki je bila nižja za 4 % oziroma za 400 dinarjev pri toni od cene, ki jo je imel premogovnik Zagorje. (...) Nedvomno, da je bil trboveljski rudnik nekoliko prikrajšan, s čimer se je ustvarila situacija, da je bil rudnik v Zagorju oziroma da so bili drugi rudniki v Jugoslaviji v boljšem položaju, kar ni bilo popolnoma v redu. Zato se je to vprašanje začelo postavljati in reševati. Reševalo pa se je prilično počasi, vendar je bilo pred koncem preteklega leta v praktičnem smislu rešeno (...).

Celotni splet dogodkov je bil tak, da je bil pred tem sestanek občinskega odbora Socialistične zveze, na katerem so govorili poleg tega še o deficitu oziroma o sredstvih, ki bi jih na osnovi uredbe kot 13. plačo morala dati občina, okraj in republika, iz tistih sredstev, ki bi jih dobili iz rednih prispevkov rudnika. Na tem sestanku občinskega odbora Socialistične zveze so izvolili delegacijo, ki naj bi šla v Beograd in ki naj bi v Beogradu znova postavila ta vprašanja, čeprav so v tej delegaciji bili ljudje, ki so točno vedeli, da je stvar že praktično rešena. Neposredno za tem je dala sindikalna podružnica ostavko iz protesta, češ da vprašanje cene premogu še ni ugodno rešeno, s čimer je bil dan namig in neposreden poziv, da je treba izvršiti v znaku solidarnosti in večjega vpliva delegacije v Beogradu pritisk na odgovorne državne organe. Ta pritisk se je izvršil tako, da je izmenjava rudarjev, ki bi morala iti iz jame, ostala v jami in začela v bistvu štrajkati in da se je tej izmenjavi pridružila še druga in tretja izmena rudarjev, ki so ostali v jami. (...) Med tem časom smo politično intervenirali. Tovariš Miha Marinko je šel v

¹¹⁹ Podrobneje glej: Martin Ivanič, Stavka v rudnikih Trbovlje-Hrastnik in Zagorje, Delavska enotnost, Ljubljana 1986.

Trbovlje, kjer so pozvali rudarje, da pridejo iz jame in jim je on govoril ter je izgledalo, kakor da bo s tem stvar končana. Toda po odhodu tovariša Mihe Marinka so se knapje znova vrnili v jamo, in sicer s splošno zahtevo, da bodo čakali v jami toliko časa, da pride delegacija iz Beograda, ki bo povedala, kakšna je situacija. V tem trenutku pa so se začele stvari krhati (...). Ko se je delegacija iz Beograda vrnila in šla v jamo s pozitivno rešitvijo ter mahala s tem papirjem ljudem pod nos, so tisti, ki so bili od vsega začetka najbolj aktivni, začeli kričati na to delegacijo in jim niso dali govoriti. Tako je lokalnim faktorjem situacija popolnoma ušla iz rok. (...)

Zanimivo je, kakšne zahteve so se postavljale in kako so se postavljale. Prva zahteva je bila, da je treba rešiti vprašanje cen premogu, druga zahteva pa je bila, da je treba rešiti vprašanje deficita. Takoj za tem pa so se začele pojavljati zahteve po delovni obleki in čevljih za delovno mesto, zahteve po deputatnem premogu, zahteve, da ne bo nobenih represalij, zahteve za vnaprej plačan garantiran šiht in še cela vrsta zahtev, ki bi jih lahko rešil delavski svet izključno v svoji lastni pristojnosti. Naslednjega dne zvečer je bila seja delavskega sveta, na kateri so (...) bili sprejeti sklepi, da se delovna obleka in čevlji dajo in da se uredi stvari glede deputatnega premoga. (...) Kakor hitro se je pojavila intervencija s strani političnih organizacij, je bila stvar v razmeroma kratkem času likvidirana.

Podobni dogodki so bili v Zagorju, in sicer naslednjega dne po likvidaciji zadeve v Trbovljah. Tudi tu so se postavljale zahteve, da je treba dati čevlje in obleko, da je treba dati deputatni premog, da je treba priznati jalove vozičke in da je treba priznati 50 odstotkov iz dobička (...).¹²⁰

«Incidentu» v rdečih Revirjih, v katerem so brez izjeme sodelovali komunisti, člani sindikata, delavskega sveta in upravnega odbora, so kmalu sledili še drugi. Pod vplivom teh dogodkov so še v istem mesecu začele prihajati iz podjetji kritične pripombe, predvsem o premijah. V naslednjih mesecih je v nekaterih podjetjih prišlo do prekinitve dela. Do septembra naslednjega leta je bilo v Sloveniji 20 takih primerov, v katerih je sodelovalo okoli 800 delavcev.¹²¹ Glavni razlog za stavke so bile nizke plače, ki so jih določene skupine delavcev in uslužbencev dobile na podlagi novih tarifnih pravilnikov. Na

¹²⁰ ARS, RK SZDLS, šk. 29, Stenografski zapisnik seje predsedstva SZDL Slovenije, 22. 1. 1958.

¹²¹ ARS, RK SZDLS, šk. 29, Stenografski zapisnik seje predsedstva SZDL Slovenije, 17. 9. 1959.

primer delavci v elektro in strojnem obratu Tovarne glinice in aluminija v Kidričevem so konec aprila 1959 ustavili delo, zato ker so dvignili tarifne postavke oziroma plače samo uslužbencem.¹²² Julija je v mežiškem rudniku začelo štrajkati 100 (v glavnem nekvalificiranih) delavcev, zato ker so povečali plače le uslužbencem in visokokvalificiranim delavcem.¹²³ V nekaterih podjetjih (na primer v Javorju iz Pivke) pa so štrajkali zato, ker jim v računovodstvu niso hoteli izračunati povišanj za normirano delo, češ da je to »prezamudno«, ali pa zato, ker so pri izračunavanju novih plač napravili napake.¹²⁴ Določen vpliv na omenjene prekinitve je bilo tudi povečanje nezadovoljstva med kmečkim prebivalstvom zaradi večjih davkov.¹²⁵

V letih 1958/59 se je zelo povečala korupcija v gospodarstvu. Po besedah Toneta Boleta je »korupcija postala pogost pojav, ki pronica v razne oblike našega gospodarskega in javnega življenja«. Postala je metoda za doseganje gospodarskih in osebnih ciljev, v nekaterih dejavnostih pa že kar način dela. Do podkupovanja in dajanja provizij je prihajalo povsod. Uslužbenci zunanjetrgovinskih podjetij so zahtevali in tudi dobili provizije za prednosti, ki so jih zagotavljali določenim podjetjem pri nakupu tujega blaga,¹²⁶ vodilni v industrijskih podjetjih pa za nakup opreme v drugih republikah.¹²⁷ Zasebni obrtniki so podkupovali uslužbence davčnih uprav in inšpektorje, gradbena in trgovska podjetja so dajala podkupnine za nakup materiala, ki ga je primanjkovalo, trgovska podjetja so nakupovala blago po nižjih cenah in ga potem prodajala po višjih cenah, lesnoindustrijska podjetja so bila udeležena pri tihoapljenju izdelkov v druge republike itn.¹²⁸

Večina teh primerov ni prišla pred sodišče, zato se po statističnih podatkih gospodarski kriminal v omenjenih letih ni bistveno po-

¹²² ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 12, Informacije o poskusu štrajka v Tovarni glinice in aluminija v Kidričevem, 29. 4. 1959.

¹²³ ARS, RK SZDLS, šk. 29, Stenografski zapisnik seje predsedstva SZDL Slovenije, 17. 9. 1959.

¹²⁴ Prav tam.

¹²⁵ Prav tam.

¹²⁶ Na primer podjetje DOM se je povežalo z ameriškim podjetjem Gentilly iz New Yorka. Zaradi opozoril, da je ameriško podjetje nesolidno, so poslali tja šefa komerciale, ki se je po dveh mesecih vrnil z novim avtomobilom in ugodnim poročilom. Čez dva meseca je šlo ameriško podjetje v stečaj, Dom pa je izgubil 20 milijonov din.

¹²⁷ Pristojni uslužbenci podjetja Nafta iz Lendave so kupili v Čakovcu manjšo livarno za 6,2 milijona din. Izvedenec pa je ugotovil, da je celotna naprava vredna le en milijon.

¹²⁸ ARS, RIS, Kabinet Toneta Boleta, fasc. 18, Pojavi korupcije.

večal. Leta 1957 je bilo od skupnega števila prestopkov 21,7 odstotka obtoženih za kazniva dejanja gospodarskega kriminala, v naslednjih dveh letih pa 20,29 odstotka in 21,05 odstotka (ali 4481 od 21 290 kaznivih dejanj).¹²⁹

Od kaznivih dejanj je bilo največ kaznivih dejanj zoper družbeno premoženje, in sicer 45 odstotkov v letih 1958 do 1961, leta 1959 pa 54,67 odstotka. Največ storilcev gospodarskega kriminala je bilo zaposlenih v industriji (27,71 odstotka), notranji trgovini (13,45 odstotka), gradbeništvu (8,27 odstotka) in kmetijskih zadru-gah (8,14 odstotka). Glede na njihove položaje jih je bilo največ iz vrst delavcev in uslužbencev.

Ugotovili smo že, da podjetja oziroma zaposleni delavci ter lokalni oblastni organi v prisilnih in rednih likvidacijah niso videli nekaj, kar bi bilo težko sprejemljivo, nenavadno ali celo škodljivo za njihovo bodočo zaposlitev ali nadaljnji razvoj podjetja. Povsem drugače pa so na stečaje podjetij gledali v republiški upravi in bankah. Od leta 1955 naprej je namreč začelo število stečajev v Sloveniji naraščati. Glavna centrala Narodne banke FLRJ je v posebni okrožnici 20. aprila 1955 ugotovila, da se število stečajev povečuje, zato je zahtevala od podrejenih podružnic, da morajo okrepiti nadzor nad podjetji, da se ne bi več dogajalo, da bi dajali posojila podjetjem, proti katerim že teče likvidacijski postopek.¹³⁰ Že leta 1957 je ta »nezdravi pojav« dobil množično razsežnost; samo na področju okrožnega sodišča v Mariboru je šlo konec marca in na začetku aprila v stečaj osem podjetij.¹³¹ V sodnih odločbah je bilo kot glavni razlog za stečaj navedeno malomarno in neodgovorno poslovanje njihovih vodilnih delavcev.

Dve usmeritvi – dve struji

S sprejetjem drugega petletnega načrta so se pristojnosti zveznih organov povečale, zato so se poslabšali njihovi odnosi z repu-

¹²⁹ ARS, VRS, šk. 236, Poročilo o delu Javnega tožilstva LRS na področju pregona kaznivih dejanj v letu 1959.

¹³⁰ BS, Pravna direkcija, Okrožnice 1951–1959, fasc. št. 1, Navodilo vsem bančnim podružnicam, 20. 4. 1955.

¹³¹ Ta podjetja so bila: Avtomehanika Maribor, Vino Slovenska Bistrica, Veletrgovina Maribor, Tehnična trgovina Radgona, Splošno gradbeno podjetje Maribor, Trgovsko podjetje Drava-Ožbolt, Gostinsko podjetje Dvor Maribor, Občinska hranilnica Kostanjevica, Gostinsko podjetje Kavarna Central Maribor. – NB, Pravna direkcija, Razno, 1959, Poročilo 14. 6. 1957.

bliškimi izvršnimi sveti. To se je pokazalo pri sprejemanju zveznega družbenega plana za leto 1958. Na sejah gospodarskega odbora Zveznega izvršnega sveta so predstavniki republik »direktno jokali« oziroma se pritoževali le nad ekonomskimi ukrepi, ki jih je prinesel predlog plana. Ko pa je o predlogu začela razpravljati zvezna skupščina, so ga »ostro« napadli, pri čemer sta prednjačila predstavnik Slovenije (Viktor Avbelj) in predstavnik Bosne in Hercegovine.¹³² Edvard Kardelj je na seji Izvršnega komiteja CK ZKJ februarja 1958 ugotovil, da se je »uveljavil nekak sistem medsebojnega amnestiranja med republikanci, ki si ne upajo drug drugega kritizirati, ne upajo drug drugemu jasno postaviti svojih stališč, da bi tako nekako osigurali enotno fronto proti federaciji.«¹³³ Tega leta je moral Izvršni komitej CK ZKJ v svojem pismu prvič priznati, da so se v državi pojavile nacionalistične težnje.

Nastopanje proti federaciji je bila redka priložnost, kjer so republiška vodstva tesno sodelovala. Drugače pa so bila neenotna in so si nasprotovala. Na začetku leta 1958 se je »nezaupanje« med njimi začelo hitro poglobljati. Komunisti iz posameznih republik so se začeli deliti na tiste iz razvitih in tiste iz nerazvitih republik.¹³⁴ V državi sta se izoblikovali dve usmeritvi ali struji.¹³⁵ Ena se je zavzemala, da se investicije namenijo naložbam v posodobitev in razširitev že obstoječih podjetij. Druga pa je zahtevala, da se, tako kot je bilo predvideno z drugim petletnim načrtom, največji del investicijskih sredstev vложи v hitrejši gospodarski razvoj nerazvitih republik, da bi se pospešil proces njihovega »dohitevanja« razvitih republik. Po njihovem predlogu, naj bi tako zagotovljena sredstva namenili za hitrejšo napredovanje kmetijstva in predelovalne industrije, boljše izkoriščanje rudnih nahajališč in lesa, zgraditev energetskih objektov in prometnih poti ter večjo izrabo obstoječih zmogljivosti.¹³⁶ Po perspektivnem planu naj bi naložbe v Makedoniji znašale 80 milijard din, Črni gori 64, v Kosmetu in Metohiji pa 50 milijard din.

Leta 1959 se je tabor nerazvitih številčno okreplil, postal je močnejši in tudi vplivnejši. Predlog zakona o financiranju investicij v gospodarsko nerazvitih območjih, ki so ga začeli obravnavati sredi leta, je bila priložnost za merjenje moči. Ena stran je dosegla so-

¹³² ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 11, Zaznamek o razširjeni seji Izvršnega komiteja CK ZKS, 6. 2. 1958.

¹³³ Prav tam.

¹³⁴ Prav tam.

¹³⁵ SP, št. 66, 19. 3. 1958, Kje je težišče?.

¹³⁶ EP, št. 303, 18. 1. 1958, Perspektivni plan v nerazvitih področjih.

glasje za to, da bi novi zakon uvedel poseben način financiranja nerazvitih, tako v pogledu virov sredstev kakor tudi pogojev za doseganje kreditov. Druga stran pa je uspela, prvič, da je bil poleg dotedanjega načina financiranja investicij (t. j. iz splošnega investicijskega sklada ter iz republiških in lokalnih sredstev) predviden še poseben sklad za gospodarsko nerazvita področja. In drugič, da je bila določena nova vsebina pojma gospodarske nerazvitosti. Po novem pojmovanju so se lahko za položaj nerazvitega območja pote govali vsi okraji v državi, v katerih so bili narodni dohodek na prebivalca, delež zaposlenih v podjetjih od skupnega prebivalstva in vrednost osnovnih sredstev na zaposlenega manjši od državnega povprečja. Zaradi take razlage se je območje nerazvitih razširilo še za 32 okrajev. Torej, poleg tistih v LR Črni gori, Makedoniji in Srbiji (Kosovo in Metohija), še na nove okraje v Srbiji, Hrvatski (Dalmacija, Lika, Banija, Kordun) in Bosni ter Hercegovini (južni in zahodni deli in del Posavine).¹³⁷

V tem letu se je medrepubliško tekmovanje in nasprotovanje iz partijskih in vladnih kabinetov razširilo na okraje in podjetja ter počasi začelo prodirati v vse pore gospodarskega življenja. V državi se je začel »boj« za investicije iz splošnega investicijskega sklada, ki se je potem prenesel še na druga področja. Na drugem plenumu CK ZKJ, ki je bil novembra tega leta, so ugotovili, da v »boju« za investicije stopajo v ospredje lokalni in narodnostni interesi, ki razpihujejo šovinistične strasti. Med podjetji ni bilo »duha sodelovanja in zdravega tekmovanja«, temveč se je vse bolj kazal »duh ne lojalne konkurence in dezinformacij«, kar se je »prekrivalo z logiko objektivnega delovanja tržnih zakonitosti«.¹³⁸

Ta plenum je izražal pravo razmerje moči. Nerazviti so dosegli, da so med njegove sklepe zapisali, da je načrtno podpiranje in pospeševanje hitrejšega razvoja gospodarsko zaostalejših republik »organska potreba« vsedržavne politike. To je z drugimi besedami pomenilo, da bo kapital v te republike še vedno prihajal, le da bolj po ovinkih. Nasprotna stran pa je dosegla, da so določili mejni znesek investicij, ki jih je zvezna država lahko namenila hitrejšemu razvoju nerazvitih območij; ta je znašal 17 odstotkov zveznih investicij ali 100,4 milijarde din, kolikor je šlo v letih 1957 do 1959 iz splošnega investicijskega sklada za hitrejši razvoj nerazvitih. Ta

¹³⁷ ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, Material za sejo Gospodarskega odbora Zveznega izvršnega sveta, Seje junij–julij 1959, Pripombe na načrt zakona o financiranju investicij v gospodarsko nerazvitih področjih, 25. 5. 1959.

¹³⁸ Delo, št. 201, 20. 11. 1959, Aktualni problemi ekonomske politike.

odločitev je pomenila, da če bodo določeni deli v državi hoteli hitreje napredovati, potem bodo morali del sredstev prispevati oziroma zbrati sami, odvisno pač od razlike med njihovimi željami in sredstvi, ki jim bo lahko nudil splošni investicijski sklad.¹³⁹ Razviti republiki sta torej hoteli pobudo za hitrejši razvoj nerazvitih prevailiti na prizadete republike in občine.

Ocene, ki so bile napravljene v letu 1960, so pokazale, da so, v primerjavi z letom 1956, posamezne republike (brez Slovenije) dosegle naslednje rezultate:¹⁴⁰

- Delež republik v skupnem družbenem proizvodu se je zmanjšal, razen pri LR Bosni in Hercegovini; največ delež LR Makedonije, in sicer za 0,6 odstotka.
- Obseg skupnih investicij se je v vseh republikah povečal (največ na Kosovu in Metohiji, in sicer za 57 milijard din), zmanjšal se je v Bosni in Hercegovini (za 10,1 milijarde din).
- V letih 1952 do 1969 se je v vseh republikah precej povečala vrednost osnovnih sredstev, največ v Bosni in Hercegovini (za 385 milijard din); povečal se je tudi njihov delež v skupni vrednosti osnovnih sredstev.
- V vseh republikah sta se povečala število zaposlenih in bruto osebni dohodek.

Slovenski partijski vrh je bil v obravnavanih letih v primežu med zahtevami iz Beograda in drugih republik, ki so zahtevale, da kot najrazvitejša republika brez pridržkov sledi splošni politični usmeritvi, to je večanju pomoči nerazvitim republikam. Na drugi strani pa je bilo domače javno mnenje, ki je tej pomoči nasprotovalo, češ da živijo nerazviti na račun Slovenije;¹⁴¹ bilo je težko obvladljivo, zlasti po novi opredelitvi pojma nerazvitih območij, ko edino Slovenija ni mogla imeti nobenega nerazvitega okraja. Tu je bil še pritisk gospodarskih krogov, ki so terjali od njega, da tako kot druga republiška vodstva odločneje brani slovenske nacionalne interese, posebno še, ko gre za pridobivanje novih investicijskih sredstev.

V tako zapletenih in zaostrenih razmerah se je CK ZKS odločil za pragmatično politiko. Doma je skrajno odločno zastopal stališče, da mora Slovenija podpirati hitrejši gospodarski razvoj južnih republik in z njimi dobro sodelovati, ker bo na ta način obdržala svoje trge in prednosti, ki jih ima v trgovanju z ostalimi republikami. Zahte-

¹³⁹ Prav tam.

¹⁴⁰ ARS, RIS, Kabinet Borisa Kraigherja, fasc. 50, Regionalni razvoj (material za perspektivni plan 1961–1965), 7. 10. 1960.

¹⁴¹ Glej opombo 1.

vam po ponovni centralizaciji odločanja in razpolaganja z investicijskimi sredstvi javno ni nasprotoval, češ da je na tem področju prišlo do anarhije, plan je postal kos papirja, za katerega ni nihče obvezan, da ga izpolnjuje.¹⁴² V resoluciji, ki so jo sprejeli na četrtem kongresu ZKS, je zapisano, da so gospodarski uspehi Slovenije najtesneje povezani s splošnim gospodarskim razvojem v državi in zato od njega tudi odvisni. Obsodil je nacionalistične poglede ter jih označil kot neupravičene in škodljive za nadaljnji gospodarski razvoj Slovenije.¹⁴³

V odnosih do drugih republiških vodstev je bilo slovensko manj napadalno in vsaj na začetku bolj previdno in spravljivo, zato je tudi dalo pobudo za razpravo o medrepubliških odnosih.¹⁴⁴ Zagovarjalo je srednjo pot med obema skrajnostima in to tudi javno povedalo. Vodilo sredinske politike je bilo, da se mora Slovenija zavzeti za »tako pot, po kateri bo tri četrtine sredstev ostalo doma, za potrebe podjetij in občin«.¹⁴⁵

Odločnejšo držo je slovenski politični vrh pokazal, ko je bilo treba podpreti domača prizadevanja za razširitev območij gospodarske nerazvitosti ter na novo opredeliti podlago za denarno podpiranje hitrejšega razvoja nerazvitih okrajev oziroma republik. Pri tej akciji je šlo za to, da bi dokazali, da so kazalci za določanje stopnje gospodarske nerazvitosti neprimerni in sporni, kajti če bi jih dosledno upoštevali, potem bi morali med nerazvite okraje uvrstiti tudi okraja Murska Sobota in Novo mesto; pri obeh okrajih je bila nad zveznim povprečjem le vrednost osnovnih sredstev.¹⁴⁶ Nesporno je, da je Izvršni svet večkrat posredoval, da bi bila tadv okraja uvrščena med nerazvite. Predlagal pa je tudi sprejem novih meril za določanje nerazvitih področij. Ugotavljali bi jih »nekako v odnosu na razvitost republike, v kateri se nahajajo« ter na podlagi tega določili višino participacije republik pri investicijah iz zveznih skladov (t. i. »garantirane investicije«); na primer Bosna in Hercegovina bi morala prispevati polovico sredstev za določene projekte, polovico pa federacija; Hrvaška bi sama prispevala 60 odstotkov sredstev, Slovenija pa 80 odstotkov.¹⁴⁷

¹⁴² Prav tam.

¹⁴³ Glej opombo 29, str. 203.

¹⁴⁴ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 11, Zaznamek o razširjeni seji Izvršnega komiteja CK ZKS, 6. 2. 1958.

¹⁴⁵ Glej opombo 135.

¹⁴⁶ ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, Material za seje gospodarskega odbora ZIS, Seje junij–julij 1959, Pripombe na načrt zakona o financiranju investicij v gospodarsko nerazvitih področjih, 25. 6. 1959.

Slovenska politična in gospodarska elita ni bila zadovoljna z izidi drugega petletnega načrta. Ti so namreč pokazali, da je v Sloveniji industrijska proizvodnja v štirih letih napredovala počasneje, kot je bilo državno povprečje, da je bila iztrošenost njenih osnovnih sredstev in industrijske opreme največja v državi, da je padal njen delež v skupnem družbenem proizvodu, delež v skupnih bruto gospodarskih investicijah in delež v vrednosti skupnih osnovnih sredstev v državi.¹⁴⁸

Dejstvo, da so statistični podatki pokazali tudi na nekatere pozitivne premike, je bila slaba uteha. V primerjavi z obdobjem 1953 do 1956 so se v letih 1957–60 povečale skupne investicije in vrednost osnovnih sredstev. Negospodarske investicije, rast zaposlenosti in osebna poraba so bili nad jugoslovanskim povprečjem.

¹⁴⁷ ARS, RIS, Magnetogrami sej Izvršnega sveta LR LRS, Zapisnik 43. seje, 27. 11. 1959.

¹⁴⁸ Glej opombo 140.

GOSPODARSKI ZASTOJ (1960–1962)

Leta 1953, se pravi osmo leto po koncu druge svetovne vojne so se vendarle začele uresničevati pričakovanja in napovedi o začetku gospodarske »ekspanzije«, s katero naj bi hitro in temeljito presegle predvojne razmere. Družbeni proizvod, proizvodnja, izvoz in življenjska raven so začeli naraščati, nesorazmerja med posameznimi industrijskimi panogami pa zmanjševati, kakovost potrošnega blaga se je izboljšala kot tudi njegova izbira, v gospodarskem sistemu je prišlo do precejšnjih sprememb.

V letih 1957–1960 so prevladovale zanosne ocene o hitri rasti jugoslovanskega in tudi slovenskega gospodarstva. Na primer družbeni proizvod je v teh letih rasel po stopnji 8,6 odstotka v SFRJ in 9,4 odstotka v SR Sloveniji, medtem ko je bila stopnja rasti v teh letih v Avstriji 6,5-odstotna, Čkoslovaški 6,1-odstotna, Italiji 5,4-odstotna, Franciji 3,6-odstotna, Švedski 3,3-odstotna in le v Sovjetski zvezi je dosegla letno stopnjo 10 odstotkov. V tem času je družbeni proizvod na prebivalca (po stalnih cenah) rasel v SFRJ po stopnji 7,4 odstotka, v SR Sloveniji pa 8,5 odstotka letno;¹ tudi rast družbenega proizvoda, ki se je na primer povečal od 227 900 din v letu 1957 na 344 900 v letu 1960, je bila med najhitrejšimi v svetu. V letih 1953–1960 je prišlo do precejšnega povečanja proizvodnje, izvoza, delovne storilnosti, življenjske ravni ipd., zato so Jugoslavijo uvrščali med srednje razvite države.

Slovensko gospodarstvo je v tem času doseglo najvišje stopnje rasti, kljub dejstvu, da je tehnična opremljenost slovenskega gospodarstva rasla počasneje kot v državi in čeprav je v tem obdobju hitrejša rast nerazvitih območij postala sestavni del ekonomske politike in je bil na podlagi sredstev, ki so se odvajala v te namene, dosežen hitrejši razvoj teh področij.

Leta 1960 pa je prišlo do gospodarskega zastoja. Proizvodnja, kmetijska pridelava in prireja ter izvoz so začeli nazadovati, med-

¹ ARS, fond Sekretariata Izvršnega sveta za splošne gospodarske zadeve SRS (dalje: SSGZ), fasc. 54, Osnovni pokazatelji in problemi dosedanjega razvoja, 1964.

tem ko so vse oblike skupne in osebne porabe ter uvoz začeli hitro naraščati ter preseagati določene okvire. Na trgu je prišlo do »velikega nemira«, cene so rasle, kot tudi inflacija in zunanji primanjkljaj, podjetja so se pretirano zadolževala, tako med seboj kot v bankah.

Neodločno in nedosledno uvajanje gospodarskih sprememb v naslednjem letu je negativna gospodarska gibanja še poglobilo in razširilo. Pridružile so se jim še slaba letina in težave s tujimi krediti.

Poleti 1961 je gospodarski zastoj dosegel svoj vrh. Do sredine naslednjega leta so se izmenjavala obdobja počasne gospodarske rasti, zastoja in nazadovanja. V drugi polovici leta 1962 so se negativna gospodarska gibanja začela umirjati. Proizvodnja in izvoz sta začela naraščati. Zdelo se je, da gospodarski zastoj ni bil tako dramatičen, kot so ga prikazovali.

Gospodarski zastoj je bil za domačo elito pravi šok, saj je ne samo razblinil utvaro, da je socialistični gospodarski razvoj premočrten in skladen proces brez večjih pretresov in kriz, temveč je v slovenski in jugoslovanski politični besednjak prinesel pojem gospodarske (makroekonomske) nestabilnosti, ki ga potem ni »nikoli več zapustil.«² Partijsko vodstvo dolgo časa ni hotelo priznati, da gre za gospodarsko krizo, temveč je govorilo o večjih gospodarskih težavah, zastoj ali nepredvidenih problemih. Ko pa je Josip Broz vendarle moral priznati, da gre za ekonomsko (in politično) krizo, so partijski ideologi njene pojavne oblike predstavili tako, da niso mogle biti primerljive s krizami v kapitalističnem gospodarstvu.

Gospodarska recesija v letih 1960–1962 je nedvomno imela pomembno vlogo pri zaostrovanju mednacionalnih odnosov, spodbudila pa je tudi priprave na novo gospodarsko reformo.

Prvi znanilci gospodarskih težav

Kot je maja 1962 zapisal uvodničar v Gospodarskem vestniku: »V času, ko so nas na vseh področjih spremljale številke visokega porasta, (bi) se dali težko prepričati, da meje vendarle so.«³ Zato so bila redka opozorila, da je hitra gospodarska rast v letih 1957 do 1959 prinesla tudi veliko problemov in odkrila nekatera nova neso-

² Neven Borak, *Gospodarski razpad države Slovencev, Hrvatov in Srbov*, GV, december 1997, Posebna izdaja, str. 22.

³ GV, št. 37, 11. 5. 1962, Neposredna in posredna odgovornost.

razmerja. Ta so se kazala kot preobremenjenost gospodarstva s preveliko porabo, uvozom, zaposlovanjem, negospodarno porabo tujih posojil, notranjim zadolževanjem pa tudi preveliko zaščito domače industrije, saj so se na ta način večala nesorazmerja med domačimi cenami.

Boris Kraigher je v svojo beležko junija 1962 zapisal, da so zvezni organi, zlasti še Zavod za gospodarsko planiranje, precenili gospodarske uspehe, ki so bili doseženi v letih 1957–1960. Zato so v državi »zapadli v iluzijo o visokih stopnjah, ki jih je vsako leto doseglo gospodarstvo skoraj na vseh področjih«. V teh štirih letih ni hotel nihče resno obravnavati težav, ki so bile vidne, temveč so »vsi hoteli le skupljati pare in jih potem deliti«. Ker so v tem času razpolagali z velikimi tujimi krediti (okoli 400 milijonov dolarjev), ki so jih porabili za uvoz blaga široke porabe, so se »udomačile navade visoke porabe, ki ni odgovarjala narodnemu dohodku«. ⁴ Gospodarski optimizem se je napajal še iz enega vira. To je bila neustrezna statistična služba v primerih, ko je šlo za zbiranje podatkov o denarnih gibanjih v raznih gospodarskih področjih. Snovalci gospodarske politike so namreč gospodarski razvoj v glavnem ocenjevali s pomočjo podatkov o fizičnem gibanju proizvodnje in porabe, medtem ko so se jim takrat zdeli podatki o denarnih gibanjih manj pomembni. ⁵

Prvi problemi so se pojavili že leta 1957. Dolg negospodarstva gospodarstvu je začel naraščati; leta 1961 je dosegel že 280 milijard din. Takrat so v posameznih republikah začeli graditi »vzporedne« industrijske zmogljivosti, kar je tudi napovedovalo težave.

Spomladi leta 1958 je časopisje poročalo, da je prišlo do pojavov, ki so »deloma odstopali od smeri, v kateri bi se moralo gospodarstvo gibati«. ⁶ Industrijska proizvodnja in izvoz industrijskih izdelkov sta začela zaostajati za načrtovano ravniho, medtem ko so jo začeli prekoračevati uvoz reprodukcijskega materiala in opreme, plače, dohodki kmetov in obseg investicijske graditve. ⁷ Gradbena podjetja so prevzemala tudi dela, za katera še niso imela zagotovljenih sredstev, zato so bila prisiljena stroške pokrivati iz svojih obratnih sredstev, njihove terjatve do investitorjev so rasle. Ti pojavi so bili v Sloveniji »nekoliko bolj izraziti kot v drugih republikah«. Boris Kraigher je bil prvi, ki je spoznal, da jih bo treba po-

⁴ ARS, DE I, Osebna zbirka Borisa Kraigherja, šk. 20, Zabeležka o razgovoru Borisa Kraigherja z Djuverovićem, Ingoličem in Pozdercem, 5. 7. 1962.

⁵ SP, št. 24, 31. 1. 1959, Izpolnjevanje našega finančnega sistema.

⁶ EP, št. 321, 24. 5. 1958, Dogovor in odgovornost.

⁷ GV, št. 44, 4. 6. 1958, Značilnosti letošnjega gospodarstva.

zorno »proučiti in odstraniti, če bodo hoteli obdržati dosežene uspehe«. ⁸ Sredi decembra je o njih na seji republiških sekretarjev za splošne gospodarske zadeve spregovoril tudi Kiro Gligorov. Po njegovih besedah je začel izvoz »stagnirati«, industrijska proizvodnja ni mogla več pokriti rastoče porabe, investicijska sredstva so rabili negospodarno oziroma usmerjali v nepravne naložbe, razlike med malo- in velikoprodajnimi cenami so se nevarno povečale. ⁹

V drugi polovici leta 1959 so se začele izpolnjevati napovedi, ki so jih člani kolegija sekretariata za splošne gospodarske zadeve izrekli na juljski seji. ¹⁰ Novi tarifni pravilniki in dobra letina so omogočili povečanje plač in večje dohodke kmetom, zaloge industrijskega in drugega blaga pa niso mogle slediti prehitri rasti osebne porabe. Meso, gradbeni material in različni industrijski izdelki so izginili s prodajnih polic. Tržna razmerja so se začela »rušiti«. ¹¹ Ker poraba ni bila pokrita z ustreznim povečanjem proizvodnje, so cene začele rasti. Nastali položaj so izrabila monopolna podjetja, ki so ob podpori lokalnih oblasti onemogočila prodajo drugim podjetjem, sama pa v skladiščih zadrževala blago, kateremu so cene rasle. Tako so se cene, preden so prišle do kupca, povečale pri kmetijskih pridelkih za 58,9 odstotka, pri industrijskih izdelkih pa za 17,7 odstotka. ¹²

Leta 1959 so prišle na dan še težave v zunanji trgovini. Ker izvozniki niso bili deležni zadostnih spodbud, je izvoz cementsa in tekstila začel nazadovati. Zaradi omejenih sredstev je začela zaostajati proizvodnja v črni metalurgiji. Občutno se je povečal obseg medsebojnega kreditiranja med podjetij. Tudi število novo zaposlenih je bilo daleč nad dopustno mejo.

»Zaskrbljujoča« gospodarska gibanja

Letu 1960 so se negativna gospodarska gibanja še okrepila. Denarna masa se je zelo povečala, ¹³ vse oblike porabe so še naprej

⁸ Prav tam.

⁹ ARS, SSGZ, fasc. 5, Zapisnik seje kolegija Izvršnega sveta LRS za splošne gospodarske zadeve, 31. 12. 1958.

¹⁰ ARS, SSGZ, fasc. 5, Zapisnik seje kolegija Sekretariata Izvršnega sveta LRS za splošne gospodarske zadeve, 11. 7. 1959.

¹¹ ARS, SSGZ, fasc. 7, Poročilo o delu Sekretariata Izvršnega sveta za splošne gospodarske zadeve v letu 1959, januar 1960.

¹² ARS, RIS, Kabinet Toneta Boleta, fasc. 18, Izvleček iz informacije zveznega tržnega inšpektorata o nekaterih negativnih pojavih na področju blagovnega prometa.

naraščale. Družbeni plan za leto 1960 je predvidel enak investicijski obseg kot v letu 1959, toda že do sredine leta so ga investicije v osnovna sredstva presegle za več kot 30 odstotkov, najbolj iz lokalnih investicijskih skladov.¹⁴ Prekoračenje investicijskih limitov in obsega gradbenih del v družbenem sektorju je povzročilo neskladje med finančnimi sredstvi, ki so bila namenjena gradbenim delom, in med že tako premajhno proizvodnjo gradbenega materiala. Gradbenega materiala je stalno primanjkovalo, zato so njegove cene »hitele navzgor«;¹⁵ gradbena dela so se upočasnila, število neplačanih računov se je v primerjavi z letom 1959 podvojilo.

Proračunski izdatki so se zelo povečali.¹⁶ Podjetja so zahtevala povečanje tarifnih postavk in večje osebne dohodke. Te zahteve so bile upravičene, saj je Družbeni plan LRS za leto 1960 predvidel, da se bodo realni osebni dohodki povečali za devet odstotkov, toda prišlo je le do 2,2 odstotnega povečanja.¹⁷ Življenjski stroški so se v obravnavanem letu povečali za 13 odstotkov.

Blagovna menjava s tujino je šla v drugo smer, kot je bilo načrtovano. Uvoz je daleč presegel izvoz. Že v prvih štirih mesecih je bil državni uvoz za 36 odstotkov višji kot v istem obdobju preteklega leta; vse vrste uvoza so prešle predvidene meje, najbolj uvoz opreme in blaga za široko porabo.¹⁸ Ker so uvažali blago, ki so ga izdelovali doma, velik del uvoza ekonomsko ni bil opravičljiv in

¹³ V letu 1960 se je denarna masa povečala za 26 %. – ARS, RIS, Kabinet Viktorja Avblja, fasc. 30, Problemi kreditne politike v letu 1961.

¹⁴ V primerjavi z letom 1959 je v prvih mesecih leta 1960 znašal indeks investicijske porabe v državi 136, v Sloveniji pa 144,6, medtem ko je povečanje pri okrajnih investicijskih skladih v Sloveniji znašalo 178, pri občinskih stanovanjskih skladih pa 164. – ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, Seje 1958/60, Zapisnik 71. seje, 24. 9. 1960. Sejni zapiski Ljudske skupščine LRS, 4. sklic, Seje 1. maja do 30. septembra 1960, Ljubljana 1960, str. 157.

¹⁵ Od leta 1956 do leta 1960 se je vrednost gradbenih del v družbenem sektorju povečala od 163,8 milijarde din na 382 milijard din ali za 232 %; vrednost gradbenega materiala pa za 166 %. – Delo, št. 245, 7. 9. 1961, Odločilno besedo ima trg. Leta 1960 so cene gradbenega materiala v Sloveniji narasle za 15 %, vrednost gradbenih del za 26 %. – Delo, št. 278, 10. 10. 1960.

¹⁶ Do konca septembra so bili izdatki zveznega proračuna za 21 % večji kot v istem obdobju preteklega leta; republiški proračun in občinski proračuni so se povečali za 34 %. – Delo, št. 276, 29. 9. 1969, Veliki proračunski izdatki.

¹⁷ Realni osebni dohodek na zaposlenega v gospodarstvu se je povečal za 5,5 %, zaposlenim v negospodarstvu pa znižali za 4 %. – ARS, SSGZ, fasc. 8, Gibanje realnega osebnega dohodka v letu 1960.

¹⁸ Uvoz opreme, zlasti za metalurgijo, se je povečal za 83 %, uvoz blaga za široko porabo pa za 82 %. – Sejni zapiski Ljudske skupščine LRS, četrti sklic, Seje od 1. maja do 30. septembra 1960, Ljubljana 1960, str. 152.

smotrni. Najbolj zaskrbljujoče je bilo, da se je zelo povečal uvoz iz panog, ki bi morale biti izvozno usmerjene (strojgradnja, črna metalurgija, elektroindustrija in ladjedelništvo). Administrativno razdeljevanje deviz podjetij ni navajalo na uvoz surovin in reprodukcijskega materiala, ki bi bil ekonomsko upravičen. In ker domačih podjetij niso dovolj spodbudili za dodatno proizvodnjo materialov, ki jih je doma najbolj primanjkovalo, je bila industrija z njimi slabo preskrbljena, zaloge nedokončanih izdelkov pa so se večale.

V letu 1960 se je zaostriilo tudi vprašanje obratnih sredstev. Sprva sicer ni kazalo tako. Na začetku leta je bila sprejeta interna kreditna bilanca, ki je republikam dovolila, da lahko v tem letu precej povečajo stalna obratna sredstva. Ker pa podjetjem ni bilo težko priti do bančnih kreditov, so že aprila porabila tri četrtine od določenega letnega zneska.¹⁹ Ko je bilo konec aprila sklenjeno, da se ustavi povečanje kratkoročnih kreditov za obratna sredstva, so mnoga podjetja zašla v velike težave. Ker jim je zmanjkalo obratnih sredstev, so začela odlagati plačilo računov in storitev ter se dolževati pri drugih podjetjih. Njihove neporavnane obveznosti in terjatve so začele hitro naraščati; že do maja so v vsej državi znašale 825 milijard din neporavnanih obveznosti in terjatev.²⁰

V tem letu so gospodarstvo pestile še druge nevšečnosti. Kmetijska pridelava in prireja je kljub dobri letini napredovala s polževo hitrostjo; konec leta je bila le za tri odstotke večja kot leta 1957.²¹ Obljubljeni zvezni krediti za hitrejši razvoj živinoreje so prihajali z večmesečno zamudo. Dotok tujih sredstev se je zmanjšal, ker so ameriške banke zavlačevale z izplačilom posojil, prišle pa so zahteve za vrnitev zapadlih obveznosti. Jeseni se je v Sloveniji ustavila tudi rast življenjske ravni.²²

Februarja 1960 so člani Gospodarskega odbora Zveznega izvršnega sveta še menili, da Pregled gibanja proizvodnje v letu 1959 preveč pesimistično ocenjuje stanje v gospodarstvu, in zavrnilo ugotovitev, da so se zaradi prekoračenja investicijske porabe »porušila« razmerja med proizvodnjo in porabo.²³ Štiri mesece kasneje pa je moral Zvezni izvršni svet že pritrditi oceni, da se gospodarstvo na-

¹⁹ ARS, fond Zavoda za gospodarsko planiranje LR Slovenije (dalje: ZGP), fasc. 6, Poročilo o kreditiranju gospodarstva v LRS po uvedbi novih ukrepov, 8. 7. 1960.

²⁰ Delo, št. 134, 18. 5, 1961, Kako iz začaranega kroga medsebojnega kreditiranja.

²¹ EP, št. 414, 16. 9. 1961, Zemlja, stroji, kruh.

²² ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, Seje 1958/60, Zapisnik 71. seje Odbora za gospodarstvo, 24. 9. 1960.

haja pred krizo. Takrat je bil položaj že tak, da je Mijalko Todorović na seji Zveznega izvršnega sveta opozoril, da je »disharmonija med potrošnjo in proizvodnjo precej večja, kot pa jo lahko obravnavamo pred skupščino«, ter zahteval »angažiranje« družbeno-političnih organizacij do te mere, da bo lahko skupščina brez težav sprejela ukrepe za premagovanje težav.²⁴

Julija so tudi v slovenski skupščini izrazili zaskrbljenost nad zaostrjenimi gospodarskimi razmerami. Predstavniki republiškega izvršnega sveta Tone Bole je na 15. skupni seji, ko je poročal o gospodarskih gibanjih v prvih štirih mesecih, opozoril na »tendence v sedanjem obdobju, katerih ne smemo in ne moremo oceniti kot ugodne«. Te so bile: povečanje »razkorak« med uvozom in izvozom, občutno povečanje investicijske porabe in »ekspanzija« kreditov, predvsem emisijskih. Poudaril je, da samo njihova uspešna rešitev pelje do povečanja proizvodnje, višjega dohodka in uravnoveženja trga. Po njegovem bi morali najprej zmanjšati uvoz.²⁵

Zvezni izvršni svet v letu 1960 ni resno jemal poslabšanja gospodarskih razmer, saj bi drugače bolj pohitel z izdajanjem protiukrepov pa tudi namenil več časa snovanju predlogov za nujne spremembe v gospodarskem sistemu. Tako pa se je zanašal na to, da bo lahko s posameznimi omejevalnimi ukrepi sproti gasil vire negativnih gospodarskih gibanj, ter na to, da bo morebitne popravke v gospodarskem sistemu obdelal hkrati s pripravo novega petletnega načrta.

V tem letu se je Zvezni izvršni svet lotil le dveh kriznih žarišč. Prvo je bilo neuskklajeno razmerje med kupno močjo in razpoložljivimi blagovnimi skladi na notranjem trgu. Problem je hotel rešiti z omejitvijo investicijske porabe. Najučinkovitejšo in najkrajšo pot za njegovo rešitev je videl v omejitvi kreditiranja. Sredi maja je njegov gospodarski odbor sklenil, da celotni obseg bančnih kreditov za obratna sredstva ne sme presegati stanja iz 30. aprila tega leta. To je z drugimi besedami pomenilo, da je od 1. maja 1960 dejansko veljala zapora kreditov za obratna sredstva iz novih bančnih virov. Poleg tega se je odločil, da poostri pogoje za pridobitev investicijskih kreditov, in zadolžil Narodno banko, da dosledno upošteva načelo kreditne sposobnosti kreditorejmalcev. Verjel je, da bo s temi

²³ ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, Seje 1959/61, Zapisnik 55. seje Odbora za gospodarstvo, 3. 3. 1960.

²⁴ ARS, DE I, CK ZKS III, š. 15, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 22. 6. 1960.

²⁵ Sejni zapiski Ljudske skupščine LRS, četrti sklic, Seje od 1. maja do 30. septembra 1960, Ljubljana 1960, str. 151 in 152.

ukrepi prisilil podjetja in družbene investicijske sklade, da bodo svoj dohodek namesto v osnovna sredstva in negospodarske investicije preusmerili v obratne sklade.

Drugo krizno žarišče, ki se ga je leta 1960 lotil Zvezni izvršni svet, je bila zunanja trgovina oziroma zmanjšanje primanjkljaja v plačilni bilanci. Že na začetku leta je ukinil posebna dovoljenja za uvoz najpomembnejših surovin, povečal izvozne količnike ter zmanjšal uvozne.²⁶ Avgusta je storil še korak naprej. Količnike za uvoz opreme je nadomestil z začasno uvozno tarifo, odpravil v letu 1958 uvedeni in pozneje razširjeni sistem predhodnih individualnih soglasij za uvoz opreme in znatnega dela reprodukcijskega materiala ter razširil možnosti za opravljanje nekaterih zunanjetrgovinskih dejavnosti.²⁷

Gospodarski zastoj

Zvezni izvršni svet je v smernicah za gospodarski razvoj v letu 1961 zapisal, da bo v tem letu prišlo ne le do količinskega, temveč tudi do kakovostnega napredka. Proizvodnja naj bi se »povzpela na novo, višjo raven«. V gospodarskem sistemu pa bi morale priti do sprememb »notranjih odnosov v gospodarstvu, ki naj bi privedle do večje stabilizacije«.²⁸

Te napovedi pa so ostale neuresničene. Negativna gospodarska gibanja iz preteklega leta so se ne samo nadaljevala, temveč še okrepila do meje, ko se začne gospodarska kriza. Takšne razmere pa so bile vse prej kot ugodne za preoblikovanje gospodarskega sistema oziroma za t. i. malo reformo, zato je bilo treba že sredi leta 1961 vrsto ekonomskih ukrepov zamenjati z administrativnimi, se pravi s tistimi, ki naj bi odpravili posledice gospodarske krize.

V prvi polovici leta 1961 so se nesorazmerja med posameznimi gospodarskimi gibanji še povečala. Industrijska proizvodnja se je povečala le za devet odstotkov, to pa je bilo manj kot je predvidel družbeni plan, in manj, kot je bilo povprečje zadnjih let. Zaradi slabih vremenskih razmer sta kmetijska pridelava in prireja namesto 10,5 odstotnega povečanja dosegla le 4,4-odstotno povečanje; odkup je bil za pet odstotkov nižji kot v preteklem letu. Prometne in trgovske storitve niso dosegle določenega obsega, izvoz se je

²⁶ Delo, št. 10, 12. 1. 1960, Liberalnejši režim v zunanji trgovini.

²⁷ GV, št. 68, 27. 8. 1960, Nekateri značilnosti novih ukrepov v zunanji trgovini.

²⁸ GV, št. 48, 21. 6. 1961, Razhajanja rezultatov in predvidevanj.

povečal le za nekaj odstotkov.²⁹ Cene gradbenega materiala so strmo naraščale, razmere v gradbeništvu so bile vsak mesec slabše.

Denarni obseg ni ostal na ravni preteklega leta, temveč se je že v osmih mesecih povečal za 18 odstotkov. Nadaljevala se je nenačrtna rast splošne porabe; v prvih šestih mesecih se je povečala za 23 odstotkov.

Podobno se je dogajalo tudi z investicijami v osnovna sredstva. Družbeni plan je določil, da bodo zanje v celem letu namenili 55 milijard din, toda že do začetka julija so dosegle vrednost 84 milijard din; zelo se je povečal tudi delež negospodarskih investicij.³⁰ Osebni dohodki so rasli hitreje kot proizvodnja in delovna storilnost; slednja je precej zaostala za predvideno ravnijo.³¹

Med žgočimi problemi so bila tudi obratna sredstva. Podjetja, predvsem v črni metalurgiji, strojogradnji in usnjarski industriji, niso bila pripravljena seči po lastnih sredstvih, ker so jih hotela nameniti za investicije. Komunalnim bankam pa je po reorganizaciji bančnega poslovanja ostalo premalo sredstev, da bi pokrile vse potrebe. Zato so se podjetja medsebojno zadolževala. V prvi polovici leta se je obseg medsebojnega zadolževanja tako povečal, da je že zajel eno četrtino vseh obratnih sredstev v industriji; slednja so se v primerjavi z istim obdobjem preteklega leta povečala za 11 milijard din.³² Veliko podjetij je zaradi tega imelo blokiran žiro račun. Nekatera med njimi so bila tako zadolžena, da niso videla izhoda.³³

Že sredi leta 1961 je bilo torej na dlani, da je zato, ker so vsi – od podjetij pa do upravno-teritorialnih enot – porabljali precej več, kot so proizvedli oziroma dobili, ter uvažali več, kot izvažali, prišlo do gospodarskega zastoja, ki ga ne bo mogoče v kratkem času odpra-

²⁹ V prvem polletju so v Sloveniji izvozili za štiri milijarde deviznih din, po planu pa bi morali za 11 milijard več kot v preteklem letu. – ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 27, Dokumenti k Resoluciji Ljudske skupščine LRS o programu razvoja LRS v letu 1962, Ljubljana, december 1961.

³⁰ V prvih sedmih mesecih so se investicije v osnovna sredstva nominalno povečale za 20 odstotkov; cene gradbenega materiala so se povečale za 52 %, delež negospodarskih investicij je znašal 30 %. – GV, št. 75, 23. 9. 1961, Postopno umirjanje potrošnje.

³¹ Osebni dohodki so se povečali za 22 %, od tega v gospodarstvu za 21 % in v negospodarstvu za 26 %; storilnost se je povečala le za 3 %. – GV, št. 76, 27. 9. 1961, Razvoj osebne potrošnje.

³² V začetku leta 1960 so slovenska podjetja za obratne namene koristila okoli 19 milijard din, v prvi četrtini leta 1961 pa že okoli 30 milijard. – ARS, SSGZ, fasc. 12, Nekateri aktualni problemi v našem gospodarstvu.

³³ Najbolj so bila prizadeta gradbena podjetja, saj so jim negospodarske organizacije do konca maja dolgovale že 200 milijonov din. – Delo, št. 147, 31. 5. 1961, Škodljivo investiranje na breme tujih sredstev.

viti. Razprave v Zveznem izvršnem svetu in osrednjem organu SZDL Slovenije potrjujejo, da sta tudi zvezna in republiška vlada spoznali, da se zaradi prevelike neuskkljenosti med proizvodnjo in razpoložljivimi blagovnimi skladi na eni ter povpraševanjem in porabo na drugi strani gospodarstvo približuje kritični točki, na kateri ne bo več obvladljivo.

Upanje, da se bodo opisane težave do konca leta 1961 umirile, se ni izpolnilo, temveč se je tudi v drugi polovici leta vztrajno nadaljevalo zaostajanje družbenega proizvoda,³⁴ proizvodnje, storilnosti in izvoza.³⁵ Investicijska poraba,³⁶ obseg gradbenih del, proračunski izdatki in osebni dohodki so presegli predvidene ravni.³⁷ Uvoz je še naprej naraščal, posebno iz držav s trdnimi valutami, tako, da po oceni strokovnjakov »še nikoli ni bila tako velika tendenca po zaostajanju izvoza in naraščanju uvoza iz držav s trdnimi valutami, kot tudi še nikoli ni bil izvoz pred uvozom pri trgovini s klirinškimi državami«. ³⁸ Tudi slovenski uvoz je bil precej večji od izvoza.³⁹ Pasivnost trgovinske bilance je bila eden izmed razlogov za naraščanje primanjkljaja v plačilni bilanci. Država se je vse bolj zadolževala.

³⁴ Leta 1961 se je družbeni proizvod v državi povečal za 5,5 %, to pa je bil nižji odstotek, kot je bil povprečno dosežen v preteklih štirih letih, in tudi nižji od tistega, s katerim je računal Družbeni plan gospodarskega razvoja Jugoslavije za leta 1961–65. – UL FLRJ, št. 52/572, 30. 12. 1961, Zvezni družbeni plan za leto 1962.

³⁵ Industrijska proizvodnja je bila leta 1961 za 7 % večja kot leta 1960, čeprav bi morala biti večja za 12 %. V Sloveniji so planske naloge presegli le elektroenergija in tobačna industrija, in sicer za 8 odstotkov, papirna industrija za 5, barva-sta metalurgija za 2 in živilska industrija za en odstotek; lesna in grafična industrija sta bili na na višini plana, ostale industrijske panoge so bile pod planom. Kmetijstvo je leta 1961 namesto 10,5 % povečanja doseglo le za 4,4 % večjo pridelavo. Izvoz se je tega leta povečal za 2 % (po nekaterih ocenah pa je ostal na ravni preteklega leta), storilnost za 4,2 % (ali 5,4 %). – ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 27, Dokumentacija k Resoluciji Ljudske skupščine LRS o programu razvoja LRS v letu 1962, Ljubljana, december 1961; isti, fasc. 29, Poročilo Izvršnega sveta Ljudske skupščine LRS za leto 1961, Ljubljana 1962.

³⁶ Leta 1961 so se investicije povečale za 9,4 % oziroma za 17 %. – Prav tam. Republiška komisija za revizijo investicijskih programov je leta 1961 obravnavala 303 investicijski program, od katerih jih je potrdila 223. Od potrjenih jih je bilo 80 % iz industrije. Skupna investicijska vsota je znašala 140,7 milijarde din. – ARS, RIS, Kabinet Viktorja Avblja, fasc. 34, Letno poročilo, 30. 12. 1961.

³⁷ Leta 1961 so se proračunski izdatki povečali za 15 %, osebni dohodki realno za 12 %, obseg gradbenih del je bil večji za 30 %, osebni dohodki so bili v državi za 22 %, v Sloveniji pa za 29 % nad povprečjem iz leta 1960, realno pa so se povečali za 12 %. – Prav tam.

³⁸ EP, št. 494, 16. 9. 1961, Usmerjanje – pomanjkljivost zunanje trgovine.

³⁹ Slovenski izvoz se je povečal za 2 %, uvoz pa za 8,8 %, negativni saldo zunanjetrgovinske menjave se je v Sloveniji povečal za okoli 7,3 %. – GV, št. 5, 17. 1. 1962, Prilaganje zunanje trgovine novemu gospodarskemu sistemu.

Zaradi nasprotnih teženj na področju proizvodnje in porabe se je krepila nestabilnost na trgu, cene so rasle,⁴⁰ najbolj kmetijskim pridelkom. Likvidnostne težave podjetij so se nadaljevale; do konca leta je bilo okoli 63 milijard din obratnih sredstev slovenskih podjetij vezanih pri podjetjih v drugih republikah ali zunaj gospodarske dejavnosti.⁴¹ Življenjska raven se je znižala.

Skoraj ni bilo podjetja, ki ga bolj ali manj ne bi pestila ta ali ona omenjena težava, ki je bila povezana z gospodarskim zastojem. Nekatera so tožila, da težko pridejo do deviznih ali dodatnih obratnih sredstev. Druga so imela velike težave s kopičenjem zalog, prodajo blaga in zamudami pri plačevanju njihovih računov. Vsa pa so se morala soočiti z novimi pogoji na področju kreditne in investicijske politike ter zunanjetrgovinskega poslovanja, spremembami pri delitvi dohodka in novim načinom določanja skladov. Velike težave so imele tudi banke, saj je bilo treba bančni in kreditni sistem postaviti na nove temelje.

Proti koncu leta je prišlo do kratkotrajnega »zatišja«. Zdelo se je, da investicije in druge oblike porabe, pa tudi cene in življenjski stroški ne naraščajo več tako hitro, kot tudi, da so se podjetja začela hitreje prilagajati novim pogojem gospodarjenja.⁴² Slovenska podjetja so v tem času dosegla boljše izvozne rezultate kot v drugih republikah; plan so preseгла za dva odstotka, s čimer se je slovenska udeležba v jugoslovanskem izvozu znova povečala. Še pomembneje pa je bilo, da so nekatera podjetja začela proizvajati samo za izvoz.

Optimizem se vrača

Gospodarske težave, ki so se pokazale leta 1960 in bile značilne za gospodarska gibanja leta 1961, so se v prvem polletju leta 1962 še nadaljevale. Do gospodarskega zastoja je prišlo skoraj na vseh področjih. Fizični obseg industrijske proizvodnje se je v prvih mesecih povečal le za tri odstotke. Kmetijska pridelava ter proizvodnja v

⁴⁰ Leta 1961 so se cene v prodaji na drobno povečale za 8%, na debelo pa za 5%. – ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 27, Dokumentacija k Resoluciji Ljudske skupščine LRS o programu razvoja LRS v letu 1962, Ljubljana, december 1961.

⁴¹ Terjatve podjetij iz Slovenije do njihovih dolžnikov so se od konca septembra 1960 do konca leta 1961 povečale za 55 milijard din in dosegle 181,3 milijarde din, medtem ko so se njihove obveznosti do dobaviteljev zvišale za okoli 37 milijard din in dosegle konec decembra 1961 118,5 milijarde din. – GV, št. 4, 13. 1. 1962, Ukrepi proti medsebojnemu kreditiranju.

⁴² EP, št. 491, 26. 8. 1961, Prilaganje porabe proizvodnji.

neindustrijskih področjih je ostala »približno« na isti ravni kot v preteklem letu, splošna poraba in osebni dohodki pa so precej presežali določeno raven.⁴³ Terjatve in obveznosti so začele ponovno naraščati in so skoraj dosegle raven iz prve polovice leta 1961.⁴⁴ Oskrba z reprodukcijskim materialom je ostala eden največjih problemov slovenske industrije;⁴⁵ zaradi težav z uvozom tega materiala so morala nekatera podjetja začasno ustaviti proizvodnjo (Elan Begunje). Cene kmetijskih pridelkov so naraščale in se gibale precej nad ravnijo cen industrijskih izdelkov, ki so ostali na ravni preteklega leta. Življenjski stroški so naraščali.

Ob nastopu poletja pa so se gospodarske razmere vendarle začele obračati na boljše. Junija so člani slovenskega izvršnega sveta z olajšanjem ugotovili, da »že obstojijo objektivni pogoji za hitrejšo gospodarsko rast industrijske proizvodnje, tako glede preskrbe s surovinami kot glede razpoložljivih obratnih sredstev in denarne likvidnosti v gospodarstvu, saj so se skladi podjetij povečali za 63 odstotkov.«⁴⁶ Od takrat dalje je industrijska proizvodnja v Sloveniji začela hitreje napredovati ter se približevati »dinamiki« pred letom 1960.⁴⁷

V drugi polovici leta 1962 so se pokazali ugodnejši rezultati tudi pri izvozu industrijskih izdelkov, ki je dosegel največjo stopnjo porasta v vsem povojnem obdobju. Pri uvozu se je začela zmanjševati udeležba raznih strojnih delov, kar je kazalo na preusmeritev k lastnim proizvodnim možnostim in zmanjševanju uvoza. Okrepila so se prizadevanja za kooperacijo, integracijo in še za nekatere druge oblike povezovanja podjetij. Problem obratnih sredstev ni bil več pereč. Podjetja so začela »dojemati, da cena ne more biti več element za regulacijo dohodka, temveč da je lahko le proizvodnja«.⁴⁸ Hitreje je začela naraščati tudi delovna storilnost.

⁴³ V prvih osmih mesecih so bile v Sloveniji investicije za 18% večje kot v istem razdobju preteklega leta, splošna poraba je bila večja za 34%, skupni dohodki prebivalstva so bili večji za 18%. – Sejni zapiski Ljudske skupščine LRS, četrti sklic, Seje od 1. junija do 9. oktobra 1962, Ljubljana 1962, str. 284–285.

⁴⁴ ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, Seje 11–15 (1962), Zapisnik 12. seje Odbora za splošna gospodarska vprašanja, 2. 10. 1962, Izvleček iz poročila o nekaterih pomembnih problemih s področja finančne politike LRS, 28. 9. 1962.

⁴⁵ Delo, št. 41, 11. 2. 1962, Industrija se prepočasi usmerja na zunanji trg.

⁴⁶ ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 31, Zapisnik 98. seje Izvršnega sveta Ljudske skupščine LRS, 22. 6. 1962.

⁴⁷ ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 35, Poročilo Izvršnega sveta Ljudske skupščine LRS za leto 1962, Ljubljana 1963.

⁴⁸ GV, št. 50, 27. 6. 1962, Za poživitev proizvodnje je treba podpreti začetne pozitivne procese.

Na ostalih področjih pa se razmere še niso popravile. Kmetijska pridelava je zaostajala za načrti, investicijska poraba se je sredi leta umirila, nato pa zopet začela strmo naraščati. Rasli so proračunska poraba in osebni dohodki. Do težav je prišlo v energetiki in prometu.

Poslanci slovenske skupščine so na seji obeh zborov 9. oktobra podprli ugotovitev, da je »po začasnem zaostajanju gospodarskega razvoja v lanskem letu in začetku letošnjega leta prišlo v nadaljnjih mesecih do bistvenega izboljšanja, ki se kaže zlasti v skladnejšem razvoju gospodarstva, povečanju izvoza, v povečanju proizvodnje in proizvodnosti dela ter v boljšem izkoriščanju obstoječih proizvodnih zmogljivosti« in da »družbeni in gospodarski sistem dajeta vse pogoje, materialna baza pa omogoča, da se v naslednjem obdobju gospodarska aktivnost še poveča ter se pospeši gospodarski razvoj.«⁴⁹

V Sloveniji so torej jeseni leta 1962, kljub še vedno velikim težavam, že začeli verjeti, da se je obdobje gospodarskega upadanja končalo in začelo obdobje hitre gospodarske rasti.⁵⁰

Konec mita o jugoslovanskem gospodarskem čudežu

Gospodarski zastoj, ki so ga začutili leta 1960, je bil za domačo politično elito pravi šok, saj je razblinil utvaro, da je socialistični gospodarski razvoj premočrten in skladen proces brez večjih pretresov in kriz. Partijski vrh dolgo časa ni hotel priznati, da gre za gospodarsko krizo. Do sredine leta 1961 se njegovi člani niso mogli »otresti vtisa, da gre vsekakor za prehodne težave«.⁵¹ Od takrat naprej pa sta Zvezni izvršni svet pa tudi Josip Broz v svojih izjavah začela govoriti o »kritičnem položaju« in »nemiru«, ki je v gospodarstvu dosegel večje »dimenzije«, kot so ob uvedbi gospodarskih sprememb pričakovali.⁵² Tudi vodilni slovenski politiki so poleti 1961 priznali, da je v gospodarstvu prišlo do »precejšnjih težav in nesorazmerij, ki niso popolnoma v skladu s predvidenim razvojem« in ki se še »komplicirajo s težavami v poljedelski proizvodnji in z določenim pritiskom zunanjega tržišča na naše gospodarstvo«.⁵³

⁴⁹ UL LRS, št. 33/225, 11. 10. 1962, Priporočilo o nalogah in ukrepih na področju gospodarstva v letu 1962.

⁵⁰ Delo, št. 6, 8. 1. 1963, Obnoviti dinamiko hitre rasti.

⁵¹ GV, št. 48, 21. 6. 1961, Razhajanje rezultatov in predvidevanj.

⁵² ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 15, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 26. 5. 1961.

⁵³ ARS, SZDLS, šk. 29, Zapisnik seje Izvršnega odbora Glavnega odbora SZDLS, 13. 7. 1961.

Leta 1962 pa za izmikanje ni bilo več prostora. Razmere so se že tako poslabšale, da se je, po besedah Borisa Kraigherja, država »znašla v objektivno težji situaciji kot (...) pred letom dni«. ⁵⁴ Zlasti neugodno je bilo, da so takrat tudi v tujini začeli govoriti o »insolventnosti«⁵⁵ jugoslovanskega gospodarstva.

Spomladi tega leta je Josip Broz končno priznal, da je v državi prišlo do ekonomske (in politične) krize. Toda partijski ideologi so se trudili, da bi njene pojavne oblike predstavili tako, da ne bi bile primerljive s klasičnimi krizami v kapitalističnem gospodarstvu. V Sloveniji je to nalogo dobil Stane Kavčič. Na seji Izvršnega komiteja CK ZKS, ki je bila marca 1962, je ugotovil, da »gre v nekem smislu za določeno gospodarsko krizo, ki pa je bolj kriza našega burnega napredka, vzpona in zelo naglega razvoja na vseh področjih materialnega in družbenega življenja, kot pa za krizo neke stagnacije, nekega padca ali celo nazadovanja«. Priznal pa je, da »če ne bi uspeli v zelo kratkem času in zelo radikalno ter zelo energično odvozlati nekatere vozle, ki jih je naš burni razvoj v zadnjih letih zelo zamotano zavozljal, bi to neizbežno vodilo k stagnaciji, k zelo težkim materialnim in političnim posledicam in vračanju nazaj«. ⁵⁵

Za razumevanje odnosa jugoslovanskih komunistov do gospodarske krize je značilno tudi razvrščanje razlogov za gospodarsko krizo. Tako kot drugi je tudi Stane Kavčič dal prednost subjektivnim razlogom. S tem je namreč hotel poudariti, da socializem in njegova gospodarska usmeritev nista v krizi, ker je »naša objektivna koncepcija izgradnje socializma pravilna, (...) da ta orientacija ni v krizi (...) in je (zato) ne moremo postaviti pod vprašaj«. Po njegovih besedah je do gospodarskih težav oziroma škodljivih »premikov k nekaterim zavozlanim vozlom, pred katerimi se sedaj nahajamo«, prišlo zgolj zato, ker »subjektivni faktor«⁵⁶ oziroma »zavestne politične sile«⁵⁷ niso znale »pravilno odvozlati«⁵⁸ štirih problemov. Prvi, ki je bil odločilnega pomena, je bil v tem, da »danih materialnih disproportov nismo uskladili«, temveč so jih »še povečali, in to pod zmotno perspektivo, da v materialnem pogledu vse moremo in tudi moramo. Od tod tudi neverjetno široka fronta investicij, tako gospodarskih kot negospodarskih, nadalje socialne dajatve itd. ob istočasnem usklajevanju in razvijanju standarda itd. Skratka, po tej poti smo prišli v položaj, ko je vsa naša potrošnja, v vseh njenih vidikih, začela dejansko presegati naše materialne zmogljivosti (...)«⁵⁹ in ko

⁵⁴ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 15, Zapisnik razširjene seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 29. in 30. 3. 1962.

⁵⁵ Prav tam.

bo treba, da se »vsak na svojem nivoju in vsak v svoji hiši postavi v realne možnosti in da se stegne samo tako daleč in nič več, kot je dejansko dolg«. Ostali trije problemi so bili v tem, da niso nadaljevali s »konstruktivnim« izpopolnjevanjem gospodarskega sistema ter se s premajhno zavzetostjo »borili« proti starim in novim »deformacijam«, ki jih je hitri družbeni in gospodarski razvoj neizbežno nosil s seboj.⁵⁶

Političnim ocenam so sledile ocene gospodarskih strokovnjakov. Tako je Gospodarski vestnik junija 1962 zapisal, da so »sedanje gospodarske težave bolj ali manj nujen in prehodni pojav v zelo intenzivnem in vsestranskem razvoju«.⁵⁷

Gospodarski zastoj je nedvomno spodbudil priprave za novo gospodarsko reformo. Imel pa je pomembno vlogo tudi pri zaostrovanju mednacionalnih odnosov in merjenju moči med dvema strujama ali taboroma, ki sta se jasno izoblikovala znotraj najvišjega partijskega organa v drugi polovici petdesetih let. Podkrepil je namreč zahteve Srbije in nerazvitih republik, da je treba znova okrepiti vlogo zvezne države ter vrnitve centralistično planskega sistema in distribucije. To pa zato, ker veljavna gospodarska politika, spremembe v gospodarskem sistemu ter samoupravljanje in »preveč« demokracije niso prinesli obljubljenega napredka, temveč gospodarski zastoj, številne nepravilnosti in odklone.

⁵⁶ Prav tam.

⁵⁷ GV, št. 47, 16. 6. 1962, Za tesnejšo povezanost subjektivnih sil in organov upravljanja.

UKREPI PROTI GOSPODARSKI KRIZI IN MALA REFORMA (1960–1962)

Skoraj deset let je moralo preteči, da je v drugi jugoslovanski državi prišlo do sprememb v gospodarskem sistemu, za katere se je kasneje uveljavil izraz mala reforma. Tako kot prvo so tudi drugo preureditev gospodarske zakonodaje narekovali zunanji dejavniki, večji vpliv pa so končno dobile spodbude in zahteve iz razvitejših republik.

Snovanje sistemskih sprememb, ki so napovedovale boljše pogoje za gospodarjenje, se je začelo leta 1960. V prvih treh mesecih naslednjega leta sta Zvezni izvršni svet in zvezna skupščina sprejela glavnino predpisov, ki so na novo urejali devizni, zunanjetrgovinski, kreditni in bančni sistem, vpeljali nove cenovne odnose ter utemeljili smotrnejšo delitev čistega dohodka. V drugi polovici leta 1961 je prišlo do »popravkov« še na nekaterih drugih področjih gospodarskega življenja.

Pobudniki in najvidnejši zagovorniki hitrejšega in kakovostnejšega gospodarskega napredovanja so pri hvaljenju male reforme šli predaleč. O njej so govorili samo v presežnikih, to je kot o tretji revoluciji, tretjem odločilnem koraku, o radikalnih gospodarskih spremembah, vseobsegajoči reformi ipd. Kljub takemu pretiravanju pa je bil ta reformni poskus nedvomno eden izmed pomembnejših dogodkov v gospodarskem razvoju druge jugoslovanske države. Združil in okrepil je prizadevanja za odstranitev težav in ovir na poti do stabilnejšega notranjega trga, ohranjanja zunanjetrgovinskega ravnotežja in za večje pristojnosti podjetij pri sprejemanju poslovnih odločitev ter delitvi ustvarjenega dohodka.

Mala reforma je pomenila tudi viden premik v razvojni teoriji jugoslovanskih komunistov. Do tedaj je veljalo, da je temeljna lastnost in zahteva socialističnega razvoja v tem, da mora stalno naraščati delež investicij, zlasti v industriji, ker je to najpomembnejši razvojni faktor, ki najprej pripelje do ostalih ciljev in oblik socialističnega razvoja, to je do nagrajevanja po delovnem učinku, povečanja osebne porabe itn. Na začetku šestdesetih let pa so mo-

rali priznati, da industrializacija sama na sebi ne vodi do zaželjenih ciljev niti ne pomaga odpravljati razvojnih protislovij, temveč jih še poslabšuje; posebno na zunanjetrgovinskem področju, kajti čim bolj se je industrija razvijala, tem večji je bil zunanjetrgovinski primanjkljaj, namesto da bi bilo narobe. Na podlagi teh ugotovitev je takrat dozorelo spoznanje, da se je treba odreči razvojni strategiji, ki temelji na gospodarski samozadostnosti in zapiranju domačega gospodarstva pred tujimi vplivi. Nova razvojna usmeritev, ki je začela takrat nastajati, je dala več poudarka nujnosti, da se domača proizvodnja prilagodi potrebam in merilom, ki so veljali na zunanjih trgih. Tako bi podjetja in država najhitreje prišli do tako potrebnih deviz in tujih posojil. Takšno izhodišče je zahtevalo povsem drugačno primerjavo gospodarskih dosežkov. Do takrat se je gospodarstvo vedno primerjalo s stanjem pred vojno in z zadovoljstvom ugotavljalo hiter razvoj in velik napredek, predvsem pri industrializaciji. V prihodnje pa bi se moralo primerjati z gospodarstvi razvitejših držav.

Mala reforma pa je pomembna še iz enega razloga. Bila je prva v vrsti poskusov makroekonomske stabilizacije in globljih sistemskih sprememb, ki so se začele v zgodnjih šestdesetih letih in se potem druga za drugo vrstile do sredine osemdesetih let. Vse po vrsti so bile neuspešne, ker so »odločno vztrajale na poti samoupravljanja in družbene lastnine«.¹

Čas za uveljavitev nove gospodarske usmeritve ni bil primeren. Ujemal se je z gospodarsko (in politično) krizo, se pravi z gospodarskim zastojem in večanjem zunanjetrgovinskega primanjkljaja, spori med republiškimimi vodstvi in merjenjem moči znotraj državnega partijskega vodstva. Restriktivni ukrepi, ki so bili uvedeni zato, da poživijo gospodarsko življenje, so veliko prispevali k temu, da novi predpisi niso mogli zaživeti in priti do izraza.

V Sloveniji so med razloge, zaradi katerih so imeli težave pri udejanjanju reforme, uvrstili tudi subjektivni dejavnik. To je po besedah Borisa Kraigherja pomenilo, da so bili »kar se tiče strokovnega reševanja problemov, nepripravljene, prakticistični in diletantski, ne da bi se resno zavedali, kakšne težave in kakšne probleme nam vse to prinaša. Zaradi tega smo šli v ta gospodarski proces nedosledno in kompromisarsko«.² Po njegovem so leta 1961 napravili

¹ Neven Borak, *Gospodarski razpad države Slovencev, Hrvatov in Srbov*, GV, posebna izdaja, december 1997, str. 22.

² ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 15, Zapisnik razširjene seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 29. 1 in 30. 3. 1962.

en korak naprej in dva nazaj; ker spremembe niso bile dovolj pripravljene, je »sledilo popuščanje in odstopanje.«³

Podobna je bila ocena tujih bank, ki so dale Jugoslaviji 275 milijonov dolarjev posojila za olajšanje reformskih bremen. Po njihovem so bili ukrepi, ki so sestavljali malo reformo, prenagljeni in premalo pripravljene, zato so se ekonomski problemi po letu 1962 nadaljevali in zahtevali spremembe v gospodarskem sistemu oziroma novo reformo.⁴

Reforma je tako ostala na pol poti. Njeni največji dosežki so bili odprtje jugoslovanskega gospodarstva svetovnemu trgu oziroma konvertibilni dinar, poenostavitev in posodobitev zunanjetrgovinskega poslovanja, preoblikovanje bank v samostojnejše gospodarske organizacije ter delna sprostitev nadzora nad plačami.

Slovenski politični vrh se ni strinjal z vsemi spremembami gospodarskega sistema. Ne glede na to pa si je zelo prizadeval, da bi nova miselnost v celoti in čim prej zaživela. To pa zato, ker se je zavedal, da si Slovenija, kot najrazvitejša republika, ne more dovoliti nobenega »skepticizma« in »kritizerstva«, temveč mora predlog novega gospodarskega sistema v celoti podpreti, sicer ne bo prodrli. Druge republike, z izjemo Hrvaške, prizadevanj za gospodarski napredek niso sprejele z odobravanjem, temveč s strahom. Bale so se, da se bo položaj njihovega gospodarstva v novem sistemu bistveno poslabšal, saj naj bi dobila vprašanja rentabilnosti poslovanja, delovne storilnosti, maksimalne izrabe zmogljivosti in stopnjevanje izvoznih naporov drugačen pomen kot do tedaj. Konec leta 1961 pa je vnema slovenske vlade, da je treba brezpogojno podpirati reformna prizadevanja, začela popuščati. V prvi vrsti zato, ker sta zaradi vnovične krepitve zvezne države in njenih teženj po večji centralizaciji zastala procesa decentralizacije finančnih sredstev in krepitev gospodarske vloge republik. Takrat je narastel tudi odpor podjetij proti novi gospodarski zakonodaji, ki je bil posebno v drugih republikah »izredno močan«.⁵

³ ARS, DE I, CK ZKS II, Osebna zbirka Borisa Kraigherja, šk. 29, Razgovor s političnim aktivom Slovenije, 22. 11. 1965.

⁴ Sabrina P. Ramet, Nacionalizem in federalizem v Jugoslaviji 1961–1991, Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 1992, druga izdaja, str. 85.

⁵ ARS, RIS, Magnetogrami sej Izvršnega sveta LS LRS, fasc. 4, Zapisnik 85. seje, 29. 12. 1961.

Prvi ukrepi in utrditev prepričanja o nujnosti sprememb v gospodarskem sistemu

Zvezni sekretariat za splošne gospodarske zadeve je že leta 1958 načel vprašanje sprememb v gospodarskem sistemu, s katerimi bi sprostiti proizvodnjo ter pospešili rešitev številnih problemov, ki so se pojavili na investicijskem, zunanjetrgovinskem in še drugih področjih. 31. decembra tega leta je sekretariat, ob pomoči republiških sekretariatov, že izdelal seznam problemov na posameznih področjih ter predvidel organe, ki naj bi jih proučili ter pripravili predloge za njihovo rešitev. V zunanji trgovini, kjer so »ugotovili znake stagnacije«, so poudarili problem organizacije, spodbud in denarnih podpor, neustreznega razmerja med količniki, premijami in notranjimi cenami itn. V industriji so predlagali zaustavitev močnega zaostajanja proizvodnje gradbenega materiala in domače strojne opreme ter poživitev obrtne proizvodnje. Vrsto pripomb so imeli tudi o investicijski porabi, vlaganju obratnih sredstev ter prevelikih razlikah med cenami na domačem trgu. Na tej seji so sprejeli sklep, da bodo vsa ta vprašanja »obdelali v zveznem merilu«. Republiški sekretarji so na sestanku izvedeli, da Zvezni sekretariat za splošne gospodarske zadeve pripravlja osnutek zakonov o načrtovanju v podjetjih ter da bo leta 1959 treba dokončno rešiti vprašanje amortizacije ter minimalnega osebnega dohodka.⁶

Kljub temu, da so se začele leta 1959 in na začetku leta 1960 razmere v gospodarstvu slabšati, pa zvezna uprava ni hitela s protiukrepi niti ni razmišljala o večjih in korenitih posegih v tem letu. Eden od razlogov je bil v tem, da se je Zvezni izvršni svet zanašal na to, da bo lahko s posameznimi omejevalnimi ukrepi lahko sproti gasil vire negativnih gospodarskih gibanj kot tudi da bo morebitne popravke v gospodarskem sistemu obdelal hkrati s pripravo novega perspektivnega plana.

Ugotovili smo že, da se je Zvezni izvršni svet leta 1960 lotil le dveh problemov. Eden je bil neuskklajeno razmerje med kupno močjo in razpoložljivimi blagovnimi skladi na notranjem trgu. Rešiti ga je hotel tako, da omeji naraščanje splošne porabe, predvsem investicijske. Ker je bil glavni razlog preveliko povečanje kratkoročnih posojil, je njegov gospodarski odbor sredi maja sklenil, da celotni obseg bančnih posojil za obratna sredstva ne sme presegati stanja iz 30. aprila tega leta; s tem dnevom je namreč kreditna emisija iz bančnih

⁶ ARS, SSGZ, fasc. 5, Zapisnik seje kolegija Sekretariata Izvršnega sveta za splošne gospodarske zadeve, 31. 12. 1958.

sredstev dosegla že 89,6 odstotka za to leto predvidenega povečanja obratnih sredstev. Tako je od 1. maja 1960 dalje veljala zapora posojil za obratna sredstva iz novih bančnih virov.⁷ To pa ni bil edini ukrep Zveznega izvršnega sveta za zmanjšanje naložbenih »apetitivov«. Poleg tega se je odločil, da bo poostril pogoje za pridobitev investicijskih kreditov in zadolžil Narodno banko, da dosledneje upošteva načelo kreditne sposobnosti. Zvezni izvršni svet je bil prepričan, da bo z ustavitvijo kreditne emisije podjetja prisilil, da bodo svoj dohodek namesto v osnovna preusmerila v obratna sredstva. Posredno je s tem hotel prisiliti tudi družbene investicijske sklade, da četrtno svojih sredstev namenijo za kredite v obratna sredstva, ne pa, kot do tedaj, ko so šla ta sredstva v negospodarske investicije.

Drugi problem je bila zunanja trgovina in večanje primanjkljaja v plačilni bilanci. Prvi koraki so bili storjeni že na začetku leta: za uvoz najpomembnejših surovin ni bilo treba več imeti posebnega dovoljenja, izvozni količniki so bili zvišani, uvozni pa znižani.⁸ Avgusta je bila uvedena začasna tarifa za uvoz opreme, količniki pa so bili ukinjeni; odpravljen je bil tudi v letu 1958 uvedeni in pozneje razširjeni sistem predhodnih individualnih soglasij za uvoz opreme in znatnega dela reprodukcijskega materiala, izboljšali so pogoje in način, po katerem so lahko domača podjetja opravljala nekatere zunanjetrgovinske dejavnosti.⁹

Slovenski izvršni svet je jeseni 1959 z nezadovoljstvom sprejemal obvestila, da v letu 1960 še niso predvidene večje spremembe v gospodarskem sistemu.¹⁰ Soočati se je namreč začel z vrsto »motečih« problemov, do katerih je prihajalo zaradi neustreznega načina zagotavljanja obratnih sredstev, delitve dohodka, zunanjetrgovinskega in deviznega režima, administrativnega določanja cen in omejenega razpolaganja z amortizacijskimi sredstvi.¹¹ Sprva je menil, da bo dovolj, če na te probleme opozori Zvezni izvršni svet.¹² Ko pa so se njegovi člani na okrajnih in občinskih konferencah političnih aktivistov ter na pokongresnih konferencah prepričali, da težave zaradi nedorečenega gospodarskega sistema

⁷ ARS, RZGP, fas. 6, Pripombe k osnutkoma zakona o bankah in zakona o kreditih in drugih bančnih poslih; isti, RIS, Posveti kolegija, št. 71–92 (1960), Zapisnik 87. posveta, 12. 7. 1960; isti, VRS, šk. 213, Zabeležka, 23. 6. 1960.

⁸ Delo, št. 10, 12. 1. 1960, Liberalnejši režim v zunanji trgovini.

⁹ GV, št. 68, 27. 8. 1960, Nekatere značilnosti novih ukrepov v zunanji trgovini.

¹⁰ ARS, RIS, Posveti kolegija, št. 26–50 (1959), Zapisnik 44. posveta, 5. 10. 1959.

¹¹ Prav tam.

¹² Prav tam.

naraščajo,¹³ se je odločil, da bo po »lastni iniciativi in presoji«¹⁴ pripravil predloge za ureditev posameznih problemov.

V ospredju njegovega zanimanja so bile nove rešitve na področju blagovne menjave s tujino. Po besedah Borisa Kraigherja so spoznali, da so »prišli na tisto stopnjo gospodarskega razvoja, ki nujno zahteva, da najdemo svoje mesto na področju mednarodne delitve dela in dokončno opustimo vse računice, ki slonijo na avtarkiji, na zapiranju domačega gospodarstva in domače industrijske proizvodnje pred partnerji iz razvitih industrijskih dežel.«¹⁵ Prvi pogoj za izpolnitev tega cilja so videli v spremembi odnosa med izvozom in uvozom, se pravi v bistvenem povečanju izvoza in ustreznimi omejitvi uvoza. Predvideli so vrsto ukrepov, med katerimi je bila najpomembnejša taka delitev ustvarjenih deviznih sredstev, v kateri bi »bolj prišla do izraza povezanost udeležbe deviz z njihovo ekonomsko uporabo in večjimi izvoznimi učinki.«¹⁶

Naslednji problem je bil način kreditiranja obratnih sredstev in z njim povezan preustroj bančnega in kreditnega sistema. Februarja 1959 je bil Izvršni svet seznanjen z izsledki posebne študije, ki je pretresla razloge, zaradi katerih je bilo treba čim prej spremeniti sistem kreditiranja obratnih sredstev, ki je bil uveden leta 1956 in v katerem je bilo težišče kreditiranja na družbenih investicijskih skladih. Temeljni ugotovitvi iz omenjene študije sta bili, da obstoječa delitev dohodka onemogoča, da bi podjetja uporabila nerazporejena sredstva za oblikovanje sklada obratnih sredstev ter da se je Narodna banka sprijaznila s tem, da je treba potrebe po obratnih sredstvih kriti iz emisije.¹⁷ V tem letu se je povečalo število pritožb, ki so jih imela podjetja o vlogi Narodne banke in tudi komunalnih bank, bodisi zaradi njihovega počasnega poslovanja, nadrejenega položaja in zaradi velikih zaslužkov; posamezne komunalne banke so zaslužile več kot mnoga največja podjetja. Spremembe, ki so jih v Sloveniji zasnovali konec 1959 in potem v naslednjem letu še do-

¹³ ARS, DE I, CK ZKS III, šk.15, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 22. 6. 1960.

¹⁴ Sejni zapiski Ljudske skupščine LRS, četrti sklic, Seje od 1. marca do 31. avgusta 1961, Ljubljana 1961, str. 219.

¹⁵ ARS, RK SZDLS, šk. 19, Zapisnik 16. razširjene plenarne seje Glavnega odbora SZDL Slovenije, 20. 1. 1960.

¹⁶ Priporočali so tudi znižanje obvezne cesije deviznih sredstev, spodbudnejšo dinarsko izvozno spodbudo in vpeljavo carinske tarife za uvoz reprodukcijskega materiala in blaga za osebno porabo. – Sejni zapiski Ljudske skupščine LRS, četrti sklic, Seje od 1. maja do 30. septembra 1960, Ljubljana 1960, str. 155.

¹⁷ ARS, RIS, Kabinet Viktorja Avblja, fasc. 1, Kreditni sistem in njegov učinek na razvoj gospodarstva, februar 1959.

polnili, so temeljile na decentralizaciji bančnih sredstev. Narodna banka, ki je v obstoječem sistemu neposredno vodila vse bančno poslovanje, naj bi postala »banka bank«, vodila naj bi monetarno politiko in nadzorovala denarna gibanja. Komunalne banke naj bi po novem postale »instrument« politično-teritorialnih organov, t. j. zbirale in razporejale prosta denarna sredstva znotraj svojih meja. Podjetja naj bi dobila več svobode pri razpolaganju s svojimi skladi, kar bi jih spodbudilo k večji storilnosti in boljšemu gospodarjenju s prostimi sredstvi.¹⁸

Veliko časa so namenili tudi izboljšavam plačnega sistema. Republiška skupščina je na seji 17. maja sprejela predlog Resolucije o razvijanju spodbudnih oblik razdeljevanja osebnega dohodka v gospodarskih organizacijah.¹⁹ V njej je opozorila na slabosti in težave, ki so ovirale hitrejši razvoj spodbudnejšega sistema razdeljevanja osebnega dohodka, in predlagala, da se najprej »odstranijo mezdno-administrativne oblike nagrajevanja«, kot so bile tarifne postavke in nagrade, ter prepreči preveliko vmešavanje oblasti v finančno poslovanje podjetij.

Rastoče gospodarske težave niso bile tisti dejavnik, ki je na začetku šestdesetih let prisilil zvezno upravo, da se je začela pripravljati na preoblikovanje gospodarskega sistema. Pomembnejše so bile zahteve iz tujine pa tudi opozorila obeh severnih republik, da je pred sestavo smernic za novo petletko treba vedeti, kakšen bo novi gospodarski ustroj. Uradne priprave so se začele s petim kongresom SZDL Jugoslavije, ki je bil aprila tega leta. Na njem so se zedinili in tudi zapisali v sprejete dokumente, da uresničenje politike skladnejšega gospodarskega razvoja zahteva tudi ustrezen gospodarski sistem.²⁰ V prvih elaboratih, ki so nastali do sredine junija 1960, je Zvezni izvršni svet le nakazal, kako si je zamislil nadgraditi gospodarski sistem. V drugi polovici leta pa je pripravljalni postopek hitreje stekel. Takrat je dozorel sklep, da bodo v naslednjem letu izpeljali radikalno spremembo obstoječega gospodarskega sistema.²¹ Pri zveznem Sekretariatu za splošne gospodarske zadeve pa je bila ustanovljena komisija, ki je bila zadolžena za pripravo osnutkov novih gospodarskih predpisov.

¹⁸ Delo, št. 163, 13. 10. 1959, Banke in gospodarstvo. ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 15, Stenografski zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 20. 9. 1960.

¹⁹ Glej opombo 16, str. 205–208.

²⁰ GV, št. 32, 20. 4. 1960, Smernice za nadaljnji skladnejši gospodarski razvoj.

²¹ ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, Seje januar–februar 1961, Material za sejo Gospodarskega odbora Zveznega izvršnega sveta, 27. 1. 1961.

Zvezni organi so morali dati prednost preureditvi deviznega in zunanjetrgovinskega sistema. To so narekovale zunanje okoliščine. Država se je namreč znašla v hudi kreditni stiski. Ko se je pri iskanju podpore obrnila na Mednarodni denarni sklad, je ta v zameno za okoli tristo milijonov dolarjev veliko posojilo zahteval sprostitvev zunanjetrgovinskih predpisov.²² Določeno težo so imele tudi notranje okoliščine. Kot je dve leti kasneje zapisal dr. France Bučar, so se namreč »naenkrat« začeli zavedati, da se jugoslovansko gospodarstvo nahaja v smešnem in protislovnem položaju. Kajti, »ko smo razvili določeno industrijo, bi nam ta industrija morala po vsej logiki položaj olajšati. Osvobodila naj bi nas bremena dosedanjega uvoza. V vseh primerih pa ni bilo tako. Industrija, ki smo jo razvili, se je pogosto pojavila kot nov potrošnik deviz. Za svoje obratovanje je potrebovala velike količine uvoznih surovin, sama pa ni izvažala. (...) Položaj naše zunanjetrgovinske bilance se je še bolj zaostрил. Čeprav v nekoliko milejši obliki, velja isto tudi za lahko industrijo, ki uvaža in izvažata – toda uvaža ob neenakih pogojih. Proizvodi, ki jih izvažata, so pri nas zaradi nizke proizvodnosti dela sorazmerno dražji kot na svetovnem trgu. Med uvozom in izvozom imamo torej zopet negativno razliko v našo škodo, ki jo sicer lahko izravnamo z nižjo življenjsko ravnijo, vendar samo do določene mere. Na ta način prihajamo do čudnega, na videz protislovnega položaja: čim bolj razvijamo in širimo našo industrijo, toliko večje so naše zunanjetrgovinske težave, toliko večji je naš deficit v plačilni bilanci, namesto da bi bilo prav narobe, kot bi lahko pričakovali. Na podlagi vedno večjega primanjkljaja v zunanjetrgovinski bilanci pa ni mogoče poslovati v nedogled. (...) Industrializacija sama na sebi torej ni zmožna rešiti vprašanja izvoza in uvoza.«²³

Mednarodni denarni sklad je kot pogoj za odobritev kredita postavil devizno reformo. Zvezni izvršni svet je pripravil obsežno študijo, ki jo je avgusta 1960 predstavil delegaciji tega sklada.²⁴ V uvodnem delu so bili navedeni razlogi za devizno reformo. To so bili administrativno odrejanje tečajev in razdeljevanje deviz za uvoz. Številni tečaji, količniki in premije so omogočali preveliko ograjevanje domačega trga od zunanjih vplivov, zato so imela nekatera podjetja monopolni položaj. Ker so bili tečaji neusklajeni in previsoki, ni bilo

²² Jože Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije*, Lipa, 1995, str. 247.

²³ Delo, št. 82, 24. 3. 1962, Izvoz v luči našega gospodarskega razvoja.

²⁴ ARS, RIS, Kabinet Viktorja Avblja, fasc. 16, Gradivo za razprave z delegacijo Mednarodnega denarnega sklada glede sprememb v zunanjetrgovinskem in deviznem režimu, Beograd, avgust 1960.

mogoče izračunati dejanske rentabilnosti za posamezne izdelke. Takšno stanje je porajalo inflacijo in razdeljevanje akumulacije, ki ni bila v skladu z vloženim delom in sredstvi. V osrednjem delu študije je bila predstavljena nova devizna zakonodaja oziroma ukrepi, s katerimi naj bi tako povečali obračunski tečaj dolarja, da ne bi več prihajalo do neugodnega in nestvarnega razmerja med izvoznim in uvoznim tečajem.²⁵ Nadalje bi odpravili količnike in premije ter namesto njih uvedli spodbujevalne ter z ekonomskimi merili predpisane izvozne »instrumente« in carine, zmanjšali denarne spodbude za nekatere izdelke, ukinili administrativno razdeljevanje uvoznih surovin in postopno sprostili uvoz reprodukcijskega materiala; pri slednjem naj bi bil vpliv reforme še omejen, kajti novi pogoji in materialne možnosti še niso zagotavljali popolne sprostitev. Zvezni izvršni svet je pričakoval, da bo devizna reforma imela omejen vpliv na spremembo notranjih cen (opazno naj bi se povečale cene kmetijskim pridelkom in mesu) ter da bo liberalnejši uvoz v prvem času omejil rast investicijske porabe. Njeni vplivi na zunanjetrgovinsko menjavo in plačilno bilanco naj bi bili kratki in daljnoročni. V prvih dveh letih je pričakoval upočasnitev uvoza in izvoza in povečanje deficita v plačilni bilanci. V kasnejšem času pa količinsko in vrednostno povečanje blagovne menjave s tujino, postopno zmanjšanje primanjkljaja v tekoči plačilni bilanci in oblikovanje večjih deviznih rezerv. V zaključnem delu se je Zvezni izvršni svet trudil dokazati, da bo devizna reforma ugodno vplivala na mednarodne gospodarske odnose Jugoslavije. S tem ko bo omogočila, da se bo jugoslovansko gospodarstvo prilagodilo »mehanizmu«, postopku in oblikam, ki so se uveljavili na Zahodu, se bo povečala ne samo blagovna menjava z razvitimi državami, temveč tudi možnosti za pridobitev mednarodnih posojil. Na koncu so bili podrobno opisani glavni cilji in nameni devizne reforme. Ta naj bi omogočila »elastično« prilagajanje domačih razmer tujim in odpravila nesorazmerja med cenami, ker je bil to pogoj za začetek smotrnejšega gospodarjenja, za oblikovanje zanesljivejših meril za ugotavljanje rentabilnosti investicijskih naložb in sploh za gospodarsko poslovanje s tujino ter umiritev inflacijskih teženj, ki so do tedaj izvirale iz deviznega režima. Zvezni izvršni svet je ocenil, da bi za doseganje teh ciljev potreboval najmanj 340 milijonov ameriških dolarjev, in sicer 60 milijonov za pokritje začetnih težav,

²⁵ Izračunali so, da bi bil nov tečaj 700 din za ameriški dolar. S tem najvišji izvozni tečaj ne bi presegal količnika 1,8, s čimer bi se dotedanji razmah tečajev od 500 do 1260 din za dolar zmanjšal na 700 do 1260 din za dolar. Na ta način uvozni tečaj ne bi bil več nižji od izvoznega, temveč bi se z njim izenačil.

120 milijonov za sprostitev uvoza in pridobitev zalog ter 120 milijonov dolarjev za devizne rezerve.

Načela in cilje devizne reforme je Zvezni izvršni svet Mednarodnemu denarnemu skladu predstavil v posebnem memorandumu ter mu zagotovil, da bodo spremembe začele veljati 1. januarja 1961.²⁶

Spremembe v deviznem in monetarnem sistemu so zahtevale »popravke« še na nekaterih drugih področjih gospodarskega sistema. Za vladajočo partijo je bilo najpomembnejše področje delitev dohodka. Najbolj zavzeto se je z njim ukvarjal Edvard Kardelj. Njegova razmišljanja so bila okvir, znotraj katerega so potem iskali možnosti za nove delitvene odnose. V svojih javnih nastopih se je zavzemal prvič za to, da bi tako notranja delitev dohodka kot tudi njegova delitev med skupnostjo in podjetjem temeljila na istih načelih. Drugič za to, da bi se »izenačili« začetni ali »izhodni« pogoji za oblikovanje dohodka podjetij, kajti na ta način bi prišlo do »avtomatične« delitve dohodka med skupnostjo in podjetji, administrativni posegi pa bi postali odvečni. Tretjič za spremembo t. i. »zunanje« oblike nagrajevanja, to je take oblike, v kateri država določa višino plače; po njegovem je bila največja slabost te oblike nagrajevanja v tem, da je bil delavec »glede zaslužka pretežno usmerjen na državo, ne pa na podjetje, zato ni bil dovolj zainteresiran za večjo storilnost, poslovanje (...).«²⁷ In četrtič je bil za to, da mora država, zaradi zaščite splošnih in posebnih družbenih interesov, posredno še naprej »vplivati« na oblikovanje politike delitve dohodka.

Na tej podlagi so potem Zveza sindikatov Jugoslavije, Zvezna industrijska zbornica, Ekonomski inštitut Hrvatske in Ivica Gretić izdelali predloge za nov sistem delitve dohodka.²⁸ Novembra so predstavili osnutek zakona o delitvi čistega dohodka. Njegovo izhodišče je bilo, da je skupni znesek za osebne dohodke odvisen od doseženega poslovnega uspeha, skupni znesek za sklade podjetja pa mora ustrezati možnostim in potrebam za njegov razvoj; osnu-

²⁶ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 15, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 20. 9. 1960.

²⁷ GV, št. 85, 26. 10. 1960, Sistem dohodka je treba še nadalje poglobiti.

²⁸ Vsi predlogi so temeljili na naslednjih zahtevah: 1. merila za delitev dohodka naj bodo objektivizirana tako, da bodo podjetja v svojem začetnem ekonomskem položaju, kolikor je mogoče izenačena in da bo njihov čisti dohodek predvsem odvisen od prizadevanja in dobrega gospodarjenja. 2. Podjetju naj pripada delež dohodka, ki ustreza njegovim rezultatom. 3. Novi sistem delitve dohodka naj v delavcih vzbudi podjetniško iniciativo in jo nadalje razvija v skladu z gospodar-sko politiko. – GV, št. 92, 19. 11. 1960, Vprašanje delitve dohodka.

tek ni predvidel, da mora oblastni organ odobriti pravilnik o delitvi dohodka podjetja. Na podlagi osnutka so bili napravljeni prvi okvirni izračuni, ki pa za podjetja niso bili ugodni, saj bi v letih 1961–1965 lahko razdelila le okoli 20 odstotkov (ali 3100 milijard din) od sredstev, s katerimi bi razpolagala. Kar dve tretjini sredstev pa bi morala na podlagi zakonskih predpisov prepustiti državi.²⁹ Ti izračuni so tudi pokazali, da bi bilo za izpolnitev temeljnih ciljev tretje petletke treba povprečno akumulirati okoli 26 odstotkov narodnega dohodka, kar pa je pomenilo, da bi podjetja lahko v svoje sklade prenesla le okoli tretjino od svojega čistega dohodka.

Dnevno in strokovno časopisje je tej problematiki namenilo precej prostora in objavilo tudi predloge, ki so odstopali od uradnih. Med njimi je treba opozoriti na članek *Delitev dohodka in vložena sredstva*, v katerem je avtor opozoril snovalce novega načina delitve dohodka, da naj začnejo razmišljati tudi o znižanju previsokih družbenih prispevkov, ki so jih morala iz svojega dohodka redno plačevati podjetja.³⁰

Tretje po pomenu so bile spremembe na investicijskem področju. Zvezni izvršni svet jih je povezal z decentralizacijo naložbene politike. Po novem lokalnih sredstev ne bi več usmerjali v najbolj akumulativne industrijske naložbe, temveč v kmetijstvo, gradbeništvo, gradbeno industrijo, trgovino in gostinstvo, se pravi v panoge in objekte, s katerimi bi »najhitreje in najučinkoviteje odpravili disproporce v našem gospodarstvu«.³¹ Do konca leta so že pripravili predlog novega zakona o investicijski izgradnji, ki je napovedoval precejšnje spremembe na tem področju.

Ostali spreminjevalni predlogi, ki jih je zvezna uprava pripravila do konca leta, so bili namenjeni prenovitvi bančnega in kreditnega sistema. Njihovo sporočilo je bilo, da mora Narodna banka prenehati z neposrednim kreditiranjem podjetij in postati emisijska banka. Kreditiranje določenih gospodarskih področij naj bi prevzele posamezne specialne banke. Zaradi decentralizacije skladov oziroma ustanovitve enotnega poslovnega sklada naj bi podjetja imela večjo možnost, da skrbijo in razpolagajo z obratnimi in osnovnimi sredstvi; v naslednjih letih naj bi se postopno zmanjševala njihova odvisnost od bančnih kreditov.

²⁹ ARS, RIS, Kabinet Borisa Kraigherja, fasc. 50, Petletni plan razvoja in gospodarski sistem (Material za perspektivni plan 1961–1965).

³⁰ GV, št. 54, 9. 7. 1960.

³¹ ARS, RIS, Kabinet Borisa Kraigherja, fasc. 22, Zabeležka o sestanku s predsedniki in podpredsedniki Občinskih ljudskih odborov, 22. 3. 1960.

Zbirali so tudi gradivo za spremembo proračunskega sistema. V prihodnje naj bi dohodke občin in okrajev »krepkeje« vezali na osebne dohodke njihovega prebivalstva, s čimer bi najnižje politično-teritorialne enote pridobili za hitrejši gospodarski razvoj svojega okolja; sklenjeno je tudi bilo, da bodo poostrili nadzor nad izpolnjevanjem proračunskih obveznosti.

Precej daleč so v Beogradu prišli tudi pri iskanju novih oblik združevanja in poslovnega sodelovanja med podjetij, večje sprostitev amortizacije in cen. »Domovinsko pravico« je dobila tudi konkurenca na trgu, tako domača kot tuja. To je bil pomemben premik v pojmovanju poslovne morale v socialističnem gospodarstvu; do tedaj so v vsaki obliki konkurence videli le način nezdravega in nezaželenega spopada med podjetji, v katerem so nekatera nujno utrpela škodo, ki jo je na koncu morala poravnati »vsa družba«. ³²

Večina, ki je sodelovala pri nastajanju nove gospodarske zakonodaje, ni dvomila o primernosti in učinkovitosti novih ukrepov. Izjema so bili le obstoječi cenovni odnosi. To pa zato, ker so bili tako zapleteni, da ni nihče verjel, da bi se lahko v kratkem času prilagodili novi usmeritvi; samo največji optimisti so se nadejali, da se bo lahko le neznatno izboljšala »ekonomika« nekaterih gospodarskih področij in panog. Problem je bil v tem, da so v nekaterih panogah lahko cene že prosto oblikovali, druge panoge so še morale biti deležne »posebnega pristopa«, v tretjih pa so bile cene že na ravni, ko je bilo njihovo nadaljne povečevanje ekonomsko nesprejemljivo. Končno pa bi povečanje cen, posebno če bi bilo spodbujeno z negospodarskimi razlogi, še poslabšalo položaj nekaterih podjetij. ³³

Nova gospodarska zakonodaja

Novo gospodarsko zakonodajo so začeli sprejemati 27. decembra leta 1960. Tega dne je Zvezni izvršni svet sprejel dva predpisa, ki sta bila sicer objavljena 18. januarja naslednjega leta, toda veljati sta začela 1. januarja 1961. ³⁴ 16. januarja je bila razširjena seja Zvez-

³² GV, št. 68, 27. 8. 1960, Monopolizem in konkurenca.

³³ Glej opombo 29.

³⁴ UL FLRJ, št. 2/6, Uredba o deviznem poslovanju; prav tam, št. 2/8, Odlok o obračunskem tečaju za plačila v prometu s tujino. ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, Seje 1959/61, Zapisnik 85. seje, 17. 1. 1961.

nega izvršnega sveta na kateri so se dogovorili, da bo gradivo in predloge za novo gospodarsko zakonodajo, ki jih je že pripravil zvezni sekretariat za splošne gospodarske zadeve, najprej obravnaval Gospodarski odbor Zveznega izvršnega sveta, nato Zvezni izvršni svet, 15. februarja pa naj bi jih sprejela zvezna skupščina; predstavnikom iz posameznih republik je Zvezni izvršni svet »priporočil«, da gradivo temeljito proučijo.³⁵

Do konca februarja je začelo veljati osem novih predpisov, ki sta jih sprejela Zvezni izvršni svet ali Zvezna ljudska skupščina; polovica se je nanašala na zunanjetrgovinsko poslovanje,³⁶ polovica pa na nove cenovne odnose.³⁷ Glavnina novih predpisov je bila objavljena v Uradnem listu med 2. in 15. marcem 1961; devet se jih je nanašalo na delitev dohodka,³⁸ po trije na cenovni,³⁹ na bančni⁴⁰ in zunanjetr-

³⁵ ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, Seje 1959/61, Zapisnik 85. seje, 17. 1. 1961.

³⁶ UL FLRJ, št. 3/15, 25. 1. 1961, Odredba o določitvi deviznih zneskov za blago, ki se uvaža z generalnim dovoljenjem za leto 1961; isti, št. 4/20, 1. 2. 1961, Odredba o banki, ki je upravičena prodajati v letu 1961 devize za plačevanje uvoženega kontingentiranega blaga; isti, št. 4/24, 1. 2. 1961, Odredba o kontingentiranem blagu za izvoz; isti, št. 4/25, 1. 2. 1961, Odredba o blagu, ki se sme izvažati samo z dovoljenjem; isti, št. 6/44, 15. 2. 1961, Blagovna lista prostega uvoza; isti, št. 6/45, 15. 2. 1961, Blagovna lista uvoza z liberalnim dovoljenjem; isti, št. 6/46, 15. 2. 1961, Blagovna lista kontingentiranega uvoza; isti, št. 6/47, 15. 2. 1961, Blagovna lista uvoza z restriktivnim dovoljenjem.

³⁷ UL FLRJ, št. 3/14, 25. 1. 1961, Odredba o proizvodih, za katere ni dovoljeno zviševati cen; isti, št. 4/23, 4. 2. 1961, Navodilo o spremembah in dopolnitvah navodila za izvajanje odloka o evidenci in kontroli cen določenih proizvodov; isti, št. 5/28, 8. 2. 1961, Odredba o proizvodih, za katere ni dovoljeno zviševati cen; isti, št. 7/53, 22. 2. 1961, Odredba o proizvodih, za katere ni dovoljeno zviševati cen.

³⁸ UL FLRJ, št. 8/59, 2. 3. 1961, Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o sredstvih gospodarskih organizacijah; isti, št. 8/60, 2. 3. 1961, Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o delovnih odnosih; isti, št. 8/61, 2. 3. 1961, Zakon o prispevku iz dohodka gospodarskih organizacij; isti, št. 8/62, 2. 3. 1961, Zakon o prispevku na izredne prihodke gospodarskih organizacij; isti, št. 8/63, 2. 3. 1961, Zakon o določitvi obresti na sklade v gospodarstvu; isti, št. 8/65, 2. 3. 1961, Odlok o stopnjah prispevka iz dohodka gospodarskih organizacij; isti, št. 8/67, 2. 3. 1961, Odlok o obrestnih stopnjah na sklade v gospodarstvu; isti, št. 9/85, 8. 3. 1961, Zakon o ustvarjanju in uporabi sredstev republiških in občinskih rezervnih skladov za potrebe gospodarskih organizacij; isti, št. 9/87, 8. 3. 1961, Zakon o prispevku za izkoriščanje rudnega blaga.

³⁹ UL FLRJ, št. 9/95, 8. 3. 1961, Uredba o spremembah in dopolnitvah tarife prometnega davka; isti, št. 9/103, 8. 3. 1961, Odlok o najvišjih prodajnih cenah za posamezne proizvode; isti, št. 9/111, 8. 3. 1961, Odredba o proizvodih, za katere ni dovoljeno zviševati cen.

⁴⁰ UL FLRJ, št. 10/118, 15. 3. 1961, Zakon o bankah; isti, št. 10/119, 15. 3. 1961, Zakon o kreditnih in drugih bančnih poslih; isti, št. 10/127, 15. 3. 1961, Odlok o višini obvezne rezerve bank.

govinski sistem,⁴¹ dva na amortizacijo,⁴² po eden na proračun⁴³ in financiranje investicij.⁴⁴

Več kot trideset gospodarskih predpisov, za katere se je malo kasneje udomačil skupen izraz mala reforma, so v državi sprejeli z dobrimi občutki in upanjem, da bodo tokrat lažje in hitreje, kot se je to dogajalo v preteklosti, premagali ovire na poti do uravnoveženega in še hitrejšega gospodarskega razvoja ter vplivali tudi na vse tiste dejavnike, ki so sodelovali pri ustvarjanju in delitvi dohodka.

V Sloveniji so največ pričakovali od novega deviznega in zunanjetrgovinskega režima, se pravi od ukinitve sistema količnikov in premij, ki so najbolj ovirali »liberalizacijo«⁴⁵ blagovne menjave s tujino. Nova zakonodaja je temeljila na novem obračunskem tečaju dinarja v plačilnem prometu s tujino, ki je (na podlagi uradnega tečaja ameriškega dolarja, povečan s premijo v višini 150 odstotkov) znašal 750 din za ameriški dolar. Pri izvozu naj bi kratek čas še dopustili odstopanje od enotnega obračunskega tečaja tako, da bi določili zgornjo mejo, do katere bodo smele iti razlike med domačimi in tujimi cenami; razliko do določene zgornje meje bi pokrivali z občasnimi izvoznimi premijami. Ohranitev premij pa ni pomenila, da bi lahko izvažal kdorkoli, temveč »le tisti, ki bo izpolnjeval določene pogoje oziroma se bo vključil glede proizvodnih stroškov v dano maksimalno raven premij, pri čemer se bo najvišja stopnja premije od dosežene vrednosti izvoza določila nižje, kot je sedanji izvozni koeficient.«⁴⁵

Uvoz blaga so uravnemale uvozne carine ter v prehodnem obdobju še štiri vrste uvoza: prosti, na podlagi liberalnega dovoljenja, na podlagi generalnega dovoljenja do določenega zneska deviz in kontingentirani uvoz. Opustili so sistem deviznih krogov, to je sestankov, na katerih so se podjetja dogovarjala o razdelitvi deviz, ki jih je dala na razpolago Narodna banka; v prihodnje naj bi podjetja

⁴¹ UL FLRJ, št. 9/94, 8. 3. 1961, Uredba o začasnih splošnih carinskih tarifih; isti, št. 9/108, 8. 3. 1961, Odredba o obračunavanju tečajnih razlik, nastalih zaradi novega obračunskega tečaja; isti, št. 10/153, 15. 3. 1961, Odredba o vrstah blaga in storitev, pri katerih se bodo dajale za dosežene devize predpisane izvozne premije.

⁴² UL FLRJ, št. 9/90, 8. 3. 1961, Odlok o uporabi amortizacijskih sredstev iz prejšnjih let, ki se po veljavnih predpisih niso smeli uporabiti; isti, št. 9/106, 8. 3. 1961, Odlok o spremembah in dopolnitvah odloka o stopnjah amortizacije osnovnih sredstev gospodarskih organizacij.

⁴³ UL FLRJ, št. 9/83, 8. 3. 1961, Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o proračunskem prispevku iz osebnega dohodka delavcev.

⁴⁴ UL FLRJ, št. 8/64, 2. 3. 1961, Zakon o prispevku družbenim investicijskim skladi.

⁴⁵ GV, št. 5, 18. 1. 1961, Ob spremembi izvoznih koeficientov.

devizna sredstev, ki so jih potrebovala za nakup opreme, kupila z lastnimi sredstvi pri bankah. Gospodarski načrtovalci so pričakovali, da bo uvedba carinskih stopenj in premij omejila uvoz izdelkov, ki so jih že sami izdelovali doma, ter zadosti zaščitila industrijo, ki je imela »perspektivo«, a še ni bila dovolj konkurenčna za nastope na tujih trgih. Podjetjem pa olajšali izvoz oziroma zagotovili bolj ali manj enakopravno nastopanje na svetovnem trgu. Za vzpostavitev takega stanja pa niso smeli več odlašati, kajti – po besedah Franceta Bučarja – se je jugoslovansko gospodarstvo takrat že približalo stopnji, ko prodaja na zunanem trgu ne bo več vprašanje »zaslužnosti kake gospodarske organizacije, da je družbi prinesla določeno količino deviznih sredstev«, temveč bo prodaja na tujih trgih postala »vprašanje njenega nadaljnega obstoja.«⁴⁶

Za prihodnji gospodarski razvoj Slovenije je bil pomemben tudi preustroj bančnega in kreditnega sistema. Pri oblikovanju osnutka zakona o bankah ter o kreditnih in drugih bančnih poslih, si je Zvezni izvršni svet zastavil naslednje cilje:

1. Decentralizacijo sistema razdeljevanja kreditov. Vsaka denarna ustanova lahko zbira prosta denarna sredstva vseh družbenih pravnih oseb, plačuje obresti na dobljena sredstva in – v okviru plana in predpisov – vodi samostojno posojilno politiko. Posredovanje federacije oziroma osrednjega denarnega zavoda, to je Narodne banke, se omeji na zbiranje dela bančnih sredstev preko obveznih rezerv in uporabe emisijske funkcije. S tako zbranimi sredstvi potem Narodna banka kreditira posebne banke (Industrijsko-prometno banko, Kmetijsko banko in Banko za zunanjo trgovino). Slednje pa dajejo posojila komunalnim bankam ali neposredno podjetjem, če se za to pokaže potreba. Na ta način naj bi se vloga federacije omejila ter zmanjšal delež sredstev, s katerimi je neposredno razpolagala. Komunalne banke bi prišle do znatno večjih sredstev ter tako postale glavne banke za kreditiranje podjetij.

2. Okrepitev poslovnosti v kreditnem in bančnem poslovanju. Za dodelitev kreditov veljajo le ekonomska merila. Z bančnimi krediti se krijejo le dodatne potrebe podjetij in nameni, ki so predvideni z zveznimi predpisi. Podjetja morajo iz svojega čistega prihodka izločiti potreben del za obratna sredstva.

3. Ustanovitev enotnih poslovnih skladov podjetij in izenačitev osnovnih in obratnih sredstvih.

4. Za svoje naložbe morajo družbeni investicijski skladi sami zagotoviti potrebna osnovna in obratna sredstva.

⁴⁶ Delo, št. 82, 24. 3. 1962, Izvoz v luči našega gospodarskega razvoja.

5. Sistem družbenega knjigovodstva in kontrole je treba izpopolniti.⁴⁷

Predpisa so v Sloveniji sprejeli z mešanimi občutki. Pozdravili so določila, ki so zajemala obvladovanje emisije, izenačitev vlaganj v osnovna in obratna sredstva, povezala kreditiranje s proizvodnjo in delitvijo dohodka in namenila več sredstev za najdonosnejše naložbe in večjo poslovnost bank, saj so zadovoljivo rešila glavne probleme bančnega in posojilnega sistema. Niso pa se strinjali, tako kot tudi v drugih republikah ne, s predvideno preureditvijo bančništva. Razprava o tem vprašanju je bila »zapletena, izdelani so bili številni osnutki, (ki so) zasledovali radikalne spremembe v organizacijskem smislu: ukinjanje obstoječih bank, ustanavljanje novih organizacijskih enot, radikalno spreminjanje delovnega območja posameznih bank in s tem v zvezi množično prenašanje poslov, premeščanje kadrov (...)».⁴⁸ Najbolj so bili v Sloveniji nezadovoljni nad novo organizacijo posebnih zveznih bank. To, da ne bi imele podružnic v posameznih republikah, so enačili s tem, da je republikam onemogočeno »uspešno sodelovanje in aktivno vplivanje republike na bančno poslovanje».⁴⁹ Slovenski izvršni svet je hotel preprečiti, da bi bila taka organizacija sprejeta, zato je zahteval, da že zakon predvidi ustanovitev poslovnih enot zveznih bank v posameznih republikah. Sklenil je, da če ta predlog ne bo dobil podpore, potem se bo zavzel za to, da republika dobi možnost, da po »lastni presoji ustanovi svojo posebno poslovno banko s samostojnimi upravljanjem. Ta bi poleg upravljanja z republiškimi sredstvi, dajanja kreditov, opravljala tudi naloge, ki bi jih opravljale republiške poslovne enote Narodne banke».⁵⁰ Njegova prizadevanja so bila uspešna, saj je zakon o bankah v tretjem členu predvidel možnost, da republika lahko ustanovi svojo poslovno banko.⁵¹

V Sloveniji so imeli še eno veliko zamero ob osnutku nove bančne organizacije, in sicer ob členu, ki je določal ukinitve hranilnic, torej dejavnosti, ki je imela v naši republiki 100-letno tradicijo.

⁴⁷ ARS, RIS, Kabinet Viktorja Avblja, fasc. 24, Osnovne misli iz obrazložitve zakona o kreditiranju in zakona o bankah. Prav tam, Odbor za gospodarstvo, Seje januar-februar 1961, Material za sejo Gospodarskega odbora Zveznega izvršnega sveta, 27. 1. 1961, Splošna razlaga predloga zakona o kreditiranju in zakona o bankah. GV, št. 12, 11. 2. 1961, Ob reorganizaciji kreditnega in bančnega sistema.

⁴⁸ GV, št. 12, 11. 2. 1961, Ob reorganizaciji kreditnega in bančnega sistema.

⁴⁹ ARS, RZGP, fasc. 6, Informacija, 23. 1. 1961.

⁵⁰ ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, Seje 86–96 (1961), Zapisnik 86. seje, 25. 1. 1961.

⁵¹ UL FLRJ, št. 10/118, 15. 3. 1961.

V Sloveniji so ocenili, da bi bilo zanjo ukinitvev hranilnic velika gospodarska škoda, zato so predlagali kompromisno rešitev, to je, da naj zakon prepusti komunalnim bankam, da take enote ukinejo oziroma priključijo sebi ali pa jim dovolijo nadaljnje poslovanje.⁵² Za vse to pa niso dobili podpore.

Cene so »vozliščna točka« vsakega gospodarstva, ki hoče temeljiti na tržnih načelih, zato ni bilo malo tistih, ki so največji pomen pripisovali ukrepom Zveznega izvršnega sveta za spremembo cenovnih razmerij na notranjem trgu.⁵³ Niso pa se mogli zediniti o tem, kaj bodo ti ukrepi v resnici prinesli. Časopisi so poudarjali, da bodo odpravili »plafonirane cene«, to je cene, ki so bile administrativno določene in so jih zadrževali na nizki ravni.⁵⁴ Na seji Predsedstva SZDL Slovenije je bilo slišati ugotovitve o »popolnem sproščanju cen«; administrativno določene cene naj bi ostale le pri električni energiji in železniškem prometu, distributivne pa za nekaj surovin (staro železo, odpadki barvastih kovin, roto papir).⁵⁵ Gospodarski odbor Zveznega izvršnega sveta je napovedoval, da podjetja do večjega dohodka ne bodo mogla več priti s povečanjem cen svojih izdelkov ali storitev, temveč bodo zaradi možnosti prilagajanja cen tržnim pogojem prisiljena, da dvignejo storilnost in bolje izrabijo svoja delovna sredstva. Na ta način bodo cene prenehale biti sredstvo, s katerim so podjetja dotlej reševala svoje težave.⁵⁶ Njegovi člani so trdili, da bo zaradi svobodnejšega delovanja cen prišlo do premikov, ki bodo izenačili pogoje poslovanja posameznih gospodarskih dejavnosti ter omogočili zanesljivejše ocenjevanje donosnosti posameznih investicijskih naložb. Edino Gospodarski odbor republiškega izvršnega sveta ni podlegel splošnemu navdušenju, temveč je trezno ocenil, da gibanje cen ne more ostati izven družbene kontrole in vpliva in da za »marsikateri proizvod« še nekaj časa ne bo mogoče dopustiti, da bi se njegova cena prosto oblikovala.⁵⁷

⁵² Prav tam. ARS, RIS, Kabinet Borisa Kraigherja, fasc. 24, Dopis Zveze komunalnih hranilnic Jugoslavije, 6. 1. 1961.

⁵³ ARS, RIS, Gospodarski odbor, Seje 86–96 (1961), Pripombe k zveznim materialom, 20. 1. 1961. Sejni zapiski Ljudske skupščine LRS, četrti sklic, Seje od 1. oktobra 1960 do 28. februarja 1961, Ljubljana 1961, str. 194–195.

⁵⁴ Delo, št. 27, 29. 1. 1961, Ob spremembi gospodarskega sistema.

⁵⁵ ARS, RK SZDL, šk. 29, Stenografski zapisnik seje Predsedstva SZDL Slovenije, 27. 1. 1961.

⁵⁶ ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, Seje 1961–1963, Zapisnik 4. seje Odbora za gospodarstvo Zveznega izvršnega sveta, 9. 3. 1961.

⁵⁷ ARS, RIS, Gospodarski odbor, Seje januar–februar 1961, Material za sejo Zveznega izvršnega sveta, 27. 1. 1961, Obrazložitev predlogov za spremembo odnosov v gospodarskem sistemu – politika in sistem oblikovanja cen in razmerij v delitvi.

Med spremembami, ki naj bi pripomogle k večji urejenosti trga, je bila tudi nova vloga prometnega davka. Ta ne bi bil več »instrument« za zajemanje akumulacije, temveč »instrument za regulacijo tržišča«; omejen bi bil le na končne izdelke.⁵⁸

Spremembe v delitvi dohodka med podjetji in državno skupnostjo v Sloveniji niso bile deležne take pozornosti, kot se je dogajalo v preteklosti, čeprav naj bi omogočile »pravičnejšo« in enakomernejšo prerazporeditev dohodkov (in družbene akumulacije) med posameznimi panogami, se pravi, da bi zagotovile boljše pogoje za neindustrijske panoge, ki so do tedaj »životarile«. ⁵⁹ Prvič zato ne, ker so bile v letu 1961 predvidele le delne spremembe obstoječega sistema delitve. Drugič zato ne, ker so podjetjem obljubili, da bodo spremembe šle v tej smeri, da jim bo ob znižanju stroškov in ob boljšem gospodarjenju ostalo kar 85 odstotkov ustvarjenega dohodka (do tedaj le okoli 30 odstotkov). ⁶⁰ Hkrati pa so poudarili, da se morajo njihove »fiksne« obveznosti precej povečati. ⁶¹ In tretjič zato ne, ker so člani Zveznega izvršnega sveta sicer priznali, da prispevek iz dohodka »posega v dohodek, ki ga je doseglo podjetje, in zato vpliva destimulativno na njegovo poslovanje in ne odgovarja načelom novega gospodarskega sistema«. ⁶² Kljub temu pa so izdali predpisa o prispevku iz dohodka in izrednega dohodka, ki sta poleg tega v celoti pripadala federaciji. Zvezni izvršni svet je potrebo po povečanju zveznih prihodkov opravičeval s tem, da se morajo »ohraniti odnosi iz perspektivnega in letnega družbenega plana«. ⁶³ Njegovim zagotovitom, da so taki prispevki le začasne narave, ker bodo z »razvojem materialnih odnosov odpadli, tako da bodo v prihodnje dohodki zveze v glavnem iz fiskalnih dajatev«, ⁶⁴ pa ni nihče verjel.

Enaka ugotovitev velja tudi za spremembe, ki jih je prinesel zakon o sredstvih gospodarskih organizacij. Ta predpis je v načelu res dopustil možnost, da podjetja samostojneje razpolagajo s čistim dohodkom, saj je določil, da sta bili višina dohodka in čistega do-

⁵⁸ Glej opombo 55.

⁵⁹ Delo, št. 35, 5. 2. 1961, Poglejmo dejstvom v oči.

⁶⁰ Delo, št. 5, 7. 1. 1961, Kakšni bodo novi instrumenti delitve dohodka?

⁶¹ Obresti od poslovnega sklada naj bi se v Sloveniji povečale od 3,2 % na 4,9 %, za prispevek iz dohodka je bila predvidena enotna stopnja 15 %, prispevek iz skladov je znašal 20 %; povečal bi se tudi proračunski prispevek na osebni dohodek.

⁶² ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, Seje 86–96 (1961), Pripombe k zveznim materialom, 20. 1. 1961.

⁶³ Prav tam.

⁶⁴ Prav tam.

hodka odvisni od doseženih poslovnih rezultatov. Težava pa je bila v tem, da je uveljavitev novih delitvenih razmerij pogojeval s sprejemom pravilnika o delitvi osebnih dohodkov in pravilnika o delitvi čistega dohodka; slednji je bil še posebej pomemben, saj naj bi v njem podjetja določila »take osnove in merila, da so z njimi trajno zagotovljena sredstva, namenjena za osebne dohodke delavcev in za druge potrebe v skladu z gospodarskimi uspehi, ki jih dosegajo delovni kolektivi«.⁶⁵ Podjetja pa s sprejemom teh pravilnikov niso hitela, tudi zato ne, ker jih ni nihče k temu silil. Do 31. oktobra je le 18 odstotkov od vseh slovenskih podjetij sprejelo oba pravilnika. Nad tem pa v republiški upravi niso bili zaskrbljeni, saj se niso trudili niti toliko, da bi pravočasno zbrali zahtevane podatke o tem, ali so podjetja v svojih pravilnikih našla »pravilna merila« oziroma ali niso namenila več sredstev v sklade za osebne dohodke kot pa v razvojne sklade.⁶⁶ Tako do konca leta 1961 večina slovenskih podjetij še ni sprejela ustreznih pravilnikov, temveč so le »pavšalno« povečala tarifne postavke iz preteklega leta. Nov način delitve dohodka in osebnih dohodkov se torej še ni prijel. Večja odvisnost osebnih dohodkov od delovne storilnosti je tako ostala le na papirju.

V pripravi na prenovo gospodarskega sistema je bilo investicijskemu področju namenjeno precej pozornosti. Konec leta 1960 so že začeli pripravljati nov zakon o investicijski graditvi, nato pa so to problematiko za nekaj časa potisnili v stran. Do sredine marca so objavili le predpis, ki je urejal redno financiranje občinskih, okrajnih in republiškega investicijskega sklada.⁶⁷

Nedorečena so ostala tudi vprašanja, ki so bila povezana s spremembami sistema amortizacije⁶⁸ in proračunskega poslovanja.⁶⁹

Že sredi leta 1961 je bilo slišati prve odločne namige o tem, da novi gospodarski predpisi niso dobri in ne pravi ter premalo učin-

⁶⁵ ARS, VRS, š.k. 298, Informacija o delitvi čistega dohodka in osebnega dohodka v gospodarskih organizacijah v LR Sloveniji za leto 1961, Ljubljana, 6. 12. 1961.

⁶⁶ ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 27, Dokumentacija k Resoluciji Ljudske skupščine LRS o programu razvoja LR Slovenije v letu 1962, Ljubljana, december 1961.

⁶⁷ Podjetja so morala plačevati 10% od svojega čistega dohodka v občinski in 10% v republiški investicijski sklad. – UL FLRJ, št. 8/64, 2. 3. 1961.

⁶⁸ Predpisa, ki sta bila objavljena v osrednjem Uradnem listu 8. marca 1961, sta dovoljevala uporabo dela amortizacije, ki je podjetja niso smela porabiti v preteklih letih, ter spremenila nekatere amortizacijske stopnje na osnovna sredstva podjetij. – UL FLRJ, št. 9/90 in št. 9/106.

⁶⁹ Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o proračunskem prispevku iz osebnega dohodka je določil samo, da znaša proračunski prispevek iz osebnega dohodka zaposlenega 15%. – UL FLRJ, št. 9/83, 8. 3. 1961.

koviti,⁷⁰ zato ne bodo mogli izpolniti velikih pričakovanj. Do opaznih sprememb je namreč prišlo le v deviznem, zunanjetrgovinskem in bančnem sistemu. Na drugih področjih pa so najbolj pereči problemi ostali skorajda nedotaknjeni. Kazalo je torej, da se bo tudi ta reformni poiskus končal tako, kot so se končali v preteklosti, se pravi, da spremembe niso bile izpeljane v celoti in do konca, temveč nepopolno in polovičarsko, nekako v smislu pregovora: tresla se je gora, rodila se je miš.

Oblast pa ni mislila tako. Že marca je začela obsežno propagandno akcijo, v kateri se je navduševala nad gospodarskimi spremembami in povečevala njihov pomen. Bile naj bi tako radikalne in vseobsegajoče, da so pomenile novo prelomnico v razvoju gospodarskega sistema. Najvišji partijski funkcionarji so kar tekmovali v tem, kdo jih bo najbolje ocenil. Tako je Edvard Kardelj o njih govoril kot o tretji revoluciji ali tretjem odločilnem koraku v povojnem gospodarskem razvoju druge jugoslovanske države, Mijalko Todrovič o vse bsegajoči reformi, Stane Kavčič o najpomembnejšem koraku v zadnjih desetih letih, Boris Kraigher o radikalnih spremembah. Tudi strokovno časopisje v Sloveniji je objavilo prispevke o tem, kako nova načela pomenijo bistven napredek v primerjavi z dosedanjim gospodarskim sistemom, in da pomeni uveljavitev dosedanjih gospodarskih načel »dejansko najpomembnejšo spremembo, do katere je prišlo v našem gospodarstvu v zadnjih desetih letih po uvedbi delavskega in družbenega upravljanja«.⁷¹ Oblast je hotela ustvariti prepričanje, da je skoraj na vseh področjih gospodarskega življenja storila vse, kar je bilo potrebno za začetek delovanja novega gospodarskega sistema. Ostalo je le še nekaj področij, ki še niso bila usklajena s temeljnimi načeli novega sistema. Treba je bilo le še uskladiti vrednost starejših osnovnih sredstev z novimi tržnimi cenami (revalorizacija), prilagoditi organizacijo v elektrogospodarstvu in zavarovalništvu ter spremeniti organizacijo in delovanje Službe družbenega knjigovodstva.⁷² Obljubljala je, da bo te probleme rešila do konca leta.

⁷⁰ ARS, RIS, Gospodarski odbor, Seje 1959/61, Zapisnik 97. seje Gospodarskega odbora, 22. 5. 1961.

⁷¹ GV, št. 11, 8. 2. 1961, Najpomembnejša sprememba po uvedbi samoupravljanja.

⁷² GV, št. 24, 25. 3. 1961, Nadaljnje izpopolnjevanje gospodarskega sistema.

Omejevalni ukrepi in dopolnilni predpisi

Smernice za gospodarski razvoj v letu 1961 so predvidele ne le količinski, temveč tudi kakovostni napredek gospodarstva. Količinski naj bi bil dosežen predvsem z višjo proizvodnjo, kakovosten pa s tako spremembo notranjih gospodarskih odnosov, da bi prišlo do stabilizacije trga. Rezultati gospodarjenja v prvem trimesečju pa so bili zelo slabi in daleč pod pričakovanimi. Ker je gospodarski zastoj trajal že nekaj časa in ni kazalo, da bo v kratkem času prišlo do izboljšanja, so bili najvišji državni organi prisiljeni posredovati. Iskali so tak izhod, ki bi bil hiter in ki bi omogočal »načelno vztrajanje pri sedanjem sistemu s tem, da se uvedejo določene omejitve oziroma prerazporeditve v porabi«. ⁷³ O bistvenih spremembah novega gospodarskega sistema niso hoteli razmišljati, ker se niso mogli »otresti vtisa, da gre vsekakor za prehodne težave«, posebno pa zato ne, ker je bil »novi sistem posledica dolgotrajnih razprav in končno tudi uresničenje naprednih teženj in dokončno priznanje samoupravnih načel«. ⁷⁴ Zavrnili so tudi možnost, da bi »opustili vsako intervencijo in čakali, da se vse negativne težnje končno uredijo na samem trgu«. ⁷⁵ Odločili so se torej za omejitvene ukrepe, s katerimi pa so hoteli istočasno rešiti dva problema. Prilagoditi gospodarstvo planskim proporcem ter nadaljevati izpopolnjevanje novega sistema.

V najvišjih zveznih telesih so tekle ostre razprave o tem, ali so administrativni posegi in restriktivni ukrepi upravičeni ali ne, kajti bili so v nasprotju z načeli in predpisi, ki jih je prinesel novi gospodarski sistem. Poleg tega pa bi se z njimi okrepila moč Zveznega izvršnega sveta in s tem zaustavil proces decentralizacije, še preden se je dobro začel. Na koncu je v »zveznem merilu« prevladalo stališče, da si v pogojih gospodarske krize ne smejo privoščiti »lahkomiselnosti«. ⁷⁶ To je z drugimi besedami pomenilo, da dokler se gospodarske razmere ne uredijo in umirijo, nove gospodarske spremembe ne morejo priti do izraza oziroma se njihovo »pozitivno delovanje« ne more ne uveljaviti in ne utrditi. ⁷⁷ Edvard Kardelj je veliko pripomogel, da je prišlo do take odločitve, saj je opozarjal,

⁷³ GV, št. 48, 21. 6. 1961, Razhajanje rezultatov in predvidevanj.

⁷⁴ Prav tam.

⁷⁵ Prav tam.

⁷⁶ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 15, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 26. 5. 1961.

⁷⁷ ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, Seje 97–108 (1961), Vplivi ukrepov za stabilizacijo tržišča in predlogi za njihovo uporabo v Sloveniji.

da bi bila za izpeljavo novega gospodarskega sistema »prevelika nevarnost«, če teh ukrepov ne bi sprejeli.⁷⁸

Z omejevalnimi ukrepi je Zvezni izvršni svet hotel zajezi gospodarsko krizo, to je zmanjšati porabo ter poživiti proizvodnjo in izvoz. Poleg tega pa še zagotoviti federaciji, da pride do večjih sredstev, ki jih je potrebovala za izpolnjevanje gospodarske in drugih funkcij.

Večino izmed več kot tridesetih restriktivnih ukrepov, ki so bili po splošni oceni zelo ostri, sta Zvezni izvršni svet in zvezna skupščina sprejela med majem in decembrom leta 1961. Sprejemanje teh ukrepov pa je šlo zelo počasi. S prvimi ukrepi, ki jih je pripravil Sekretariat Zveznega izvršnega sveta za splošne gospodarske zadeve, ni bil nihče zadovoljen. Za člane Gospodarskega odbora Zveznega izvršnega sveta so bili preveč splošni in premalo učinkoviti; po oceni Toneta Boleta, vplivnega člana slovenskega izvršnega sveta, so prej vodili h gospodarski stagnaciji kot pa k stabilizaciji.⁷⁹ Nezadovoljstvo je šlo tako daleč, da je podpredsednik Zveznega izvršnega sveta in predsednik odseka za gospodarsko koordinacijo Mijalko Todorović opozoril Kira Gligorova, ki je vodil sekretariat za splošne gospodarske zadeve, da mora pri pripravi novih ukrepov biti pozoren na to, da bodo ukrepi predstavljali »oporo« gospodarskemu sistemu za njegovo »konsolidacijo«, ne pa da bodo spreminjali njegovo podlago; hkrati pa ti ukrepi ne bi smeli »dopustiti, da bi trg začel spreminjati odnose, ki so jih z gospodarskim sistemom vzpostavili«.⁸⁰

Kaj je hotel Zvezni izvršni svet doseči s posameznimi ukrepi? Najprej tako omejiti in zadržati investicijsko porabo, da podjetja ne bi imela več tako velikih težav z obratnimi sredstvi. S tem namenom je prisilil družbene investicijske sklade, da so povečali obvezni delež sredstev (od 20 odstotkov na 30 odstotkov), ki so jih morali nameniti za obratna sredstva podjetij.⁸¹ Nadalje je omogočil splošnemu investicijskemu skladu, da je lahko zajel skoraj vsa razpoložljiva investicijska sredstva iz občinskih, okrajnih in republiških skladov, in sicer tako, da je predpisal stodontno lastno udeležbo za kredite iz splošnega investicijskega sklada; temu je dodal še določen zne-

⁷⁸ Glej opombo 76.

⁷⁹ ARS, VRS, šk. 280, Poročilo o seji Gospodarskega odbora Zveznega izvršnega sveta, 10. 5. 1961.

⁸⁰ Prav tam.

⁸¹ UL FLRJ, št. 16/286, 26. 4. 1961, Odredba o obračunavanju in plačevanju prispevka v družbene investicijske sklade; isti, št. 52/764, 29. 12. 1961, Zakon o spremembi in dopolnitvi zakona o prispevku v družbene investicijske sklade.

sek za garancijo. Tretji ukrep pa je bila obveznost investitorjev, da položijo dinarsko protivrednost za tuje kredite, ki so jih dobili za uvoz opreme. S tem ukrepom je Zvezni izvršni svet hotel zmanjšati zanimanje za tuje kredite in olajšati položaj domače strojegradnje.

Pri opravičevanju administrativnih posegov na notranjem trgu je bil Zvezni izvršni svet zelo nespreten, saj so bili po njegovem nujni zato, ker je bilo treba v prehodnem času »preprečiti špekulativne tendence«, da bi lahko »trg sam uredil pravilna razmerja«, in sicer tako, da »se bodo cene kmetijskim pridelkom nekoliko dvignile glede na svetovno pariteto, cene industrijskim izdelkom pa ostale na isti ravni ali pa se bodo znižale.«⁸² Državni sekretariat za blagovni promet je izdal vrsto predpisov, s katerimi je določil, se pravi »plafoniral« cene posameznim izdelkom ali pa jih postavil pod t.i. režim evidence in kontrole.⁸³ Leta 1961 so ti predpisi zajeli večino izdelkov, ostala jih je le peščica, za katere so se cene lahko prosto oblikovale.⁸⁴

V drugi polovici leta 1961 je prišla na vrsto tudi zunanja trgovina. Z administrativnimi ukrepi si je Zvezni izvršni svet zagotovil nadzor nad poslovanjem zunanjetrgovinskih podjetij,⁸⁵ ta pa se je konec leta s tem, da je lahko določal pogoje za izvoz ali uvoz določenega blaga,⁸⁶ še povečal. Naslednje leto so začeli veljati predpisi, ki so povečali vlogo Jugobanke v usmerjanju blagovnega prometa s

⁸² ARS, RZGP, fasc. 3, Splošna informacija o stanju na trgu LRS, 8. 4. 1961.

⁸³ UL FLRJ, št. 13/231, 5. 4. 1961, Odredba o proizvodih, za katere ni dovoljeno zvišati cen; isti, št. 19/329, 17. 5. 1961, Odredba o marži v prometu s proizvodi črne metalurgije na debelo; isti, št. 19/330-331, 17. 5. 1961, Odredba o proizvodih, za katere ni dovoljeno zviševati cen in Navodilo o spremembah in dopolnitvah navodila za izvajanje odloka o evidenci in kontroli cen določenih proizvodov; isti, št. 28/501-503, 19. 7. 1961, Odločba o paritetnih najvišjih prodajnih cenah za posamezne sortimente gozdnih proizvodov, Odredba o paritetnih najvišjih prodajnih cenah za posamezne sortimente staničevine in umetne svile ter Odredba o paritetnih najvišjih prodajnih cenah za posamezne vrste in kakovosti celuloze; isti, št. 3=541, 2. 8. 1961, Odredba o proizvodih, za katere ni dovoljeno zviševati cen; isti, št. 31/550, 9. 8. 1961, Uredba o spremembah in dopolnitvah tarife prometnega davka; isti, št. 35/583, 6. 9. 1961, Odredba o proizvodih, za katere ni dovoljeno zviševati sedanjih prodajnih cen; isti, št. 51/748, 27. 12. 1961, Navodilo o dopolnitvah navodila za izvajanje odloka o evidenci in kontroli cen določenih proizvodov.

⁸⁴ ARS, RZGP, fasc. 6, Gibanje cen blaga široke potrošnje in uslug v letu 1961, s posebnim ozirom na realno rast osebne potrošnje in stabilnost gospodarstva.

⁸⁵ Delo, št. 6, 7. 1. 1962, Tovarna – osnovni činitelj v zunanji trgovini.

⁸⁶ UL FLRJ, št. 51/745-746, 27. 12. 1961, Odredba o blagu, ki se uvaža z restriktivnim dovoljenjem in Odredba o kontingentiranem blagu za izvoz; isti, št. 51/749, 27. 12. 1961, Blagovna lista kontingentiranega uvoza.

tujino; dodeljena so ji bila znatna denarna sredstva ter izključna pravica do prodaje deviz za uvoz najpomembnejšega blaga. Leta 1962 se je razširila tudi lista blaga, ki so ga lahko uvažali na podlagi liberalnega ali restriktivnega dovoljenja.⁸⁷

Na bančnokreditno področje je Zvezni izvršni svet posegel zato, da bi prišel do dodatnih sredstev, ki jih je zvezna uprava potrebovala za izpolnjevanje svoje gospodarske funkcije, se pravi za izplačilo premij v zunanji trgovini, regresov v gospodarstvu itn. Ne glede na novo zakonodajo je povečala pristojnosti Narodne banke kot neposrednega kreditorja gospodarstva. To je storil na ta način, da so morali biti v letu 1961 bančna sredstva komunalnih bank, prosta sredstva podjetij in obvezni centralni depoziti osredotočeni v Narodni banki.⁸⁸ Tako je ta zopet prišla do izključne pravice, da neposredno ali preko zveznih bank za posamezna področja določa ne le koristnike novih posojil, temveč tudi njihovo višino. Drugi omejevalni ukrepi na tem področju so urejali vprašanje obratnih sredstev. Zvezni izvršni svet je hotel podjetja prisiliti, da potrebe po obratnih sredstvih pokrijejo iz lastnih virov, se pravi od čistega dohodka; spomladi leta 1961 so morala podjetja za obratna sredstva izločiti 30 odstotkov, jeseni pa že 60 odstotkov.⁸⁹

Preostali restriktivni ukrepi so bili namenjeni zmanjšanju proračunske porabe, uporabi amortizacije za zamenjavo osnovnih sredstev in obvezno oblikovanje rezerv v vseh skladih.⁹⁰ Zadnja dva ukrepa sta imela dva skupna cilja, to je, da podjetja določena sredstva porabijo šele potem, ko »skupnost« prizna, da so jih zaslužila, ter da je na vseh ravneh treba oblikovati obvezne rezervne sklade.

Od aprila do začetka leta 1962 so zvezni organi poleg restriktivnih ukrepov izdali še več drugih gospodarskih predpisov, ki jih

⁸⁷ ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, Seje 37–46 (1963), Zapisnik 42. seje, 28. 5. 1962, Izvoz v letu 1962, maj 1963.

⁸⁸ UL FLRJ, št. 13/213–215, 5. 4. 1961, Odlok o višini obvezne rezerve poslovnih bank pri Narodni banki, Odlok o sredstvih, ki se štejejo za centralne depozite in Odlok o najvišjih obrestnih merah Narodne banke in specialnih bank.

⁸⁹ UL FLRJ, št. 27/470, 12. 7. 1961, Odlok o dodeljevanju kreditov za obratna sredstva v drugem polletju leta 1961. Delo, št. 301, 3. 11. 1961, Nove olajšave glede obratnih sredstev.

⁹⁰ UL FLRJ, št. 23/387, 14. 6. 1961, Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o zveznem proračunu za leto 1961; isti, št. 14/239, 12. 4. 1961, Odredba o uporabi amortizacijskih sredstev iz prejšnjih let, ki se po veljavnih predpisih niso smela uporabiti; isti, št. 23/386, 14. 6. 1961, Zakon o obveznih rezervah skladov; isti, št. 30/527, 2. 8. 1961, Uredba o spremembi uredbe o državnih materialnih rezervah; isti, št. 52/765, 30. 12. 1961, Zakon o dopolnitvah zakona o obveznih rezervah skladov.

lahko imenujemo dopolnilne, saj so drugače urejali tiste dele gospodarskega sistema, katerih v prvem trimesečju leta 1961 niso mogli ali hoteli preurediti. To so bili temeljni predpisi, ki so na novo urejali gospodarjenje s sredstvi gospodarskih organizacij in z gozdovi, delovna razmerja, obračunavanje, plačevanje in uporabo amortizacijskih skladov, proračunske prispevke iz osebnih dohodkov, poslovanje kmetijskih združenj, določali načine sporazumevanja o cenah na notranjem trgu in druge oblike poslovanja trgovskih podjetij ter uvajali nov način gradnje investicijskih objektov, pa tudi večjo odgovornost in pravice investorjev.⁹¹

Največ »prahu« je v Sloveniji povzročilo razčiščevanje vprašanj, ki so se nanašala na reorganizacijo bank, se pravi na prenos poslov, sredstev in kreditov med Narodno banko ter drugimi bankami na kreditne banke ter ureditev plačilnega prometa, statistike in evidence pri Narodni banki. Vzrok za to so bila nesoglasja med zvezno komisijo oziroma komisijo pri glavni centrali Narodne banke v Beogradu in komisijo pri centrali Narodne banke v Ljubljani. Prva je zahtevala, da se ob prenosu kreditov iz Narodne banke in ostalih bank na komunalne banke opravi tudi prenos sredstev, ki so jih morale komunalne banke izročiti Narodni banki. Komisija v Ljubljani pa se s tem ni strinjala, ker je menila, da je ta postopek predolg, zato se je zavzemala za to, da se najprej opravi prenos kreditov na komunalne banke ter hkrati preneha z omejevanjem kreditov.⁹² Odlok o prenosu poslov med bankami iz julija je upošteval zahteve zvezne komisije.⁹³

Kljub sklepu in večkratnim opozorilom, da se morajo popravki in dopolnila k novemu gospodarskemu sistemu sprejeti do konca leta 1961, se je reševanje nekaterih vprašanj zavleklo še daleč v naslednje leto; mednje so sodili ocenitev osnovnih sredstev in skupne porabe podjetij, spremembe v sistemu delitev dohodka ter blagovne menjave s tujino, reorganizacija zunanjetrgovinskih pod-

⁹¹ UL FLRJ, št. 17/299, 3. 5. 1961, Zakon o sredstvih gospodarskih organizacij; isti, št. 16/262, 26. 4. 1961, Temeljni zakon o gozdovih; isti, št. 17/298, 3. 5. 1961, Zakon o delovnih razmerjih; isti, št. 16/283, 26. 4. 1961, Pravilnik o obračunavanju, vplačevanju in uporabi amortizacijskih sredstev gospodarskih organizacij; isti, št. 17/300, 3. 5. 1961, Zakon o proračunskem prispevku iz osebnih dohodkov delavcev; isti, št. 18/310, 10. 5. 1961, Uredba o kmetijskih združenjih; isti, št. 19/325, 17. 5. 1961, Uredba o prometnem davku; isti, št. 27/465, 12. 7. 1961, Uredba o spremembi uredbe o trgovanju ter o trgovskih podjetjih in trgovinah; isti, št. 45/667, 15. 11. 1961, Temeljni zakon o graditvi investicijskih objektov.

⁹² ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, Seje 86–96 (1961), Problematika v zvezi z novim kreditno-bančnim sistemom, 26. 3. 1961.

⁹³ UL FLRJ, št. 26/454, 5. 7. 1961.

jetij in sprejem carinskega zakona. V letu 1962 pa je oblikovanje teh še nedorečenih vprašanj v gospodarskem sistemu že potekalo na drugačnih izhodiščih in imelo tudi drugačen pomenski okvir. Takrat so se namreč začele priprave za sprejem nove ustave.

Restriktivni in dopolnilni ukrepi niso dosegli svojega namena. Njihov vpliv na omejitev gospodarske krize, prilagajanje gospodarstva planskim proporcem in hitrejšo uvajanje novega gospodarskega sistema je bil skromen, v nekaterih primerih pa je razmere še poslabšal. V Zveznem izvršnem svetu je bilo že sredi leta slišati pripombe, da si nova gospodarska načela le s težavo utirajo pot.⁹⁴ Celo Mijalko Todorović, ki je bil zagovornik gospodarskih sprememb, je menil, da se »delovanje gospodarskega sistema in njegovi dosedanji finančni rezultati preobčutno razlikujejo od plana predvidevanj«, in se sprijaznil s tem, da bo »potrebna stabilizacija gospodarstva na daljši rok«.⁹⁵

V Sloveniji so junija 1961 še ocenjevali, da proizvodnja v večini panog ne čuti omejitvenih ukrepov v »toliki meri kot v drugih republikah«.⁹⁶ Nekaj mesecev kasneje pa je moral tudi slovenski izvršni svet priznati, da »vrsta ukrepov, za katere se smatra, da so sestavni del sistema, ni zaživela«.⁹⁷ Razloge za to, da gospodarske spremembe niso mogle priti do izraza, so v Sloveniji videli v počasnem, postopnem, prepozmem pa tudi neodločnem uvajanju gospodarskih sprememb.⁹⁸ Še večjo oviro, da se gospodarski sistem ni mogel dovolj uveljaviti in vplivati na gospodarski razvoj, so videli v »težnji k povečanemu administriranju«.⁹⁹ Ta se je pokazala takoj po uveljavitvi novih predpisov, ko so bili izdani ukrepi, s katerimi je bila »omejena doslednost uveljavljanja sistema ali pa ohranjene nekatere administrativne oblike vplivanja na gospodarstvo, ki so bile značilne za prejšnji sistem. Namesto da bi se gospodarstvo začelo prilagajati novim načelom, se je moralo takoj po uveljavitvi novih gospodarskih ukrepov spoprijeti z vrsto težav čisto praktičnega pomena, ki so jih povzročali omejitveni ukrepi.«¹⁰⁰ Restriktivni ukrepi

⁹⁴ GV, št. 42, 31. 5. 1961, Pravice in dolžnosti.

⁹⁵ ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, Seje 1959/61, Zapisnik 97. seje, 25. 5. 1961.

⁹⁶ GV, št. 47, 17. 6. 1961, Restriksijski ukrepi brez večjega vpliva na industrijsko proizvodnjo v maju.

⁹⁷ ARS, RIS, Magnetogrami sej, Zapisnik 80. seje, 15. 9. 1961, Poročilo o gibanju gospodarstva v prvem polletju.

⁹⁸ UL LRS, št. 5/30, 15. 2. 1962, Resolucija o politiki gospodarskega razvoja v LRS za leto 1962.

⁹⁹ ARS, RZGP, fasc. 3, Informacija o konferenci na Zveznem zavodu za gospodarsko planiranje, 13. 11. 1961.

v bančnem in kreditnem sistemu, notranjem in zunanjetrgovinskem sistemu so povzročili ne samo zaostajanje proizvodnje, večanje pri-manjkljaja v plačilni bilanci in kronično nelikvidnost, temveč so tudi upočasnili preustroj gospodarskega sistema, najbolj na področju bančništva in kreditnega sistema.¹⁰¹ Zato so v planske dokumente za leto 1962 zapisali, da »bi brez restriktivnih ukrepov na področju kreditne politike, kljub ostalim težavam, dosegli razvoj proizvodnje, ki bi ustrezal dinamiki predhodnih let«.¹⁰²

Velike težave podjetij pri prilagajanju na nove pogoje gospodarjenja

Najvišji slovenski politični in državni organi so pričakovali, da bodo imela podjetja težave, ko se bodo morala prilagajati spremenjenim pogojem gospodarjenja.¹⁰³ Zanašali pa so se na to, da jih bodo lažje premostila, če jih bodo za to pridobili oziroma pravočasno in ustrezno pripravili. S tem namenom so takoj po sprejemu nove gospodarske zakonodaje začeli široko »akcijo«, ki pa je bila bolj politične kot pojasnjevalne narave, zato ni prinesla zaželenega učinka. Poročila in analize iz tega leta so namreč brez izjem govorili o tem, da podjetja »niso v celoti razumela in sprejela osnovnih koncepcij novega gospodarskega sistema«,¹⁰⁴ temveč jih jemljejo kot »neko ponovno spremembo instrumentov, ki le nekako izpolnjujejo stara načela«.¹⁰⁵ Nove delovne navade so osvajali prepočasi in »ne dovolj uspešno niti dovolj intenzivno.«¹⁰⁶ Namesto da bi podjetja »zavest proizvajalcev preusmerila iz porabe v proizvodno usmeritev (in začela) računati na trg«,¹⁰⁷ so novi sistem »vse preveč ocenjevala s stališča začasnih in neposrednih koristi, izhod iz težav

¹⁰⁰ GV, št. 74, 20. 9. 1961, Novi sistem ni vzrok za težave.

¹⁰¹ Delo, št. 1, 1.–2. 1. 1962, Intervju s predsednikom Izvršnega sveta Ljudske skupščine LRS tov. Borisem Kraigherjem. UL LRS, št. 5/30, 15. 2. 1962, Resolucija o politiki gospodarskega razvoja za leto 1962.

¹⁰² ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 27, Dokumentacija k Resoluciji LS LRS o programu razvoja LR Slovenije v letu 1962, Ljubljana, december 1961.

¹⁰³ Prav tam.

¹⁰⁴ ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 28, Zapisnik 83. seje Izvršnega sveta LS LRS, 29. 12. 1961.

¹⁰⁵ GV, št. 48, 21. 6. 1961, Razhajanje rezultatov in predvidevanj.

¹⁰⁶ Sejni zapiski Ljudske skupščine LRS (4. sklic), Seje od 1. septembra 1961 do 31. januarja 1962, str. 58.

¹⁰⁷ ARS, RIS, Magnetogrami sej, Zapisnik 80. seje, 15. 9. 1961, Poročilo o gibanju gospodarstva v prvem polletju.

so iskala in pričakovala v administrativnih ukrepih.¹⁰⁸ Svoje proizvodnje niso prilagodila potrebam domačega in tujega trga, na izvoz niso gledala kot na pogoj za njihov nadaljnji razvoj, temveč kot na »dejavnost, ki je predvsem v interesu družbene skupnosti, ne pa posameznega podjetja.¹⁰⁹ S pripravljanjem novih pravilnikov o delitvi dohodka niso hitela, če pa so se v podjetjih že pogovarjali o njih, potem jih je zanimala le delitev čistega dohodka, ne pa »ustvarjanje« sredstev za delitev.¹¹⁰ Kljub jasnim predpisom so zavlačevala z vlaganjem lastnih sredstev v obratne namene.

Industrijskim podjetjem v novih razmerah zagotovo ni bilo lahko. Novi ukrepi so najprej zaostрили odnos med proizvodnjo in trgom. Čeprav je poraba rasla hitreje kot proizvodnja, so zaloge blaga rastle. Tržišče je postalo zahtevnejše. Tako so se podjetja znašla pred nalogo, da skoraj »čez noč« preusmerijo in prilagodijo proizvodnjo sezonskim, dnevnim in dolgoročnim potrebam trga. V takih pogojih so nastopali občutljivi problemi zaradi neurejenega cenovnega in kreditnega sistema, naraščanja nelikvidnosti, svoje pa so prispevali tudi ukrepi za omejitev porabe.

Na trgu so se morala podjetja »spopasti« z vrsto različnih cenovnih sistemov. V industriji je obstajal sistem predpisanih prodajnih cen (npr. za sladkor, tobak), plafoniranih oziroma najvišjih prodajnih cen (npr. za elektriko, surovo nafto, izdelke črne metalurgije, celuloza) in kalkulativno oblikovanje cen (npr. za moko, sol, maščobe). Za kmetijske pridelke so veljale odkupne cene, t. i. garantirane odkupne cene (za žita), minimalne odkupne cene in varstvene cene. Poleg teh cen sta obstajali še evidenca in kontrola cen za določene izdelke in prepoved povečanja cen za določene izdelke; to so bile t. i. zamrznjene cene. Ti načini določanja cen so bili v letu 1961 tako razširjeni, da je bilo le nekaj izdelkov, ki so jih na trgu lahko prosto prodajali. V takem cenovnem sistemu je bil položaj posameznih panog in dejavnosti različen, med njimi ni moglo biti organske in logične povezave. Tako so bile npr. v industriji cene za nekatere izdelke zamrznjene, v trgovini pa so se oblikovale prosto in narobe. Uvoz blaga široke porabe je bil izven kontrole cen. Izredna raznolikost v režimu cen je že sama po sebi neugodno vpli-

¹⁰⁸ UL LRS, št. 5/30, 15. 2. 1962, Resolucija o politiki gospodarskega razvoja v LRS za leto 1962.

¹⁰⁹ ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, Seje 118–123 (1962), Zapisnik 119. seje, 17. 2. 1962, Poročilo Izvršnega sveta LS LRS za leto 1961.

¹¹⁰ Sejni zapiski Ljudske skupščine LRS, četrti sklic, Seje od 1. septembra 1961 do 31. januarja 1962, Ljubljana 1962, str. 129.

vala na tržna gibanja in oblikovanje enakopravnejših odnosov med posameznimi proizvajalci oziroma izdelki.

Še večje težave so čakale podjetja, ki so izdelovala za izvoz. Začele so se pri uvozu reprodukcijskega materiala in usklajevanju cen s kooperanti. Izdelki za izvoz so morali biti boljše kakovosti kot za domači trg in tudi precej cenejši; po izračunih od 6 do 20, v nekaterih primerih pa tudi do 80 odstotkov.¹¹¹

Od prodanega izdelka v tujino so podjetja dobila le manjši del deviz, te so se še vedno stekale v centralni devizni sklad. Upoštevati pa je treba še, da so izvozno naravnana podjetja običajno imela težave z zveznimi organi pri urejanju vseh mogočih zadev, ki so spadale k zunanjetrgovinskemu poslovanju.

Potem so bile tu likvidnostne težave pri najemanju posojil. Izvirale so iz napačne podmene splošne kreditne bilance za leto 1961, ki je precenila likvidnost v gospodarstvu in zato prenizko odmerila bančna sredstva, namenjena gospodarstvu. Nenačrtovani primanjkljaj so morala pokriti podjetja; njihov dohodek so obremenili tako, da so povečali stalne obveznosti glede na vložena sredstva, uvedli proporcionalne stopnje prispevka iz dohodka ter predpisali visoke pologe za najem investicijskih posojil. Ko so torej podjetja zašla v denarne težave, se pravi, ko niso imela dovolj obratnih sredstev za pokrivanje proizvodnih potreb, so bila prisiljena zaprositi za posojilo pri komunalni banki. S tem pa težav še ni bilo konec. Komunalne banke so morale zaprositi za posojilo oziroma dobiti dovoljenje za določen znesek od podružnice Narodne banke. Ta postopek se je običajno zelo zavlekel.

Spregle dati ne smemo niti omejitev, ki so jih podjetja imela z uporabo amortizacijskih sredstev ter ovire pri oblikovanju spodbudnejših oblik nagrajevanja. Našteti prispevki, ki so jih morala podjetja v različnih oblikah plačevati državi, so bili eden od razlogov, da se v letu 1961 niso mogla uveljaviti načela delitve dohodka podjetij, posebno še načelo, da se mora podjetjem po izločanju stalnih obveznosti, prepustiti ostali dohodek.¹¹² Pretežni del premikov v osebnih dohodkih so lahko opravili na podlagi starih tarifnih pravilnikov, in sicer tako, da so stare postavke povečali. Tako osebni dohodki niso bili odvisni od uspehov gospodarjenja podjetja.

¹¹¹ Delo, št. 41, 11. 2. 1962, Industrija se prepočasi usmerja na zunanji trg.

¹¹² ARS, RIS, Posveti kolegija, 144 – 1953 (1961), Zapisnik 148. posveta, 1. 12. 1961.

Slovenska politika in mala reforma

Slovensko partijsko vodstvo je z velikim odobravanjem pozdravilo začetek reformnih prizadevanj ter jih do konca odločno in v celoti podpiralo. Prepričano je bilo, da bodo spremembe v gospodarskem sistemu, tako kot so bile zasnovane na začetku, prinesle »zasuk v smeri, ki je za Slovenijo kot najrazvitejšo republiko izrazito pozitiven«,¹¹³ in da je »celotna problematika teh novih ukrepov v gospodarstvu postavljena na tak način, da pomeni radikalno izboljšanje nasploh v našem gospodarstvu«. ¹¹⁴ Zaradi pozitivnih učinkov, ki naj bi jih imela reforma na bodoči gospodarski razvoj v naši republici, in zato, ker je pričakovalo, da bodo razprave o gospodarskih vprašanjih »na koncu nujno dobile političen prizvok in imele tudi ustrezne posledice,«¹¹⁵ so bili – po besedah Borisa Kraigherja – v Izvršnem komiteju CK ZKS »izredno zainteresirani, da se (...) ti predlogi sprejmejo, kot so predloženi« in da se reforma tako »v resnici izvede, in to hitro izvede.«¹¹⁶

Partijsko vodstvo se je zavedalo, da bodo reformna načela ureničena le, če jih bo Slovenija odločno in v celoti podpirala, zato je bilo »odločno proti vsakemu skepticizmu«. ¹¹⁷ Boris Kraigher je slovensko strategijo predstavil takole: »Slovenske pripombe ne bi smele zavirati sprejema in je boljše, če se stvari sprejmejo brez naših pripomb, da pa jih kasneje pri sprovanju tega novega sistema postopoma popravljamo in korigiramo, kot pa da bi zaradi tega prišlo do nadaljnega odlaganja rešitve celotnega tega problema.«¹¹⁸ Skratka, v Sloveniji so se zavedali, da morajo biti »zastavonoše« v nadaljnjem razvijanju gospodarskega sistema, kajti v nasprotnem primeru se »bodo še bolj okrepile tendence, ki težijo za tem, da gremo ponovno na prejšnje ukrepe, se pravi na ponovno maksimiranje cen, na ponovno distribuiranje uvoznega materiala itn.«¹¹⁹

Tudi na začetku jeseni leta 1961, ko je že bilo očitno, da reformna načela ne morejo »zaživeti«, je slovenski izvršni svet menil, da je za negativne ocene še prezgodaj. Priznal pa je, da »nekatero negativnosti nesporno so«, in je bil že za to, da se o njih spregovori,

¹¹³ Glej opombo 26.

¹¹⁴ Glej opombo 55.

¹¹⁵ Delo, št. 34, 5. 2. 1961, Poglejmo dejstvom v oči.

¹¹⁶ Glej opombo 55.

¹¹⁷ Glej opombo 26.

¹¹⁸ Glej opombo 55.

¹¹⁹ ARS, RK SZDLS, šk. 29, Zapisnik seje Izvršnega odbora glavnega odbora SZDL Slovenije, 13. 7. 1961.

posebno še o prevelikih omejitvah bančnokreditnega sistema in o neustreznem delovanju deviznega sistema. Vendar pa o svojih priporočilih ni upal iti predaleč, saj je bilo takrat že očitno, da zvezna uprava vsako kritiko jemlje preveč resno ter jo izrablja, da se »pripravi teren za one druge instrumente. Zato je od svojih predstavnikov v zveznih telesih zahteval, da še naprej odločno nastopajo v zaščito vseh tistih strani novega sistema, ki predstavljajo napredek«. ¹²⁰

Na začetku leta 1962 pa je začela vnema slovenskega izvršnega sveta za brezpogojno podpiranje reformnim prizadevanjem vidno popuščati; iz vročega zagovornika se je začel spreminjati v bolj zmernega privrženca reforme. Nekoliko je na to vplivala okoliščina, da slovenska podjetja, pa tudi »planski organi«, gospodarskih sprememb niso sprejeli z »odprtimi rokami«, ¹²¹ temveč so zato, ker so se pogoji za gospodarjenje poslabšali in zaostri, »kazali odpor proti koncepcijam novega gospodarskega sistema«. ¹²² Večjo težo so imele strokovne analize rezultatov gospodarjenja v letih 1961 in 1962, ki so kazale na nazadovanje slovenskega gospodarstva, posebno na področju dohodkovnih odnosov, tehnične opremljenosti ter osebnega dohodka na zaposlenega. Po analizi, ki jo je izdelal Zavod SR Slovenije za produktivnost dela, so bili ti kazalci negativni v obrti, gradbeništvu, prometu in industriji, popravili so se le pri kmetijstvu in trgovini. ¹²³ Odločilnega pomena pa je bila nevarnost, da se bo zaradi krepitve moči zvezne države in njenih teženj po vse večji centralizaciji in obremenitvi sredstev podjetij in občin zavrli, če že ne sprevergel proces decentralizacije, tako da ne bi prišlo do povečanja gospodarske vloge republike na področju bančnega in kreditnega sistema ter investicijske politike. S tem pa se je zamajal eden od temeljev, na katerem je Slovenija gradila svojo prihodnjo gospodarsko podobo. Kljub temu pa je izvršni svet

¹²⁰ Glej opombo 97.

¹²¹ Prav tam.

¹²² ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 28, Zapisnik 83. seje Izvršnega sveta LS LRS, 29. 12. 1961.

¹²³ Pri obrti, gradbeništvu, prometu in industriji so se zmanjšala sredstva za sklade ter bruto osebni dohodek na zaposlenega. V prvih treh področjih je bila dohodkovna mera pozitivna, v industriji pa precej nižja kot leta 1961. V industriji ter gradbeništvu se je tehnična opremljenost nekoliko povečala, vendar manj, kot bi se morala; v prometu pa se tehnična opremljenost ni popravila. V trgovini sta bila najvišja raven dohodka ter največji bruto osebni dohodek na zaposlenega. V kmetijstvu je bila »tendenco« vseh uporabljenih pokazateljev pozitivna, vendar so se vsi oblikovali na prenizki ravni. ARS, SSGZ, fasc. 52, Družbena produktivnost dela v SR Sloveniji v letu 1961 in 1962, maj 1964.

od podrejenih uprav še naprej zahteval, da vestno in z »vsem razumevanjem« izpolnjujejo ukrepe Zveznega izvršnega sveta, ker bi drugače reforma v »jugoslovanskem merilu« takoj zastala.¹²⁴

Nova zakonodaja je omogočala republikam, da se v gospodarski razvoj vključijo kot »činitelj, ki naj v večji meri prevzame dolžnosti in odgovornosti za razvoj na svojem območju«.¹²⁵ Slovenska politika pa se je zavedala, da je o taki gospodarski vlogi republike »skorajda brez pomena« govoriti, dokler zvezna vlada preko Narodne banke in posebnih zveznih bank razpolaga s pretežnim delom akumulacije in jo deli po političnih merilih.¹²⁶ Na začetku šestdesetih let je ugotovila, da svojih najpomembnejših razvojnih načrtov ne sme več vezati zgolj na sredstva iz splošnega investicijskega sklada. Prvič zato ne, ker je vedno dobila premajhna sredstva, in drugič zato ne, ker bi to pomenilo »neposredno podporo zahtevam po krepitvi tega sklada in večji centralizaciji sredstev«.¹²⁷ Rešitev je našla v ustanovitvi slovenske poslovne banke, ki naj bi v celoti prevzela kratkoročno kreditiranje oziroma kreditiranje komunalnih bank ter začela urejati kreditno monetarno problematiko v Sloveniji.

Zakon o Splošni gospodarski banki LRS je republiški izvršni svet sprejel 19. decembra 1961.¹²⁸ Določil je, da ta banka na območju LR Slovenije lahko opravlja naslednje kreditne in bančne posle:

- razpolaga s prostimi sredstvi republiških skladov; sprejema depozite, obvezne in druge rezerve komunalnih bank;
- izdaja obveznice in blagajniške zapise;
- najema kredite pri Narodni banki in drugih bankah; daje kredite komunalnim bankam, politično-teritorialnim enotam in podjetjem;
- opravlja devizne in druge bančne posle s tujino;
- financira republiške gospodarske in negospodarske investicije in druge gospodarske posle; daje družbenim pravnim osebam garancije; nadzoruje namensko uporabo kreditov;
- spremlja in proučuje kreditna in druga finančna gibanja v LR Sloveniji ter daje republiškim organom predloge za potrebne ukrepe;
- ustanovi podružnice in ekspoziture tudi izven svojega sedeža.

¹²⁴ ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, Seje 1959/61, Zapisnik 122. seje Odbora za gospodarstvo, 30. 3. 1962, Ocena gospodarskih gibanj.

¹²⁵ Sejni zapiski Ljudske skupščine LRS, četrti sklic, Seje od 1. februarja do 31. maja 1962, Ljubljana 1962, str. 55.

¹²⁶ Prav tam.

¹²⁷ Prav tam.

¹²⁸ UL LRS, št. 32/299, 28. 12. 1961.

Splošna gospodarska banka še nekaj časa ni mogla opravljati večine nalog, ki jih je določil ustanovitveni akt. Kljub temu pa sta z njo slovenska politika in gospodarstvo dobila pomembno in stvarno oporo pri udejanjanju razvojnih zamisli. Bila je »prvi korak pri krepitvi vloge republike v gospodarskem odločanju«, ¹²⁹ s katerim se je dejansko začelo gospodarsko osamosvajanje naše republike.

¹²⁹ ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 28, Zapisnik 83. seje Izvršnega sveta LS LRS, 29. 12. 1961.

PERSPEKTIVNI PLAN IN MEDNACIONALNI SPORI (1961-1962)

Družbeni plan gospodarskega razvoja Jugoslavije za leta 1961 do 1965, ki ga je zvezna skupščina sprejela zadnji dan leta 1960, pomeni pomembno poglavje v gospodarski in tudi politični zgodovini druge jugoslovanske države. Tega mesta si ne zasluži zaradi metodoloških novosti ali svojih razvojnih ciljev, saj je bilo njegovo težišče na hitrejšem industrijskem razvoju, zlasti v gospodarsko nerazvitih območjih, ter na krepitvi socialističnih oblik proizvodnje. Posebno mesto mu pripada zato, ker je bil podlaga za začetek odkritih mednacionalnih sporov in ker se mu je partijski vrh odrekel, še preden je dobro zaživel.

V času, ko so tekle obsežne priprave in razprave o osnutku oziroma predlogu tretjega petletnega načrta, so se pojavila vprašanja in problemi ter prišle do izraza težnje, ki niso bile primerljive z oblikovanjem prve in druge petletke. Te so nedvoumno pokazale, da so postali pogledi posameznih republiških vodstev na nadaljnji gospodarski razvoj med seboj različni in nasprotujoči si: ena stran je hotela v razvoju naprej, druga pa je vlekla nazaj. Novost je bila tudi v tem, da nasprotij niso več prikrivali, temveč so prišla v javnost; prepiri in medsebojna obtoževanja, ki so se začeli znotraj najvišjih partijskih teles, so se nadaljevali v zvezni skupščini ali sestankih množičnih in strokovnih organizacij, na političnih shodih in časopisnih straneh.

Na začetku leta 1960 je vsaka republika še imela bolj ali manj svojo predstavo o bodočem gospodarskem razvoju, v kateri je bilo malo prostora in pripravljenosti za upoštevanje drugih potreb in želja, temveč je v ospredje postavila svoje zahteve in pereče probleme. Kmalu pa sta se oblikovala in tudi spopadla dva tabora, ki sta zagovarjala povsem nasprotni razvojni usmeritvi. Prvi tabor je dokazoval, da veljavna gospodarska politika, spremembe v gospodarskem sistemu in samoupravljanje niso dali pričakovanih rezultatov. Zato je zahteval okrepitev vloge zvezne države, vrnitev sistema centralnega načrtovanja in razdeljevanja sredstev ter bistveno pospešitev razvoja manj razvitih območij v državi. Druga stran pa je menila, da je gospodarska politika, ki je bila sprejeta leta 1955, do-

bra podlaga za nadaljnji razvoj. Prizadevala si je za nadaljevanje procesa decentralizacije in demokratizacije v državi, se pravi za povečanje vloge republike, okrepitev delovanja tržnih zakonitosti in odpiranje države navzven ter pospešitev samoupravnega odločanja neposrednih proizvajalcev. Bila je tudi za spremembo investicijske politike do nerazvitih republik, katera naj bi temeljila na smotrnih in ekonomsko utemeljenih vlaganjih, usklajenih in pomembnih za vso državo.

Zagovorniki direktivnosti in zaustavitve nadaljnjih gospodarskih sprememb so prihajali iz manj razvitih republik in zvezne administracije. Ker so bili številčnejši in bolj bojevit, so so si v tem spopadu priborili prednost, niso pa bili zmagovalci. Druga stran, v katero sta spadali obe severni republik, je morala biti zaradi gospodarskega zastoja in težav manj glasna in bolj previdna ter pristati na popuščanje in kompromis.

Mednacionalna nestrpnost pa ni bila edini razlog, da se je partijski vrh perspektivnemu planu odrekel že sredi leta 1962, torej v drugem letu njegovega trajanja. Odločilno je bilo tudi to, da njegovi sestavljenci niso upoštevali sprememb v gospodarskem sistemu in se niso ozirali na težave, ki jih je prinesel gospodarski zastoj.

Gospodarskopolični in metodološki problemi ter osnutek zveznega plana

V prvih mesecih leta 1959 je zvezni zavod za gospodarsko planiranje začel pripravljati načrt dolgoročnega gospodarskega razvoja.¹ Do julija tega leta je pripravil teze o temeljih dolgoročnega gospodarskega razvoja v naslednjih dvajsetih letih, ki so bile zgrajeni na podmeni, da je za nadaljevanje intenzivnega gospodarskega razvoja potrebno bolj poudariti industrijsko proizvodnjo, kmetijsko pridelavo in prirejo, graditev prometnih poti ter rast osebne porabe in družbenega standarda.² Ta usmeritev je bila izhodišče za novi petletni načrt oziroma za Teze o podlagah za gospodarski razvoj Jugoslavije v obdobju 1961–65, ki so jih zvezni organi začeli pripravljati jeseni 1959. leta. Te so namreč dale prednost investicijam v industrijo, kmetijsko pridelavo in prirejo, gradbeno mehanizacijo ter večji blagovni menjavi s tujino; poudarjale so hitrejšo zaposlo-

¹ Delo, št. 49, 19. 6. 1959, Dolgoročno planiranje.

² Delo, št. 73, 14. 7. 1959, Dolgoročna gospodarska rast.

vanje, povečanje delovne storilnosti in življenjske ravni ter potrebo po nadaljevanju preustroja gospodarskega sistema.³

Razprave, ki so se o osnutku novega zveznega perspektivnega plana začele marca 1960 v Zveznem izvršnem svetu in nato nadaljevale na petem kongresu SZDL Jugoslavije in zveznem zavodu za gospodarsko planiranje, niso bile primerljive s predhodnimi. Pokazale so, da so pogledi posameznih republiških vodstev na nadaljnji gospodarski razvoj zelo različni in nasprotujoči si. Republike so si osnutek razlagale po svoje in skušale v ospredje postaviti svoje pereče probleme. Čeprav so vedele, da »tako diametralno nasprotna stališča ne bodo mogla biti povsem uveljavljena«,⁴ so zelo zavzeto branila svoja stališča in niso bile pripravljene popuščati. Šlo je že tako daleč, da so se pojavile »razne tendence in zahteve ter nekatere grožnje, da bodo potrebne reakcije, v kolikor njihove zahteve ne bodo upošteevane.«⁵

Na začetku je kazalo, da gre za nasprotja med »bogatimi in revnimi« oziroma razvitimi in nerazvitimi republikami, kajti na eni strani so bili razpravljalci iz Slovenije in Hrvaške, na drugi pa tisti iz ostalih republik. Kasneje, ko se je spor zaostрил, so se pri glasovanju o načelnih vprašanjih Slovencem in Hrvatom pridružili tudi Makedonci.

Jedro spora je bilo težišče nadaljnega gospodarskega razvoja, se pravi, ali je gospodarska politika, ki je bila sprejeta leta 1955, še lahko podlaga za nadaljnji gospodarski razvoj ali ne. Severni republiki sta bili za to, da se ne hiti s spreminjanjem gospodarske usmeritve, temveč da obstoječo dopolnijo, kar bi bilo, skupaj s spremembami v gospodarskem sistemu, zadostno zagotovilo, da bi nastopilo tako povečanje proizvodnje, investicijskih naložb in blagovne menjave s tujino, da bi lahko še pospešiti rast narodnega dohodka, delovne storilnosti, osebne porabe in postopno uskladili tekoče poslovanje s tujino, tako da bi do leta 1965 že postali aktivni. Nova usmeritev bi morala tudi omogočiti dokončanje procesa decentralizacije investicijskih sredstev, kar je z drugimi besedami pomenilo, da zvezni organi in splošni investicijski sklad ne bi več odločali o razdelitvi pretežnega dela investicijskih sredstev, temveč bi to postala stvar republiških odločitev in ekonomske presoje.

³ ARS, RIS, Kabinet Borisa Kraigherja, fasc. 46, 23. 3. 1960.

⁴ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 15, Zapisnik redne seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 1. 4. 1960.

⁵ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 15, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 9. 5. 1960.

Glede t. i. rajonizacije pa sta najrazvitejši republiki zahtevali, da se mora gospodarstvo v nerazvitih republikah razvijati po istih načelih ter ocenjevati po istih merilih, kot so veljala za njuna podjetja. Investicije v nerazvite republike naj bi se torej začele ali nadaljevale pod pogojem, da so predlagani programi pomembni in potrebni za gospodarski razvoj vse države, ne pa le za posamezno nerazvito republiko.

Južne republike, načelovala jim je Srbija, pa so »vlekle nazaj«. Dokazovale so, da obstoječa gospodarska politika ni dala pričakovanih rezultatov, zato so zahtevale, da se jo spremeni oziroma vrne nazaj. Po njihovem bi morala spremenjena gospodarska usmeritev temeljiti na dolgoročnih investicijskih naložbah v velike industrijske objekte, katerih večina bi bila v nerazvitih republikah, se pravi tam, kjer je surovinska in energetska »baza«. Hitrejši dvig delovne storilnosti bi se moral zagotoviti s hitrejšim »prelivanjem« delovne sile iz kmetijstva v industrijo, kar naj bi hkrati tudi pospešilo in zaključilo socialistično preobrazbo kmetijstva. Zvezna administracija in skladi bi morali imeti večje pristojnosti pri urejanju gospodarskega življenja, manj razvite republike bi morale precej hitreje napredovati, kot so do takrat, medtem ko bi morali razviti republiki svoj razvoj še upočasniti.

V slovenski vladi in partijskem vodstvu so uvodne razprave vzeli zelo resno. Zavedali so se, da bodo prvi zaključki hkrati tudi smernice, ki jih bo sprejel peti kongres jugoslovanske SZDL. Iz izkušenj pa so vedeli, da je »nekatero postavke, zavzete v pripravljalnem postopku, kasneje zelo težko spreminjati.«⁶ Strinjali so se s splošno usmeritvijo in težiščem gospodarskega razvoja, ki so ju napovedali najprej razvojni elaborati in smernice, nato pa še osnutek perspektivnega plana, ki ga je proti koncu tega leta sprejel Zvezni izvršni svet. V teh dokumentih so videli zagotovilo, da se »osnovna orientacija gospodarske politike zadnjih let«⁷ ne bo prekinila, temveč bo veljala še naprej. Tako bi, po oceni Borisa Kraigherja, v »naslednjih petih letih prišli na raven srednje razvite evropske države. Nadaljnji razvoj bo potem hitrejši, kajti tempo se na višjem nivoju le povečuje.«⁸

Do nekaterih predvidevanj ali predpostavk pa so bili od vsega začetka kritični. Če gremo po vrsti, potem je treba začeti z rastjo na-

⁶ Glej opombo 4.

⁷ Glej opombo 5.

⁸ ARS, RK SZDLS, šk. 29, Stenogramski zapisnik seje Predsedstva SZDL Slovenije, 22. 12. 1960.

rodnega dohodka, proizvodnje in delovne storilnosti; v Sloveniji so opozarjali, da mora biti večja od načrtovane. Menili so, da bi bilo treba dati večjo težo izrabi obstoječih zmogljivosti, razvoju osebne porabe in izboljšanju sistema delitve dohodkov ter bolj poudariti razvoj kmetijstva in še posebno prometa; zvezni načrtovalci namreč niso upoštevali predloga, da je v Sloveniji v tretji petletki treba posodobiti železniško omrežje, dograditi koprsko пристanišče in letališče na Brniku. Med predvidevanji, ob katerih so največkrat imeli načelne pomisleke, najdemo tudi zaposlenost. Bili so proti njeni pretirani rasti,⁹ zlasti še v industriji, ter se bolj zavzemali za odpiranje novih delovnih mest v sekundarnih in terciarnih gospodarskih dejavnostih.

Največ stvarnih pripomb je bilo v naslednjih treh postavkah. Prva so bile investicije. Na podlagi zveznega osnutka namreč Slovenija ni mogla računati z večjimi investicijskimi sredstvi iz zveznega sklada, čeprav naj bi se obseg zveznih investicij povečal.¹⁰ To je seveda pomenilo, da bi morala Slovenija bolj kot dotlej računati na svoja, se pravi decentralizirana sredstva. Ta okoliščina je bila voda na mlin zahtevam, ki so se že nekaj časa krepile, da so prišli do tiste razvojne stopnje, ko centralizirano usmerjanje investicijskih sredstev ne le, da ni bilo več potrebno in smiselno, temveč je vedno bolj prihajalo v nasprotje z veljavnimi predpisi in gospodarskopolitičnimi smernicami. V Sloveniji jih je najbolj motilo to, da je Jugobanka »sprejemala konkretne odločitve«, še preden je bil sprejet plan, kar je pomenilo, da je bila večina zveznih investicij na področju industrije in prometa določenih in tudi razdeljenih brez vednosti in mimo privoljenja republiških izvršnih svetov.¹¹ Iz naše republike so prihajali predlogi, da se zmanjšajo t. i. zvezne investicije, ki so se napajale iz sredstev splošnega investicijskega sklada. Iz tega sklada bi dajali le posojila za graditev tistih objektov, ki so bili

⁹ Statistični podatki so opozarjali na to, da so v letih 1957–1959 prekoračili plan zaposlovanja za 36,2% ali za 18812 oseb; takega dviga ni bilo mogoče opravičiti, saj je obseg proizvodnje v tem času narasel le za 33,7%. – GV, št. 28, 6. 4. 1960, Gibanje zaposlenosti v letih perspektivnega plana.

¹⁰ Udeležba zveznih sredstev naj bi se povečala v skupnih bruto investicijah od 36,6% na 38,3%; udeležba v skupnih investicijah naj bi se pri skladih podjetij povečala od 13,1% na 14,3%, pri republiških skladih in skladih ljudskih odborov pa od 18,1% na 18,7%. Udeležba zveznih skladov pa naj bi se zmanjšala pri amortizaciji od 17,1% na 15,4% ter pri proračunskih sredstvih od 15,1% na 13,5%. – ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, Seje 54–65 (1960), Zapisnik 61. seje.

¹¹ ARS, RIS, Posveti kolegija, Seje 93–109 (1960), Zapisnik 95. posveta, Nekateri problemi v zvezi s planiranjem perspektivnega razvoja LR Slovenije, 11. 10. 1960.

temeljnjega pomena za gospodarski razvoj države, to se pravi ključnih objektov v industriji, prometu in kmetijstvu. Zbiranje potrebnih sredstev za druga vlaganja, se pravi v predelovalno industrijo, gradbeništvo, turizem, trgovino in gozdarstvo, pa bi prepustili republiki in še nižjim upravno-teritorialnim enotam.

Druga postavka, zaradi katere so iz Slovenije »letele« velike pripombe, je bil t. i. regionalni razvoj oziroma razvoj nerazvitih območij v državi. Priprava osnutka zveznega plana je bila nova velika priložnost, da se utrdi razdelitev okrajev na gospodarsko razvite in nerazvite ter vnesejo nova, dodatna merila, na podlagi katerih bo mogoče zbrati več sredstev za nerazvita območja. Nosilci teh prizadevanj so bili zelo učinkoviti, saj so s »primerno« obdelavo statističnih podatkov dosegli, da je bilo za njihov razvoj predvidenih okoli 41 odstotkov sredstev iz splošnega investicijskega sklada oziroma 27 odstotkov vseh gospodarskih investicij v državi. »Bogati«, to je slovenski okraji, so večkrat poskušali omejiti vpliv »revnejših« okrajev, vendar je bila pobuda vseskozi v rokah slednjih. Začeli so s tem, da so javno postavili vprašanje, ali je res potrebno, da se gospodarstvo manj razvitih območij razvija »tako rekoč po vsej sili«. ¹² Sledila je zahteva, da je treba najprej rešiti vprašanje meril oziroma se sporazumeti glede kazalcev za določanje gospodarske razvitosti ali nerazvitosti, potem pa opredeliti načine in oblike pospeševanja razvoja nerazvitih območij. Iz teh krogov je prišla tudi zahteva za postopno ukinitvev splošnega investicijskega sklada in ustanovitev sklada za pospeševanje razvoja gospodarsko nerazvitih območij v državi; posojila iz tega sklada pa ne bi šla več posameznim podjetjem, temveč republikam.

Brez dvoma so bili v Sloveniji skrajno nezadovoljni z načinom določanja nerazvitih območij, ki ga je Boris Kraigher imenoval »neko metodo delitve po glavi«. ¹³ Z njegovo uporabo so namreč lahko prišli do tega, da je skupna površina nerazvitih območij v državi znašala 41 odstotkov površine in 32 odstotkov prebivalcev Jugoslavije. Tako so se med nerazvita območja znova »vrnil« tisti okraji, za katere so že ugotovili, da so »na prehodu« med razvita področja. ¹⁴ V Sloveniji so poskušali čim bolj omejiti uporabo tega zanj skrajnega neprijetnega dejstva, zato so zahtevali, da se mora gospodarstvo na teh področjih »praviloma« razvijati po istih načelih, kot so veljala za

¹² GV, št. 9, 30. 1. 1960, Gospodarska rajonizacija in razvijanje gospodarsko manj razvitih območij.

¹³ Glej opombo 4.

¹⁴ Prav tam.

razvita območja.¹⁵ Še pomembneje pa je bilo, da so iskali način, kako začeti javno razpravo o tem, ali nista Hrvatska in Srbija (razen Kosmeta) gospodarsko dovolj močni, da lahko v večji meri in samostojneje rešujeta probleme gospodarsko nerazvitih območij v svojih mejah. Če bi jim to uspelo, bi odpravili pomoč za gospodarska manj razvita območja v »starih oblikah«, nadomestiti bi jo morali z novimi oblikami, to je z ukrepi običajne gospodarske pomoči oziroma s posojili, strokovnimi kadri ipd. V Sloveniji so se sklicevali na izkušnje, po katerih je »treba v prvi fazi razvijanja gospodarsko manj razvitih območij zasledovati predvsem cilj, da se odpravi relativna prenaseljenost območja, v prvi vrsti tako, da postane čim širši krog za delo sposobne delovne moči produktivno zaposlen, pa čeprav na področjih ekstenzivne gospodarske dejavnosti (kmetijstvo, obrt, itn.). Tako se prebivalcem teh območij odprejo možnosti, da lahko postanejo produktivni, izboljšajo svoj položaj. Od industrijskih podjetij pridejo v poštev predelovalni obrati, v katerih se ljudje hitro privadijo industrijskemu načinu dela.«¹⁶

Kljub navedenim pripombam, pa so vodilni slovenski politični funkcionarji od vsega začetka stali na stališču, da je perspektivni plan v »osnovi dober«, zato so ga vseskozi dosledno podpirali.¹⁷

Tretja postavka iz že večkrat omenjenih predlog, ki so jih uporabili pri osnutku zveznega plana, pa je bila razlika med hitrostjo, s katero bi smele napredovati razvite in nerazvite republike. Medtem ko naj bi se Slovenija in Hrvatska razvijali z »dovolj visoko mero rasti«, pa naj bil razvojni tempo drugih republik hitrejši, kot je bil v preteklosti, in tudi znatno hitrejši, kot je bil predviden za Slovenijo.¹⁸ Po izračunu, ki so ga napravili v zveznem Zavodu za gospodarsko planiranje in je bil predstavljen v Tezah o osnovah gospodarskega razvoja Jugoslavije v obdobju 1961–1965, bi se Slovenija v času tretje petletke razvijala kot »države, ki so približno na isti

¹⁵ To je pomenilo, da se proizvodne zmogljivosti čimbolj izrabijo in razvijajo v skladu z zmogljivostmi osnovnih skladov družbenega standarda in da se pri tem izkoristijo predvsem lokalna sredstva in rezerve. Da se pri razvijanju gospodarstva upoštevajo konkretne razmere posameznih območij ter da temelji gospodarski razvoj na ustreznem dolgoročnem programu. – Glej opombo 12.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Glej opombo 8.

¹⁸ Od skupnih bruto gospodarskih investicij v letih 1961–1965 v višini 4113 milijard din je bilo za nerazvite predvideno 1182 milijard ali 28,7 % vseh gospodarskih investicij v državi. Narodni dohodek v nerazvitih republikah bi se od 11,7 %, kolikor je povprečno znašal v letih 1957–1960, povečal na 13,6 %. – ARS, RZGP, fasc. 6, Regionalni razvoj, Material za perspektivni plan 1961–1965, 7. 10. 1960.

stopnji gospodarske razvitosti». ¹⁹ S tem pa v Sloveniji niso mogli biti zadovoljni, kajti s tem bi pristali na to, da bo razvoj v Sloveniji »izrazito nižji od povprečja FLRJ«. Podobno napoved je prinesel tudi elaborat istega avtorja z naslovom Regionalni razvoj. Tako bi na primer v letih 1961–1965 proizvodnja v zveznem merilu letno naraščala za 11,1 odstotka, bi v Sloveniji dosegli le 8,5-odstotno rast; medtem ko bi v Jugoslaviji industrijska proizvodnja rasla za 13 odstotkov, a bi v Sloveniji za 8,3 odstotka. ²⁰ Podobno je bilo tudi z drugimi kazalci; na primer slovenski delež v državnem družbenem proizvodu naj bi se od 15,7 odstotka, kolikor je znašal leta 1960, do leta 1965 zmanjšal na 13,9 odstotka. ²¹ V Sloveniji so opozarjali, da bi zaostajanje njene proizvodnje za državnim povprečjem pomenilo ne samo »neekonomsko dušitev delovanja družbenega in gospodarskega sistema, temveč bi se to odrazilo tudi na počasnejši razvoj osebne porabe. Tu pa se ekonomski problemi začenjajo postopno spreminjati v politične.« ²²

Slovenski predstavniki v zveznih organih so bili v času, ko so v Beogradu sprejemali osnutek zveznega petletnega načrta, večkrat izpostavljeni premišljenim in vnaprej dogovorjenim pritiskom zvezne administracije in posameznih republiških vodstev. Ti so se začeli na petem kongresu SZDL Jugoslavije in se nato »preselili« na seje zveznega zavoda za gospodarsko planiranje in Gospodarskega odbora Zveznega izvršnega sveta. Slovenska »ekipa« je lahko nastopala umirjeno in preudarno, ker so so pred odhodom v Beograd odločili za taktiko »ekonomske argumentacije«, to je, da bodo s »premišljenimi in na ekonomskih izračunih utemeljenimi dokazi branili interes nadaljevanja dosedanega gospodarskega razvoja«. ²³ Zanašali so se na to, da »nasprotne teze (...) z nekimi dokumenti ni mogoče dokazati«, saj bi to pomenilo »razvijanje vseh mogočih nasprotij, šovinizma, nacionalizma in zavrlo celoten razvoj delavskega samoupravljanja in komunalnega sistema«. ²⁴

Predmet spora je bilo tudi vprašanje kakšen naj bo zvezni perspektivni plan. Načel ga je Edvard Kardelj, ko je postavil vprašanje, ali ni že skrajni čas za nov korak v razvoju socialističnega načrtovanja. Kardeljevo razmišljanje je šlo v tej smeri, da zvezni plan ne bi bil več zakon, temveč »instrument in pripomoček za odpravljanje

¹⁹ Glej opombo 11.

²⁰ Prav tam.

²¹ Glej opombo 18.

²² Glej opombo 18.

²³ Glej opombo 5.

²⁴ Prav tam.

napak in nevarnosti, v katere bi nas pripeljal stihijski ekonomski razvoj». ²⁵ Plan bi torej postal le podlaga za usmerjanje gospodarskega razvoja, zato bi ga lahko »sproti popravljali«. Kot prvi pogoj za uveljavitev nove vloge plana je Edvard Kardelj postavil »definitivni« obračun z »zveznimi planerji«; imel jih je namreč za zagovornike stalinistične organiziranosti gospodarstva in zato oviro pri njegovem preoblikovanju. ²⁶

Kardeljeva zamisel splošnega ekonomskega plana, ki bi pomenil le okvir bodočega razvoja in se zato ne bi »neposredno zadiral v razvoj posameznih področij«, ²⁷ je v Sloveniji naletela na ugodna tla in bila deležna vse podpore. V nerazvitih republikah pa so se bolj zavzemali za ohranitev obstoječega planskega sistema, v katerem so bili zvezni plan in zvezni planski organi »glavni regulator« gospodarskega razvoja. Na ta način so lahko še naprej računale na veliko pomoč centraliziranih sredstev, zvezna administracija pa na ohranitev svojega položaja in moči.

Zvezni družbeni in republiški perspektivni petletni plan

Družbeni plan gospodarskega razvoja Jugoslavije od leta 1961 do leta 1965, ki ga je zvezna skupščina sprejela 27. decembra leta 1960, v Uradnem listu pa je izšel štiri dni kasneje, ²⁸ je imel tri glavne cilje. Prvi je bil tako »hiter in stabilen« gospodarski razvoj, da bi Jugoslavija ob koncu tega petletnega obdobja dosegla stopnjo gospodarskega razvoja, ki je bila potrebna za prestop med srednje razvite industrijske države. Za to pa je bilo potrebno, da se narodni dohodek letno povečuje za 10 odstotkov, proizvodnja za 13,5, storilnost za 6,8, skupne investicije za 12,7, osebna poraba pa za 8,8 odstotka. Gospodarski stiki s tujino bi se morali »precej« okrepiti in tudi razširiti na druge oblike gospodarskega sodelovanja (skupne naložbe s tujimi podjetji, proizvodno povezovanje, znanstvenotehnično sodelovanje), da bi se, skupaj s povečanjem proizvodnje, končno začelo sproti pokrivati primanjkljaj v tekoči plačilni bilanci.

Med gospodarskimi področji, ki so bili predvidena kot nosilci hitrega gospodarskega razvoja, so bile na prvem mestu industrijske panoge, ki so skrbele za proizvodnjo surovin, reprodukcijskega

²⁵ Prav tam.

²⁶ Prav tam.

²⁷ Glej opombo 4.

²⁸ UL FLRJ, št. 53/684, 31. 12. 1960.

materiala, energije in kapitalne opreme. Sledili sta gradbeništvo – tu naj bi prišlo do »intenzivne tehnične rekonstrukcije« – ter industrija gradbenega materiala. Nato je prišlo na vrsto pospeševanje proizvodnje porabnih dobrin in kmetijske pridelave ter prireje, posodobitev trgovine s kmetijskimi pridelki, »ekonomična« izraba prometnih zmogljivosti ter »širši« razvoj storitvenih dejavnosti.

Drugi cilj je bil okrepitev socialistične oblike gospodarjenja. S tem je bilo mišljeno, da je treba nadaljevati razvijanje »vsega mehanizma«, ki je sestavljal gospodarski sistem; prednost so dobili delitev dohodka, oblikovanja cen, zbiranje in usmerjanje investicijskih sredstev, devizni in kreditni sistem. Sem je spadalo tudi povečanje deleža družbenega sektorja v kmetijstvu in sicer na 84 odstotkov, s čimer bi socialistične oblike kmetijske proizvodnje postale »dominantni in odločilni činitelji«.

Tretji cilj je bil pospešitev razvoja v nerazvitih območjih. Kot smo že večkrat ugotovili, bi moral biti ta razvoj hitrejši, tako od tistega v preteklosti, kot tudi od tistega, ki je bil predviden za ostala območja v državi. Tako kot predhodni petletki je tudi tretja predvidela, da je zgraditev nove industrije v nerazvitih območjih najzanesljivejše sredstvo za hitrejše spreminjanje zaostale gospodarske sestave. Pomembna novost pa je bila v tem, da je tretji petletni načrt povečal obveznosti zvezne države oziroma razvitih republik s tem, ko se je obvezal, da bodo s skupno pomočjo v nerazvitih območjih »vzporredno« gradili tudi tiste službe in dejavnosti, ki omogočajo vzgojo strokovnih kadrov, izdelavo programov in projektov itn. Plan je določil, da bo pretežni del sredstev prihajal iz posebnega zveznega sklada za razvoj teh območij, v katerega bodo morale prispevati sredstva tako federacija kot republike. Zbrali naj bi okoli 169 milijard din, ki naj bi jih razdelili po posebnem ključu posameznim republiškimi investicijskim skladom;²⁹ slednji bi morali ta sredstva vložiti v predelovalno industrijo, kmetijstvo, gozdarstvo, lokalni promet, turizem in obrt. Do teh sredstev so bila upravičena območja v »kompaktnem zemljepisnem pasu«, ki je obsegal vso LR Makedonijo, Črno goro, v LR Srbiji Kosovsko-metohijsko oblast ter njene južne in jugozahodne dele, nato južne in zahodne dele Bosne in Hercegovine z delom Posavine in končno v LR Hrvatski dele Dalmacije, Like, Baranje in Korduna.

Slovenski gospodarstveniki so ta plan javno ocenili kot sicer »edino najboljše možno rešitev«, ki pa ima preveč prenapete pro-

²⁹ Bosna in Hercegovina naj bi dobila 40 milijard din, Makedonija 40, Kosovo 33,5, Srbija 26, Hrvatska 13,3 in Črna gora 12,4 milijarde din.

porce, zlasti glede povečanega deleža bruto investicij in neugodnega odnosa med gospodarskimi in negospodarskimi investicijami. Napovedali so, da bo zaradi tega prišlo do »resnih nesorazmerij«, kar bo povzročilo številne probleme v »sorazmerno ostri obliki« in še olajšalo pot administrativnim posegom.³⁰

Konec aprila 1960 so se na kolegiju Izvršnega sveta LR Slovenije dogovorili, kako bodo tekle priprave za oblikovanje republiškega perspektivnega plana. Sklenili so, da bodo en mesec po sprejemu zveznega plana sprejeti tudi republiškega. Posebne delovne skupine in komisija za perspektivni plan naj bi do sredine julija pripravile strokovne študije o razvoju posameznih področij, na podlagi katerih bi republiški zavod za gospodarsko planiranje do konca oktobra izdelal osnutek republiškega plana.³¹

Pot do osnutka republiškega plana je bila daljša od dogovorjene. Velik del krivde nosijo zvezni organi, ker so bili prepočasni pri reševanju sicer zapletenih metodoloških vprašanj, povezanih z novo obliko gospodarskega načrtovanja. Problem je bil v tem, da je bilo treba na novo opredeliti, nato pa še uskladiti različno vlogo, vsebino in značaj, ki naj bi jo v novem načinu planiranja imeli družbeni plani politično-teritorialnih enot, se pravi zvezne države, republike in okrajev oziroma občin. Do septembra so v Sloveniji vedeli samo to, da bodo temeljni proporci predstavljeni v zveznem planu, medtem ko naj bi republike sprejele le resolucijo o perspektivnem razvoju, ki bi samo nakazovala razvojne značilnosti, medtem ko bi posamezna vprašanja in probleme sproti reševali s posameznimi akti in predpisi.³² Neuradna sporočila, ki so prihajala v Ljubljano do konca leta, pa so govorila o tem, da je lahko samo zvezni plan »kompleksen, materialno izbilansiran in v vseh proporcijah usklajen«. ³³ Kot je povedal Boris Kraigher na seji republiškega izvršnega sveta 30. decembra, bi bila »nerealna ustavna pravica republike, da sama sprejema svoj plan. Dejansko republika te možnosti nima. Jugoslavija je enoten prostor, zato vse določa zvezni plan. Iz tega stališča imajo republike le programe, ne pa plane«. ³⁴ Vloga republiškega plana je torej morala biti drugačna kot zveznega, zato je bilo treba tako vsebinsko kot »oblikovno« odstopiti od

³⁰ GV, št. 1, 1. 1. 1961, Jasnejše koncepcije v našem gospodarskem razvoju.

³¹ ARS, RIS, Posveti kolegija, Seje 71–92 (1960), Zapisnik 72. seje, 28. 4. 1960.

³² ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 15, Stenogramski zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 20. 9. 1960.

³³ Glej opombo 11.

³⁴ ARS, RIS, Magnetogrami sej, fasc. 3, Zapisnik 68. seje, 30. 12. 1960.

dotedanjega načina sestavljanja in sprejemanja republiškega perspektivnega plana.

Da bi zadostili spremembi »zunanjega videza« planiranja, je Izvršni svet oktobra sklenil, da bo republiški skupščini predložil resolucijo o petletnem perspektivnem razvoju in pa dokumentacijo z ustreznimi podatki za posamezne dejavnosti.³⁵

Januarja 1961 pa je bilo treba omejiti vlogo razvojne resolucije; ta naj bi povzela le glavne družbeno- in gospodarskopolitične ugotovitve in naloge.³⁶ Ker pa je Izvršni svet na vsak način hotel poudariti »republiški značaj planiranja«, je dotedanjo dokumentacijo preimenoval v Program perspektivnega razvoja. Takrat je Izvršni svet tudi javno povedal, zakaj perspektivni program in ne plan. Po obrazložitvi, ki jo je dal Viktor Avbelj, je do tega prišlo zato, ker mora plan »računati z objektivnimi dejstvi, se pravi na položaj delavskega upravljanja in komunalnega sistema. Ker se mora ta položaj stalno spreminjati oziroma izboljševati, je treba plan predvidevanja neprestano dopolnjevati, spreminjati in prilagajati. Poleg tega pa je treba upoštevati še vsakokratne spremembe v gospodarskem sistemu.«³⁷ In ker tako nov način planiranja »razbija stare poglede na vlogo inštrumentov planiranja, zanika direktivni značaj planiranja, zanika funkcijo distribuiranja razvoja ter dopušča in celo zahteva spreminjanje in prilagajanje planov oziroma programov, kadar to dejanski položaj zaheva.«³⁸ Oblikovanje končnega predloga republiške razvojne resolucije se je začelo 30. decembra 1960 in trajalo do konca januarja 1961. Večina članov najvišjega partijskega vodstva in Izvršnega sveta je bila z njeno vsebino v glavnem zadovoljna³⁹ in je soglašala z generalno ugotovitvijo, da so »optimistična predvidevanja nadaljnjega razvoja (...) povsem v okviru realnih možnosti«⁴⁰ in zato v celoti uresničljivi. Časopisi so bili polni izjav o velikem napredku v metodologiji planiranja; tako je Janez Vipotnik za Delo povedal, da nova programska deklaracija v celoti

³⁵ Glej opombo 11.

³⁶ ARS, VRS, šk. 265, Skrajšani zapisnik posvetovanja s predsedniki in podpredsedniki okrajnih ljudskih odborov, 6. 1. 1961.

³⁷ Sejni zapiski Ljudske skupščine LRS, četrti sklic, Seje od 1. oktobra 1960 do 28. februarja 1961, Ljubljana 1961, str. 189.

³⁸ Prav tam.

³⁹ Med kritiki te resolucije je bila Vida Tomšič; kot vzrok je navedla to, da je bilo v njej »premalo političnega«; na primer delovanje komun, delavskih svetov ipd. je bilo po njeni ugotovitvi komaj omenjeno. – ARS, RIS, Magnetogrami sej, fasc. 3, Zapisnik 68. seje, 30. 12. 1960.

⁴⁰ Prav tam. Glej opombo 37.

zasleduje nova in sodobna načela socialističnega načrtovanja, ki jih je mogoče izraziti z besedami »proč od naturalnega planiranja, planiranja količin, ki so statične in močno odvisne od birokratičnih vplivov, k sistemu planiranja gospodarskih sorazmerij, k usklajevanju notranjih odnosov gospodarskega razvoja«. ⁴¹ Slišati pa je bilo tudi opozorila, da nekatera vprašanja še niso rešena in razčiščena ali pa se je njihovo reševanje šele začelo. Ker so ta opozorila prihajala od »spodaj«, je razumljivo, da so imela skupni imenovalec, in sicer odnos med zagotavljanjem interesov skupnosti in prenašanjem odgovornosti in skrbi za razširjeno reprodukcijo na podjetja in občine. Za domačo politiko so bila ta opozorila vse prej kot dobrodošla, saj so jih opozorila na to, da se bo morala prej ali slej soočiti z zahtevo, da je treba tudi znotraj republiških meja začeti proces decentralizacije odločanja in razdeljevanja skupnih sredstev.

Okrajni funkcionarji pa so bili bolj kritični do resolucije. Po njihovih ugotovitvah ni prav odgovorila na vrsto perečih problemov, predvsem obratnih sredstev, poleg tega pa v njej niso bile jasno opredeljene funkcije republike, okraja in občine. Članom izvršnega sveta so povedali, da predlagani odnos med gospodarskimi in negospodarskimi investicijami ni stvaren, ker bodo morali okraji in občine zaradi spremenjenih razmer dati več v gospodarske investicije kot pa za druge namene. Oporekali so tudi politiki zaposlovanja, saj je bilo mimo dogovorov največ nove delovne sile predvideni za industrijo, namesto za druge panoge. ⁴²

Resolucija o programu perspektivnega razvoja LR Slovenije in Program perspektivnega razvoja LR Slovenije v letih 1961 do 1965 sta izšla v Uradnem listu drugega februarja 1961. ⁴³ Kot izhodišče za novi petletni razvojni krog sta postavili »intenzivno rast« družbenega proizvoda in narodnega dohodka; prvi naj bi se letno povečeval za 10,7 odstotka, drugi pa za 10,6 odstotka. Da bi do navedenega povečanja prišli, sta Resolucija in Program določila, da je treba v naslednjih petih letih:

- Zadržati visoko stopnjo povečanja proizvodnje. To je narekovalo posodobitev prometa, gradbeništva in industrijskih zmogljivosti ter preusmeritev proizvodnje večine industrijskih panog v izdelavo reprodukcijskega materiala in visokovrednih končnih izdelkov, večjo izrabo energetskih virov, boljšo orga-

⁴¹ Delo, št. 28, 30. 1. 1961, Perspektivni načrt.

⁴² Glej opombo 36.

⁴³ UL LRS, št. 3/31.

nizacijo in večjo proizvodnjo na velikih državnih kmetijskih posestvih, spremembo načina izkoriščanja in zaščite gozdov, bistveno izboljšanje pogojev za razvoj turizma, gostinstva in obrti, okrepitev trgovinske mreže in večjo ter kakovostnejšo ponudba, povečanje zmogljivosti in izboljšanje preskrbe v trgovini, gostinstvu in obrti.

- Povečati skupne investicije, sredstva za obratna sredstva, delež in vlogo decentraliziranih sredstev oziroma sredstev podjetij ter možnost uporabe vse amortizacije.⁴⁴ Več kot polovica vseh investicijskih sredstev je bila namenjena vlaganjem v industrijo (47,6 odstotka)⁴⁵ in promet (22,7 odstotka).⁴⁶
- Povečati blagovno menjavo s tujino; vsako leto naj bi bila večja za 7,6 odstotka. V ta namen je bil načrtovan večji obseg izvoza, sprememba njegove sestave, povečanje neblagovnega deviznega priliva iz železniškega, tranzitnega, pomorskega prometa in turizma.
- Povečati delovno storilnost za 7,6 odstotka letno.
- Pospeševati rast zaposlenosti.
- Izboljšati osebno porabo in družbeni standard, predvsem v mestih in industrijskih središčih.

Kot »posebni novi kvaliteti« je plan predvidel izpopolnitev gospodarskega sistema. Prednostni nalogi sta bili izpopolnitev spodbudnejšega plačnega sistema in zagotovitev večjega vpliva delavcev oziroma neposrednih proizvajalcev na poslovanje podjetja ter razdelitev ustvarjenega dohodka; podjetja naj bi samostojneje odločala o uporabi okoli 53 odstotkov od vseh sredstev, ki naj bi bila v letih 1961–65 vložena v gospodarski razvoj.

Zadnja izmed temeljnih postavk za ohranjanje »intenzivne« gospodarnosti je bilo veliko povečanje deleža socialističnega sektorja na kmetijskem področju. Slednji naj bi do konca leta 1965 dosegel že tak obseg, da se bo takrat že lahko začelo govoriti o »skorajšnji

⁴⁴ Skupne investicije naj bi se povečale za 69 %. Povečanje gospodarskih in negospodarskih investicij naj bi bilo približno enako, pri čimer bi investicije v gospodarstvo znašale 68,5 %, v družbeni standard 29,7 %. Delež sredstev podjetij naj bi se povečal od 39 % na 43,3 %.

⁴⁵ Investicije v industriji so bile predvidene za dokončanje že začetih objektov in rekonstrukcijo, razširitve in posodobitev objektov v elektroindustriji, motorni in kemični industriji ter mehanski in kemični predelavi lesa.

⁴⁶ Investicije so bile predvidene za modernizacijo in obnovitev zastarelih prometnih poti in povečanje prevoznih zmogljivosti; med večjimi naložbami so bile: nadaljevanje graditve koprškega pristanišča, gradnja železniške proge Podgorje–Koper in letališča Brnik ter nakup novih ladij.

likvidaciji privatnega sektorja kmetijske proizvodnje in njenega producentskega faktorja.⁴⁷

V tretji petletki naj bi torej država oziroma družbena skupnost zavzela še zadnji branik zasebnega premoženja in pobude in tako postala največji posestnik in podjetnik tudi na t. i. agrarnem področju. Na neagrarnem je namreč že do konca leta 1948 v celoti obvladovala več kot 90 odstotkov vseh proizvodnih zmogljivosti in 98 odstotkov vseh zaposlenih. S tretjo nacionalizacijo pa si je v letih 1959–1960 prilastila večino poslovnih prostorov.⁴⁸ Tako bi se leta 1965 končal proces postopnega podržavljanja zasebnega premoženja, ki se je začel takoj po koncu druge svetovne vojne s t. i. patriotično nacionalizacijo.

Predčasna opustitev perspektivnega plana in mednacionalni spori

V Sloveniji je bilo že leta 1961 slišati posamezne previdne napovedi, da je pri »programih perspektivnega razvoja treba računati s tem, da se bodo morali menjati.«⁴⁹ Sprva niso vzbujale posebne pozornosti, saj so v času oblikovanja in sprejemanja republiških načrtov večkrat poudarjali, da je ena izmed prednosti nove metodologije načrtovanja prav v možnosti, da se bodo planske postavke lahko prilagodile trenutnim potrebam in zahtevam. Izvršni komite CK ZKS dolgo časa ni hotel načeti tega vse bolj perečega vprašanja. Šele marca 1962 je na dnevni red razširjene seje uvrstil tudi razpravo o možnosti »revizije« perspektivnega plana. Kot možne razloge je navedel »gibanje prebivalstva« oziroma neugodne politične razmere, slabe gospodarske dosežke, dve slabi letini ter prepočasno prilagajanje podjetij spremenjenim pogojem gospodarjenja.⁵⁰ Junija 1962 je Josip Broz v razgovoru s slušateljki visoke šole za politične vede v Beogradu izjavil, da je izhod iz vseh težav, ki so se v zadnjih dveh letih nakopičile v državi, v »reviziji« petletnega plana in investicijske politike.⁵¹

⁴⁷ Glej opombo 39.

⁴⁸ Podrobneje glej: Jože Prinčič, Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije 1945 do 1963, Dolenjska založba, Novo mesto 1994, Seidlova zbirka, 12. knjiga.

⁴⁹ ARS, VRS, šk. 281, Poročilo o gibanju gospodarstva v prvem polletju 1961 s posebnim ozirom na delovanje gospodarskega sistema, 15. 9. 1961.

⁵⁰ IV. plenum CK ZKJ, Komunist, Ljubljana 1962, str. 88.

⁵¹ Delo, št. 170, 22. 6. 1962, Imamo težave, toda imamo tudi ljudi, ki jih bodo premagali.

Mesec dni kasneje je CK ZKJ na četrtem plenarnem zasedanju ugotovil, da je petletni plan postal nestvaren in neuresničljiv, zato je sklenil, da se je treba »takoj lotiti organiziranega dela za izdelavo družbenega plana za leta 1964 do 1970«. ⁵² Razloge v prid izdelave novega sedemletnega plana je predstavil Miloš Minić, novi predsednik odbora za plan zveznega izvršnega sveta. Prvi je bil v tem, da »dolgoročnih problemov našega gospodarskega razvoja ne bi mogli pravilno ne presoditi ne urediti, če bi terjali njihovo ureditev do leta 1965.« Drugi je bil v tem, da bi lahko v preostalih treh letih skoraj vse probleme »brez večjih komplikacij urejali z letnimi plani«. Pripravljanje sedemletnega plana pa bi bilo tudi priložnost, da bi »razčistili gledišča« o dolgoročnem gospodarskem razvoju ter »primerjali razna mnenja in jih kar najbolj izkoristili za izoblikovanje enotnih menj in gledišč – enotne politike gospodarskega razvoja naše dežele«. ⁵³

Kljub velikim gospodarskim težavam in opaznim mednacionalnim sporom je bila odpoved petletnemu načrtu, še preden se je dobro začel, svojevrstno presenečenje. Glede na to, da je državno partijsko vodstvo veliko dalo na zunanji videz ter vlagalo velike napore, da bi zunanji svet prepričalo o skoraj neizmerljivih prednostih, ki jih ima jugoslovanski socialistični gospodarski sistem v primerjavi z drugimi sistemi, so morali obstajati res tehtni vzroki, da se je odločilo za tak korak.

Vzrokov za opustitev petletnega načrta je bilo več. Med odločilne sta nedvomno sodila naslednja dva. Prvi so bile napake in pomankljivosti, ki so jih sestavljali petletnega plana, kot tudi plana za leto 1961, hote ali nehoti napravili in spregledali. Ti se namreč niso ozirali na težave in ovire, ki jih je prinesla gospodarska kriza. Še huje je bilo to, da niso upoštevali tudi sprememb, do katerih je prišlo v gospodarskem sistemu s t. i. malo reformo. To je namreč pomenilo, da niso računali s tem, da bodo te izpopolnitve povzročile drugačno razporeditev sredstev v določenih podjetjih in panogah ter da bodo odločilno vplivale tudi na rast proizvodnje in delovne storilnosti. Ta pomanjkljivost je prišla do izraza že poleti 1961, ko je primerjava finančnega obračuna zveznega plana po »starih« in »novih« ekonomskih instrumentih pokazala, da so »splošni proporci in strukturni odnosi drugačni, kot je bilo prvotno predvideno«. ⁵⁴

⁵² Glej opombo 50.

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, Seje 97–108 (1961), Informacija o najvažnejših problemih, ki se pojavljajo v gospodarstvu, 31. 8. 1961.

Podoben izračun je septembra »naročil« tudi slovenski izvršni svet. Zaradi izida, do katerega so prišli, so si takrat zastavili vprašanje, »koliko bodo sprejete osnove za bodoči razvoj ustrezale delovanju tako izpopolnjenega gospodarskega sistema in v kolikor ne bodo povzročile bistvenejših sprememb v njihovih osnovnih proporcijah na vseh ravneh.«⁵⁵

Odločujoč dejavnik za to, da se je državno partijsko vodstvo odreklo perspektivnemu načrtu, pa so bili mednacionalni spori. Ti so se ob sprejemanju zveznega družbenega plana za leto 1962 zaostrili in prenesli v najvišje partijske organe. Bistvo spora je bilo v opredelitvi za nadaljevanje procesa decentralizacije gospodarskega in demokratizacije političnega življenja ali pa za okrepitev vloge zvezne države in vrnitev na centralno planski sistem. Zagovorniki direktivnosti in vrnitve na »stari« način planiranja so bili številčnejši. Prihajali so iz manj razvitih republik in zvezne administracije, se pravi iz »sredin, kjer se zavestne sile ne morejo pohvaliti z razvirstjo samoupravljanja.«⁵⁶ Gospodarski zastoj, razne nepravilnosti in anomalije v gospodarstvu so izrabili za dokazovanje, da je za vse težave krivo preveč demokracije in reformirani gospodarski sistem. Po besedah Viktorja Avblja so novemu gospodarskemu sistemu očitali »liberalno-buržoazne tendence in partikularistične, anarhistične težnje pri razdeljevanju družbenih sredstev« in dokazovali, da »ekonomski zakoni trga učinkujejo nepravilno«. Bili so »mnenja, da samo ali predvsem centralno, čvrsto direktivno planiranje lahko uresniči socialistične cilje«, in bili »prepričani, da bi se dalo samo z administrativnim urejanjem cen in osebnih dohodkov v zadostni meri vplivati na storilnost tržnih odnosov.«⁵⁷

Druga stran, ki sta jo predstavljali obe severni republiki, je prvi očitala, da skuša s »takšnimi in podobnimi argumenti doseči vrnitev na prejšnji sistem, v katerem so administrativni posegi v gospodarstvu dušili delovanje ekonomskih zakonitosti, omejevali dejansko samostojnost odločanja in materialno osnovo organov delavskega samoupravljanja.«⁵⁸ Prepričana je bila, da so zvezni plan oziroma njegovi sestavljalci glavni krivci za gospodarske težave, ne pa sam gospodarski sistem. Kajti »bistvo gospodarskega sistema je bilo v odpravi vseh pomanjkljivosti in slabosti v našem gospodarstvu, ki so zavirale naš celotni gospodarski in družbeni razvoj. Predvsem pa

⁵⁵ Glej opombo 49.

⁵⁶ Delo, št. 127, 10. 5. 1962, Ali zares predaleč?

⁵⁷ Delo, št. 2, 4. 1. 1963, Ni pomembnih ovir za rast proizvodnje.

⁵⁸ GV, št. 74, 20. 9. 1961, Novi sistem ni vzrok za težave.

naj bi v novem sistemu začel trg bolj sproščeno delovati. Bolj okrepljena naj bi bila samostojnost decentraliziranih organov in večja materialna spodbuda za hitrejši razvoj.⁵⁹ Dokazovala je, da se gospodarstvo po sprejemu nove gospodarske zakonodaje ni moglo prilagajati novim načelom, temveč se je moralo »spoprijeti z vrsto težav čisto praktičnega značaja, ki so jih povzročili omejitveni ukrepi. V takih pogojih je proizvodnja nujno morala doseči nekoliko slabše rezultate, kot so bili načrtovani.«⁶⁰ Pogledi slovenskega in hrvatskega političnega vodstva na bodoči razvoj v skupni državi so bili največkrat podobni. Za obe najrazvitejši republiki centralistično načrtovanje ni bilo več združljivo z njihovo razvojno stopnjo. Enako nesprejemljiva je bila tudi dotedanja politika hitrejšega razvoja južnih republik, saj so bili rezultati vseh velikih naložb, posebno v Bosni in Hercegovini in na Kosovu, katastrofalni. Pripravljeni sta bili podpreti le tako razvojno strategijo, ki bi bila vezana na daljše časovno obdobje ter imela težišče na razvijanju surovinskih in drugih prednosti in danosti, ki so bile prisotne v posameznih nerazvitih republikah.

Velika razlika med njima je tokrat bila v tem, kje naj bi v prihodnje osredotočili glavino domačih in tujih investicijskih sredstev. V Sloveniji glede tega niso izoblikovali podrobnega načrta, temveč so se zadovoljili s tem, da mora biti bodoči razvoj osredotočen v najrazvitejših področjih. Hrvatska se je zavzemala za Jadranski razvojni koncept, po katerem bi morala jadranska obala z zaledjem dobiti prednost pri novih naložbah. Srbija pa je podpirala Donavski razvojni koncept, po katerem naj bi širše območje ob Donavi postalo središče, na katerem bi morala Jugoslavija zasnovati svojo bodočo razvojno strategijo.⁶¹

Kot smo že ugotovili, je Slovenija v času, ko so oblikovali in sprejemali perspektivni plan, glasno in odkrito zahtevala, da se nadaljuje proces decentralizacije, ter si zelo prizadevala, da bi uveljavila svoje poglede na smer bodočega gospodarskega razvoja. To se ji je kmalu maščevalo. Tik pred sprejemom zveznega perspektivnega plana je Boris Kraigher na seji predsedstva SZDL Slovenije povedal, da so nekateri visoki funkcionarji (Svetozar Vukmanović) začeli plan v javnosti kritizirati, čeprav so ga na seji Zveznega izvršnega sveta podprli. Prišlo je do tega, da so začeli v vsej državi ta plan »tretirati kot slovenski plan oziroma zmago slovenske linije.

⁵⁹ Prav tam.

⁶⁰ Prav tam.

⁶¹ Podrobneje glej: Sabrina P. Ramet, n. d., str. 86–88.

Ponekod se (so) v tem smislu in iz tega stališča ta plan celo kritizira(li) in (začeli) govori(ti), da je ta plan zmaga bogatih republik proti revnim.⁶² Po njegovem je šlo za to, da se »v zvezi s perspektivnim planom razvija nerazpoloženje s stališča tistih, za katere v planu ni dovolj investicij in ni v planu konkretno določenih objektov, in je zato z njihovega stališča ta plan težko sprejemljiv.«⁶³

Leta 1961 so se napadi in pritiski na Slovenijo okrepili, odnosi slovenskega političnega vrha z ostalimi republiškimi vodstvi, izjema je bilo le hrvatsko, niso bili najboljši. Sestava družbenega plana za leto 1962 in pa reševanje tekočih gospodarskih problemov pa sta bila razloga, zaradi katerih so se začeli hitro ohlajati. Polemika med posameznimi republiškimi predstavniki v državnih in strokovnih organih je postajala vedno ostrejša, čeprav na začetku še ni bila »glasno izražena.«⁶⁴

Spori so se začeli ob metodologije planiranja. Očitno je Edvard Kardelj hotel pomiriti strasti, saj je v svojem ekspozeju v zvezni skupščini že omilil svoje prvotno stališče o vlogi novega načina planiranja. V ekspozeju je namreč, v zanj značilnem zapletenem izrazoslovju, poudaril, da mora plan »postati hrbtenica vsega družbenega in gospodarskega upravljanja in predpogoj socialističnega obstoja, hkrati pa tudi uresničevalec in garant individualne iniciative.«⁶⁵ To je pomenilo, da mora plan »hkrati usmerjati globoke procese, centralno urejati skupne probleme, hkrati pa mora biti vedno bolj tisti činitelj, ki bo posameznika in podjetje z ustreznimi gospodarskimi ukrepi postavil v tak položaj, da v svojem interesu – kar je hkrati tudi družben interes – razvija iniciativo in najbolj smotrne napore, da doseže kar največje materialne rezultate.«⁶⁶ Tako kompromisno rešitev so potem sprejeli tudi v Sloveniji.⁶⁷

Odločanje za centralizacijo ali decentralizacijo delitve dohodka je bilo naslednje področje, kjer je prišla do izraza nacionalna nestrpnost. V Sloveniji so navijali za decentralizirano delitev, zato so njeni predstavniki v Beogradu zahtevali odgovore na vprašanja, kot na primer, kako to, da se kljub sprejetemu načelu delitve dohodka po delovnem učinku povečuje udeležba oziroma prispevki, ki jih je treba odvajati v zvezno blagajno, in zakaj se zavlačuje z decentrali-

⁶² ARS, RK SZDLS, šk. 29, Stenogramski zapisnik seje Predsedstva SZDL Slovenije, 22. 12. 1960.

⁶³ Prav tam.

⁶⁴ Glej opombo 58.

⁶⁵ Delo, št. 108, 20. 4. 1961, V novih družbenih odnosih je odločilen boj za višjo raven organov samoupravljanja in vsakega upravljalca.

⁶⁶ Prav tam.

zacijo skladov, ki so bili za to predvideni. Zagovorniki centralistične usmeritve pa so si prizadevali, da bi omejili delovanje novih predpisov in instrumente delitve »prilagodili nekaterim izračunom delitve sredstev, na podlagi katerih decentraliziranih sredstev vsaj še nekaj časa ne bi kazalo preveč krepiti«. ⁶⁸ Pri tem so se opirali na finančne izračune in ugotovitve zveznega zavoda za gospodarsko planiranje, da je stopnja decentralizacije previsoka, zato je »resno otežkočeno usmerjanje gospodarskega razvoja. Z gledišča samofinansiranja nekatere dejavnosti nimajo zadosti sredstev (premogovništvo, lesna in živilska industrija), drugod pa se pojavljajo presežki (elektrogospodarstvo)«. ⁶⁹ Zvezni zavod je bil proti decentralizaciji tudi zato, ker naj bi zmanjšala sredstva federacije oziroma splošnega investicijskega sklada. Šlo je torej za to, da »močna decentralizacija sredstev, da katere bi prišlo, če bi novi instrumenti res dosledno veljali, ne bi zagotavljala nemotenega razvoja investicijske politike v naslednjem obdobju«, s čimer pa bi »ogrozili najvažnejše razvojne cilje«. ⁷⁰ V Sloveniji so težnje po povečani centralizaciji obsodili. V članku, ki ga je 27. septembra objavil Gospodarski vestnik, je bilo zapisano, da se »za temi težnjami ne skriva nič drugega kot poizkus zrušiti dosedANJI gospodarski sistem in ponovno uveljaviti preživelo prakso administrativne distribucije investicijskih sredstev.« ⁷¹ Avtor članka se je zavzel za čimprejšnjo decentralizacijo sredstev, saj bi šele od takrat dalje lahko računali, da bodo podjetja pokazala več volje za boljše gospodarjenje in večje delovne rezultate.

Proti koncu leta 1961 je do nasprotovanja prišlo tudi pri drugih gospodarskih vprašanjih. Glede skupne investicijske politike je bila Slovenija za to, da se »čim bolj omeji federacijo na področju investicij in usmerjanja gospodarstva«, ⁷² kar je z drugimi besedami pomenilo,

⁶⁷ V 44. številki Gospodarskega vestnika, ki je izšla 7. julija 1961, je bil objavljen članek z naslovom Plan in stabilnost. V njem je razmerje med zveznim in ostalimi plani predstavljeno takole: »Težišče neposredne intervencije osrednjih organov bi moralo biti v temeljnih problemih gospodarskega razvoja in v zagotavljanju pogojev gospodarske stabilnosti, v ohranitvi enotnosti sistema, v enakih pogojih gospodarjenja in stabilnosti glede pravic. (...) Družbeni plani politično-teritorialnih enot obsegajo konkretne programe in naloge, ki jih je na določenem področju treba izpolniti. To pa tako, da je zagotovljena materialna podlaga za to. (...) Ti plani so bistveni pogoj za samoupravljanje«.

⁶⁸ GV, št. 76, 27. 9. 1961, Sredstva je treba še bolj decentralizirati.

⁶⁹ Glej opombo 54.

⁷⁰ Prav tam.

⁷¹ GV, št. 76, 27. 9. 1961, Sredstva je treba še bolj decentralizirati.

⁷² ARS, RK SZDLS, šk. 29, Zapisnik 5. seje Glavnega odbora SZDL Slovenije, 18. 1. 1962.

da je treba omejiti sredstva za splošni investicijski sklad. Prepričani so bili, da dokler bo obstajal ta sklad, se na investicijskem področju ne bo dalo ničesar izboljšati. Preko njega je namreč tekla nenadzorovana graditev t. i. političnih tovarn v nerazvitih republikah oziroma so se delile investicije brez upoštevanja ekonomskih meril in dostikrat tudi za namene, ki v planu niso bili predvideni. V Sloveniji so bili nezadovoljni, ker so bila velika sredstva namenjena za graditev nekaterih prometnih poti v drugih republikah, medtem ko njene potrebe niso bile upoštene. Posebej jih je prizadelo, da so v Beogradu koprsko luko ocenili kot projekt lokalnega pomena, zato ni mogla biti deležna zveznih kreditov in dotacij; občutljiva točka je bilo tudi brniško letališče, ki je bilo prvo letališče v državi, ki naj bi se zgradilo s polovično udeležbo republike.

Nasprotna stran je branila druga stališča. Katera so to, je napovedal članek v Ekonomski politiki z naslovom Večja direktivnost plana 1962.⁷³ Njegov avtor je v njem utemeljeval potrebo po večji direktivnosti zveznega plana, ker so planirane naloge ostale neizpolnjene. Rešitev je videl v tem, da bi v prihodnje »fiksirali konkretne objekte v planu«, katere bi financirali iz splošnega investicijskega sklada in z »instrumenti za usmerjanje decentraliziranih sredstev«.

Predmet spora sta bili tudi kreditna in izvozna politika. Prvo so v Sloveniji dolžili, da ni na strani »dinamičnega gospodarstva, temveč administrativno podpira nedinamična mesta v gospodarstvu«.⁷⁴ Drugo pa, da preveč sredstev namenja izvozu surovin, premalo pa izvozu končnih izdelkov ter da regresov ne zmanjšuje, temveč povečuje.

V Sloveniji se niso strinjali s »sklenjeno verigo povečanega pritiska na večjo akumulacijo iz gospodarstva«, se pravi z višino posameznih davščin in prispevkov.⁷⁵ Njene zahteve, da se sprejme zakon o obračunavanju prispevkov na podlagi realiziranih faktur,

⁷³ Delo, št. 300, 1. 11. 1961, Prilagajanje plana sistemu.

⁷⁴ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 15, Stenogramski zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 19. 1. 1962.

⁷⁵ Šlo je za povečanje dodatnega proračunskega prispevka, uvedbo novega prometnega davka na nekatere proizvode v široki porabi, povečanje občinskih skladov. Sem spada tudi vprašanje davka na izredni dohodek; v Sloveniji so bili za to, da se ukine, ker je obdavčil večjo storilnost. Drug problem je bilo podaljšanje dodatnega prispevka v zvezni proračun v višini 25 % v leto 1962; predvideno je namreč bilo, da se bo odvajal le v letu 1961. Tretji pa je bilo vprašanje, od kdaj velja povečanje republiškega prispevka za družbene investicijske sklade.

so naletele na gluha ušesa. Predlagala je zmanjšanje javne porabe v vojski in diplomaciji in njuno uskladitev z gospodarskimi možnostmi. Toda »pokazalo se je, da tukaj ne gre«. ⁷⁶

Leta 1961 in v prvi polovici leta 1962 so se mednacionalna naspotja prenesla tudi v odnose med podjetji. Tako so se zaostriili poslovni odnosi med Splošno plovbo Piran, Jugolinijo in drugimi ladjarskimi podjetji v državi. Zatikati se je začelo sodelovanje med koprskim Tomosom in kragujevško Crveno zastavo. Jugobanka je pri delitvi deviznih sredstev za povečanje proizvodnje televizorjev upoštevala le ponudbo podjetja Elektro industrija iz Niša, zavrnila pa ponudbi iz Slovenije (Iskra Kranj) in Bosne in Hercegovine. Med primeri neupoštevanja poslovnih dogovorov in pravil, v katerih so prednjačila beograjska podjetja, je v Sloveniji najbolj odmeval postopek Intereksporta iz Beograda. Volkswagen je poslal v Jugoslavijo 70 avtomobilov s vso potrebno dokumentacijo in seznamom kupcev, na katerem je bilo prvih 27 iz Slovenije. Predstavnik beograjskega podjetja Intereksport pa je na meji (na Jesenicah) ta imena enostavno prečrtal in napisalo nova, ki so bila iz Srbije. Potem pa ni dovolil špediterskemu podjetju Globus, da bi jih prevzelo, niti mu ni dovolilo, da bi pregledalo dokumentacijo. Slovenski lastniki so se obrnili na sodišče, ki je izdalo nalog, da svoja vozila lahko odpeljejo. Toda predstavniki Intereksporta se za to niso zmenili, temveč so vsa vozila odpeljali v Beograd, češ da zanje odločitev slovenskega sodišča ne velja. ⁷⁷

Zagovorniki centralističnih teženj so si, ne samo zaradi svoje napadalnosti, temveč tudi zato, ker so obvladovali zvezno upravo, kmalu zagotovili prednost pred zagovorniki decentralizacije. Junija 1961 je Josip Broz v svojih govorih v Kruševcu in Boru opozoril na to, da v državi ni več dotedanje enotnosti, ter napovedal, da bo treba okrepiti »popolno in monolitno enotnost« ter bratstvo in enotnost med jugoslovanskimi narodi. ⁷⁸ Pomembno je bilo, da je takrat osrednja politična osebnost v državi javno povedala, da je treba nameniti več pozornosti razvoju manj razvitih krajev v državi. To pa je bilo znamenje podpore centralističnim težnjam. Konec novembra je bil tretji plenum CK ZKJ, ki je ugotovil, da preveč demokratizacije pomeni oviro pri izgradnji socializma in da je potrebna večja kontrola nad investicijami, industrijskim načrtovanjem, plačami in

⁷⁶ Glej opombo 72.

⁷⁷ Delo, št. 126, 9. 5. 1962, Nedopustne manipulacije.

⁷⁸ GV, št. 45, 10. 6. 1961, Skladnejši in enakomernejši razvoj države in posameznih območij.

trgom ter vodilna vloga partije.⁷⁹ Sledil je sestanek republiških in zvezne ideološke komisije, bil je sredi decembra 1961, na katerem so nekateri tekmovali v obtoževanju nacionalnih »deformacij«, se pravi nacionalizma in šovinizma ter prizadevanj vodilnih republiških funkcionarjev, ki so investicijska in druga ekonomska vprašanja gledali samo s »svojega zornega kota«.⁸⁰ Zvezni družbeni plan za leto 1962, sprejet je bil čisto na koncu leta 1961, je pomenil zmago »centralistov«. To je priznal Boris Kraigher na 85. seji republiškega izvršnega sveta, ki je bila 29. decembra 1961. Po njegovih besedah je bil sprejem tega plana »dokaz, da se popušča nasprotovanjem v državi. Nova usmeritev gre odločno na linijo povečanja razlik v dolarjih – v koeficientih, premijah, kar pomeni, da gremo zopet na povečevanje razlik v vrednosti dinarja na posameznih področjih, dejavnostih. (...) Tudi tendenca nominalnega dviganja proizvodnje pomeni odstopanje od sprejetih načel, kajti to pomeni, da se ne bomo prilagajali ekonomskim načelom, ampak starim načelom, ki so bili za fiktivno povečanje proizvodnje na glede na stroške (...)«.⁸¹

Tudi ocene v slovenskem strokovnem časopisju kažejo na to, da je v sistemu gospodarskega načrtovanja prišlo do vidnega zastoja. Po njihovem je bil plan za leto 1962 »izdelan po starem«, se pravi, da »še vedno temelji na naturalnih pokazateljih, za katerimi se skrivajo konkretni objekti, ki zahtevajo določena sredstva«.⁸² Zvezna država se ni menila za proces decentralizacije sistema upravljanja, ampak si je neupravičeno vzela pravico, da že vnaprej določi svoje proračunske dohodke ne glede na to, kakšni bodo rezultati gospodarjenja. Ob tem pa na republiko ni hotela prenesti potrebnih sredstev, ki jih je, potrebovala za izpolnitev najnujnejših gospodarskih nalog.⁸³

Lahko bi rekli, da je slovensko partijsko vodstvo priznalo svoj poraz in da je trezno in pragmatično gledalo na nove razmere. V skladu s tem je Boris Kraigher na peti seji Glavnega odbora slovenske SZDL, ki je bila 18. januarja 1962, opozoril, da v »zvezi s celotno razpravo o planu za leto 1962 in o problemih, ki iz tega izhajajo, bi ne bilo pametno, da sedaj, ko je zvezni plan sprejet, nadaljujejo celotno akcijo na podlagi kritike zveznega plana, ampak vzamejo ta

⁷⁹ Prim. Jože Pirjevec, n. d., str. 248.

⁸⁰ Glej opombo 74.

⁸¹ ARS, RIS, Magnetogrami sej Izvršnega sveta LS LR Slovenije, fasc. 4.

⁸² GV, št. 2, 6. 1. 1962, Skladnost med planiranjem in načeli gospodarskega sistema.

⁸³ GV, št. 10, 3. 2. 1962, Resolucija pred skupščinskimi odbori.

plan in instrumente, ki jih daje, kot objektivno dejstvo in okvir, v katerega morajo vključevati svoje akcije.»⁸⁴

Toda v partijsko urejeni državi »sistemska« zмага ni bila dovolj, potrebna je bila tudi politična zмага. V ta namen je bila sredi marca 1962 sklicana izredna seja Izvršnega komiteja CK ZKJ. Na njej je prišlo do najostrejšega spopada med obema taboroma. Za Slovenijo je bilo najpomembnejše, da se je končal »brez zmage, čeprav z nekaj točk prednosti za konzervativce.«⁸⁵ Tak razplet je gospodarskopolične razmere v državi še poslabšal. Poskus Zveznega izvršnega sveta, da bi strokovne podkomisije poiskale pot iz težav, se ni obnesel, ker so se ekonomisti v njih razdelili: Slovenci in Hrvatje so bili na eni, ostale »bratske republike« pa na drugi strani.⁸⁶

Končno so na seji Izvršnega komiteja CK ZKJ 18. maja 1962 ugotovili, da stanje, v katerem obstajata dve povsem nasprotni »gledišči« o nadaljnji gospodarski usmeritvi, ne more več trajati, temveč se je treba »čim prej odločitvi v katero smer gremo, sicer bo prišlo do velikih težav.«⁸⁷ Odločitev naj bi prinesel plenum CK ZKJ.

Na četrtem plenumu CK ZKJ, ki je bil 22. in 23. junija 1962 v Beogradu, je bila sprejeta sporazumna rešitev glede urejanja in smeri bodočega gospodarskega razvoja. Večina razpravljalcev je sicer obsodila prizadevanja za decentralizacijo. »V nobeni državi v gospodarstvu ne more biti decentralizacije,« je trdil Josip Broz, »zato mora biti tudi naša država v gospodarskem pogledu celovita. Razne lokalistične tendence temeljijo na nepravilnem pojmovanju decentralizacije. Pri nas je bilo decentralizirano vse vprek.«⁸⁸ Kritizirali so pojave partikularizma, lokalizma, zaprtosti v republiške okvire in še druge oblike razdruževalnih teženj. Opozarjali so na škodljivost pojavov razvodenitve in omalovaževanja sklepov zveznih političnih organov, kakor tudi na »subjektivistično« tolmačenje njihovega bistva.

Kljub sovražnemu razpoloženju do decentralizacije pa se je plenum vendarle zavzel za spremembo investicijske politike in politike gospodarskega razvoja nerazvitih območij v državi. »Kaj bomo dosegli, če bomo na nerazvitih področjih ustanavljali razna majhna

⁸⁴ ARS, RK SZDLS, šk. 29.

⁸⁵ Jože Pirjevec, n. d., str. 249.

⁸⁶ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 19, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKJ, 18. 5. 1962.

⁸⁷ Prav tam.

⁸⁸ Prav tam.

podjetja, ne vedoč, ali bodo njihovi proizvodi šli ali ne? Najprej bomo omrtvili več sto in sto milijonov dinarjev in morda tudi milijarde, ki bodo potem vsako leto požirale nove milijone, tako da bomo morali potem nenehno dajati dotacije. Bolje je, da damo nerazvitim področjem sredstva za kaj drugega, za javna dela in v kulturne namene, kakor da po vsi sili gradimo nove tovarne, ki nas ponovno stanejo. Samo tam, kjer je rentabilno in koristno za te kraje in skupnosti sploh, je treba graditi koristna in rentabilna podjetja. Torej ne smemo več graditi političnih tovarn, ker je to absolutno škodljivo za vso skupnost.⁸⁹ Plenum je sprejel sklep, da je treba z ustreznimi predpisi in ukrepi izpopolniti sistem financiranja investicijske graditve na nerazvitih območjih tako, da se bodo dodeljena sredstva naložila v smotrne in ekonomsko upravičene programe. Poleg tega pa naj bi pri izbiri posameznih objektov težili za takimi lokacijami in proizvodno sestavo, ki bo najhitreje rešila gospodarske probleme teh območij in ki se ne bo križala s politiko splošnega jugoslovanskega razvoja.

Na plenumu je dobila podporo tudi ugotovitev, da težav v gospodarstvu ni mogoče premagati le z administrativnimi ukrepi. Na njem so bili zavrjeni nekateri očitki na račun Slovenije, priznana je bil njena odločilna vloga v jugoslovanskem gospodarskem razvoju in pravica, da se hitreje razvija. Josip Broz je namreč v zvezi z govoricami, da Slovenci živijo bolje zato, ker izkoriščajo druge, odgovoril takole: »Ni res, da Slovenci živijo bolje na tuj račun. Drži, da je bila Slovenija dosti naprednejša od drugih republik, da je imela industrijo, kadre in delavce, ki so znali dvigniti proizvodnjo in produktivnost dela na višji nivo, s tem pa tudi standard. Ne moremo zdaj zahtevati, naj Slovenci ostanejo tam, kjer so bili leta 1941, dokler se vse druge republike ne dvignejo na ta nivo, ampak moramo tudi njim omogočiti, da še bolj napredujejo, če hočemo, da imamo od njih večjo korist. Več ko bo imela Slovenija, več bo lahko dajala drugim.«⁹⁰

Kot smo že v uvodu ugotovili, pa je plenum podprl odločitev o odpovedi perspektivnega plana, torej tistega plana, za katerega je v državi veljalo prepričanje, da je njegov sprejem Slovenija izsilila in da je bil sestavljen po meri razvitega dela države.

⁸⁹ Prav tam.

⁹⁰ Glej opombo 50.

NOVA USTAVA IN GOSPODARSKE SPREMEMBE (1962–1963)

Gospodarske in politične razmere v letu 1962 niso bile ugodne za oblikovanje tako pomembnega dokumenta, kot je bila nova ustava. Gospodarska gibanja so bila do poletja tega leta upočasnjena in neuravnotežena. Znaki oživljanja in napredovanja so se začeli kazati šele v drugi polovici leta. Zaradi skaljenih mednacionalnih odnosov so bile politične razmere napete in zaostrene. Konzervativne sile, ki so se zavzemale za to, da se omeji proces decentralizacije in zaustavijo reformna prizadevanja, okrepi pa moč zvezne države in oživijo načela izvirnega načrtnega gospodarstva, so imele večji vpliv in možnost odločanja.

Snovalci nove zvezne ustave, načeloval jim je Edvard Kardelj, so se smelo, odločno, predvsem pa širokopotezno lotili svojega dela. Uvodne razprave, ki niso potekale samo znotraj posameznih podkomisij, so načele vrsto spornih vprašanj in problemov, ki so stali na poti hitrejšemu in skladnejšemu gospodarskemu razvoju v državi. Zaradi različnih in nasprotujočih si pogledov na temeljna gospodarskopolitična vprašanja se je uvodna zagnanost kmalu polegla ter postopoma osredotočila samo na določene vsebine. Do jeseni 1962. leta je prevladalo stališče, da daje program ZKJ odgovore na temeljna gospodarska vprašanja, zato ni naloga nove ustave, da »utira načelno nove oblike«, temveč da za »jasne načelne koncepcije najde čimbolj preproste praktične rešitve v celotni zgradbi političnega sistema«.¹ Takšno stališče je dokazovalo, da je pri sestavljanju nove ustave prišlo do političnega kompromisa, ki je v resnici pomenil neuspeh prizadevanj reformne struje oziroma tistih republiških vodstev, ki so v oblikovanju nove ustave videla še eno priložnost za nadaljevanje procesa gospodarske preobrazbe, ki so ga sredi leta 1961 zaustavili represivni ukrepi Zveznega izvršnega sveta.

Ustava SFRJ, ki jo je zvezna skupščina po skorajda dveletnih pripravah in predelavah sprejela šele aprila leta 1963, je bila pomanjkljiva, nedorečena in protislovna. Kljub temu pa je uveljavila nove

¹ GV, št. 76, 25. 9. 1962, Osvobojeno delo – gibalna sila napredka.

vrednote, med katerimi so bile še posebej pomembne tiste, ki so razširile pristojnosti podjetij, občin in republiških skupščin.

V Sloveniji je ustavna razprava načela vrsto vprašanj, ki so se nanašala na pospešitev in utrjevanje kakovostnih sprememb v gospodarskem življenju, posebno še na področju gospodarskega sistema. Med njimi so bila tudi taka, ki se niso skladala z uradno ideologijo, saj so se nanašala na povsem samostojno poslovanje podjetij in pravico občin, da same urejajo svoj gmotni položaj. Republiška ustavna komisija pa je povsem sledila zvezni ustavni komisiji, zato je pri oblikovanju posameznih določb zvesto sledila zveznemu vzorcu. Kljub poudarjeni retoričnosti in deklarativnosti pa je bila ustava Socialistične republike Slovenije dobra opora za nadaljnji razvoj gospodarstva v naši republici. Z njo je namreč republika, kot suverena državna in družbena skupnost, dobila pravico, da samostojno usmerja gospodarski razvoj na svojem ozemlju ter ustvarja zanj potrebne pogoje.

Ustavna razprava in gospodarske spremembe

Slovenski izvršni svet je maja 1961 imenoval komisijo, ki naj bi pripravila osnutek nove republiške ustave. Štiri mesece kasneje je njeno delo nadaljevala ustavna komisija. Dogovora, da bo nova ustava sprejeta že leta 1962, se niso držali. Osnutek ustave je republiška skupščina sprejela šele oktobra 1962, predlog pa aprila naslednjega leta.

Zvezna ustavna komisija, ki ji je v začetku načeloval Edvard Kardelj, je na prvih sejah razpravljala o številnih občutljivih in zapletenih vprašanjih, med katera so gotovo sodile tudi kakovostne spremembe v gospodarskem življenju, posebno pa še smer nadaljnega razvoja gospodarskega sistema in tudi utrjevanje ukrepov, ki so se na tem področju dobro obnesli. Od jeseni 1962 dalje pa se je zvezna komisija začela takim vprašanjem izogibati oziroma jih ni več uvrščala na dnevni red z obrazložitvijo, da daje program ZKJ odgovore na vsa sporna vprašanja, tudi na taka, ki so se nanašala na razvojno usmeritev, njene nosilce in dejavnike. Komisija se je torej takrat postavila na stališče, da ni naloga ustave, da »utira načelno nove poti ali da išče neke bistveno nove oblike«, temveč, da za »jasne načelne koncepcije najde čimbolj ustrezne in čimbolj preproste praktične rešitve v celotni zgradbi političnega sistema«.²

² Prav tam.

Ustava naj bi se predvsn »naslonila« na prakso in izkušnje iz zadnjih desetih let.

V Sloveniji so pričakovali, da bodo že v času snovanja ustavnega osnutka ter predloga »zadovoljivo« rešili najbolj sporna vprašanja³ ter jih postavili na novo »osnovo«,⁴ zato so jim namenili veliko pozornosti. Mednje so sodila tista, ki so bila značilna za predhodna obdobja, se pravi za čas, ko je gospodarstvo prehajalo na višjo stopnjo udejstvovanja. To so bila vprašanja, kot opustitev ekstenzivnega in prehod na intenzivno gospodarjenje, okrepitev vloge trga pri opravljanju »selekcije« med proizvajalci in izdelki, okrepitev dejavnosti na investicijskem, organizacijskem, proizvodnem in drugih področjih, potreba po večji usklajenosti posameznih gospodarskih gibanj, proizvodnje in porabe. Nekatera od naštetih vprašanj so sicer v Sloveniji že nekaj časa spremljali, vendar so se na začetku šestdesetih let pokazala v tako ostri obliki, kot jih dotlej niso poznali. Najbolj je ta ugotovitev veljala za zmanjšanje možnosti za prodajo nekaterega blaga na domačem trgu. »Naenkrat« so se namreč zavedeli, da prihaja čas, ko kupci ne bodo hodili več »trkat na vrata, temveč bo treba blago ponujati in kupce iskati.«⁵ Nekateri so razmišljali še naprej, se pravi, da so začeli računati na to, da se bo pojavila ostrejša konkurenca, da bo treba zmanjšati rast fizičnega obsega industrijske proizvodnje in zaposlovanja, da se bo zostril problem s pomanjkanjem strokovnega kadra, prevelikimi zalogami ipd.

Zvezna komisija je posamezna vprašanja razdelila na več sklopov, ki so jih potem obravnavale podkomisije. Najtežjo nalogo je imela podkomisija, ki je bila zadolžena za vprašanja, povezana z družbenim planiranjem in odnosi med posameznimi plani. Kajti nobena druga podkomisija se ni morala soočiti s toliko nasprotnojuočih se predlogov, konceptov in gledišč. Člani podkomisije so se, kljub temu, da so se vsi sklicevali na klasike marksizma, razdelili na dva dela. Na eni strani so bili zagovorniki najbolj »naturalističnega« oziroma do podrobnosti urejenega sistema planiranja. Na drugi strani pa so bili taki, ki so zanikali »kakršnokoli zavestno usmerjanje gospodarskega razvoja«. ⁶ Slovenski predstavniki niso spadali v nobeno skupino, temveč so imeli zmernejši, to je sredin-

³ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 15, Stenogramski zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 19. 1. 1962.

⁴ ARS, RK SZDLS, šk. 29, Zapisnik 5. seje Glavnega odbora SZDL Slovenije, 18. 1. 1962.

⁵ GV, št. 49, 23. 6. 1962, Medsebojna odvisnost nalog.

⁶ Glej opombo 4.

ski pristop. Menili so, da tudi v bodočem razvoju socialistične družbe, ki gre v smeri večje decentralizacije in okrepite delavskega samoupravljanja, ne gre brez »določene zavestne družbene intervencije na področju ekonomskih dogajanj«. ⁷ Če si sposodimo besede dr. Jožeta Vilfana, je bil plan »svojevrsten socialistični družbi v tem smislu, da se družba neprestano konfrontira sama s seboj, ker stalno hoče videti svoje gibanje in ga hoče projicirati v bodočnost, pri čemer na osnovi take projekcije korigira in uravnava svoje funkcije«. ⁸ V Sloveniji je torej prevladalo prepričanje, da mora načrtovanje ostati »stalna in nepogrešljiva komponenta družbenega razvoja«, zato bi bilo treba gospodarska gibanja »stalno spremljati na vseh ravneh«, nanje neprestano »vplivati in posredovati, da bodo tekoča gospodarska gibanja pravilno usmerjena«. ⁹ Pri tem pa so vseskozi poudarjali, da, če hočejo, da bo plan igral tako vlogo, potem bo treba metodologijo planiranja »globoko« spremeniti in poiskati novo »formulo, ki ne bi imela ničesar skupnega s staliništičnimi petletnimi plani«. ¹⁰

Manj odločni pa so bili v Sloveniji, ko so razmišljali, ali naj bi poleg plana gospodarski razvoj uravnavali še s pomočjo kakšnih drugih ekonomskih instrumentov ali gospodarskopolitičnih »prijemov«. Spraševali so se, kot na primer Stane Kavčič na seji Izvršnega odbora SZDL Slovenije 18. januarja 1962, ali je »pravilno, da se zavestna družbena intervencija personificira v aktu, kot je enoletni družbeni plan, ali pa je pod to intervencijo treba razumeti še več drugih aktov in družbenih norm, ki prav tako uravnavajo družbeni razvoj in vplivajo nanj«. ¹¹ Slednji je verjetno imel v mislih študijo ekonomistov iz Hrvaške, ki so se zavzemali za to, da bi v prihodnje gospodarski razvoj uravnavali tudi z »mehanizmom ekonomskih instrumentov ter tržnim mehanizmom«. ¹²

Sprememba metodologije planiranja je vključevala tudi novo vlogo republike v uravnavanju gospodarskega razvoja znotraj republiških meja. Republika naj bi postala dejavnik, ki naj bi v večji meri kot do tedaj prevzel »dolžnosti in odgovornosti« za gospodarski razvoj na svojem ozemlju. ¹³ V Sloveniji so dobro vedeli, da bo republika postala samostojnejša in odgovorna za gospodarski razvoj na svojem ozemlju

⁷ Prav tam.

⁸ Prav tam.

⁹ GV, št. 9, 31. 1. 1962, V novih pogojih je planiranje še pomembnejše.

¹⁰ Glej opombo 4.

¹¹ Prav tam.

¹² ARS, RIS, Kabinet Viktorja Avblja, fasc. 33, Zaključki iz gradiva za razpravo o gospodarskem sistemu, 1962.

šele takrat, ko bo dejansko razpolagala z ustreznimi materialnimi sredstvi oziroma ko bo lahko samostojno odločala o razdelitvi ustvarjenega dohodka.¹⁴ Večja vloga republike v gospodarskem življenju je bila povezana z dvema vprašanjema, o katerih so v obravnavanem času veliko razpravljali. Prvo se je nanašalo na razširjeno reprodukcijo oziroma investicije in sistem kreditiranja. Drugo vprašanje pa je bilo povezano z značajem in vlogo notranjega trga oziroma s pojmom enotnega jugoslovanskega gospodarskega prostora.

Zaradi svoje načelnosti in strokovnega pristopa uvodne razprave o preoblikovanju sistema razširjene reprodukcije niso pritegnile večjega zanimanja. Vrtele so se okoli ekonomsko učinkovitejšega sistema investiranja, vsakokratne analize učinkovitosti investicij in obstoja ekonomske odgovornosti za sprejem in uresničitev investicijskih odločitev. Večje pozornosti so bila ta vprašanja deležna takrat, ko so začeli razpravljati o osrednjem vprašanju investicijskega sistema, to je o oblikovanju in uporabi sredstev za investicije. Šlo je namreč za to, kdo bo imel glavno besedo pri razporejanju investicijskih sredstev. Ena stran, kateri je poleg Hrvatske pripadala tudi naša republika, je izhajala iz tega, da je vzrok za gospodarske težave tudi pomanjkanje učinkovitega družbenega usmerjanja investicij v zadnjih letih, ker ni v zadostni meri preprečilo predrage graditve, podvajanja industrijskih zmogljivosti, preseganja predvidenega zneska itn. Do največjih nepravilnosti je prišlo pri naložbah v nerazvitih republikah. V Sloveniji so se zelo trudili, da bi te nepravilnosti osvetlili s čim več strani. Tako so na primer objavili podatke, ki so govorili o tem, kako se za ta področja vsako leto namenijo večja sredstva iz investicij iz splošnega investicijskega sklada, kljub temu pa je tu odstotek neaktivnih investicij vedno večji.¹⁵ Sklicevali so se na domače in tuje strokovne ugotovitve, po katerih podjetja v nerazvitih republikah niso kazala nobenega zanimanja za rentabilno poslovanje, temveč so skoraj brez izjeme poslovala »lagodno«, saj so jim vedno bila na voljo potrebna sredstva, deležna pa so bila še drugih ugodno-

¹³ Sejni zapiski Ljudske skupščine LRS, četrti sklic, Seje od 1. februarja do 31. maja 1962, Ljubljana 1962, str. 56.

¹⁴ GV, št. 87, 2. 11. 1962, Ob osnutku nove republiške ustave.

¹⁵ V letih 1958 do 1962 so za hitrejši razvoj nerazvitih območij v državi namenili poleg rednih tudi izredne dotacije; leta 1960 so dodatna sredstva znašala 12 milijard din, v naslednjih dveh letih pa 27 milijard din. Zato se je delež investicij iz splošnega investicijskega sklada v skupnih gospodarskih investicijah od 9,7 %, kolikor je znašal v obdobju 1958/1959, leta 1962 povečal na več kot 14 %. – GV, št. 25, 26. 3. 1963, Napredek nerazvitih glavno vprašanje celotnega razvoja.

sti. Iz navedenih in še drugih razlogov so v Sloveniji menili, da bi bilo treba preširoko investicijsko »fronto« omejiti in že »enkrat prenehati z brezkončnimi investicijami v nerentabilne objekte«. ¹⁶ Predlagali so uvedbo novega sistema, po katerem bi bilo treba naložbe »kjerkoli« v državi prilagoditi stvarnim možnostim in »vezati« na določene ekonomske uspehe, s čimer bi zagotovili, da bi dobili prednost najracionalnejši oziroma najdonosnejši razvojni programi. Pot do take usmeritve investicijske graditve je vodila preko decentralizacije investicijskih sredstev. To je pomenilo, da bi zvezna skupščina oziroma splošni investicijski sklad v svojih rokah obdržal le usmerjanje dolgoročnih in dela srednjeročnih investicij, ki bi bile pomembne za vso državo in bi zato bile natančno opredeljene. Po pravilu naj bi največji del srednjeročnih sredstev usmerjale republike in občine, medtem ko bi podjetja odločala le o uporabi kratkoročnih sredstev. To bi bil prvi korak k novi ureditvi investicijske graditve. Drugi korak pa bi bila sprememba oziroma prilagoditev predpisov, ki so urejali uporabo amortizacije, odplačevanje anuitet itn.

V večini jugoslovanskih republik pa ne bi bili zadovoljni s tem, da bi država samo vodila investicijsko politiko, temveč so stali za tem, da morajo biti njeni najvišji organi glavni investitor in usmerjevalec investicijske politike. Bili so torej zagovorniki osredotočenja pretežnega dela investicijskih sredstev in njihovega usmerjanja preko splošnega investicijskega sklada. V teh republikah so se sklicevali na dejstva, ki so govorila v prid njihovi resnici. Ta pa je bila, da so na investicijskem področju prevladali »nezdravi« pojavi, ki so se napajali iz lokalističnih in nacionalističnih teženj. Začasni izhod iz krize so videli v vrnitvi sistema nevračljivih dotacij, ki so ga opustili na začetku petdesetih let ob uvedbi novega gospodarskega sistema. Predlagali so tudi ukinitve odplačevanja investicijskih posojil, zato pa bi bilo po njihovem treba povečati davek na osnovna sredstva. To je pomenilo, da so si prizadevali za to, da bi se »skozi zadnja vrata« vrnil sistem, po katerem bi vsi plačevali za večji del naložb v državi. ¹⁷ Dokazovali so, da se sklepi o hitrejšem razvoju nerazvitih območij v državi ne izpolnjujejo, zato so zahtevali pospešitev tega razvoja. Zanje je bilo hitrejše napredovanje nerazvitih območij temeljno vprašanje celotnega gospodarskega razvoja.

Kreditni in bančni sistem, uvedena pred komaj letom dni, sta bila znova predmet kritične razprave. Nova organizacija ni dala

¹⁶ ARS, DE I, CK ZKS III, Osebna zbirka Borisa Kraigherja, Zabeležka o razgovoru z Djuverovićem, 13. 7. 1962.

¹⁷ GV, št. 75, 21. 9. 1962, Kako investirati.

pričakovanih rezultatov, saj se proizvodnja ni povečala niti se niso uredile ostale gospodarske razmere. Največ kritik je prihajalo iz Beograda, in sicer od Narodne banke. Ta se je pritoževala nad preveliko količino denarja v obtoku in nad tem, da so banke gledale samo na to, kako bodo »pomnožile svoj aparat« in napolnile svoje poslovne sklade, ne pa kako bodo z ustreznimi posojili povečale proizvodnjo. Po njenih ugotovitvah komunalne banke niso izpolnile svoje naloge, njihova sredstva so se precej zmanjšala.¹⁸ Največ kritik pa je letelo na republiške banke, v katerih je Narodna banka videla začetek »razbijanja enotnega jugoslovanskega denarno-kreditnega območja in obstajanja nekih zaprtih regionalnih območij«.¹⁹ Opozarjala je, da v takih razmerah ne more uspešno opravljati svoje glavne naloge, to je usmerjevalca denarnih gibanj. Zahtevala je, da se kreditni sistem spremeni tako, da bo sama znova prevzela neposredno kreditiranje komunalnih bank.

Predlog, da bi Narodna banka znova vzpostavila neposredne kreditne odnose s svojo podružnico v Ljubljani, ni imel podpore. V njem so videli korak nazaj, saj bi komunalne banke postale le »servisi« Narodne banke, prišlo pa bi tudi do bistvenega zmanjšanja vloge republiške banke, najbolj na področju kratkoročnega kreditiranja. V naši republiki so bili bolj za to, da se slabosti v bančno-kreditnem sistemu odpravijo prvič na ta način, da se komunalne banke združijo, s čimer bi se njihovo število zmanjšalo.²⁰ Drugič pa s preoblikovanjem bank iz državnih ustanov, ki rešujejo proračunske, socialne in druge probleme svojega okolja v uspešna gospodarska podjetja, ki poslujejo po načelih poslovnosti, rentabilnosti in ekonomičnosti.²¹

Razprave o preureditvi notranjega trga so bile osredotočene okoli treh vprašanj oziroma problemov. V ospredju je bilo vprašanje zagotovitve in tudi nove opredelitve pojma enotnega ali skupnega jugoslovanskega gospodarskega prostora. Ta pojem je prva jugoslovanska ustava opredelila bolj z negativne strani. Poleg tega pa so se takrat okrepile monopolistične težnje lokalnih trgovskih podjetij in množili primeri »rušenja« enotnega jugoslovanskega prostora. Težava ni bila v opredelitvi tega pojma, se pravi, da je ozemlje FLRJ enotno gospodarsko in carinsko območje, kjer velja

¹⁸ Delo, št. 157, 9. 6. 1962, Banke naj podprejo rentabilno proizvodnjo.

¹⁹ ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 35, Zapisnik 109. seje Izvršnega sveta Ljudske skupščine LRS, 15. 2. 1963.

²⁰ Delo, št. 223, 15. 8. 1962, Potrebujemo močne komunalne banke.

²¹ Delo, št. 235, 25. 11. 1962, Večja poslovnost bank pospešuje napredek proizvodnje.

prost pretok blaga in storitev in kjer podjetja smejo ob enakih pogojih opravljati gospodarske dejavnosti v vsej državi.²² Do nespo-razuma je začelo prihajati takrat, ko je bilo treba določati njegov odnos do zunanjega trga. Za Janka Smoleta, podpredsednika slovenskega izvršnega sveta, je skupni gospodarski prostor v tistem času že postal v »marsikaterem pogledu preozek, da bi spodbujal ekstenzivno rast in intenzivno širjenje proizvodnje mnogih gospodarskih organizacij«; notranji trg mu je pomenil »tisti zavorni faktor, ki omejuje obseg proizvodnje in jo bremeni z visokimi stroški«, zato je izhod za slovensko gospodarstvo videl v »delni preusmeritvi na zunanja tržišča«. ²³ Nasprotno pa je gospodarskemu teoretiku dr. Francetu Bučarju »širši gospodarski prostor (pomenil) pomembno prvino gospodarjenja, ki jo Slovenci moramo izrabiti (...) kot pod-lago za večje in enakopravnejše vključevanje v svetovni trg«. ²⁴

Več pozornosti so namenili problemu zakonske ureditve poslov-nih razmerij oziroma razmejitvi pristojnosti pri določanju in nad-zoru cen med podjetji ter državno upravo. To pa zato, ker se na začetku leta 1962 večji in bolje opremljeni premogovniki na eni ter manjši in slabše organizirani rudniki na drugi strani med seboj niso mogli sporazumeti o prodajnih cenah svojih proizvodov, niso pa bili zadovoljni tudi s cenami, ki so jih določila pristojna telesa v Beogradu. Prvi (to so bili velenjski rudnik in rudniki iz Bosne in Hercegovine) so zahtevali, da se cene in trg sprostijo. Drugi pa so se borili za maksimiranje cen in vrnitev načrtnega razdeljevanja in dodeljevanja materialnih in denarnih sredstev, ²⁵ saj so se bali, da ne bodo mogli tekmovati z boljše opremljenimi podjetji, temveč bodo morali ustaviti proizvodnjo in »poslati delavce na cesto«. Predpisa, ki sta izšla v Uradnem listu julija 1962. leta, sta prinesla kompro-misno rešitev. ²⁶ Cene izdelkov in storitev so bile pod družbeno kontrolo. Podjetja so se v tržnem poslovanju morala ravnati po načelu »zdrave tekme« oziroma »se vzdržati ravnanja, ki bi merilo na to, da povzroči škodo drugemu podjetju«, ter »spraviti« svoje po-slovne koristi v sklad s koristmi družbene skupnosti. Slednje je pomenilo, da morajo upoštevati »trajne potrebe trga« in ne »smejo

²² Delo, št. 297, 28. 10. 1962, Jugoslavija kot enoten gospodarski prostor.

²³ Sejni zapiski Ljudske skupščine LRS, četrti sklic, Seje od 1. marca do 8. aprila 1963, str. 30.

²⁴ Glej opombo 22.

²⁵ ARS, RK SZDLS, šk. 55, Razgovor Staneta Kavčiča s predstavniki Društva inženirjev in tehnikov ter ekonomistov, 16. 2. 1962.

²⁶ Prim. UL FLRJ, št. 30/401/402, 25. 7. 1962, Zakon o ureditvi poslovnih razmerij na trgu in Zakon o družbeni kontroli cen.

izrabljati trenutnega stanja na trgu, da ne bi dosegla neupravičeno ali nesorazmerno premoženjsko korist.

Tretji problem na področju notranje trgovine pa je bil, kako z omejenimi sredstvi povečati in posodobiti trgovska podjetja ter jih bolj povezati z industrijskimi podjetji, tako da bi bila proizvodnja bolj prilagojena potrebam in zahtevam notranje porabe in se ne bi več dogajalo, da bi v trgovine prihajalo blago, po katerem ni bilo povpraševanja. Resolucija o notranji trgovini iz junija 1962²⁷ je dala odgovor na to, kako »odpraviti« zaostajanje trgovine. Predlagala je ustrežnejšo delitev dohodka in spodbudnejši sistem nagrajevanja, boljši nadzor nad poslovanjem trgovskih podjetij, njihovo večje povezovanje, zmanjšanje nepotrebne grosističnega posredovanja, izločitev verižne trgovine ter izboljšanje poslovanja kmetijskih zadržug do te meje, da bodo postale »glavni činitelj« v trgovini s kmetijskimi pridelki. V Sloveniji so videli poglobilni pogoj za to, da trgovina ne bo več zaostajala za drugimi gospodarskimi področji v spremembi sistema delitve dohodkov trgovinskih podjetij. Izračuni, ki so jih napravili, so namreč pokazali, da bi trgovina lahko ustvarjala tolikšen dohodek, da bi lahko sama skrbela za svoj hitrejši razvoj. Toda akumulacija, ki jo je ustvarilo to gospodarsko področje, se je namenjala prvič za druge namene in drugič je bilo treba njen pretežni del nakazovati v zvezne sklade.²⁸ Na ta način je bilo trgovini praktično onemogočeno, da bi najemala investicijske kredite, saj ji lastna sredstva niso zadoščala niti za odplačila anuitet, zato so morali kot investitorji nastopati lokalni oblastni organi. Naložbe v trgovino so bile torej minimalne in nezadostne.

Tretji problemski sklop, s katerim so se v okviru priprav za novo ustavo precej ukvarjali, sta bila delitev dohodka in plačni sistem. Pri tem problemskem sklopu je najbolj prišla do izraza neuskklajenost med teorijo in prakso. Medtem ko so si v podkomisiji za delitev dohodka prizadevali natančneje določiti, opredeliti ali dopolniti

²⁷ UL FLRJ, št. 30/420, 25. 7. 1962.

²⁸ V skupnih gospodarskih investicijah v letih 1952–1962 je bila trgovina udeležena le s 5,5 %, medtem ko je bil njen delež v narodnem dohodku 11 %. Na investicijsko porabo je odločilno vplivala sprememba sistema delitve dohodka v letu 1958, s katero so bila občutno znižana sredstva skladov trgovskih organizacij, niso se pa ustrezno decentralizirali prispevki v investicijske in druge sklade ožjih politično-teritorialnih skupnosti. Pretežni del akumulacije se je na podlagi tedaj veljavnega načina delitve in močno progresivne obdavčitve dohodka trgovskih podjetij odvajal federaciji. – ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, Seje 21–26 (1963/64), Zapisnik 21. seje Odbora za splošna gospodarska vprašanja, 26.11. 1963, Ekonomski položaj trgovine, oktober 1963.

merila za doslednejše izvajanje načela delitve po delu, so zvezni organi v letu 1962 izdali vrsto predpisov in navodil, s katerimi so omejili možnosti za uveljavljanje novih in spodbudnejših oblik delitve dohodka podjetij.

Tako je Zvezni izvršni svet v začetku leta 1962 spremenil način obračunavanja celotnega dohodka iz t. i. fakturirane na plačano realizacijo.²⁹ Javnost je bila obveščena, da je bil sistem obračunavanja celotnega dohodka spremenjen zato, da bi se lahko »čim bolj približali načelu, da podjetje ne proizvaja zato, da bi pokrilo določene potrebe, temveč da bi doseglo dohodek«.³⁰ Pravi namen te spremembe je bil zmanjšati delež podjetij v ustvarjenem neto produktu, tako da bi imela manj sredstev za prosto razpolaganje kot leta 1961.³¹ Nova merila so namreč določala, da mora podjetje plačati 45 odstotkov od svojega dohodka,³² in to brez prispevka na izredni dohodek.

Naslednji korak k okrepitvi administrativnega urejanja delitve dohodkov je napravil Zvezni izvršni svet aprila tega leta, ko je ustanovil komisije za nadzor razdelitve čistega dohodka podjetij; njihova naloga je bila, da preprečijo podjetjem delitev dohodka po načelu uravnilovke.³³ Zvezni izvršni svet je potrebo po ustanovitvi teh komisij utemeljil z rastjo sredstev za osebne dohodke, ki je bila precej večja, kot pa sta napredovali proizvodnja in delovna storilnost.³⁴ Ta neuskkljenost je bila res v nasprotju z Resolucijo o politiki gospodarskega razvoja v letu 1962, po kateri so osebni dohodki lahko naraščali »skladno ter v odvisnosti od povečane proizvodnje

²⁹ Do spomladi 1962 je veljalo, da celotni dohodek podjetja predstavlja vrednost prodanega oziroma plačanega blaga na podlagi faktur, pri čemer ni bilo važno, kdaj je bilo to blago plačano. Marca 1962 pa je prišlo do spremembe v tem, da se je dohodek podjetja izračunal na podlagi plačane realizacije, se pravi po vnovčenih fakturah za blagovne storitve in druge vrednosti, ki jih je podjetje doseglo pri poslovanju.

³⁰ Delo, št. 51, 21. 2. 1962, Prispevki iz dohodka.

³¹ ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, Seje 4–8 (1963), Zapisnik 7. seje, 7. 9. 1963, Informacija o uspehih poslovanja in o razmerjih v delitvi čistega dohodka v letu 1962, 31. 7. 1963.

³² Podjetje je moralo najprej plačati 15 % od svojega dohodka za splošni prispevek, nato 10 % prispevek v sklade teritorialne enote ter še 20 % prispevek za sklad republike.

³³ UL FLRJ, št. 15/179, 11. 4. 1962, Zakon o ustanovitvi komisij za izvajanje predpisov o delitvi čistega dohodka gospodarskih organizacij in zavodov; isti, št. 16/210, 18. 4. 1962, Navodilo o izvajanju načel in splošnih meril za delitev čistega dohodka v pravilnikih gospodarskih organizacij.

³⁴ ARS, RIS, Koordinacijski odbor, Zapisnik 14. seje, 2. 10. 1962, Nekateri problemi delitve čistega dohodka, 28. 9. 1962.

in storilnosti»,³⁵ ne pa hitreje.³⁶ V resnici pa je Zveznemu izvršnemu svetu šlo bolj za to, da »povzroči začasen zastoj (...) ter prenehanje dela na izgrajevanju delitvenih sistemov v podjetju« in zniža realne osebne dohodke ne glede na poslovne uspehe in storilnost.³⁷ Tako usmeritev so podpirali tudi najvišji partijski funkcionarji, ki so v svojih javnih nastopih ter v razpravah v partijskih in državnih organih poudarjali, da je treba pri »odpravljanju negativnih odnosov okrepiti vlogo upravnih organov, zlasti pri uveljavljanju sprejetih smernic na področju delitve«.³⁸

Zadnji izmed problemskih sklopov, kateremu so v ustavni razpravi namenili več pozornosti, sta bila zunanja trgovina in devizni sistem. Večja zunanja trgovina in uveljavitev domačih podjetij v blagovni menjavi s tujino sta namreč postali pogoj in prva postavka gospodarskega napredka in glavni cilj gospodarske politike. Njune problematike pa niso obravnavali ločeno, temveč v povezavi še z nekaterimi drugimi nujnimi posegi oziroma akcijami, kot na primer z večjo delovno storilnostjo, vključitvijo znanstvenoraziskovalnega dela, vpeljavo moderne tehnologije in boljše organizacije dela.

Leta 1962 so bile pred zunanjo trgovino tri bistvene naloge: povečati izvoz in uvoz, nadaljevati decentralizacijo zunanjetrgovinskega poslovanja, povečati »materialni interes« proizvajalnih podjetij,³⁹ se pravi zagotoviti, da bodo izvozno usmerjena podjetja oziroma tista, ki bodo začela izdelovati blago, ki se je uvažalo, prišla do ustreznega deleža od ustvarjenih deviznih sredstev.

Izvoz, izvoz in še enkrat izvoz so bile besede, ki so bile v prvi polovici leta 1962 največkrat izgovorjene, ko je bila na dnevnem redu zunanja trgovina. Izražale so prizadevanja, da je treba izvažati za vsako ceno, in to ne samo proizvodne presežke, temveč tudi blago, ki ga je doma primanjkovalo. Tako kot v preteklosti so izvoz pogojevali z uvozom, vendar pa so najvišji državni organi tokrat dali prednost uvozu iz držav tretjega sveta. Prišlo pa je še do enega popravka. Poleg industrije sta nosilca izvoza oziroma »zbiralca deviz« postala tudi turizem in promet. V Sloveniji se s tako zasnovano zunanje trgovine niso strinjali. Izvoz za vsako ceno se jim je zdel ne-

³⁵ Prav tam.

³⁶ Analiza zaključnih računov, ki so jo v prvem polletju leta 1962 napravili v Sloveniji, je pokazala, da se je povečala udeležba sredstev za osebne dohodke v neto proizvodu od 44 % na 46 % in v dohodku od 59 % na 64 %. – Prav tam.

³⁷ Glej opombo 31.

³⁸ GV, št. 43, 2. 6. 1962, Vsi moramo odpravljati ugotovljene napake.

³⁹ GV, št. 5, 17. 1. 1962, Prilagajanje zunanje trgovine novemu gospodarskemu sistemu.

smiselno⁴⁰ in v nasprotju z novimi načeli gospodarjenja, ki so predpostavljali, da mora izvozna dejavnost sloneti na rentabilnosti in načrtnem usmerjanju proizvodnje za izvoz.⁴¹ Zgrešeno se jim je zdelo tudi to, da mora biti uvoz čim bolj povezan z izvozom, ker so imele nekatere panoge (črna metalurgija, kovinska, kemična, tekstilna in elektroindustrija) zelo negativno razmerje med izvozom izdelkov in uvozom reprodukcijskega materiala ter opreme. Istih misli so bili tudi, ko je šlo za krepitev blagovne menjave z vzhodnimi socialističnimi državami ter nerazvitimi državami v Afriki in Aziji. Stane Kavčič je v razgovoru s predstavniki Društva inženirjev in tehnikov ter ekonomistov takole ocenil prizadevanja Zveznega izvršnega sveta: »Slabo trgujeta popoln in srednji revež. (...) Ekonomija ima svoje zakone, preko katerih ni mogoče iti. (...) Ameriški dolarji, kakorkoli so nam nesimpatični, dolarji so pa le (...). Ni tajnost, da kupujemo reprodukcijski material na Zahodu za trde devize, izvažamo pa končne izdelke na Vzhod za mehke devize.«⁴² V Sloveniji so dajali prednost izvozu v zahodne države, saj so od tam uvažali pretežni del visoke tehnologije in reprodukcijskega materiala. Zavzemali so se za to, da bi moralo biti težišče prizadevanj za povečanje izvoza na uskladitvi proizvodnih cen s cenami na svetovnem trgu. To pa je zahtevalo izločitev nepotrebnih obremenitev iz proizvodnih stroškov ter določitev osnovnega paritetnega tečaja dinarja; pri tem je bil problem v tem, da je bila še vedno prevelika razlika med povprečnim izvoznim in uvoznim tečajem.

Leta 1962 so zvezni organi začeli odkrito krepiti svoje pristojnosti na področju zunanje trgovine. Zanje je bila zunanja trgovina »stvar« države, ne pa podjetij. Centralistične težnje so bile najbolj vidne pri zbiranju in razpolaganju z deviznimi sredstvi. Podjetja niso razpolagala z večjimi deviznimi sredstvi, ker so se ta stekala v centralni devizni sklad. Z njimi je razpolagala Jugobanka, na katero je bila prenesena prodaja deviz za uvoz najpomembnejšega blaga. Drugo področje, kjer so zvezna ministrstva hotela imeti popoln nadzor, je bil uvoz najpotrebnejšega materiala in rezervnih delov; to jim je v celoti tudi uspelo, saj so preko internih restriktivskih ukrepov povsem obvladali ta uvoz. Iz Slovenije so prihajale tako načelne kot konkretne pripombe o okrepljeni dejavnosti zveznih

⁴⁰ Delo, št. 6, 7. 1. 1962, Tovarna – osnovni činitelj v zunanji trgovini.

⁴¹ Delo, št. 16, 17. 1. 1962, Usmeritev na zunanja tržišča je pogoj za uspešen razvoj proizvodnje.

⁴² ARS, RK SZDLS, šk. 55, Razgovor predsednika Republiškega sveta ZSS s predstavniki Društva inženirjev in tehnikov ter ekonomistov, 16. 2. 1962.

organov. Z njimi so se strinjali, da decentralizacija v zunanji trgovini ne more biti v tem, da bi podjetja po lastnih težnjah usmerjala izvoz. Smiselno pa se jim je zdelo, da potem ko država vzpostavi pogoje za izvoz, ne sme imeti »bojazni pred samostojno pobudo v zunanji trgovini«. ⁴³ V nasprotju z ekonomsko logiko se jim je zdelo tudi »centralno reševanje bančnih intervencij«, ker ni moglo zagotoviti smotrne uporabe sredstev. Posebno nezadovoljnji pa so bili z restrikcijskimi ukrepi. Zaradi njih so podjetja morala predolgo čakati na uvoz potrebnega materiala in delov, zato je prihajalo do zastojev v proizvodnji. Med slovenskimi podjetji so najbolj prizadeli Litostroj, saj je zelo zamujal z dobavo opreme za elektrarne v Indiji, Pakistanu in Iraku. ⁴⁴

Slovenski državni in politični vrh je največji problem videl v premajhni spodbudi podjetij za večji izvoz oziroma v premajhnem deležu od ustvarjenih deviz, s katerim so izvozna podjetja lahko sama razpolagala. Retencijske kvote, ki naj bi ustvarile ugodnejše pogoje za izvoznike, niso dosegle svojega namena. Slovenska podjetja so zaradi kakovosti svoje izdelke zlahka prodala na jugoslovanskem trgu. V takih pogojih jih je bilo težko prepričati, da za hitrejši razvoj slovenskega gospodarstva ni dovolj, če »pobirajo smetano z jugoslovanskega trga«, temveč se morajo preusmeriti na blagovno menjavo z tržišči razvitih zahodnoevropskih držav. ⁴⁵ Posebno težavna okoliščina je bila, da bi morala slovenska podjetja v primeru izvoza precej znižati cene svojim izdelkom, v povprečju od 6 do 20 odstotkov, v nekaterih primerih pa celo za 80 odstotkov. ⁴⁶

Zaradi velikih problemov v zunanjetrgovinskem poslovanju (težave s prodajo in kakovostjo nekaterih izdelkov, uvozom pomožnega materiala in določanjem cen med kooperanti) ter zato, ker se je izvoz na konvertibilna tržišča povečal le za štiri odstotke, je slovenski izvršni svet oktobra 1962 postavil zahtevo za liberalnejše trošenje deviz iz participacije pri izvozu podjetij. Odgovor iz Beograda pa je bil, da je v »sedanji situaciji« to težko pričakovati. ⁴⁷

Poslabšanje deviznega položaja države, do katerega je prišlo zaradi zmanjšanja izvoza, pa je zvezne organe prisilil k nekaterim

⁴³ GV, št. 16, 24. 4. 1962, Administrativne zadolžitve ne morejo biti rešitev.

⁴⁴ Delo, št. 41, 11. 2. 1962, Industrija se prepočasi usmerja na zunanji trg.

⁴⁵ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 13, Zapisnik 4. plenarne seje Centralnega komiteja CK ZKS, 25. 6. 1962.

⁴⁶ Delo, št. 41, 11. 2. 1962, Industrija se prepočasi usmerja na zunanji trg.

⁴⁷ ARS, RIS, Kabinet Viktorja Avblja, fasc. 42, Informacija s konference v Državnem sekretariatu za zunanje zadeve v Beogradu, 14. 10. 1962.

ukrepom. Junija so sprejeli zakon,⁴⁸ ki naj bi popravil učinkovitost zunanjetrgovinskih podjetij in sicer tako, da se je težišče izvozno-uvoznega poslovanja preneslo na proizvodna podjetja. Na njegovi podlagi je bila julija izpeljana reorganizacija zunanjetrgovinskih podjetij.⁴⁹ Novembra pa so se začele razprave o spremembi tistega dela deviznega režima, ki se je nanašal na povečanje izvoznih spodbud.⁵⁰ Konec leta je bil sprejet sklep, da bodo naslednje leto podjetjem pripadle vse devize, ki so jih ustvarila z izvozom.⁵¹

Gospodarstvo v novi ustavi

Prvi osnutek nove ustave, s katero se je Edvard Kardelj začel ukvarjati že na začetku leta 1961, bi morali predstaviti konec leta 1961. Zaradi političnih in nacionalnih sporov pa so predstavitev osnutka večkrat prestavili ter predelali. Tako so ga v javno razpravo dali šele septembra 1962. Ustavo pa so razglasili 7. aprila 1963.

Nova ustava je gospodarstvu namenila precej prostora.⁵² Med temelje nove ustavne ureditve so bili uvrščeni:

- Enotni gospodarski sistem oziroma SFRJ kot enotno gospodarsko in carinsko območje, z enotnim denarnim in kreditnim sistemom ter prostim pretokom blaga in storitev.
- Družbena lastnina produkcijskih sredstev.
- Družbeno usmerjanje in usklajevanje gospodarskega razvoja, t. j. da družbena skupnost z družbenim planom »spravlja v sklad« osnovne odnose v proizvodnji in delitvi.
- Pravica posameznika, da uživa sadove svojega dela in materialnega napredka družbene skupnosti po načelu: »vsak po svojih sposobnostih – vsakemu po njegovem delu«.
- Dolžnost posameznika, da prispeva del svojega dohodka za zadovoljevanje splošnih družbenih potreb.
- Svobodno združevanje delovnih organizacij.
- Hitrejši razvoj gospodarstva v nezadostno razvitih republikah in območjih.

V drugem poglavju ustave sta bila opredeljena mesto in vloga podjetij ter družbenopolitičnih skupnosti v gospodarski ureditvi.

⁴⁸ UL FLRJ, št. 27/346, 5. 7. 1962, Zakon o prometu blaga in storitev s tujino.

⁴⁹ Julija 1962 je bilo v Jugoslaviji registriranih 586 podjetij za opravljanje zunanjetrgovinske dejavnosti. Od tega jih je bilo v Sloveniji 129.

⁵⁰ ARS, RIS, Magnetogrami sej, Zapisnik seje 16. 11. 1962.

⁵¹ GV, št. 3, 8. 1. 1963, Medsebojna odvisnost izvoza in uvoza.

⁵² UL SFRJ, št. 14/209, 10. 4. 1963, Ustava Socialistične federativne ljudske republike Jugoslavije.

Podjetje je bilo opredeljeno kot samostojna in samoupravna organizacija. Takšna opredelitev je bila zgolj okras in deklarativne narave, saj podjetje ni moglo samo razpolagati z ustvarjenim dohodkom, temveč ga je moralo razdeliti v »okviru enotnega sistema delitve«. To je pomenilo, da mora določene odstotke od svojega dohodka nameniti za enostavno in razširjeno reprodukcijo, za zadovoljevanje skupnih potreb in osebnih dohodkov zaposlenih ter še za izenačitev pogojev proizvodnje. Slednje je dejansko pomenilo dodatno davščino za uspešnejša podjetja. Nadalje je ustava še posebej določila delež dohodka, ki ga je podjetje smelo nameniti za investicije; biti je moral »sorazmeren z njegovo udeležbo pri ustvarjanju sredstev za družbeno reprodukcijo«, se pravi enak višini njegovih prispevkov družbeni skupnosti. In končno je ustava naložila podjetju obveznost, da zaposlenim izplačuje dohodek, ki mora ustrezati tako uspehom podjetja kot posameznega zaposlenega.

Družbenopolitične skupnosti so s to ustavo postale glavni dejavnik gospodarskega življenja. Politika je tako ohranila prvenstvo v gospodarskih zadevah, saj so okraji, republike in federacija dobili pravico izvajanja ukrepov za uresničevanje enotnega gospodarskega sistema ter preko družbenih planov načrtovanja gospodarskega razvoja. Pripadal jim je tudi del »sredstev družbene produkcije« oziroma ustvarjenega dohodka na njihovem ozemlju, ki je bil »sorazmeren z udeležbo delovnih ljudi pri njegovem ustvarjanju«.

Vloga republik je bila opredeljena bolj načelno, saj so bile podrobnosti prepuščene republiškim ustavam. Med pomembnejšimi pristojnostmi republik v gospodarskem udejstvovanju je bilo usmerjanje gospodarskega razvoja v republiki ter ustanavljanje skupnih organizacij za doseg posameznih ciljev.

Vloga in pristojnosti federacije pa so bile bolj podrobno določene. Členi od 117 do 122 so ji dajali pristojnosti, ki so pripadale osrednji družbenopolitični skupnosti v državi. Te so kazale na še vedno centralistično urejanje gospodarstva. Federacija oziroma zvezni organi so določali smer gospodarskega razvoja države in temeljna razmerja v delitvi družbenega proizvoda, usklajevali gospodarski razvoj in odnose med gospodarskimi panogami in področji, določali smer in pogoje za blagovno menjavo s tujino, izenačevali splošne pogoje za delo in pridobivanje dohodka, zagotavljali enotnost denarnega in kreditnega sistema, določali politiko emisije denarja in nadzorovali denarni obtok. Bili so pristojni za določanje virov in višine sredstev, ki so jih potrebovali za opravljanje naštetih

funkcij in pa še za financiranje gospodarskega razvoja nerazvitih republik.

Hitrejšemu razvoju nerazvitih republik je ustava namenila posebno pozornost. Dotedanja ustavna zagotovila za njihov razvoj so bila namreč zelo splošna in so le načelno poudarjala obveznost federacije, da podpira razvoj nerazvitih območij, ne da bi bila določena ali zagotovljena stalna in dolgoročna materialna podlaga za doseganje teh ciljev. Zato je reševanje problema nerazvitih območij do leta 1957 potekalo z dotacijami in proračunskimi tokovi, s katerimi so zagotavljali denarna sredstva tako za gospodarstvo kot tudi za delovanje drugih ustanov. Po letu 1957 je financiranje gospodarskega razvoja na nerazvitih območjih potekalo s t. i. zagotovljenimi investicijami, ki jih je zagotavljal splošni investicijski sklad. Plan za leta 1961–1965 pa je določil, da je treba na teh področjih v večji meri uporabiti dane materialne in človeške zmogljivosti.

Ustava iz leta 1963 pa je določila izvore in višino sredstev, potrebnih za financiranje nerazvitih območij ter napovedala ustanovitve posebnega zveznega sklada za kreditiranje tega razvoja. Dala je torej materialno in pravno podlago za hitrejši razvoj teh območij ter za vzpostavitev novega sistema financiranja.

Ustavna komisija, ki jo je slovenska skupščina imenovala septembra 1961, je izdelala več »zaporednih« redakcij osnutka nove republiške ustave.⁵³ Pri tem je povsem sledila navodilom zvezne ustavne komisije, medtem ko »domačih« pripomb in predlogov ni hotela in tudi ni mogla upoštevati. Nekateri predlogi so bili za tisti čas »heretični« in nesprijemljivi, saj so zahtevali »atomizacijo« socialistične družbe⁵⁴ oziroma neodvisnost njenih posameznih delov. Razlikovali so se po tem, da so eni temeljili na tem, da naj bi v prihodnje občine same urejale svoj gmotni položaj, »ločeno in neodvisno od družbenoekonomskega sistema«. Drugi pa so zahtevali skoraj »absolutno« samostojnost samoupravnih organov v podjetjih ter državnim organom odrekli pravico, da se pod plaščem »ustreznega zavarovanja interesov družbene skupnosti« mešajo v poslovanje podjetij in jim predpisujejo delitev ustvarjenega dohodka. Bila je tudi tretja skupina predlogov, ki je bila navidezno manj radikalna, saj so se njihovi predlagatelji zavzemali za to, da bi se gospo-

⁵³ Sejni zapisniki Ljudske skupščine LRS, četrti sklic, Seje od 10. oktobra 1962 do 28. februarja 1963, Ljubljana 1963, str. 72.

⁵⁴ Sejni zapiski Ljudske skupščine LRS, četrti sklic, Seja 9. aprila 1963 (ustavna razprava), Ljubljana 1963, str. 20.

darstvo ločilo od negospodarstva ter dobilo privilegiran položaj oziroma »popolno samoupravnost in absolutno svobodo«.⁵⁵

V ustavi, ki je bila sprejeta 9. aprila 1963,⁵⁶ so bile določbe o družbenoekonomski ureditvi oblikovane v enakem besedilu kot v zvezni ustavi. Jasneje in podrobneje je bila opredeljena le vloga socialistične republike kot suverene državne in družbene skupnosti, ki na svojem ozemlju opravlja vse tiste družbene funkcije, ki po zvezni ustavi niso bile poverjene federaciji. Z novo ustavo je torej slovenski izvršni svet postal dejavnik, ki je bil najbolj odgovoren za gospodarski razvoj v mejah SR Slovenije in ga je zato imel pravico tudi usmerjati. Dobil je tudi pravico, da samostojno razpolaga z določenim deležem dohodkov, ustvarjenih v republiki, ter da samostojno zagotavlja tudi druge pogoje za hitrejši gospodarski razvoj.

Podrobneje je bila določena tudi vloga občine v gospodarskem življenju. Občina je postala temeljna gospodarska enota s precejšnjimi pristojnostmi. Priznana ji je bila pravica, da na svojem ozemlju sama zagotavlja materialne in druge pogoje za »delo ljudi in razvoj proizvodjalnih sil«. Iz tega je izhajalo, da samostojno gospodari s svojimi sredstvi in jih v skladu s svojimi potrebami razporeja v svoj proračun in sklade. Vprašanje pa je bilo, ali bo lahko v celoti uresničevala našteve pristojnosti, saj je bilo v republiški ustavi posebej poudarjeno, da mora v prvi vrsti zagotoviti izpolnjevanje nalog, določenih z ustavo in zakoni.

Glede podjetij je ustava izhajala iz stališča, da se določijo samo splošna načela za njihovo organiziranost in poslovanje, medtem ko naj bi statuti podjetij in njihovi samoupravni akti uredili njihovo delovanje, organiziranost in notranje odnose. Splošna načela so bila določena že v zvezni ustavi, zato so bili v slovenski samo prepisana.

⁵⁵ Prav tam.

⁵⁶ UL Socialistične republike Slovenije (dalje: UL LRS), št. 10/90, 9. 4. 1963, Ustava Socialistične republike Slovenije.

SEDEMLETNI GOSPODARSKI NAČRT (1963–1964)

Epizoda s sedemletnim gospodarskim načrtom je bila še ena potrditev dejstva, da se v prvi polovici šestdesetih let v Jugoslaviji niso mogli zediniti o novi razvojni usmeritvi in da so v republikah nacionalni interesi prevladovali nad skupnimi, vsedržavnimi.

Zvezni organi niso hiteli z uresničevanjem sklepa najvišjega partijskega organa iz julija 1962, da je treba začeti pripravljati sedemletni plan gospodarskega razvoja Jugoslavije za obdobje 1964 do 1970. S snovanjem njegove vsebinske zasnove so sicer začeli spomladi 1963, toda do konca leta je delovna vnema že popustila, zanimanje zanj pa se je poglelo. V letu 1964 so se sicer pokazali njegovi »obrisi«, vendar dalj kot do sprejema Resolucije o smernicah za izdelavo zveznega plana, ki jo je zvezna skupščina sprejela novembra tega leta, niso prišli. Pa tudi ta resolucija je bila v naslednjem letu umaknjena.

Razlogov za tak razplet je bilo več, v ospredju pa sta bila dva. Prvi je bil nasprotovanje posameznih republik. Kot je slikovito povedal dr. Vladimir Bakarić, sekretar CK ZK Hrvatske, aprila 1965 slovenskim novinarjem, je šlo pri sedemletnem planu tudi za to, da bi nerazvite republike razvitim z njim »vsilile nekatere reči iz starih odnosov. V spopadu teh tendenc je teniška žogica odskakovala z ene na drugo stran igrišča in tako smo sprejem plana dlje odlagali, kot je bilo nemara iz objektivnih razlogov potrebno«. ¹ Slovenija je med vsemi republikami najbolj glasno nasprotovala sprejemu tega plana. Ostre kritike njenih predstavnikov v zveznih telesih, posebej na sejah Zveznega izvršnega sveta, so temeljile na tem, da je treba najprej popraviti ali spremeniti gospodarski sistem, šele nato pa oblikovati novo razvojno strategijo. Pri tem niso opozarjali samo na to, da je treba nujno spremeniti ekonomske instrumente na področju investiranja, kreditiranja, amortizacije, delitve dohodka ipd., temveč da je že skrajni čas, ko se je treba opredeliti do najbolj perečih načelnih vprašanj. Tu je šlo predvsem za vprašanje centralizacije ali decentralizacije oziroma o vlogi zveznega plana v gospo-

¹ Delo, št. 91, 4. 4. 1965, Delovni človek – osnovni ekonomski agens.

darskem življenju, kot tudi za vprašanje razmerja med splošno in skupno porabo, se pravi o načinu delitve narodnega dohodka. To vprašanje je bilo še posebej občutljivo, saj so predstavniki nerazvitih republik v skupščinskih razpravah »povsem jasno povedali in poudarili«, da »podpirajo tisto usmeritev plana, ki je zapostavljala osebno porabo in ki ne terja sprememb v delitvenih razmerjih, ampak dopušča hitrejšo izgradnjo materialne osnove na škodo osebne porabe in sprememb delitve družbenega proizvoda«.²

Drugi pomembni razlog, da sedemletni plan ni doživel obravnave v zvezni skupščini, je bilo poslabšanje gospodarskih razmer v letu 1964. Ugodna gospodarska gibanja, ki so se skoraj na vseh področjih gospodarske dejavnosti začela v drugi polovici leta 1962 in se nato nadaljevala v naslednje leto, so se ob nastopu leta 1964 zastavila in oslabela. Prehitro so začeli naraščati zaposlenost, vse oblike porabe, cene, uvoz, življenjski stroški in osebni dohodki, kar je imelo za posledico, da se je porušilo komaj vzpostavljeno gospodarsko ravnotežje, prišlo je do poslabšanja plačilne bilance, zmanjšala se je tuja pomoč.

Gospodarsko življenje v letih 1963 in 1964 so zaznamovale tudi naravne nesreče, poleg potresa v Skopju tudi suša in poplave v Sloveniji. Zaradi pomanjkanja električne energije je prišlo do stalnih redukcij, ki so porajale splošno nezadovoljstvo. Med delavstvom je znova začelo vreti, zaradi premajhnih osebnih dohodkov je prišlo do številnih stavk. Leta 1963 jih je bilo v Sloveniji kar 74, največ v koprskem (32) in ljubljanskem okraju (27). V naslednjem letu so jih našteali »nekaj čez« deset. Leta 1963 se je delež kmečkega prebivalstva znižal še za odstotek, tako da je znašal 29,5 odstotka. V tem letu se je bistveno povečalo število prošenj za delo v tujini; med prosilci je bilo največ kvalificiranih in visoko kvalificiranih delavcev.

Snovanje zveznega in republiškega plana

CK ZKJ je na plenarnem zasedanju julija 1962 sprejel sklep, da se izdela nov, sedemletni plan za obdobje 1964–1970, ki mora temeljiti na dolgoročnejši zasnovi gospodarskega razvoja in izpopolnjenem gospodarskem sistemu. Toda v zveznem merilu niso hiteli s pripravo metodološke in vsebinske zasnove za bodoči perspektivni

² ARS, RK SZDLS, šk. 31, Zapisnik 25. seje Izvršnega odbora Glavnega odbora SZDL Slovenije, 14. 5. 1964.

gospodarski razvoj. Zganili so se šele marca naslednjega leta. Zvezni izvršni svet je najprej potrdil načrt za izdelavo sedemletnega plana, ki je bil razdeljen na dve fazi. V prvi naj bi rešili metodološka vprašanja, pripravili več različnih predlogov za bodoče gospodarsko napredovanje ter osnutke ukrepov, s katerimi bi pospešili preobrazbo gospodarskega sistema. V drugi fazi, končala naj bi se oktobra tega leta, bi sprejeli najugodnejši razvojni načrt, ki naj bi ga potem štiri delovne skupine podrobneje obdelale in uskladile z republiškimi predlogi.³

Proti koncu meseca je zvezna skupščina sprejela sklep o ukrepih, ki naj bi zagotovili, da bo »glavna koncepcija, ki bo podlaga za dokončno odločitev o splošni črti gospodarske politike za dobo od 1964 do 1970«, res izdelana do jeseni leta 1963. Zvezni izvršni svet je pripravo usklajenega razvojnega programa poveril zveznemu zavodu za gospodarsko planiranje ter pozval posamezne politične organizacije – v prvi vrsti Zvezo sindikatov – in raziskovalne ustanove, da mu pri tej nalogi nudijo vso pomoč.⁴

Sprva se je zdelo, da vse teče po načrtu. Zvezni zavod za gospodarsko planiranje je do konca julija 1963 pripravil študijo z naslovom Problemi in možnosti gospodarskega razvoja v Jugoslaviji 1964–1970, ki so jo septembra poslali tudi republiškim izvršnim svetom in zveznemu zavodu za gospodarsko planiranje.⁵ Oktobra so odbori zvezne skupščine že začeli pripravljati gradivo za izdelavo zakonskega osnutka. Nato pa se je zanimanje za sedemletni plan poleglo. Decembra je zvezna skupščina sprejela predlog Zveznega izvršnega sveta, da nekatere naloge sedemletnega plana začasno prevzame zvezni plan za leto 1964.

Na začetku leta 1964 so zvezni organi zopet pokazali več volje za sprejem sedemletnega plana. Priprave za oblikovanje njegovega osnutka so hitreje tekle, kazalo je, da hočejo nadomestiti izgubljeni čas, in da jim jim bo to tudi uspelo. Zvezni zavod za gospodarsko planiranje je izpopolnil gradivo za novo dolgoročno usmeritev; nove ugotovitve je strnil v preko 200 strani dolgo študijo in jo poslal zvezni skupščini.⁶ Julija 1964 je bil objavljen predosnutek resolucije

³ ARS, RIS, Koordinacijski odbor, Seje 31–38 (1963), Predlog za organizacijo dela za izdelavo sedemletnega plana, 14. 3. 1963.

⁴ UL FLRJ, št. 12/168, 27. 3. 1963, Sklep o ukrepih za izvajanje programa za organizacijo dela v zvezi s pripravljanim sedemletnega plana gospodarskega razvoja Jugoslavije za dobo od leta 1964 do 1970.

⁵ ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 39, Poročilo o delu pri pripravi perspektivnega plana SRS za obdobje 1964–1970, 10. 9. 1963.

⁶ Delo, št. 117, 28. 4. 1964, Novo gradivo o sedemletnem planu.

za izdelavo sedemletnega plana.⁷ Oktobra so v zvezni skupščini začeli razpravljati o prvem osnutku Resolucije o smernicah za izdelavo družbenega plana Jugoslavije za leta 1964 do 1970, ki so jo potem nekoliko spremenjeno sprejeli 25. novembra tega leta.

Resolucija je navajala naslednje gospodarskopolične cilje:

- stalno naraščanje življenjske ravni, zlasti osebne porabe;
- skladno naraščanje proizvodnje, intenzivnejša izraba proizvodnih zmogljivosti in dvig delovne storilnosti;
- povečanje blagovne menjave s tujino, zlasti izvoza;
- še hitrejši razvoj nezadostno razvitih območij;
- krepitev vloge neposrednih proizvajalcev in podjetij v razširjeni reprodukciji.

V resoluciji je bilo zapisano, da bodo navedeni gospodarskopolični cilji uresničeni le v primeru, če bo sedemletni načrt zagotovil, da bo prišlo do:

- boljše izrabe notranjih rezerv, kar je pomenilo učinkovitejše poslovanje podjetij, posodobitev proizvodnih zmogljivosti in njihovo smotnejšo izrabo, odpravo strukturnih neskladnosti ter spodbujanje združevalnih procesov oziroma boljše in večje proizvodno ali poslovno sodelovanje med domačimi in tujimi podjetji;
- dokončanja sprememb v tistem delu gospodarskega sistema, ki so stali na poti do prostejšega delovanja tržnih zakonitosti, enostavnejšega in učinkovitejšega deviznega in zunanjetrgovinskega sistema ter onemogočali podjetjem, da bi igrala večjo vlogo v razširjeni reprodukciji oziroma v večji meri uveljavila svoje razvojne zamisli.
- zmanjšanja udeležbe družbenopolitičnih skupnosti pri delitvi narodnega dohodka in zmanjšanja deleža splošne porabe.⁸

Resolucija je bila kompromisna rešitev, pomenila je torej vmesno pot med različnimi željami, potrebami in zahtevami, ki so prihajale iz vseh koncev države in posebej od zvezne uprave. Kot taka bi morala biti sprejemljiva tako za razviti sever kot manj razviti jug. Lahko bi celo rekli, da so bila njena splošna načela in pogoji za njihovo udejanjanje bolj po meri obeh najrazvitejših republik.

⁷ Delo, št. 198, 23. 7. 1964, Naš plan.

⁸ UL SFRJ, št. 49/676, 16. 12. 1964, Resolucija o smernicah za izdelavo družbenega plana Jugoslavije za dobo 1964–1970.

To pa se ni zgodilo. Čez nekaj mesecev je bila ta resolucija umaknjena, delo pri Družbenem planu Jugoslavije za dobo 1964 do 1970 pa je dokončno zastalo.

Člani slovenskega izvršnega sveta so sredi marca 1963 menili, da je treba v republiki »že sedaj začeti z ustreznimi pripravami na izdelavi koncepta družbenega plana«, čeprav še ni bila znana niti metodološka niti vsebinska zasnova bodočega gospodarskega razvoja.⁹ To se jim je zdelo mogoče zato, ker so bili prepričani, da bo moral tudi novi razvojni krog temeljiti na točkah oziroma na tistih temeljnih razvojnih ciljih, ki so bili opredeljeni v programu ZKJ, sklepih četrtega plenuma ZKJ in novi ustavi.¹⁰

Določil je skupino vodilnih slovenskih ekonomistov, ki naj bi sodelovali pri pripravi zveznega osnutka in zato bili člani posameznih zveznih skupin. To so bili: prof. dr. Aleksander Bajt, prof. dr. Ivan Lavrač, dr. Mara Bešter, prof. Albin Orthaber idr. Za sestavo republiškega osnutka pa je pooblastil republiški zavod za gospodarsko planiranje. Ta je kmalu pripravil obsežen delovni program, po katerem naj bi številne delovne skupine najprej izdelale študije, v katerih bi obravnavale razvoj posameznih gospodarskih področij ali obdelale le najbolj pereče probleme. Na podlagi teh strokovnih pregledov, ocen in ugotovitev bi potem do konca oktobra tega leta oblikovali osnovno koncepcijo bodočega gospodarskega razvoja v republiki.

Uvodni del je stekel brez težav. Republiški izvršni svet je konec aprila potrdil delovni program in ga objavil v Uradnem listu, v naslednjih dveh mesecih pa imenoval 24 komisij in podkomisij ter priregnil sindikate in zbornice. Zavod za gospodarsko planiranje je do začetka septembra izdelal študijo o razvojnih konceptih.¹¹ Od takrat dalje pa se je delo tudi na republiški ravni upočasnilo. Na začetku leta 1964 so še razpravljali o nekaterih problemih bodočega razvoja, pokazali so se že »prvi obrisi« novega večletnega plana.¹² Nato pa je delo zastalo. Razprave o sedemletnem planu so se omejile na ugotavljanje razlogov, zaradi katerih plana v letu 1964 ni bilo mogoče izdelati oziroma dokončati.

Okrajne ljudske odbore in okrajne zavode za plan je Izvršni svet 28. marca 1963 pozval, da začnejo s snovanjem okrajnih sedemlet-

⁹ Glej opombo 3.

¹⁰ Delo, št. 120, 4. 5. 1963, Začetek priprav za sedemletni plan.

¹¹ ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 76, Zapisnik 6. seje Izvršnega sveta skupščine SR Slovenije, 13. 9. 1963.

¹² GV, št. 17, 28. 2. 1964, Vprašanja na rob sedemletnega plana.

nih načrtov. Okraji in občine z izdelavo planov niso hiteli in dalj kot do splošnega zasnutka bodočega razvoja, ki pa je bil le plan želja in hotenj, niso prišli.

Še slabše je bilo s podjetji, saj je le nekaj največjih poskušalo začrtati svoj razvojni program. Druga, manjša, pa niti niso imela razvojnih služb, zato tudi niso vedela, kako naj se dela sploh lotijo.¹³

Slovensko nasprotovanje sedemletnemu planu

Septembra 1963 je bilo očitno, da priprave za sedemletni plan v Sloveniji ne tečejo po programu. Sprva so vzroke za zamudo iskali v neizdelani metodologiji, »timskem« delu oziroma prevelikem številu delovnih skupin, pomanjkanju ustrezne statistike in kadrovskih težavah, zlasti pri Zavodu za gospodarsko planiranje. V naslednjem mesecu pa se je pokazalo, da to niso bili edini in tudi ne pravi razlogi. Kateri so, je povedal Viktor Avbelj na seji Izvršnega odbora Glavnega odbora SZDL Slovenije. Po njegovem oziroma po oceni Izvršnega sveta, ki ga je na tej seji zastopal, je bil najpomembnejši razlog v tem, da je perspektivni plan tako pomemben planski dokument, da z njim ne bi smeli hiteti. Po njegovih besedah je bilo treba najprej ustvariti ugodno politično razpoloženje za sprejem plana. Naslednji razlog je bil, da še niso sprejeli obvezujočega dogovora o tem, kako in kdaj bodo odpravili ekonomske instrumente, ki so najbolj očitno zavirali gospodarski razvoj; to so bili davek na ekstra dobiček, renta, prometni davek, desetodstotni rezervni sklad podjetij itn. Slovenski izvršni svet je zelo motilo dejstvo, da se v državi še niso sporazumeli o osnovni delitvi narodnega dohodka na osebno porabo, splošno porabo in akumulacijo oziroma še niso »onemogočili tendence po povečanju deleža splošne porabe«. In končno se je Izvršnemu svetu zdelo nesmiselno ukvarjati se s sedemletnim planom vse dotlej, dokler se republike ne dogovorijo glede same »narave« plana; posamezna republiška vodstva so namreč zelo različno gledala na to, ali naj bo bodoči plan direktiven ali pa bi imel zgolj obliko programa.¹⁴ Kot je raz-

¹³ Anketa v 47 podjetjih je pokazala, da četrtnina nima razvojnih služb, polovica nima razvojnih oddelkov in da na 500 zaposlenih pride le eden z visoko ali višjo izobrazbo. – GV, št. 79, 8. 10. 1963, Premalo perspektivna politika gospodarskih organizacij.

¹⁴ ARS, RK SZDLS, šk. 30, Zapisnik 20. seje Izvršnega odbora Glavnega odbora SZDL Slovenije, 29. 10. 1963.

brati iz razprave Janka Smoleta na naslednji seji Izvršnega odbora Glavnega odbora SZDL Slovenije, bila je 5. decembra 1963, je bilo to načelno vprašanje v središču takratnih političnih razprav v državi.¹⁵ Na tej seji je povedal, da se »srečujejo z raznimi odtenki gledanj, ki se raztezajo od teženj po popolni negaciji vloge plana pa vse do drugega ekstrema, ki išče rešitve v raznih preživetih oblikah tehnološkega in pretežno državnega administrativnega planiranja. Ponekod so celo trditve, češ da je plan osnovna gibalna sila gospodarskega razvoja«. Po njegovem bi »negiranje vloge plana (...) predstavljalo v stvari negacijo družbenega karakterja proizvajalnih sredstev v našem gospodarstvu. To bi slabilo nadaljnji razvoj samoupravljanja delovnih ljudi in jih vnaprej obsojalo na pasivno čakanje in prilagajanje delovanju slepih sil stihije. Končno pa bi le krepilo in usmerjalo plan na administrativno-birokratska obeležja«. Menil je, da ne morejo »načelno negirati vloge raznih normativnih določil, zlasti v zveznem družbenem planu«. Strinjal se je, da je državna intervencija sestavni del družbenega plana, toda le na področjih, kjer bi bil »brez tega ogrožen smotrni gospodarski in družbeni razvoj v danih pogojih«.

Po oceni republiškega izvršnega sveta so bile navedene okoliščine zadosten razlog, da plan ne more biti sprejet maja 1964. temveč v najboljšem primeru šele konec tega leta.

Na začetku spomladi leta 1964 se je v Sloveniji okrepil odpor proti sprejemu zveznega sedemletnega plana. Aprila so ga začeli slovenski zastopniki v zveznih organih »zelo ostro« kritizirati.¹⁶ Izhodišče njihove kritike je bilo, da je treba tako »pomemben akt nasloniti na že bolj izdelan gospodarski sistem«, ker bi bilo »nepravilno sprejemati sedemletni plan, ne da bi vedeli, kakšen bo gospodarski sistem«. Zahtevali so, da se leta 1964 »postavijo osnove« za gospodarski sistem, ki bi potem služile za podlago »nekemu« srednjeročnemu planu, ki pa bi bil lahko sprejet šele leta 1965.¹⁷

V Sloveniji so imeli veliko stvarnih razlogov za odklonilno stališče do osnutka zveznega sedemletnega plana oziroma za predhodno ureditev in vzpostavitev novega gospodarskega sistema. Kot je pokazala študija, ki jo je izdelala republiška gospodarska zbornica, se je zaradi neustreznih ekonomskih instrumentov položaj najpomembnejših industrijskih podjetij zelo poslabšal. Stopnje davčne obremenitve so šle navzgor. Akumulacija in skladi ter

¹⁵ ARS, RK SZDLS, šk. 30.

¹⁶ Glej opombo 2.

¹⁷ Prav tam.

osebni dohodki niso več naraščali, to pa je bila slaba popotnica na poti do večje storilnosti in posodobitve zastarele tehnologije.¹⁸

Prevladalo je stališče, da je treba pred pripravo sedemletnega plana »vnesti marsikaj novega v kolesje finančnega mehanizma, ki bo ta razvoj poganjal«,¹⁹ in dokončno odstopiti od usmeritve, da lahko gospodarstvo ustvari večja razvojna sredstva le z boljšim gospodarjenjem ob nespremenjenih instrumentih delitve. Zdelo se je, da brez tega koraka ni mogoče pričakovati, da bodo glavni ekonomskopolitični cilji iz Resolucije o smernicah za izdelavo družbenega plana Jugoslavije za dobo 1964–1970 tudi izpolnjeni. Tako je bil na primer kot prvi gospodarskopolitični cilj določeno stalno naraščanje življenjske ravni, zlasti osebne porabe, toda niso bili predvidene temu ustrezne spremembe v delitvi družbenega proizvoda v korist podjetij. Statistični podatki so opozarjali na to, da v zadnjih letih skladi podjetij kljub večji proizvodnji in storilnosti čedalje bolj »slabijo« na račun družbene akumulacije.²⁰ Kljub takemu položaju pa je osnutek zveznega plana predvidel hitrejšo rast splošne porabe, zlasti povečanje deleža investicij v družbenem produktu.²¹ Struktura osebne porabe naj bi v primeru, če bi se izpolnila »najugodnejša varianta«, šele leta 1965 dosegla raven tiste iz leta 1956. Uveljavitev takega izhodišča bi prvič pomenila »skrajno za-

¹⁸ Republiška gospodarska zbornica je zbrala podatke 81 industrijskih podjetij v Sloveniji, ki so glede deleža v družbenem proizvodu in izvozu predstavljala 45 % slovenske in 10 % jugoslovanske industrije. V študiji je ugotovila, da imajo ta podjetja zastarelo tehnologijo oziroma več kot 55 odstotkov odpisane opreme. Kljub temu pa so dosegala boljše poslovne rezultate in imela večjo storilnost kot ostala, bolj moderna podjetja. Paradoks pa je bil v tem, da so bila ta podjetja na eni strani finančno bolj obremenjena kot druga, saj so bila pretežni plačnik prometnega davka (68 %). Hkrati pa so obstoječi ekonomski instrumenti onemogočali, da bi ta podjetja hitreje povečevala osebne dohodke, akumulacijo in sklade. Na primer povprečni tempo rasti akumulacije in skladov je bil v teh podjetjih 2,9 %, v celotni industriji pa 10,3 %. Študija je izhod iz takega položaja videla v izpopolnitvi gospodarskega sistema. Tako bi zvišanje obresti od vloženih sredstev lahko povsem nadomestilo druge manj spodbujevalne instrumente delitve; ugodno bi vplivale tudi prenos zbiranja prometnega davka iz proizvodnje na porabo. Treba bi bilo opustiti proporcionalno obdavčenje dohodka, spremeniti sistem amortizacije itn. – GV, št. 100, 24. 12. 1963, Problemi razvoja zastarele industrije.

¹⁹ Glej opombo 12.

²⁰ Po podatkih se je delež jugoslovanskega gospodarstva pri ustvarjenih sredstvih zmanjšal od 45,1 % v letu 1961 na 41,4 % v letu 1963. Podjetja so leta 1963 za investicije namenila 9 % več sredstev kot leto poprej, medtem ko so iz drugih virov prispevali za 19 % več. – Prav tam.

²¹ ARS, RK SZDLS, šk. 31, Zapisnik 24. seje Izvršnega odbora Glavnega odbora SZDL Slovenije, 19. 3. 1964.

ostritev protislovja», ki se je kazalo v tem, da bi samoupravljanje v podjetjih, kljub formalno razglašeni decentralizaciji gospodarstva, po kateri naj bi podjetja sama skrbela za svoj perspektivni razvoj, ostalo brez materialne podlage.²² In drugič bi pomenila zmago razvojne usmeritve, ki so jo zagovarjale nerazvite republike. Te so, po besedah Janka Smoleta, »podpirale tisto usmeritev plana, ki zapostavlja osebno porabo in ki ne terja sprememb v delitvenih razmerjih, ampak dopušča hitrejšo izgradnjo materialne osnove na škodo osebne porabe in sprememb delitve družbenega proizvoda«. Ta stališča so predstavniki nerazvitih republik »povsem jasno povedali« in jih »poudarili tudi v skupščinskih razpravah«.²³

Poleg navedenih so v Sloveniji opozarjali še na vrsto drugih problemov, ki jih obstoječi gospodarski sistem ni ustrezno obravnaval. To so bili problemi neracionalnih in neuskkljenih investicij, pomanjkljivega kreditnega in neustreznega sistema amortizacije, izboljšanje splošnih pogojev poslovanja itn.

Nedodelan gospodarski sistem je bil po oceni slovenske politike eden glavnih krivcev, da se je leta 1964 gospodarstvo zopet znašlo na robu gospodarske krize. V pogojih, ko so se gospodarske razmere slabšale pa je bilo logično, da je treba najprej izpeljati sistemske spremembe, stabilizirati gospodarsko življenje, šele nato pa oblikovati novo razvojno usmeritev.

Poslabšanje gospodarskih razmer

Ugodna gospodarska gibanja, začeta v drugi polovici leta 1962, so se leta 1963 nadaljevala skoraj na vseh področjih gospodarske aktivnosti. Tako so vsaj poročali uradni mediji ter zatrjevali vodilni v državni upravi. Povečali so se zunanjetrgovinska menjava, proizvodnja v industriji in gradbeništvu, promet v gostinstvu in trgovini, obseg opravljenih prometnih storitev je presegel predvidevanja. Naraščali so delovna storilnost in realni osebni dohodki. Ker je bila poraba bolj usklajena s proizvodnjo sta se umirili investicijska poraba in gibanje cen, podjetja so se uspešneje prilagajala novim pogojem gospodarjenja. Zaradi takšnih rezultatov je izpolnjevanje zveznega plana preseglo pričakovanja: družbeni proizvod se je povečal za okoli 12 odstotkov, realna osebna poraba za 12,5 odstotka, obseg investicijske porabe za 17–18 odstotkov, proračunska

²² Glej opombo 12.

²³ Glej opombo 2.

poraba za 6 odstotkov, storilnost je bila večja za 9 odstotkov.²⁴ Tudi v Sloveniji so ocene gospodarske rasti presegle pričakovanja: narodni dohodek je bil večji za 17 odstotkov, proizvodnja za 18, izvoz za 21, storilnost v industriji za 10, investicijska poraba za 28 odstotkov.²⁵

Da bi še izboljšali gospodarske razmere, so leta 1963 sprejeli več ukrepov. Ukinili so vrsto omejitev pri razpolaganju s sredstvi podjetij, spremenili način delitve dohodka in popravili nekatere cene. S temi izpopolnitvami gospodarskega sistema so hoteli doseči večjo likvidnost, prožnejše oblikovanje osebnih dohodkov in skladnejše odnose v proizvodnji. Izdali so še predpise za olajšanje procesa združevanja v gospodarstvu ter spremenili način dodeljevanja deviz.

Ko se je bližal konec leta, so se uradne ocene začele spreminjati. Najvišje politične osebnosti v državi so začele previdneje in stvarneje ocenjevati gospodarske dosežke v tem letu. Začeli so govoriti o tem, da so gospodarski razvoj v letu 1963 poleg visoke gospodarske aktivnosti začele spremljati tudi številne težave in ovire. Tako je Miloš Minić na seji Izvršnega komiteja CK ZKJ decembra leta 1963 priznal, da se ocene o gospodarskih uspehih v tem letu razlikujejo v »nijnansama« in da so prevladujoče tiste, ki kažejo na to, da so bili v tem letu doseženi ugodnejši rezultati kot v letu 1962.²⁶

Že pred koncem leta 1963 so tudi v Sloveniji ugotovili, da zamujajo s posodabljanjem zastarelih proizvodnih zmogljivosti, da je industrija nezadostno preskrbljena z reprodukcijskim materialom, vrsta industrijskih izdelkov ne dosega potrebne kakovosti in da je sodelovanje podjetij s kooperanti zelo slabo. V kmetijstvu so bili daleč od tega, da bi izpolnili načrt razvoja živinoreje, v gradbeništvu niso storili dovolj, da bi se povečalo število različnih gradbenih strojev, tudi v prometu je število prevoznih sredstev ostalo skoraj nespremenjeno. Še dosti slabše se je godilo drugim gospodarskim področjem. Tako v gostinstvu niso bili doseženi nobeni »vidnejši rezultati«, gozdarstvo v »celoti« ni izpolnilo plana, obrt se je spopadala z velikimi težavami, trgovina na drobno je zaostajala. Investicijska poraba je naraščala hitreje kot narodni dohodek, obseg investicij v osnovna sredstva se je večal hitreje kot v ostalih republi-

²⁴ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 17, Material za sejo sekretariata Izvršnega komiteja CK ZKS, 2. 12. 1963, Kratka informacija o nekaterih problemih družbenega plana Jugoslavije za leto 1964.

²⁵ ARS, Skupščina Slovenije (dalje SS), Republiški zbor, fasc. 10, Zapisnik 9. seje Republiškega zbora, 23. 4. 1964.

²⁶ ARS, DE I., CK ZKS III, šk. 19, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKJ, 3. 12. 1963.

kah.²⁷ Kljub temu v Sloveniji niso mogli zbrati dovolj sredstev za dopolnitev najpomembnejših objektov, posebno elektroenergetskih. Število zaposlenih je presešlo predvideno raven, njihova sestava se je poslabšala. Na trgu je bilo vedno več »čudnih pojavov«; zaloge v podjetjih so rasle, proizvodnja je upadala, cene industrijskega blaga pa so se dvigale.

Skrb zbujačoče je bilo tudi stanje v gospodarskem sistemu, z iztekanjem leta so se težave na tem področju poglobljale. Največ preglavic je povzročalo pomanjkanje denarnih sredstev. Po eni strani so bila podjetja omejena pri uporabi sredstev za skupno porabo. Po drugi pa so se do skrajnih meja povečali razni prispevki, takse in udeležbe, ki so jih morala podjetja plačevati bankam, zbornicam, zavarovalnim zavodom in drugim.²⁸ Največ nezadovoljstva je bilo zaradi povečanega davka na izredni dohodek – ki je najbolj nasprotoval prizadevanjem za večjo storilnost – izrednega prispevka iz amortizacije, rente in prometnega davka; slednji je bil pogosto sporen, saj je spodbujal proizvodnjo manj obdavčenega blaga. Tudi vrsta omejitev je negativno vplivala na kakovost proizvodnje. Dodatne ovire so bile izvozne premije in zagotavljanje stalnih obratnih sredstev.²⁹

Oteževalna okoliščina so bile tudi naravne nesreče. Najprej je prišlo do potresa v Skopju. Obnova razdejanega mesta je zahtevala znatna sredstva, ki pa niso bila predvidena v zveznem in republiških proračunih. Sprva je bilo predvideno, da bo treba za obnovo zbrati 60 milijard din³⁰, že naslednje leto pa so začeli govoriti o 90 milijardah din dodatnih sredstev.³¹ Potrebna denarna sredstva so takoj začeli nabirati z ljudskim posojilom,³² nato pa tudi

²⁷ Začeli so graditi vrsto objektov, za katere ni bilo potrebne dokumentacije niti zagotovljenih sredstev. Inšpekcija je ugotovila, da so pri gradnji 132 objektov (od tega je bilo 35 industrijskih) prekoračili stroške za 48 milijard din. – ARS, SS, Republiški zbor, fasc. 10, Zapisnik 9. seje Republiškega zbora, 23. 4. 1964.

²⁸ Medtem ko so podjetja leta 1961 lahko razpolagala z 49,5 odstotka svojih dohodkov, so leta 1963 le še s 47,8 odstotka. – Prav tam.

²⁹ ARS, RIS, Magnetogrami sej, Zapisnik 4., 5., 6. in 7. seje, 31. 8., 6. 9, 13. 9 in 20. 9. 1963; isti, Odbor za gospodarstvo, Seje 18–20 (1963), Zapisnik 19. seje, 12. 11. 1963. Delo, št. 200, 24. 7. 1963, Usklajevanje pogojev za gospodarjenje; isti, št. 203, 27. 7. 1963, Sklepi Zveznega izvršnega sveta o razvoju gospodarstva v letu 1963 in o temeljnih smernicah plana za leto 1964; isti, št. 318, 19. 11. 1963, Kratkoročne rešitve naj v gospodarskem sistemu uveljavi že plan za leto 1964.

³⁰ ARS, RIS, Magnetogrami sej, fasc. 8, Zapisnik 4. seje, 31. 8. 1963.

³¹ Delo, št. 73, 15. 3. 1964, Cene je treba zadržati na sedanji ravni.

³² Zvezna skupščina je izdala zakon o ljudskem posojilu za obnovo in izgradnjo Skopja, po katerem naj bi med 25. septembrom in 15. oktobrom leta 1963 v vsej državi vpisali 30 milijard din. V Sloveniji so do 5. oktobra zbrali 83,8% predvidene vsote ali 4.275,588.000 din.

z dodatno emisijo, kar je zelo dvignilo cene. Tudi Slovenija je morala prevzeti določen delež pomoči makedonski prestolnici. Tja je poslala zdravstvene ekipe, sprejela okoli 3000 beguncev ter zagotovila šolanje preko 1000 otrokom in okoli 150 dijakom in študentom. Sledile so obveznosti za obnovo in izgradnjo Skopja. V lastni režiji je postavila »satelitsko«³³ naselja Vlae, 106 montažnih objektov na Vodnem, obnovila poškodovane zgradbe v občini Idadija in zgradila upravne zgradbe makedonskega izvršnega sveta. Do začetka septembra 1963 je Slovenija za obnovo skupaj že namenila 2093,5 milijonov din pomoči.³³ Do sredine naslednjega meseca je morala na podlagi zakona o ljudskem posojilu zbrati 5 milijard din.

Poleti je severozahodni in osrednji del Slovenije prizadela suša, v Pomurju, Slovenskih goricah, Vipavski dolini, Mariboru in Ankaranu pa je neurje s točo zelo prizadelo pridelek.

Pri oblikovanju družbenega plana za leto 1964 so izhajali iz ocene, da se je obdobje gospodarskega nazadovanja izteklo ter da je gospodarstvo v letu 1963 doseglo zelo dobre rezultate. Glavna cilja novega plana sta bila ohranitev splošne ravni hitrejšega gospodarskega napredovanja ter nadaljevanje preustroja gospodarskega sistema.

Sestavljalci zveznega plana so nekajkrat napovedali, da se bo moralo gospodarstvo v letu 1964 zopet spopasti z nekaterimi težavami, ki so ga bremenile in utesnjevale skorajda od leta 1945 dalje. Pričakovali so, da se bo upočasnil izvoz, prekomerno povečali osebni dohodki in življenjski stroški ter pod dopustno mejo znižale blagovne in devizne rezerve, sredstva za naložbe v prometu in kmetijstvu ter za hitrejši razvoj manj razvitih republik.³⁴ Očitno pa so bile takšne napovedi namenjene le akademskim razpravam, ki so potekale znotraj političnih organov ali strokovnih organizacij, saj so jih pri določanju glavnih ciljev in nalog gospodarskega razvoja v letu 1964 namerno prezrli in izhajali iz najugodnejših razmer. Tako je na primer glede politike cen plan za leto 1964 temeljil na postavki, da bosta »globalni bilanci«³⁴ proizvodnje in porabe usklajeni in da bo v tekočem letu na uravnoteženost trga vplivalo le pomanjkanje nekaterih kmetijskih pridelkov in živilskih proizvodov ter »morda«³⁴ posameznih surovin in industrijskih izdelkov.

³³ ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 39, Poročilo o pomoči SR Slovenije Skopju, 4. 9. 1963.

³⁴ Glej opombo 24.

Leto 1964 se je začelo drugače kot leto 1963. Večina težav, na katere so nekateri opozarjali ob pripravi plana za leto 1964, se je pojavila hitreje, zlasti pa v ostrejši obliki, kot so pričakovali. Na šestem plenumu CK ZKJ, ki je bil sredi marca leta 1964, so morali priznati, da se problemi kopičijo, »deformacije (pa) rastejo«. Razprava je pokazala, da so gospodarske rezultate v preteklem letu precenjevali ter da glavnih težav ali še niso rešili ali pa jih niti še niso začeli reševati.³⁵ Poročilo zvezne gospodarske zbornice iz avgusta 1964 je dokončno razblinilo upe, da so težave le prehodnega pomena, in potrdilo napovedi, da so negativne težnje, ki so prišle do izraza že sredi 1963, »letos dobile značaj stalno prisotnega pojava«. Poročilo ugotavlja, da je »čedalje bolj očitno, da je gospodarski položaj države po preteku prvih šest mesecev slabši ne samo od tistega, ki ga je predvidel plan, ampak tudi od lanskoletnega«. Po njegovem so bila planska sorazmerja že tako porušena, da je »povzročeno neskladje večje, kot ga je sploh bilo mogoče predvidevati«.³⁶

Aprila je republiški izvršni svet ugotovil, da se predvidevanja družbenega plana ne izpolnjujejo kljub relativno ugodni rasti proizvodnje.³⁷ Septembra je že spoznal, da bodo planske naloge v najboljšem primeru lahko dosegli le pri porastu proizvodnje in morda delovne storilnosti.³⁸ Podrobnejši pregled gospodarskih dosežkov je pokazal, da so v Sloveniji hitreje od predvidevanj naraščale zaposlenost³⁹ in vse oblike porabe. Med slednjimi so izstopale investicije, ki so že v prvih osmih mesecih za 45 odstotkov presegle obseg vlagan iz preteklega leta. Zaskrbljujoče je bilo, da so podjetja investicijska sredstva še vedno namenjala povečanju svojih osnovnih sredstev.⁴⁰ Problem ni bil toliko v tem, da so glavnino sredstev namenili graditvi 22 objektov, med katerimi je bilo največ indu-

³⁵ Delo, št. 76, 18. 3. 1964, Možnosti za izboljšanje standarda so v intenzivnejšem gospodarjenju.

³⁶ GV, št. 64, 14. 8. 1964, Neskladja in »neskladja«.

³⁷ ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 54, Poročilo Izvršnega sveta SR Slovenije za leto 1964, 31. 3. 1965.

³⁸ ARS, RIS, Magnetogrami sej, fasc. 12, Zapisnik 42. seje Izvršnega sveta skupščine SR Slovenije, 8. 9. 1964.

³⁹ Od decembra 1963 do avgusta 1964 se je v Sloveniji povečalo število zaposlenih za 31000; povečanje v industriji je znašalo 19%.

⁴⁰ Delež investicij v osnovna sredstva v gospodarstvu je v času od januarja do avgusta 1963 znašal 63,8%, v prvih osmih mesecih naslednjega leta pa se je povečal na 69%. Leta 1963 so investicije v družbeni standard znašale 36,2%, naslednje leto pa 31%. Leta 1964 so investicije v gospodarstvu nominalno porasle za 24%, v negospodarstvu pa za 24%. – ARS, SS, fasc. 10, Zapisnik 13. seje Republiškega zbora, 29. 9. 1964.

strijskih (elektrarne, železarne in Iskra Kranj itn.).⁴¹ Največja težava je bila v tem, da so vsi investitorji porabili precej več sredstev, kot so jim dopuščali potrjeni gradbeni in drugi načrti. Do septembra 1964 je prekoračitev znašala že več kot 30 milijard din; do takrat so 43 odstotkov od te prekoračitve pokrili z dodatnimi posojili, medtem ko za razliko 31,6 milijarde din niso našli pokritja. Podobno kot z republiškimi se je dogajalo tudi z okrajnimi naložbami. Kot je ugotovil inšpekcijski pregled maja, pri 60 investicijskih objektih niso bili izpolnjeni predpisani pogoji za začetek gradnje; kar polovica jih ni imela zagotovljenih sredstev.⁴² Tako je investicijska poraba v Sloveniji do septembra 1964 narasla za dvainpolkrat, s čimer je bila precej nad državnim povprečjem. Po ugotovitvi republiškega izvršnega sveta je dosegla obseg, ki je bil »predimenzioniran tako v odnosu na naše materialne kakor tudi kadrovske sposobnosti«.⁴³ Imela pa je tudi neustrezno sestavo, ki je opozarjala, da »se bodo vsi problemi, ki so že itak ostri, v prihodnosti še zaostriili«.⁴⁴ Oteževalno je bilo tudi to, da so prevladala posojila iz bančnih sredstev (narasla za šestinpolkrat), lastna udeležba podjetij pa je bila malenkostna.

Izvršni svet je zavrnil očitke, da ni bil dovolj odločen pri omejevanju investicijske porabe. Priznal je sicer, da je do prekoračenja investicijske »fronte« prišlo zaradi nediscipline in nespoštovanja pozitivnih predpisov, kakor tudi pritiska »subjektivnih faktorjev, da ob podpori lokalnih bank nadaljuje s široko investicijsko fronto investicij v za splošni razvoj najpomembnejše objekte«.⁴⁵ Vendar pa

⁴¹ Leta 1964 je republiški izvršni svet največ pozornosti namenil gradnji 22 objektov, ki so predstavljali podlago bodočemu razvoju. Ti so bili: v industriji – HE Srednja Drava, TE Trbovlje II, Toplarna Ljubljana, TP Kidričevo, EKK Velenje, Železarna Jesenice, Železarna Ravne, Železarna Štore, Tovarna ravnega stekla Kremen Novo mesto, Iskra Kranj (23 obratov), Kemična tovarna Ljubljana-Moste, Tovarna sulfatne celuloze in natron papirja Otiški vrh, Sava Kranj; v kmetijstvu – Kmetijski kombinat Žalec, Vodna skupnost Drava Maribor, Agrokombinat Emona; v prometu – elektrifikacija gorenjske proge, koprška železnica, letališče Brnik, cesta Ljubelj–Naklo, gorenjska avtocesta, Luka Koper (skladišča). – ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 51, Politika investicij v gospodarstvu v letu 1964, 10. 9. 1964.

⁴² ARS, RIS, Magnetogrami sej, fasc. 12, Zapisnik 36. seje Izvršnega sveta skupščine SR Slovenije, 29. 5. 1964.

⁴³ ARS, RIS, Magnetogrami sej, fasc. 12, Zapisnik 42. seje Izvršnega sveta skupščine SR Slovenije, 8. 9. 1964.

⁴⁴ ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 76, Zapisnik 44. seje Izvršnega sveta skupščine SR Slovenije, 22. 9. 1964.

⁴⁵ ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 51, Politika investiranja v gospodarstvu v letu 1964, 10. 9. 1964.

krivca za pojav teh »deviacij« ni iskal doma, temveč v drugih republikah, kjer naj bi šli »zavestno v prekoračenje investicij«, da bi tako lahko v »investicijski naglici čim več izgradili«. ⁴⁶

Investicijska mrzlica je vplivala na ekstenzivni razvoj celotne proizvodnje in povzročila določeno »konjunkturo« ⁴⁷ na domačem trgu. Ta je sicer pospešila rast proizvodnje, toda zahtevala vedno večji uvoz reprodukcijskega in drugega materiala, ki ga izvoz ni mogel dohajati, oziroma zagotoviti zadostna tekoča devizna sredstva. Do največjega razkoraka je prišlo v Sloveniji, kjer so začeli govoriti o »katastrofalnem« razmerju med uvozom in izvozom. Ker so slovenska industrijska podjetja izrabljala stanje na notranjem trgu in zanemarjala izvoz, posebno v kovinski, strojni in elektroindustriji, se je do avgusta njihov izvoz povečal za 11 odstotkov, uvoz reprodukcijskega materiala pa za 40 odstotkov. Po ugotovitvah republiškega izvršnega sveta takrat v Sloveniji ni bilo podjetja, ki bi »dalo odgovarjajoči delež na področju izvoza«, ⁴⁸ kar je bilo voda na mlin kritikam, da Slovenija živi na tuj račun. ⁴⁹ Za tako stanje so bili precej krivi neekonomski in nespodbujevalni ukrepi, ki so urejali gospodarjenje z devizami in položaj izvoznikov.

Ker je bila notranja poraba precej večja od proizvodnje, se je porušilo komaj vzpostavljeno gospodarsko ravnotežje, v ospredje sta zopet prišla problem plačilne bilance in likvidnosti plačil v tujini. Prenagljeni in zato nepremišljeni ukrepi so razmere še poslabšali. Da bi izboljšali kritični položaj v kmetijstvu, so namerno popravili cene nekaterim kmetijskim pridelkom, kar je povzročilo splošno rast cen in življenjskih stroškov. Že marca 1964 so cene presegle z družbenim planom predvideno raven, prihajale pa so še

⁴⁶ ARS, SS, Republiški zbor, fasc. 21, Zapisnik sestanka predsednikov odborov in komisij Republiškega zbora, 14. 9. 1964.

⁴⁷ Po ustaljenih merilih je pojem konjunktura običajno združeval optimistične predstave o živahnem razmahu gospodarske aktivnosti v kakšnem gospodarskem prostoru, z ugodnimi možnostmi za donosne investicijske naložbe, z veliko sprejemljivostjo trga za proizvedeno blago ob dobri prodaji blaga, z visoko stopnjo zaposlenosti in splošnem naraščanju blaginje. V jugoslovanski političnoekonomski terminologiji pa je ta pojem dobil slabšalni pomen. Pomenil je namreč, da konjunktura v Jugoslaviji ni »plod pozitivnih gospodarskih prizadevanj v bližnji preteklosti, temveč je prej posledica številnih anomalij, ki so nastale zaradi premajhnega upoštevanja osnovnih ekonomskih zakonov in pretiranih ambicij v naših gospodarskih hotenjih«. – GV, št. 80, 9. 10. 1964, Senčna stran konjunktura.

⁴⁸ ARS, RIS, Magnetogrami sej, fasc. 15, Zapisnik 65. seje Izvršnega sveta skupščine SR Slovenije, 9. 4. 1965.

⁴⁹ Glej opombo 43.

nove in nove zahteve po večjih cenah. Sprememba cen je sprožila verižno reakcijo, katere konca se ni upal nihče napovedati. Začelo se je z osebnimi dohodki, ki so v gospodarstvu začeli rasti mnogo hitreje kot storilnost.⁵⁰ Istočasno so podjetja začela preusmerjati proizvodnjo na proizvodnjo cenovno bolj zanimivih izdelkov, kar je peljalo do siromašenja trga.⁵¹ Podjetja so bila k temu prisiljena, saj je za tri četrtine izdelkov še vedno veljal sistem administrativnega oblikovanja cen oziroma »cen v režimu«.⁵²

Julija in avgusta 1964 so se pokazali še novi problemi. Najprej se je poslabšal položaj v energetiki; v vsej državi je primanjkovalo električne energije, problem so bile tudi zadostne količine premoga. Sledilo je poslabšanje razmer v kmetijstvu in gradbeništvu. Podjetja so se začela znova medsebojno zadolževati, zaloge nepotrebnih industrijskih izdelkov so se kopičile. Storilnost je vztrajno padala, tako v Sloveniji kot v vsej državi.

⁵⁰ Povprečni mesečni dohodek v juliju 1964 je znašal 49 138 din, kar je bilo za 8 % več od povprečnega osebnega dohodka v preteklem mesecu. Primerjava prvih sedmih mesecev leta 1964 z enakim obdobjem preteklega leta je pokazala na občutni rast osebnih dohodkov. Povprečni osebni dohodek v industriji je znašal 42 100 din ali za 28 % več od sedemmesečnega povprečja leta 1963; v kmetijstvu se je osebni dohodek povečal za 30 %, gozdarstvu za 43 %, gradbeništvu za 32 %, trgovini za 29 % itn. – GV, št. 80, 9. 10. 1964, Občuten porast nominalnih osebnih dohodkov.

⁵¹ Tako je celjsko podjetje Cinkarna zaradi nizkih cen omejilo prodajo cinka ter ga začelo predelovati v izdelke, ki so imeli večjo ceno; enako so ravnali v proizvodnji svinca. V pohištveni industriji so opustili izdelavo vrste pohištvenih programov, v kemični industriji so opustili proizvodnjo preko 40 vrst zdravil itn.

⁵² V sistem »cen v režimu«, ki je bil vpeljan leta 1961, so spadale določene, plafoinirane, zamrznjene in kontrolirano-dekretnirane cene.

GOSPODARSKA REFORMA (1965–1969)

Spomladi leta 1965 so se okrepile govornice, da so pred vrati večje izpopolnitve gospodarskega sistema. Takrat še niso govorili o gospodarski reformi, temveč o ukrepih za stabilizacijo gospodarskega sistema, s katerimi bi zagotovili nadaljnjo rast industrijske proizvodnje, splošno in osebno porabo prilagodili dejanskim zmožnostim in rezultatom gospodarjenja ter povečali izvoz.¹

Maja istega leta so v najvišjih partijskih in državnih organih začeli pojem gospodarska stabilizacija nadomeščati s pojmom gospodarska reforma. Prvi opisi njene vsebine oziroma ciljev so bili splošni, previdni in nedorečeni. Tako sta Viktor Kotnik in Janko Smole na seji Izvršnega sveta Ljudske skupščine LRS 8. maja 1965 reformo predstavila kot »skupek do tedaj največjih sprememb v gospodarskem sistemu« oziroma kot »reformo enega znatnega dela vseh teh naših institucionalnih instrumentov.«² Za prvega bi moralo biti njeno težišče na fiskalnem, se pravi proračunskem in davčnem področju, za drugega pa na monetarnem oziroma denarnem področju. »Pri reformi gre najprej za to,« je povedal Janko Smole, da »dinar sploh postane merilo vrednosti, šele potem je na vrsti njegova sanacija.«³

Do konca tega meseca se je pojem gospodarska reforma razširil in obogatil z novimi vsebinami, zlasti na račun njenih gospodarskih nalog. Poročila s sej najvišjih zveznih teles partijskih in državnih organov so govorila o tem, da se pripravljajo »zelo globoke in kompleksne spremembe«, kakršnih v Jugoslaviji ni bilo vse od leta 1951. Pri spremembah naj bi šlo za »dokončno sistemsko afirmacijo našega družbenega sistema in za odgovornost, kar se tiče vpliva na zunanji svet, zlasti glede na vzhodne dele«. Konec maja 1965 je torej kazalo, da je glavni namen reforme odpreti pot k večji delovni sto-

¹ ARS, SS, fasc. 966, Informacija o izpopolnitvi gospodarskega sistema in o problemih gospodarstva v prvem kvartalu 1965, 31. 3. 1965.

² ARS, RIS, Magnetogrami sej, šk. 16, Zapisnik 5. seje Izvršnega sveta skupščine SR Slovenije, 8. 5. 1965.

³ Prav tam.

rilnosti in pospešeni modernizaciji vsega gospodarstva ter omogočiti večje gospodarsko povezovanje.⁴

V naslednjih dveh mesecih so gospodarski cilji, ki so jih hoteli doseči z gospodarsko reformo, začeli prekrivati in izpodrivati ostale. Ko je Boris Kraigher 24. julija v zvezni skupščini predstavil nove gospodarske predpise, so že prevladovali in postali pomembnejši od ostalih. Po njegovem je bil glavni cilj gospodarske preobrazbe »odpreti hitrejši proces intenzivnega gospodarjenja, ker je bil to pogoj za širše vključevanje našega gospodarstva v svetovno tržišče, in obratno: večja vključitev našega gospodarstva na svetovni trg postaja pogoj za odpiranje procesa intenzivnega gospodarjenja, racionalizacije in modernizacije našega gospodarstva, ki se sicer ne bi moglo uspešno razvijati na ozkem jugoslovanskem trgu. Pravzaprav, to je osnova in vzrok, zakaj danes vstopamo v reformo, ker smo prišli do tiste stopnje, ko nadaljnji gospodarski razvoj zahteva bistveno razširitev trga kot enega od pglavitnih regulatorjev gospodarskih gibanj».⁵

Do konca leta 1965 so ekonomski cilji še bili v ospredju. Tako so bili za Borisa Kraigherja »nosilni stebri« reforme sprememba pogojev gospodarjenja oziroma ureditev cenovnih razmerij in izpopolnitev sistemov delitve ustvarjenega dohodka, prilagoditev družbenih zahtev in potreb gospodarskim zmožnostim oziroma skladnejši gospodarski in družbeni razvoj ter hitrejši razvoj do tedaj zapostavljenih gospodarskih panog in nekaterih družbenih dejavnosti.⁶ Edvard Kardelj pa je v razgovoru z novinarji na jugoslovanski televiziji bistvo reforme označil kot »vse tisto, kar naj nas usposobi, da pridemo z ekstenzivnega na intenzivno gospodarjenje«, kar je z drugimi besedami pomenilo »usmeritev v modernizacijo, kooperacijo, intenzivnejšo delitev dela».⁷

Že na začetku leta 1966 pa so bili gospodarski cilji potisnjeni v ozadje, v spredje so prišle ideološke in politične zahteve. Po Beogradu je februarja začela krožiti šala, da se je reforma zaradi mraza in raznih zamrznitev že »skrčila« za prvi dve črki.⁸ Gradivo za tretjo sejo CK ZKJ je sicer kot osrednji cilj gospodarske reforme postavilo

⁴ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 32, Zapisnik 3. seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 31. 5. 1965.

⁵ ARS, DE I, CK ZKS III, Osebna zbirka Borisa Kraigherja, šk. 20, Ekspoze v zvezni skupščini, 24. 7. 1965.

⁶ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 24, Zapisnik 3. plenarne seje CK ZKS, 4. 11. 1965.

⁷ Delo, št. 347, 24. 12. 1965, Rezultati našega dosedanjega razvoja dokazujejo, da je gospodarstvo sposobno relativno naglo premagati težave.

⁸ GV, št. 12, 11. 2. 1966, Potrebujemo veliko termoelektrarno za nafto.

uravnoteženje trga in cen, učinkovito naložbeno politiko, naraščanje storilnosti ter širše in uspešnejše vključevanje v mednarodno delitev dela. Hkrati pa je gospodarsko reformo začelo predstavljati zgolj kot obliko razrednega boja oziroma nadaljevanje boja za revolucionarne spremembe in preobrazbo družbe. Ker je »globlje« posegala v proizvodjalne odnose in »nas približuje realizaciji takšnih odnosov, s katerimi bodo delovni ljudje kot svobodno združeni proizvodjalci neposredneje obvladovali lastne pogoje in sredstva dela«, je bila označena kot oblika boja za samoupravljanje in »podlaga za mednacionalno razumevanje in solidarnost vseh delovnih ljudi (...).⁹ Kot je dejal na četrtem plenumu CK ZKS marca 1966 Janko Smole, je reforma postala »širši družbeni in idejni koncept«.¹⁰

Konec leta 1966 je partijski vrh napravil še korak naprej v tej smeri. Ugotovil je, da so reformo obravnavali preveč ozko, se pravi, da so jo omejevali le na gospodarsko področje. Podprl je zahteve tudi po večji učinkovitosti, smotrnejšem poslovanju in sistemskih spremembah v negospodarskih dejavnostih. Te zahteve, ki so pravzaprav izražale potrebo po prilagoditvi državne uprave in družbenih služb danim materialnim možnostim, so bile še posebej močne v Sloveniji. Leta 1967 so se v naši republiki trudili, da bi pojem gospodarske reforme razširili še na vse tisto, kar je bilo povezano s predstavo o naprednem gospodarstvu. Po besedah Staneta Kavčiča je bil takrat že skrajni čas, da se mnogo bolj posvetijo »družbenim vidikom reforme«, se pravi »vprašanjem selekcije, diferenciacije, socialnim razlikam, individualnemu delu, komercializaciji in managementu«.¹¹

Leta 1968 so se reformna prizadevanja upočasnila in izgubila prednostni položaj. Predstave o reformi so postale splošne in zapletene, za njimi pa ni bilo nič ali skoraj nič vsebine. Vladajoča politika je na očitke, da je reforma zastala in se tudi odmaknila od prvotne zasnove, začela odgovarjati s tem, da korenita gospodarska preobrazba pač ne more biti enkratno dejanje in časovno omejen proces, temveč da je to dolgoleten in dolgotrajen »proces stalnega in zelo živahnega presnavljanja in modernizacije celotnega gospodarstva«.¹²

⁹ Delo, št. 52, 24. 2. 1966, Aktualni problemi boja za izvajanje reforme.

¹⁰ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 24, Zapisnik 4. plenuma CK ZKS, 24. in 25. 3. 1965.

¹¹ Delo, št. 275, 9. 10. 1967, V dveh letih reforme so najvažnejše spremembe v zavesti proizvodjalcev.

¹² Delo, št. 322, 26. 11. 1967, Sklepi CK ZKJ o nekaterih aktualnih idejnih in političnih problemih reforme.

Leta 1964 so se za »zaprtimi vrati« najvišjih zveznih političnih in oblastnih teles začele priprave na gospodarsko reformo. Tega leta je prišlo do pomembnih političnih odločitev, ki so okrepile prizadevanja reformne struje znotraj partijskega vrha za posodobitev gospodarskega življenja v državi. Marca je šesti plenum CK ZKJ sklenil, da je treba gospodarstvo odtegniti državnemu nadzoru, sredi aprila je zvezna skupščina s podporo sindikata izglasovala resolucijo, v kateri je podprla zahteve po radikalni reformi ter večji poslovni svobodi podjetij. Decembra je osmi kongres ZKJ dal prednost prizadevanjem za uveljavitev tržnega gospodarstva.¹³ Do junija 1965 je prišlo do preoblikovanja zvezne vlade, poleg tega pa so bili sprejeti tudi nekateri dolgo pričakovani gospodarski ukrepi, ki so nedvoumno napovedali, da so pred vrati pomembne odločitve na gospodarskem področju.

24. julija leta 1965 je zvezna skupščina sprejela več kot trideset zakonskih predpisov s področja gospodarstva in potrdila nova gospodarska načela ter cilje. S tem je bilo konec priprav, začelo se je prvo obdobje gospodarske reforme. Že sodobniki se niso mogli zediniti o tem, kdaj se je začelo naslednje, to je njeno drugo obdobje. Nekateri so začetek nove »etape« postavili v prve mesece 1967,¹⁴ za druge se je začela šele sredi tega leta,¹⁵ tretji pa so dokazovali, da je do nje prišlo šele sredi naslednjega leta, se pravi leta 1968.¹⁶ Po naših ugotovitvah se je drugo obdobje gospodarske reforme začelo z letom 1967. Takrat se je namreč smrtno ponesrečil Boris Kraigher, ki je bil kot podpredsednik zveznega izvršnega sveta in predsednik njegovega odbora za gospodarstvo tvorec in eden najvidnejših zagovornikov gospodarske reforme. Na začetku tega leta so začeli veljati številni novi gospodarski predpisi, ki so napovedali, da se bodo nadaljevale spremembe na področju amortizacije, osebnih dohodkov, investicij v blagovnem prometu, kreditnem, deviznem in zunanjetrgovinskem sistemu. Takrat so se tudi okrepila razmišljanja o nekaterih »spotakljivih problemih«, s katerimi so se socialistično gospodarstvo in njegovi politični upravitelji soočali že nekaj časa. Za strokovno javnost so bila najbolj zanimiva tista, ki so bila povezana z liberalnejšim odnosom do tujega kapitala, ter zasebne pobude v terciarnih dejavnostih, se pravi v gostinstvu, turizmu, obrti in trgovini.

¹³ Podrobneje glej: Jože Pirjevec, n. d., str. 252.

¹⁴ Delo, št. 202, 28. 7. 1967, Dve leti reforme.

¹⁵ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 32, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 17. 8. 1965.

¹⁶ ARS, DE I, CK ZKS IV, Zasnova ocene o uresničevanju reforme, 3. 12. 1970.

Druga »faza« gospodarske reforme ni dočkala svojega uradnega zaključka. Leta 1968 so tudi v razvitejših republikah začeli izgubljati iluzije, da lahko reforma v doglednem času reši gospodarstvo nakopičenih težav. Sprijaznili so se z ugotovitvijo, da je gospodarska reforma mnogo težji in daljši proces, »kot smo v začetku mislili in tudi napovedovali«, ¹⁷ in da je treba prve učinke pričakovati šele v naslednjem razvojnem obdobju. V naslednjem letu so že prevladale pesimistične ocene, češ da je reforma propadla.

Prvi koraki

V prvi polovici leta 1964 so se v najvišjih zveznih organih v precejšnji tajnosti začele razprave o nadaljnjem gospodarskem razvoju. Najbolj delavna je bila skupina za gospodarski sistem pri CK ZKJ, ki jo je vodil Edvard Kardelj. Do julija je pretresla »vsa vprašanja gospodarskega sistema in politike«, uskladila posamezna stališča do njih, zaključke pa strnila v elaboratu, ki je nosil naslov »Nekatera aktualna vprašanja gospodarskega razvoja in gospodarskega sistema«. ¹⁸ Vzporedno s to skupino so podobna vprašanja pretresali še v zveznem izvršnem svetu, zveznem zavodu za plan in skupščinskih odborih. Zelo dejavna je bila tudi zvezna gospodarska zbornica, ki je februarja tega leta na sedežih republiških zbornic pripravila posvetovanja, na katerih so največ pozornosti namenili iskanju novih načinov delitve družbenega proizvoda. ¹⁹ S to problematiko so se takrat začeli ukvarjati tudi v zveznem vodstvu sindikatov.

Izhodišče za razglabljanje o poteh nadaljnjega gospodarskega razvoja je pomenil šesti plenum CK ZKJ. Na njem so namreč sprejeli delovni načrt, v katerem so precej prostora namenili tudi pripravam za preoblikovanje gospodarskega sistema. Načrt, ki je bil objavljen v drugi polovici marca 1964, ²⁰ je nosil naslov Osnovne smernice za predkongresno aktivnost Zveze komunistov. S tem dokumentom je CK KPJ podprl prizadevanja tistega dela svojega članstva, ki je zahteval, se mora iz gospodarstva »izrinuti« in »odstraniti elemente etatistično-tehnokratskega gospodarjenja« ter jih nadomestiti z večjimi pristojnostmi in odgovornostjo, ki naj bi jo dobila

¹⁷ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 31, Zapisnik 17. skupne seje Predsedstva in Izvršnega komiteja CK ZKS, 17. 10. 1968.

¹⁸ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 19, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKJ, 6. in 7. 7. 1964.

¹⁹ GV, št. 36, 8. 5. 1964, Instrumenti razdelitve družbenega proizvoda.

²⁰ Delo, št. 77, 19. 3. 1964.

podjetja in neposredni upravljalci na vseh ravneh gospodarskega udejstvovanja. V omenjenem dokumentu so bile izpostavljene potrebe po nenehnem izpopolnjevanju gospodarskega sistema, izboljšanih razvojnih načrtih in kadrovske politiki, večjih notranjih rezervah, vključitvi znanosti, krepitvi kmetijske pridelave in prireje na družbenih posestvih, hitrejši stanovanjski graditvi, pospešitvi razvoja gospodarsko nerazvitih območij. Pomembnejši nalogi sta postali večja proizvodnja in storilnost, obe sta postali pogoj za rast realnih osebnih dohodkov ter za razmah prostovoljnega gospodarskega združevanja. Največje pozornosti pa so bile deležne spremembe v investicijski politiki. Te so sledile novemu načelu, po katerem se je bilo treba odreči avtarkičnim težnjam ter dati vso prednost razvoju visoko specializirane in v izvoz usmerjene industrije. Investicije v proizvodne programe, ki so bili namenjeni notranjim potrebam, so torej dobile negativni predznak, postale so sinonim za gospodarsko nazadovanje. Prednost in zagotovilo za gospodarski napredek so dobile naložbe v posodobitev in povečanje proizvodnje v tistih podjetjih, ki so lahko svoje visoko kakovostne izdelke prodajala na zahtevnih zahodnih trgih.

Korak naprej v snovanju preobrazbene vizije je pomenila Resolucija o temeljnih smernicah za nadaljnji razvoj gospodarskega sistema, ki jo je zvezna skupščina sprejela 20. maja tega leta.²¹ V njej je bilo zapisano, da je treba nadaljnja prizadevanja na področju gospodarskega sistema usmeriti predvsem v »korist«²¹ podjetij. To je prvič pomenilo, da se mora izboljšati njihov materialni položaj oziroma povečati delež sredstev za osebne dohodke. Drugič, da se okrepi njihova vloga pri razširjeni reprodukciji oziroma pri oblikovanju in sprejemanju razvojne politike. In tretjič, da se povečajo njihove sposobnosti za prilagajanje razmeram na mednarodnem trgu; slednje je pomenilo poenostaviti uvoz reprodukcijskega materiala in opreme ter izpopolniti način delitve deviznih sredstev tako, da bodo podjetja razpolagala s pretežnim delom ustvarjenih deviz. V obravnavani resoluciji je bilo tudi poudarjeno, da je treba zagotoviti večjo poslovno samostojnost denarnih zavodov, vztrajno in načrtno kopičiti materialne, devizne in druge rezerve ter uravnotežiti notranji trg. Cenam in sproščenemu delovanju tržnih zakonitosti je bilo namenjeno precej prostora. Predlagano je bilo, da se opusti administrativno določanje cen, popravijo razmerja med cenami v posameznih gospodarskih področjih ter spremeni način družbene kontrole cen. Našteti so bili ekonomski ukrepi, s katerimi

²¹ UL SFRJ, št. 23/314, 3. 6. 1964.

bi lahko vplivali na oblikovanje ravni in sestavo kupne moči ter tako sproti usklajevali »plačilno sposobno povpraševanje s tendencami v gibanju ravni in strukture proizvodnje in posameznih kategorij porabe«. ²² Resolucija je bila pomembna še zato, ker je poudarila, da morajo biti posamezni ukrepi in smernice dobro pretehtani oziroma »predmet posebnega študija«. Poudarila je še, da mora njihovo uresničevanje teči načrtno in usklajeno.

Junija je zvezna skupščina sprejela še Resolucijo o razvoju kmetijstva. Tudi ta programski dokument se je največ ukvarjal s spremembami v gospodarskem sistemu, ki bi pospešile razvoj te pomembne gospodarske panoge.

Sredi leta 1964 se je zgodilo nekaj, kar je v marsičem napovedalo nadaljnji potek dogodkov, ki so potem sledili v naslednjih petih letih, kolikor je trajala gospodarska reforma. Takrat je skupina pri CK ZKJ prekinila intenzivne teoretične razprave. Njen vodja Edvard Kardelj je na seji Izvršnega komiteja CK ZKJ 7. julija povedal, da se je to zgodilo zato, ker so se takoj, ko so prišli na »konkretizacijo« splošnih načel – s katerimi so se sicer vsi strinjali – pojavila »kolebanja in raznorazna razumevanja«. Po njegovem nadaljnja razprava v tej skupini ne bi dala nič novega. Na omenjeni seji Izvršnega komiteja CK ZKJ je predlagal, da je najbolje, če Zvezni izvršni svet in zvezna skupščina začneta sprejemati ustrezne predpise. Zavzel se je za to, da se del ukrepov sprejme že do konca tega leta, tako da bi začeli veljati že prvega januarja 1965. Prednost je dal ukrepom na področju investicij, delitve dohodka in davčnega sistema ter popravkom cen v kmetijstvu, premogovništvu in elektroenergiji. Do drugih sistemskih sprememb se še ni hotel opredeliti. To pa zato, ker so bile politične in strokovne ocene o nekaterih novih ukrepih še zelo različne in nasprotujoče si, zato zakonski predlogi še niso bili do konca izdelani. Poleg tega pa še niso bila zagotovljena devizna in materialna sredstva, ki so bila potrebna za uresničitev posameznih zamisli. Tako bi na primer po njegovem do spremembe tečaja dinarja lahko prišlo šele čez eno leto, se pravi sredi leta 1965. Kardeljevi predlogi so bili deležni splošne podpore. »Prehod na nov sistem je nujnost, brez katere ni napredka,« je poudaril Josip Broz ter priporočil zvezni upravi previdnost pri sprejemanju novih zakonov. ²³

Zakonodajna dejavnost zveznih organov je bila že do omenjene seje Izvršnega komiteja CK ZKJ v polnem teku. Zvezni izvršni svet

²² Prav tam.

²³ Glej opombo 18.

se je najprej lotil t. i. materialnih problemov, to je tistih, ki so bili po njegovih ugotovitvah najbolj krivi za nestabilnost na trgu in so ovirali razvoj kmetijske pridelave in prireje. K materialnim težavam je prišteval: pomanjkanje energije in nekaterih surovin, nezadosten izvoz in premajhno kmetijsko pridelavo in prirejo, »slabosti« v investicijski politiki in sistemu gospodarjenja, neustrezno razmerje med cenami, prikrivanje oziroma »zameglevanje« dejanskega stanja v zunanji trgovini in togo, administrativno urejanje deviznih zadev.²⁴ S predpisi, ki so začeli veljati do konca junija 1964, je Zvezni izvršni svet že začel popravljati položaj nekaterih panog, povečevati proizvodnjo, zaustavljati prekomerno povpraševanje, bolj vezati uvoz na izvoz ter spreminjati način delitve dohodka v korist podjetij.²⁵

Po seji Izvršnega komiteja CK ZKJ so začeli zbirati predloge za izdajo novih predpisov. Vendar pa s tem niso hiteli. Javna »klima« je sicer bila naklonjena spremembam, čeprav je sprejem novih ukrepov pričakovala s preveliko »živčnostjo«.²⁶ Druge razmere pa niso bile najbolj primerne za uveljavljanje novih gospodarskih predpisov. Veliko podjetij namreč ni bilo zadovoljnih z novimi ukrepi, zlasti tistimi, ki so se nanašali na spremembo cen na notranjem trgu; pritoževala so se, da so ti ukrepi prišli »nenadoma«, da so jih zato presenetili in nanje niso mogla biti pripravljena.²⁷ Počasnejše reševanje odprtih in najbolj perečih vprašanj je bilo potrebno tudi zaradi »konzervativne miselnosti« in »boja na ideološkem področju«. To je za Borisa Kraigherja pomenilo, da je bilo treba najprej »pokopati določene zaostale in reakcionarne koncepte«²⁸ in poskuse, ki so temeljili na tem, da je gospodarsko trdnost in uravnoteženost mogoče doseči le s starimi in »preizkušenimi« metodami, se pravi tako, da se omejijo vse oblike porabe in zaustavi proces preoblikovanja gospodarskega sistema.²⁹

²⁴ GV, št. 55, 14. 7. 1964, Ukrepi za odstranitev pomanjkljivosti v gospodarstvu.

²⁵ V prvih šestih mesecih leta 1964 so povečali cene v kmetijstvu, energetiki in barvasti metalurgiji ter sredstva za turizem. Ukinili so omejitve pri uporabi deviz, delno spremenili predpise, ki so urejali izvoz opreme na kredit, povečali uvoz umetnih gnojil in mehanizacije. Za 20 % so dvignili obseg bančnih sredstev, namenjenih za vlaganja v trajna obratna sredstva, ter si prizadevali pretežni del investicijskih sredstev preusmeriti v elektrogosudarstvo in metalurgijo. Spremenili so sistem nadzora cen v blagovnem prometu, in sicer tako, da se je kontrola osredotočila na drobnoprodajno ceno. Odpravili so prispevek na izreden dohodek in rudniški prispevek, zmanjšali pa stopnje prometnega davka.

²⁶ Delo, št. 201, 26. 7. 1964, Delovne organizacije nosilci razširjene reprodukcije.

²⁷ GV, št. 60, 31. 7. 1964, Konec ekonomske romantike.

²⁸ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 17, Zapisnik 8. seje CK ZKS, 16. in 17. 11. 1964.

Nadalje je bilo več kot očitno, da država ne razpolaga z zadostnimi finančnimi in materialnimi sredstvi, potrebnimi za hitrejši gospodarski zagon. Del razloga za upočasnitev zakonodajne vneme zveznih teles pa je treba iskati tudi v tem, da v tem času še niso bili »sposobni najti realnih rešitev v izpopolnjevanju gospodarskega sistema.«³⁰ Treba pa je upoštevati še negotovost in strah, da ne bi ponovili napake izpred dveh let, posebno ko je šlo za protiinflacijske ukrepe. Leta 1962 je namreč Zvezni izvršni svet z omejitvenimi ukrepi dosegel prav nasproten učinek, namreč, namesto da bi se proizvodnja povečala, je začela upadati. Zaradi vsega naštetega je Zvezni izvršni svet sklenil, da z novimi predpisi ne bo hitel, temveč jih bo sprejemal postopoma, tako da bodo postali izhodišče za plan za naslednje leto.

V drugi polovici leta 1964 se je zvezna uprava največ ukvarjala s preureditvijo razširjene reprodukcije. Iskanje novih rešitev je teklo v treh smereh. Razpravljali so o možnostih za odpravo »etastičnih ostankov« in omejitev »diktata« politike ter povečanje vloge podjetij pri odločanju o vlaganjih v osnovna sredstva. Razglabljali so o načinih omejitve investicijske porabe in onemogočanja uporabe emisije kot dodatnega vira za nove investicije ter o tem, kako zagotoviti, da bodo banke lahko razpoložljiva sredstva preusmerile v najpotrebnejše in najdonosnejše proizvodne programe.

Na dnevnem redu so bili tudi ukrepi za povečanje izvoza, zmanjšanje proračunske porabe, svobodnejše oblikovanje cen in osebnih dohodkov.

Pregledi gospodarskih dosežkov v letu 1964, ki so jih konec leta 1964 napravili v republiški in zvezni upravi, so pokazali, da sprejeti ukrepi niso prinesli pričakovanega izboljšanja, temveč da se gospodarstvo še naprej otepa z velikimi težavami. Splošna poraba je bila precej večja, kot se je povečal obseg industrijske proizvodnje. Investicijska »ihta« se je nadaljevala, kljub temu da je bila akcija za omejitve investicij v tem letu ena najbolj obširnih in dobro pripravljenih akcij v zadnjih letih.³¹ Zelo so se povečali tudi osebni dohodki. Zaradi visokih cen na domačem trgu je pričel izvoz zaostajati. Jugobanka se ni menila za spremembe v deviznem sistemu, ki so dajale podjetjem več pravic pri uporabi ustvarjenih deviz ter so poeno-

²⁹ Delo, št. 331, 7. 12. 1964, Razvijanje ekonomskega sistema je pogoj za stabilnejše gospodarstvo.

³⁰ Prav tam.

³¹ V vsej državi so od skupno 650 milijard din zagotovljenih sredstev ustavili investicijska dela le za 48 milijard din. – GV, št. 74, 18. 9. 1964, Od solidnih temeljev k nadaljnjim izpopolnitvam.

stavljale zapleteni način preskrbe z devizami, temveč je še naprej razdeljevala ali dodeljevala devize po svojih merilih.³² Podjetja so še vedno imela dva »obraz«. Enega, s katerim so se kot kupec reprodukcijskega materiala ali polizdelkov pritoževala nad cenami drugih podjetij, in kot stranka, ki je od državnih organov zahtevala razne olajšave. Drugi »obraz« pa je bil obraz prodajalca, ki navija svoje cene, ali »obraz« investitorja, ki ni pripravljen brzdati svojega velikega »apetita« po vedno novih naložbah. Paradoks je bil tudi v tem, da je bila stopnja davčnih olajšav, ki so jih bila deležna podjetja v nekaterih panogah, skoraj v obratnem sorazmerju z njihovimi prizadevanji, da bi se hitreje modernizirala in za to uporabila vse notranje rezerve.³³

Poslabšanje gospodarskih razmer v drugi polovici leta 1964 je resno opozorilo državno partijsko vodstvo, da je treba preseči notranja nasprotja in se končno zediniti glede poglavitne smeri bodočega gospodarskega razvoja. S tem namenom je v dneh od 7. do 13. decembra 1964 sklicalo osmi kongres ZKJ. Kongres je povsem izpolnil pričakovanja, saj so na njem potrdili izhodišča za oblikovanje reformskih ciljev ter dosegli »absolutno« politično soglasje glede bistvenih sistemskih sprememb. V zaključni besedi je Josip Broz poudaril, da »prvo, kar moramo storiti, in to mi zgoraj, je, da začnemo z izpopolnjevanjem gospodarskega sistema«. Strinjal se je s tem, da vseh problemov ne bo mogoče naenkrat rešiti, kar pa po njegovem ne bi smelo biti ovira, da jih ne bi začeli takoj reševati.³⁴

Januarja naslednjega leta je Zvezni izvršni svet sprejel »gotove načelne postavke«, ³⁵ zvezna skupščina pa je sprejela Družbeni plan Jugoslavije za leto 1965, ki je kot najpomembnejša cilja gospodarske politike v 1965 letu postavil pospešeno iskanje novih rešitev v delovanju gospodarskega sistema in odločno usmeritev h gospodarski stabilizaciji. S tem planom je bilo še določeno, da se mora velik del gospodarskih sprememb opraviti že v tem letu 1965, predvsem pa uskladiti sistem razširjene reprodukcije s samoupravnimi proizvodnimi odnosi, ustvariti pogoje za večjo uveljavitev tržnih zakonitosti in ekonomskih cen ter vključiti menjavo s tujino v pro-

³² ARS, RIS, Magnetogrami sej, fasc. 13, Zapisnik 51. seje Izvršnega sveta SRS, 4. 12. 1964.

³³ GV, št. 72, 11. 9. 1964, Če hočemo...

³⁴ VIII. kongres ZKJ, Stenografski zapis, III, Kultura, Beograd 1965, str. 2082.

³⁵ ARS, RIS, Magnetogrami sej, fasc. 16, Zapisnik 5. seje Izvršnega sveta SRS, 8. 5. 1965.

ces smotrnega gospodarstva. Zvezni izvršni svet je z njim dobil vsa pooblastila, da pripravi pogoje za izpolnitev teh nalog.³⁶

Osmi kongres oziroma doseženo soglasje znotraj najvišjega partijskega in državnega organa ter zvezni družbeni plan za leto 1965 so pomenili izpolnitev najpomembnejših pogojev za začetek gospodarskega preustroja. Pot do začetka reforme je bila tako na široko odprta.

Odmor med dvema dejanjema

Čas od februarja do julija 1965 je bil kot odmor med dvema dejanjema, ki so ga vsi sodelujoči izrabili za to, da se čim bolje pripravijo na nove pogoje in pravila gospodarjenja. Priprave na reformo so bile v tem času še vedno precej »konspirativne« in omejene na najvišje zvezne organe. Odločitve o tem, kdaj se bo reforma začela, je še vedno visela v zraku. Vse gospodarsko življenje je potekalo v napetosti in pričakovanju odločilnega dne, od katerega so vsi toliko pričakovali.

V tem vmesnem obdobju je Zvezni izvršni svet končal pogajanja z mednarodnimi denarnimi ustanovami. Ta so bila uspešna, saj je izvršni direktor Mednarodnega denarnega sklada podprl zasnovo devizne reforme, seveda ob pogoju, da bo temeljila na realnem tečaju dinarja in da država deviznih sredstev ne bo porabila za uvoz manj pomembne investicijske opreme, porabnega in drugega blaga, kot se je to zgodilo pri reformi iz leta 1961, temveč le za posredovanje na domačem trgu.³⁷ Izvršni direktor je »nakazal« možnost, da dobi Jugoslavija ugodno posojilo v višini okoli 80 milijard dolarjev.³⁸ Zvezni izvršni svet s tem zneskom sicer ni bil povsem zadovoljen, toda zanašal se je na to, da mu bo na koncu vendarle uspelo dobiti večje posojilo, tam v višini 120 do 130 milijonov dolarjev. Računal je tudi, da bo s posredovanjem te mednarodne denarne ustanove lahko odložil plačilo zapadlih dolgov za naslednja tri leta.

V obravnavanem obdobju je Zvezni izvršni svet še pospešil svojo zakonodajno dejavnost. Zvezni skupščini je poslal predpise, ki so bili namenjeni umiritvi trga, kar je bilo postavljeno kot eden

³⁶ UL SFRJ, št. 5/30, 5. 2. 1965, Družbeni plan Jugoslavije za leto 1965.

³⁷ ARS, DE I, CK ZKS III, Osebna zbirka Borisa Kraigherja, šk. 20, Zapis razgovora s Petrom Liftinckom in Sturckom, 26. 5. in 30. 6. 1965.

³⁸ Glej opombo 4.

največjih pogojev za začetek reformnega procesa. Med izdanimi ukrepi, o katerih so njegovi člani govorili, da so začasnega pomena, je bil na prvem mestu Odlok o ukrepih in pogojih za oblikovanje ravni cen določenih proizvodov in storitev, ki ga je zvezna skupščina sprejela 24. marca.³⁹ Ta je zamrznil vse cene industrijskih izdelkov ter storitev na dan 22. marca 1965. Kot je zapisalo ljubljansko Delo, je ta odlok potisnil v ozadje vse ostale predpise, ob njem je »zbledel pomen finančnih in restriktivnih ukrepov, ki delujejo v smeri večjega priznanja tržnih zakonitosti.«⁴⁰ Pomembni so bili tudi štirje zakoni za bančno področje. Z njihovo pomočjo je Zvezni izvršni svet začel udejanjati načelo, da je treba t. i. sredstva družbene akumulacije izvzeti iz neposrednega razpolaganja družbenopolitičnih skupnosti ter omogočiti, da pridejo do njih podjetja oziroma da se prelijejo v donosne proizvodne programe. S temi predpisi so postale banke podjetja, ki uporabljajo družbena sredstva, seveda z neizogibno postavko, da »morajo svojo aktivnost uskladiti tudi s splošnimi družbenimi interesi.«⁴¹ Po novem so morale banke odobriti posojila le ob takih plačilnih pogojih, ki so zagotavljali njihovo likvidnost.

Na podlagi ostalih ukrepov je Zvezni izvršni svet prepovedal začetek gradnje upravnih zgradb, zmanjšal potrošniška posojila, posojila namenjena kmetijstvu, uvozu in izvozu blaga, omejil vlaganja v tista osnovna sredstva podjetij, ki so se financirala iz bančne emisije. Pooblastil je posebne zvezne banke, da lahko odložijo izplačilo dogovorjenih posojilnih obrokov za leto 1965, ter zadolžil investitorje, da morajo položiti 10-odstotni depozit od celotnega investicijskega zneska, ter predpisal petodstotno proračunsko rezervo.

Zataknilo pa se je pri določanju novega tečaja dinarja. Vsi so se strinjali, da je nov, se pravi višji tečaj dinarja nasproti dolarju nujen, da bi se lahko začela stvarna primerjava med domačo in tujo storilnostjo. Toda vprašanje je bila njegova višina. V Sloveniji so izračunali, da bi bil realni tečaj 1100 din za dolar, vendar so potem zaradi vztrajanja mednarodnih dejavnikov pristali na tečaj 1200 din za dolar.⁴² Zvezni sekretariat za zunanjo trgovino pa se je ob podpori nerazvitih republik zavzemal za precej višji tečaj, in sicer 1350 din za dolar.⁴³

³⁹ UL SFRJ, št. 12/241, 24. 3. 1965.

⁴⁰ Delo, št. 146, 2. 6. 1965, Boj za novo kvaliteto.

⁴¹ UL SFRJ, št. 12/211, 24. 3. 1965.

⁴² Glej opombo 37.

⁴³ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 32, Zapisnik 5. seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 9. 7. 1965.

Konec maja je Izvršni komite CK ZKJ končno sprejel sklep o začetku »neposrednih« priprav za izvedbo reforme ter potrdil seznam predvidenih ukrepov. Zveznemu izvršnemu svetu je sicer prepuštil, da sam določi datum, ko se bo izvedla monetarna reforma. Predlagal pa mu je, da naj bi se to zgodilo okoli 10. julija. Ta seja je pomembna tudi zato, ker je ta visoki partijski organ sklenil, da je treba »prenehati s pripravami v ilegali in konspirativnostjo« ter z reformnimi cilji seznaniti »naš osnovni kader«. ⁴⁴ Malo kasneje pa je sklenil, da je treba o spremembah v gospodarstvu seznaniti tudi občane. S tem se je začela široka politična akcija, ki naj bi reformi zagotovila splošno podporo.

V slovenskem političnem in državnem vodstvu pa tudi med gospodarstveniki in direktorji podjetij so obsojali poskuse, da bi do izboljšanja gospodarskih razmer prišli bodisi tako, da bi omejili vse oblike porabe in tako (vsaj začasno) ustavili proces nadaljnega razvoja gospodarskega sistema, bodisi tako, da bi vse težave reševali s politiko močne roke, se pravi s premočrtnim omejevanjem sredstev in pravic podjetij ter planskimi ukrepi administrativnega pomena. V naši republiki je bila večina za pospešeno izpopolnjevanje gospodarskega sistema in za reformo. Slovenska pričakovanja je lepo izrazil Janko Smole maja 1965: »Reforma je nujna (...) možnosti za parcialno razvijanje sprememb so zožene in izčrpane.« ⁴⁵ Po mnenju uvodničarja Gospodarskega vestnika zaradi številnih nepravilnosti in problemov v gospodarstvu v Sloveniji že oktobra 1964 »prav gotovo ne bi več našli treznega človeka, ki se ne bi zavzemal za nujne ukrepe, da spravimo naše nacionalno gospodarjenje spet v pametne okvire.« ⁴⁶

Kljub veliki naklonjenosti reformskim načelom pa so imeli pomisleke proti nekaterim napovedanim ali že izpolnjenim ukrepom. To je najbolj veljalo za splošno zamrznitev cen ter za tiste, ki so bili namenjeni uskladitvi denarno-blagovnih odnosov. Zamrznitev cen je zaustavila prizadevanja slovenskih podjetij, da bi se popravile neustrezne cene njihovih izdelkov, zato se te ukrepe sprejela z »mešanimi« občutki in strahom, da se bo njihov položaj še poslabšal.

Med predloženimi spremembami gospodarskega sistema so v Sloveniji najbolj »navijali« za popravke investicijskega sistema. Menili so, da je že skrajni čas, ko se mora končati z »investiranjem brez finančnega kritja v nedogled« in prakso, da politika odreja posa-

⁴⁴ Glej opombo 4.

⁴⁵ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 32, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 26. 6. 1965.

⁴⁶ GV, št. 80, 9. 10. 1964, Senčna stran konjunktura.

mezne razvojne programe. Pričakovali so, da bo reforma izpeljala decentralizacijo akumulacije ter tako omogočila podjetjem, da bodo lahko povečala naložbe v osnovna sredstva iz lastnih skladov, odpravila pa še druge probleme pri financiranju investicij, začeniši z odplačilom anuitet.⁴⁷

Slovenski izvršni svet se je v drugi polovici leta 1964 odločil, da bo presegel dotedanjo »prakso« delovanja svojih predstavnikov v zveznih organih. Do tedaj so ti v glavnem le podpirali določene zvezne predpise ali pa imeli o njih samo »obrobne« pripombe.⁴⁸ Ko se je na primer razpravljalo o cenah, so se slovenski predstavniki največkrat »zadovoljili« z izjavo, da so za prosto oblikovanje cen, s čimer pa niso »niti dosti povedali niti niso čisto ene resnice povedali.«⁴⁹ Poleg večjega »angažiranja« članov zveznih teles iz Slovenije je Izvršni svet hotel presekati še en gordijski voz, in sicer se je odločil, da se bo bolj naslonil na ekonomsko znanost in njene najvidnejše nosilce. Do tedaj je namreč veljalo, da so slovenski ekonomisti, pa tudi drugi gospodarski strokovnjaki »dokaj neaktivni«, brez potrebne in »zadostne iniciative«, kot tudi, da niso »sposobni ali čestokrat pripravljeni smejeje oblikovati določenih ekonomskih konceptov, ki bi omogočali, da se splošni družbeni principi prene-sejo na konkretne praktične predloge in ustrezne rešitve.«⁵⁰

V slovenskem partijskem vrhu so se zavedali, da ima reforma poleg pozitivne, svetle strani, tudi negativno plat. Bili so prepričani, da bo njene slabosti slovensko gospodarstvo zelo občutilo, zlasti zaradi velikega deleža predelovalne industrije. Prve težave so pričakovali ob devizni reformi, ki naj bi Sloveniji prinesla veliko škodo in izgube.⁵¹ Tem naj bi zagotovo sledile še večje, nastale za-

⁴⁷ Po do tedaj veljavnem sistemu je moralo podjetje ustvariti za odplačevanje 100 dinarjev anuitete dohodek v višini 200 do 250 din. Vsakoletno odplačilo je bilo obremenjeno z najmanj 100 do 150 % družbenih dajatev iz dohodka podjetja (30 % prispevek družbenih investicijskih skladov, 5 % prispevek za skupne rezerve, 2 % prispevek za obnovo Skopja, 15 % prispevek od izrednega dohodka). Zaradi takih družbenih dajatev je bilo posojilo dvakrat vrnjeno. Prvič z odplačilom glavnice v obliki anuitet, drugič pa z družbenimi dajatvami, ki so bremenile vsako anuiteto. – GV, št. 90, 13. 11. 1964, Dvakrat vrnjena posojila.

⁴⁸ ARS, RIS, Magnetogrami sej, fasc. 12, Zapisnik 41. seje Izvršnega sveta SRS, 17. 7. 1964.

⁴⁹ ARS, RIS, Magnetogrami sej, fasc. 14, Zapisnik 60. seje Izvršnega sveta SRS, 5. 3. 1965.

⁵⁰ ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 76, Zapisnik 41. seje Izvršnega sveta SRS, 17. 7. 1964.

⁵¹ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 32, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 26. 5. 1965.

radi zaprtja nedonosnih podjetij in brezposelnosti. Do največjih težav pa naj bi prišlo takrat, ko bo treba spremeniti gospodarsko miselnost, se pravi takrat, ko bo treba »spremeniti vse ekonomske in neekonomske predstave, ki danes obstajajo, (in ko bo) treba revolucionirati vse dosedanje koncepte gledanja na posamezne gospodarske probleme«. ⁵² Tako kot pred podobnimi dogodki v preteklosti je CK ZKS tudi na začetku poletja 1965 izhajal iz tega, da bodo »probleme rešili, če bodo dobili politično bitko«. ⁵³ Zato je svoje članstvo ter najvišje državne organe večkrat opozoril na to, da je treba pripraviti široko in dobro pripravljeno političnopropagandno akcijo, ki naj bi ustvarila ugodno politično ozračje.

Med ekonomskimi ukrepi, ki jih je v tem pripravljalnem obdobju sprejel slovenski izvršni svet, je treba omeniti razpis obveznega republiškega posojila. To so morala vpisati podjetja, ki so bila dolžna plačati prispevek v družbene investicijske sklade v višini 15 odstotkov od sredstev, ki so jih po zaključnem računu za leto 1964 morala vložiti v svoje sklade. ⁵⁴

Obdobje sprejemanja zakonov

Od julija do septembra leta 1965 so se zvezni organi v glavnem posvečali obravnavanju in sprejemanju zakonskih predpisov, ki so bili pravna podlaga gospodarski reformi.

Glavnino, to je 29 zakonskih aktov, je zvezna skupščina sprejela 24. julija. Boris Kraigher je v svoji obrazložitvi poudaril, da so s temi predpisi »odločno začeli proces, o katerem govorimo na vseh ravneh, na vseh kongresih, v vseh razpravah o naših tekočih gospodarskih problemih kot o temeljnem problemu našega gospodarstva«. Po njegovem so s to akcijo »sprožili hitrejši proces intenzivnejšega gospodarjenja, kar je pogoj za to, da se naše gospodarstvo širše vključi v svetovni trg, pa tudi obratno: širša vključitev našega gospodarstva v svetovni trg postaja pogoj za to, da se začne proces intenzivnejšega gospodarjenja, racionalizacije in modernizacije«. Po njegovih besedah pri gospodarski reformi torej ni šlo »samo za spremembo paritet dinarja, ampak za širše zasnovano gospodarsko

⁵² Glej opombo 2.

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ S tem posojilom so hoteli zbrati okoli 17,7 milijarde din ter jih prenesti na Splošno gospodarsko banko oziroma uporabiti za izpolnitev obveznosti za leto 1965 iz investicijskih pogodb, s katerimi so bili odobreni krediti. – GV, št. 28, 9. 4. 1965, Še o ukrepih za stabilizacijo gospodarstva.

reformo, ki ji je realni tečaj dinarja samo izhodišče. V zaključnih besedah ni pozabil opozoriti, da je ta reforma drugačna od tiste iz leta 1961, čeprav so si tudi slednjo »tako zamišljali, je vendar v svojem rezultatu in v svojem poteku dobila predvsem značaj devizne reforme, in sicer z omejenim dosegom. Naša današnja reforma naj bo predvsem v tem pogledu zastavljena veliko širše in naj hkrati zagotovi možnosti za stabilizacijo naših gospodarskih gibanj».⁵⁵

Največ pozornosti so bili deležni predpisi, ki so se nanašali na denarno reformo.⁵⁶ Določili so nov tečaj dinarja, in sicer 1250 din za dolar. Znižali so imensko vrednost oziroma denominirali dinar v razmerju 1:100 ter uvedli nove denarne enote.

V ospredju zanimanja so bile tudi spremembe v deviznem in zunanjetrgovinskem poslovanju.⁵⁷ Prinašale so nove carinske stopnje ter uvedle devizne račune izvoznih podjetij.

Na področju delitve dohodka in davčne politike je nova zakonodaja znižala splošne obrestne mere, odpravila ali zmanjšala razne prispevke, s čimer se je povečal delež podjetij pri delitvi družbenega proizvoda.⁵⁸ Po izračunu naj bi se z odpravo prispevka iz dohodka povečala sredstva podjetij za okoli 280 milijard din, s prenosom davka na promet iz proizvodnje v porabo pa naj bi v gospodarstvo prišlo še dodatnih 400 milijard din.⁵⁹ Po novih razmerjih naj bi bila podjetja udeležena v delitvi neto produkta z 71 odstotki (v letu 1964 z 51 odstotki), medtem ko bi se delež države oziroma družbene skupnosti zmanjšal na 29 odstotkov (leta 1964 si je država

⁵⁵ Boris Kraigher, O reformi, ČZP Komunist, Celje 1967, str. 57 in 58.

⁵⁶ UL SFRJ, št. 33/559, 24. 7. 1965, Zakon o pariteti dinarja; isti, št. 33/560, Zakon o izdaji novih bankovcev in kovancev; isti, št. 33/564, Odlok o znamenjih novih bankovcev in kovancev; isti, št. 33/568, Odlok o obračunavanju tečajnih razlik.

⁵⁷ UL SFRJ, št. 34/607, 25. 7. 1965, Zakon o carinski tarifi; isti, št. 35/621, 28. 7. 1965, Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o deviznem poslovanju in plačilnem prometu s tujino.

⁵⁸ UL SFRJ, št. 35/616, 28. 7. 1965, Zakon o spremembi in dopolnitvi zakona o obrestih od gospodarskih skladov; isti, št. 35/617, 28. 7. 1965, Zakon o obrestnih merah za obresti od gospodarskih skladov; isti, št. 35/618, 28. 7. 1965, Zakon o dopolnilnih sredstvih za skupne rezerve gospodarske organizacije; isti, št. 35/620, 28. 7. 1965, Zakon o delu dohodkov od zveznega davka od prometa blaga na drobno, ki se odstopa republik; isti, št. 35/613, 28. 7. 1965, Zakon o spremembi zakona o zveznih prispevkih iz osebnega dohodka; isti, št. 35/614, 28. 7. 1965, Zakon o najvišji meji, do katere smejo republike in občine določati višino prispevka iz osebnega dohodka iz delovnega razmerja; isti, št. 35/615, 28. 7. 1965, Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o prispevku iz dohodka gospodarskih organizacij.

⁵⁹ Boris Kraigher, n. d., str. 66.

pridržala 49 odstotkov). V spremembah, do katerih je prišlo pri delitvi dohodka, je Boris Kraigher videl »revolucionarno dejanje«. ⁶⁰ Zagotovile so povečanje osebnih dohodkov povprečno za 22 odstotkov, pri čemer pa je moralo biti povečanje po posameznih gospodarskih področjih različno ter odvisno od boljšega gospodarjenja in boljše izrabe delovne sile oziroma od povečane delovne storilnosti. Z novimi ukrepi pa podjetja še niso dobila pravice, da sama odločajo o delitvi ustvarjenega dohodka na sklade in osebne dohodke. To delitev dohodka naj bi opravili sindikati in zbornice, in sicer na podlagi Priporočila o družbenem usmerjanju delitve dohodka in osebnih dohodkov v podjetjih. ⁶¹ Do sprememb v zakonu o minimalnem osebnem dohodku ni prišlo, ker se je pričakovalo, da bodo republike uporabile svojo pravico in možnosti, da bodo na podlagi obstoječega zakona prilagodile višino minimalnega osebnega dohodka svojim potrebam. Zato pa je zvezna skupščina sprejela zakon o oblikovanju dodatnih sredstev za skupne rezerve podjetij, po katerem je šel del ustvarjenega dohodka od prispevka iz osebnega dohodka v korist skupnih rezerv podjetij. Ta sredstva so bila namenjena predvsem za izplačilo osebnih dohodkov podjetij, ki bodo zašla v težave.

Zvezna skupščina je sprejela tudi priporočilo, da je treba zmanjšati proračunsko porabo in neproizvodne stroške podjetij, ⁶² za kar so vsako leto namenili 43 odstotkov narodnega dohodka. To je pomenilo, da je treba splošno porabo na vseh ravneh in pri vseh organih »stisniti« v okviru, kakršne je omogočal narodni dohodek, ki je znašal okrog 500 dolarjev na prebivalca.

Največ predpisov, to je 13, je na novo urejalo vprašanja s področja notranje trgovine, ki so bila povezana s politiko, sistemom in kontrolo cen. Nova cenovna razmerja so bila izhodišče za izvajanje ostalih ukrepov, zato jih je Boris Kraigher predstavil kot »elementarno osnovo za spremembo v primarni delitvi in kot orientacijo za politiko na tem področju«. ⁶³ Do novih cenovnih odnosov so prišli tako, da so določili izdelke oziroma proizvode, za katere so se cene lahko bodisi povečale, zmanjšale ali prosto oblikovale; slednjih je bilo le 18. ⁶⁴ Glede na povprečje leta 1964 naj bi se cene v industriji in rudarstvu povečale za 14 odstotkov, kmetijstvu za 32, prometu

⁶⁰ Prav tam, str. 65.

⁶¹ UL SFRJ, št. 35/643, 28.7.1965.

⁶² UL SFRJ, št. 35/644, 28.7.1965, Priporočilo o potrebi zmanjšanja proračunske potrošnje in neproduktivnih stroškov delovnih organizacij.

⁶³ Boris Kraigher, n. d., str. 63.

⁶⁴ UL SFRJ, št. 33/561/566/570-581/583/597/599-600, 24. 7. 1965.

za 26, gradbeništvu za 22 in pri drugih dejavnostih za 45 odstotkov. Najvišji cenovni skok je bil predviden za t. i. surovinske industrijske panoge (premogovništvo, metalurgija, električna energija), kjer so se cene povečale za trikrat. Višje cene so bile priložnost za novo delitev dela vrednosti bruto proizvoda. Po izračunu, ki ga je predstavil Boris Kraigher, naj bi na ta način v kmetijstvo prišlo okoli 200 milijard din, v promet za okoli 20 milijard din, v gozdarstvo okoli 9 milijard itd.⁶⁵ Za kmetijske pridelke so bile predpisane garantirane in minimalne odkupne cene.

Z novimi predpisi je bil prometni davek v celoti prenesen iz proizvodnje v porabo oziroma na trgovino na drobno, kar pomeni, da je prenehal biti sredstvo za zajemanje akumulacije in sestavni del cene, temveč je prevzel le vlogo dodatka k ceni.

Predpisi, ki jih je Boris Kraigher predstavil 24. julija, niso zajeli vrste pomembnih vprašanj, brez katerih je bilo reformo težko pripeljati do uspešnega zaključka. Mednje zagotovo sodi načrtovanje oziroma usmerjanja gospodarskega razvoja ter sistem razširjene reprodukcije. Glede slednjega niso sprejeli novih rešitev. Izjema je bil le sklep, da se s »to reformo preneha možnost, da bi federacija zagotavljala bankam sredstva na dosedanji način«.⁶⁶ Obdržali so obresti na sklade kot najpomembnejšo obliko osredotočenja prostih denarnih sredstev. Pričakovalo se je, da bodo banke po poslovnih načelih ta sredstva zbirala in jih namenila za financiranje investicij, pomembnih za razvoj vse države.

Partijske ocene so pokazale, da v Sloveniji ni bilo »nikogar, ki bi se frontalno odprto in jasno izrekel zoper reformo«, da pa jih je bilo veliko, ki so bili proti njenim posameznim ukrepom.⁶⁷ Slovenski politični vrh je reformo sprejel s »popolnoma jasno politično zavestjo, pozitivno in ji dal vso potrebno podporo«.⁶⁸ Prebivalstvo in večji del občinskih funkcionarjev jo je sprejel »bolj z zaupanjem in politično vero v vodstvo in avtoriteto tega vodstva kot pa s stvarnim razumevanjem vsega tega«.⁶⁹ Ekonomisti, tudi najvidnejši, so javno izrazili svojo podporo reformi.⁷⁰ Del gospodarstva, se pravi direktorji, člani uprave in strokovni kader, pa jo je sprejel s skepso in nerazumevanjem. Za njimi so stala podjetja, ki so jih novi ukrepi prizadeli tako, da so jim dvignili proizvodne in druge stroške (na

⁶⁵ Boris Kraigher, n. d., str. 68.

⁶⁶ Prav tam, str. 74–75.

⁶⁷ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 24, Zapisnik 3. plenarne seje CK ZKS, 4. 11. 1965.

⁶⁸ Glej opombo 10.

⁶⁹ Prav tam.

⁷⁰ Delo, št. 213, 8. 8. 1965, Odgovornost za uspeh reforme.

primer podjetjem Saturnus Ljubljana, TOPS Ljubljana, Tovarna dušika Ruše in Iskra Kranj), povečali prometni davek (LTH Škofja Loka), zmanjšali dohodke (Cinkarna Celje) in izvozne cene (Stol Kamnik), spremenili njihove proizvodne programe (Železarna Ravne) ipd. Peko iz Tržiča je bilo eno izmed redkih slovenskih podjetij, ki je javno priznalo, da je reforma povečala njegov dohodek. Prebivalstvo z nizkimi dohodki (pod 50 000 din) pa je reformo kritiziralo, saj ga je nenapovedan dvig cen oziroma življenjskih stroškov za več kot 50 odstotkov zelo prizadel.⁷¹

Anketa v devetih večjih industrijskih podjetjih v devetih slovenskih mestih, v kateri so mnenja o posledicah gospodarske reforme po posameznih izobrazbenih skupinah ugotavljali na treh ravneh (I – jugoslovansko gospodarstvo, II – podjetje, III – življenjski standard posameznika), je pokazala naslednjo sliko:⁷²

Posledice reforme bodo	I.	II.	III.
zelo dobre, dobre	26 %	17 %	14 %
srednje, brez sprememb	50 %	56 %	25 %
slabe, zelo slabe	22 %	27 %	59 %

Večina odgovorov za raven jugoslovansko gospodarstvo in podjetje je torej bila nevtralnih, neodločnih. Pri oceni osebne položaja pa se je težišče premaknilo na negativno stran. Pozitivna ocena gospodarske reforme je torej upadala, čim bolj se je ocenjevanje bližalo posamezniku in njegovi življenjski ravni.

Mnenja delavcev so bila v glavnem neopredeljena. Vodstveni kader je bil bolj optimističen, toda glede napovedanega izboljšanja življenjske ravni bolj pesimističen, kot so bile glede tega napovedi delavcev.

Ocene o trajanju gospodarske reforme oziroma o času, v katerem bi se morali približati njenim ciljem, so bile različne, vse pa so izhajale iz tega, da reforma ni proces, ki bi potekal »od danes do jutri« in da »vsega naenkrat ne bo mogoče sprejeti«. Večina je torej bila prepričana, da bo gospodarska preobrazba trajala »več kot par mesecev«. ⁷³ Še najbolj previden je bil v izjavah Boris Kraigher, ki je javno napovedal, da bi moral »na vsak način ta proces v letu in pol

⁷¹ Glej opombo 15.

⁷² ARS, DE I, CK ZKS, Osebna zbirka Viktorja Avblja, Mnenja delavcev o gospodarski reformi.

⁷³ ARS, RIS, Magnetogrami sej, fasc. 16, Zapisnik 5. seje Izvršnega sveta SRS, 8. 5. 1965.

celotno gospodarstvo preusmeriti k novim nalogam, zlasti pa povečati izvoz.⁷⁴

Sredi septembra 1965 je Boris Kraigher na seji zvezne gospodarske zbornice ugotovil, da se je obdobje sprejemanja novih zakonom v glavnem končalo. Nastopil je čas za njihovo izvajanje.

Predolg zalet

Prve ugotovitve, do katerih so konec leta 1965 prišli v Ljubljani, Beogradu pa tudi v tujini, so bile, da se reformna načela uredničujejo »presenetljivo« počasi in da se gospodarstvo predolgo prilagaja ostrejšim oblikam gospodarjenja, v nekaterih primerih pa se jim celo izogiba ali jim nasprotuje. »Jasno je, da smo z reformo šele na začetku,« je menil Leopold Krese novembra na tretji plenarni seji CK ZKS, »in da ne moremo niti govoriti o tem, da smo že kaj prebredli.«⁷⁵ Istega meseca je Boris Kraigher vodilnim republiškim funkcionarjem govoril o tem, da si »ni treba delati iluzij, da je bitka za reformo dobljena in da bodo julijski ukrepi avtomatično zagotovili uspeh reforme«. Ker je vedel, da je »teh iluzij še najmanj v Sloveniji«, jih je opozoril, da v državni prestolnici ne nameravajo ustreči »željam po popuščanju in odstopanju«, ker bi to pomenilo korak nazaj, zlasti še, ker je po njegovem reforma odkrila, ne pa povzročila »nekatero latentne probleme na raznih področjih.«⁷⁶

Slovenski izvršni svet je svojo analizo gospodarskega razvoja v letu 1965 zaključil z ugotovitvijo, da je glavni problem v tem, ker najpomembnejši gospodarski proces, to je preoblikovanje gospodarstva na »eni sodobni ravni, zlasti na področju tehnologije, specializacije in kooperacije«, poteka preveč počasi.⁷⁷ Tudi Edvard Kardelj je v televizijskem razgovoru z novinarji moral priznati, da so »v konkretizaciji sprejetih načel v vsakodnevni praksi zagotovo prepočasni.«⁷⁸

⁷⁴ Delo, št. 251, 15. 9. 1965, »Rezerve je treba iskati na širšem področju, ne le v okviru podjetja«.

⁷⁵ Glej opombo 6.

⁷⁶ ARS, DE I, CK ZKS III, Osebna zbirka Borisa Kraigherja, šk. 24, Razgovor s političnim aktivom Slovenije, 22. 11. 1965.

⁷⁷ ARS, RIS, Magnetogrami sej, fasc. 20, Zapisnik 26. seje Izvršnega sveta SRS, 13. 1. 1966.

⁷⁸ Delo, št. 347, 24. 12. 1965, Rezultati našega dosedanjega razvoja dokazujejo, da je gospodarstvo sposobno relativno naglo premagati težave.

Tuje strokovno časopisje je pisalo o tem, da se je konec leta 1965 v Jugoslaviji pojavila inflacija, industrijska proizvodnja pa je zastala. Plače so naraščale hitreje kot storilnost, cene na drobno, ki so se do takrat nekoliko ustalile, se se začele dvigati. Nepredvidene investicije in proračunski izdatki so povečali splošno porabo.⁷⁹

Tudi na državni ravni so v gospodarstvu opazili več negativnih kot pozitivnih premikov. Podjetja so se v glavnem omejila na »računsko vključevanje« v nove pogoje, se pravi, da so pravila smotrnejšega gospodarjenja uporabila le pri manj pomembnih postavkah oziroma delih proizvodnega procesa, kar pomeni, da so odpuščala delavce in zmanjševala stroške za prehrano, prevoz in celo za štipendije. Novi ukrepi niso izboljšali poslovnih odnosov ali spremenili poslovanja trgovinskih podjetij, kot tudi niso odpravili težav pri preskrbi s surovinami in reprodukcijskim materialom ter pri najemanju bančnih posojil. Namesto izboljšanja so povzročili nove težave in probleme; ti so se kazali v večanju končnih zalog industrijskih izdelkov, rasti cen kmetijskih pridelkov, padanju življenjske ravni in realnih osebnih dohodkov.⁸⁰ Zato so podjetja, zlasti tista, ki jih je reforma prizadela, začela zahtevati, da se odstopi od načelnih postavk oziroma popravijo cene, izvozni instrumenti, carine, obresti, prometni davek in osebni dohodki; te so podjetja valorizirala mehanično, se pravi, da so dvignila akontacije od 10 do 30 odstotkov. Tudi v podjetjih, ki so se skušala prilagoditi novim pogojem gospodarjenja, se je pojavilo »mišljenje, da dosedanji sistem ni kompleten in zato ne obstoje pogoji, da lahko učinkovito zaživi«. ⁸¹

Tudi v študiji, ki so jo izdelale strokovne službe slovenskega izvršnega sveta, je bilo več prostora kot dobrim namenjeno slabim in neugodnim posledicam novega načina gospodarjenja. Po tej študiji so se sicer v drugi tretjini leta 1965 pokazali znaki ugodnejših gospodarskih gibanj, saj se je neskladnost v blagovno-denarnih odnosih začela zmanjševati, rasti pa je začel izvoz. To pa je bilo premalo, da bi se gospodarstvo vsaj približalo temeljnim ciljem družbenega plana za to leto. Konec obravnavanega leta je bilo tako očitno, da se je celotna gospodarska dejavnost odvijala na nižji ravni od predvidene, zato se je znižala tudi raven porabe. Tako so bili porast družbenega proizvoda, storilnosti in proizvodnje manjši od načrtovane ravni; v indu-

⁷⁹ Delo, št. 176, 1. 7. 1967, Ocena tednika International Commerce.

⁸⁰ ARS, DE I, CK ZKS III, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 12. 11. 1965.

⁸¹ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 19, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKJ, 12. 11. 1965.

striji so najbolj nazadovale prav najbolj razvite panoge v predelovalni industriji, to je tekstilna, usnjarsko-obutvena, papirna, lesnopredelovalna in kovinska. Stvarna poraba, zaposlovanje in investicije pa so presegli načrtovano raven.⁸² Ob tem pa pri investicijah statistika še ni upoštevala vrste nepokritih obveznosti. Vrednost zalog v primerjavi z letom 1964 se je povečala za 27 odstotkov, zadolževanje oziroma delež neplačanih terjatev pa za 11 odstotkov. Povečalo se je število podjetij, ki so poslovala z izgubo.⁸³ Pri kooperaciji so bili doseženi zelo slabi uspehi. Na področju politike cen, v deviznem in bančnem sistemu se je administrativno odločanje še okrepilo in ni »kazalo skorajšnega popuščanja«.⁸⁴ Novi ekonomski instrumenti so precej zmanjšali vlogo republik na gospodarskem področju; republika je bila omejena pri delitvi dohodka, ki je bil dosežen na njenem ozemlju.⁸⁵ S spremembami razmerij cen in tečaja dinarja se je začel proces prerazporeditve dohodka preko realizacije na tržišču. Z novimi cenami se je sicer povečal celotni dohodek slovenskega gospodarstva. Hkrati pa so premiki v cenah, posebno še pri zunanje-trgovinski menjavi, neugodno vplivali na prerazporeditev družbenega proizvoda in na prelivanje akumulacije iz Slovenije.⁸⁶ Dohodek je začel odtekati iz Slovenije prvič zaradi nižjih cen, ki so jih dosegali slovenski izvozniki na trgih zahodnih držav (delež Slovenije na teh trgih se je v letu 1965 povečal za 64,4 odstotka), in drugič zaradi večjih stroškov, potrebnih za izdelavo visokokakovostnih izdelkov, primernih za prodajo na teh zahtevnih trgih.⁸⁷

⁸² Po družbenem planu je bil predviden porast družbenega proizvoda za 9%, dosežen pa le za 3–4%, storilnost naj bi bila večja za 7%, bila pa je le za 3,5%. Indeks industrijske proizvodnje je v prvem četrtletju v primerjavi z letom 1964 znašal 107%, v tretji četrtini je bil 103,5% in na koncu 100,4%. Realna poraba je porasla za 11%, torej za več kot proizvodnja in storilnost. Investicije naj bi bile za 1–2% pod ravniyo iz leta 1964, toda bile so za 17% večje. – ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 62, Analiza razvoja v letu 1965 in ocena možnosti razvoja SR Slovenije v letu 1966, 7. 1. 1966; isti, SS, Republiški zbor, fasc. 13, Zapisnik 32. seje Republiškega zbora, 15. 2. 1966.

⁸³ Po zaključnih računih za leto 1964 je v Sloveniji z izgubo poslovalo 221 podjetij. Od skupnega zneska, to je 6 milijard din, jih je 3,7 milijarde din prišlo na železniška podjetja. – ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 163, Nerentabilne in manj rentabilne delovne organizacije v novih pogojih gospodarjenja, 14. 7. 1965.

⁸⁴ Glej opombo 6.

⁸⁵ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 32, Zapisnik 10. seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 5. 1. 1966.

⁸⁶ Zaradi višje udeležbe predelovalne industrije se je zmanjšala udeležba slovenskega družbenega proizvoda v jugoslovanskem od 15,1% na 14%; v industriji je bilo to zmanjšanje od 17,6% na 16,3%. – Glej opombo 82.

⁸⁷ GV, št. 10, 4. 2. 1966, Odtekanje dohodka?

Omenjena analiza rezultatov gospodarjenja v Sloveniji v letu 1965 pa je opozorila tudi na nesporne strukturne in kakovostne premike, ki so jih prinesle spremembe v gospodarskem sistemu. To je v prvi vrsti veljalo za način delitve dohodka med gospodarstvom in državo oziroma družbenopolitičnimi skupnostmi v korist podjetij, za povečanje deleža vlaganj v obratna sredstva, povečanje izvoza in umiritev uvoza.⁸⁸

Na zasedanju zvezne skupščine ter na sejah in sestankih političnih in oblastnih organov, ki so potekali konec leta 1965, je bilo poudarjeno, da bo leto 1966 odločilno in najtežje pri izvajanju reforme. Najvišji partijski funkcionarji so napovedovali in tudi pričakovali, da bo v tem letu prišlo do odločilnega preobrata pri uresničevanju reformskih ciljev.⁸⁹

Po ustaljeni »praksi« je prve korake napravil CK ZKJ. Njegove komisije so se najprej seznanile z rezultati gospodarjenja v letu 1965, nato pa predlagale, da je za nadaljevanje gospodarske reforme nujno pospešiti delo pri preoblikovanju posameznih delov gospodarskega sistema. Prednost so dale družbenemu planiranju, razširjeni reprodukciji, družbeni kontroli cen, zunanjetrgovinskemu in deviznemu sistemu. Na tej točki pa je njihovo delo (začasno) zastalo, kajti republiška vodstva so se različno odzivala na njihove predloge in pobude, svoj pogled pa je imela tudi zvezna administracija v Beogradu. Treba je bilo torej pripraviti sestanke na najvišji politični ravni in priti do načelnega soglasja, brez katerega nadaljevanje reforme ni bilo mogoče. S tem namenom sta bila sklicana tretji plenum CK ZKJ in četrti plenum CK ZKS.

Na tretji seji CK ZKJ, bila je 25. in 26. februarja ter 11. marca 1966, so obsodili ravnanje in pojmovanje komunistov, ki so omalovaževali, oteževali ali celo niso hoteli izpolnjevati neposrednih nalog, ki so izhajale iz gospodarske reforme. Sklenili so, da bodo proti »takim« v prihodnje odločnejše nastopili. Največ graje so bili deležni poskusi, da bi nadaljnje investicije zagotovili z novo emisijo, zahteve po povečanju cen, nepripravljenost za zmanjšanje proračunov ter pojmovanje, da preusmeritev v modernizacijo in večjo storilnost pomeni zmanjšanje možnosti za zaposlitev novim generacijam. Na plenumu so ugotovili, da se reforma še ni postavila na

⁸⁸ V primerjavi z letom 1964 se je v Sloveniji udeležba osebne porabe v sestavi porabe razpoložljivih sredstev povečala od 54 % na 59 %. Na področju investicij se je delež vlaganj v obratna sredstva povečal od 6 % na 14 %, izvoz je porastel za 24 %, samo izvoz industrijskih izdelkov pa 27 %. – Glej opombo 82.

⁸⁹ Glej opombo 81.

lastne noge ter da še niso doseženi gmotni in institucionalni pogoji za trajnejšo gospodarsko stabilnost. Plenum je vse jugoslovanske komuniste obvezal, da se morajo z dejanji boriti za doslednejše uveljavljanje programa gospodarske stabilizacije. Ta program je imel devet točk in ni odstopal od načel gospodarske reforme, sprejetih sredi preteklega leta. To je pomenilo, da je treba v letu 1964 okrepiti prizadevanja za postopen prehod od administrativnih k ekonomskim metodam urejanja cen in trga, preusmeriti naložbe v posodobitev industrije, nadaljevati z izpopolnjevanjem bančnega sistema, pospešiti integracijske procese, zagotoviti večja sredstva za vlaganja v narazvite republike, vpeljati ustrezno delitev dohodka in se bolj »nasloniti« na dosežke domače znanosti.⁹⁰

Četrti plenum CK ZKS, ki je bil 24. in 25. marca tega leta, ni imel skoraj nobenega vpliva na nadaljnji potek gospodarske reforme v Sloveniji. Njegov pomen je treba iskati v tem, da je opozoril na to, kako vladajoča politika in ideologija nista več kos zapletenim ekonomskim problemom, ki jih je prinesla reforma. To se najbolje vidi iz razprave Janka Smoleta in Staneta Kavčiča. Prvi je ugotovil, da v Sloveniji, ko iščejo izhod iz številnih novih dilem, ki jih je prinesla gospodarska reforma, največkrat »ostanejo na nekih splošnih ugotovitvah, na proklamiranju splošnih načel, ki so že bila sprejeta na predhodnih kongresih«, zato gre na plenumih »čestokrat bolj za soglašanje s splošnimi načeli, ne pa za to, kako naj bi ta splošna načela na našem lastnem terenu dosledno reševali«. ⁹¹ Stane Kavčič pa je govoril o tem, kako se »naša zavest in teoretična misel giblje v zelo splošnih okvirih in kategorijah«, kot so bili na primer »dohodek, proglasitev tržišča, boj zoper kakršno koli izkoriščanje, teorija o osvoboditvi dela, integracija«. Menil je, da je prišel čas, ko bo »tudi tu treba postati bolj natančen in intenziven, bolj konkreten«. Na koncu je ugotovil, da »imamo nek jezik, nek slovar (...), katerega bomo s pridom in z neko inteligentno konverzacijo začeli uporabljati šele v naslednjem obdobju (...), v neki višji šoli«. ⁹²

Politična akcija, ki se je začela po obeh plenumih, je bila namenjena predvsem upravnim organom, kajti njihovo »razpoloženje« so spremljale »neverjetne amplitude«, zato je ves čas »nihalo«. ⁹³ Izgledalo je, da so politični sestanki in aktivni vodilnih komunistov

⁹⁰ Tretji plenum CK ZKJ, ČZP Komunist, Ljubljana 1966.

⁹¹ Glej opombo 10.

⁹² Prav tam.

⁹³ ARS, RIS, Magnetogrami sej, fasc. 21, Zapisnik 39. seje Izvršnega sveta SRS, 13. 5. 1966.

upravičili svoj namen. V zvezni upravi in skupščini se je pojavila »nervoza« in »neverjeten« pritisk, češ da reformni procesi potekajo prepočasi, zato jih je treba pospešiti z odločnimi ukrepi oziroma predpisi. Zvezni izvršni svet, ki je bil najbolj na udaru, je pohitel s pripravo predlogov za nove zakonske predpise, s katerimi naj bi pogasili protiinflacijska žarišča, ustavili prevelike in strukturno neustrezne investicije ter težnje, da je treba povečati obratna sredstva na račun nove emisije.

Prvi gospodarski predpis je izšel v zveznem uradnem listu 15. junija,⁹⁴ nato pa po več skupaj 20. julija,⁹⁵ 30. septembra⁹⁶ in 31. decembra leta 1966.⁹⁷

Ti predpisi so dopolnili režim amortizacije ter omogočili začetek ponovnega ugotavljanja vrednosti osnovnih sredstev podjetij. Povečali so obremenitev podjetij; obresti na poslovne sklade so dvignili na 3,5 odstotka, prispevke od osebnih dohodkov pa na 4,9 odstotka. Preostalih deset predpisov je bilo namenjenih deviznemu in zunanjetrgovinskemu sistemu.

V poročilih o gospodarskem razvoju v letu 1965 je bilo največkrat zapisano, da se je reforma izognila deviznemu in zunanjetrgovinskemu sistemu zato, ker so bili njuni problemi preveč »kompleksni«, kar je pomenilo, da bodo začeli o njih razmišljati šele potem, ko bodo znani prvi rezultati gospodarske reforme. V resnici

⁹⁴ UL SFRJ, št. 24/253, 15. 6. 1966, Odredba o oblikovanju tržnih cen za posamezne proizvode.

⁹⁵ UL SFRJ, št. 29/361, Zakon o deviznem poslovanju; prav tam, št. 29/362, Zakon o kreditnih poslih s tujino; prav tam, št. 29/364, Zakon o amortizaciji osnovnih sredstev gospodarskih organizacij; prav tam, št. 29/365, Zakon o realizaciji sredstev delovnih organizacij.

⁹⁶ UL SFRJ, št. 37/446, Odlok o blagu, katerega izvoz in uvoz sta regulirana; prav tam, št. 37/447, Odlok o uvozu blaga, katerega uvoz je pogojno prost v letu 1967; prav tam, št. 37/448, Odlok o določanju in delitvi globalne devizne kvote za plačilo uvoznih surovin in drugega reprodukcijskega materiala v letu 1967; prav tam, št. 37/449, Odlok o delovnih organizacijah, ki uvažajo surovine in drug reprodukcijski material, katerega uvoz je reguliran; prav tam, št. 37/450, Odlok o postopku pri določanju in delitvi deviznih kontingentov za uvoz blaga; prav tam, št. 37/451, Odlok o uskladitvi blagovne menjave z državami, s katerimi so sklenjeni klirinški sporazumi; prav tam, št. 37/452, Odlok o delitvi globalne devizne kvote za uvoz blaga široke porabe; prav tam, št. 37/453, Odlok o izdajanju dovoljenj za izvoz in uvoz blaga.

⁹⁷ UL SFRJ, št. 52/608, Zakon o stopnjah amortizacije osnovnih sredstev gospodarskih organizacij; prav tam, št. 52/609, Zakon o spremembah zakona o obrestnih merah za obresti od gospodarskih skladov; prav tam, št. 52/612, Zakon o spremembah zakona o zveznih prispevkih iz osebnega dohodka; prav tam, št. 52/615, Zakon o spremembah in dopolnitvah temeljnega zakona o graditvi investicijskih objektov.

pa je šlo za to, da se republike do takrat niso mogle sporazumeti o tem, kdo naj razpolaga z devizami. Medtem ko sta obe razviti republiki zahtevali, da morajo z njihovim pretežnim delom razpolagati podjetja in poslovne banke, so preostale republike branile stališče, da morajo devize ostati v državnem skladu, s katerim mora razpolagati federacija vse dotlej, dokler dinar ne bo postal konvertibilen, se pravi zamenljiv s tujimi valutami.⁹⁸ V Sloveniji so bili zelo prizadeti, ker ta vprašanja še niso bila rešena, zato so se zavzemali, da bi čim prej bila. Reforma je namreč številna slovenska izvozna podjetja prisilila, da so povečala izvoz zlasti na zahtevna zahodna tržišča, zato so ustvarila precej več deviznih sredstev kot podjetja v drugih republikah. Vendar pa slovenski izvozniki za svoja prizadevanja niso bili nagrajeni. Zgodilo se je nasprotno. Narodna banka je zato, da bi zagotovila devize za uvoz najpotrebnejšega reprodukcijskega materiala in specialne opreme tretjega aprila 1966 sprejela nov razdelilnik uvozno-izvoznih količnikov, ki je najbolj prizadel Slovenijo. Po tem razdelilniku naj bi Slovenija leta 1966 dobila za 24 odstotkov manj deviz kot v preteklem letu, in to kljub dejstvu, da je morala v tem letu povečati izvoz ter zmanjšati uvoz s konvertibilnega trga.⁹⁹ Bile pa so še druge nepravilnosti, ki jih je bilo treba odpraviti. Na te so leta 1966 opozarjala slovenska podjetja iz kovinsko-predelovalne in elektro-strojne industrije. Ta podjetja so zahtevala, da se carinski sistem, ki je uvedel povračilo carine, ko je šlo za uvoz določenega blaga, razširi tudi na njihovo področje. Leta 1966 so te probleme vendarle začeli reševati. Najprej so pripravili teze o ureditvi deviznega sistema. Te so temeljile na tem, da je treba to poslovanje decentralizirati oziroma uvesti »široko omrežje«¹⁰⁰ pooblaščenih bank, opustiti načelo obvezne cesije in končno, da se izoblikuje sistem, ki bo dalj časa veljal. Julija so bili izdani prvi predpisi, ki so napovedovali precejšnje premike v blagovni menjavi in poslovanju s tujino. Očitno je bilo, da se predlagatelji spremenjenega deviznega in zunanjetrgovinskega sistema niso odpovedali izvoznim obveznostim, da pa težijo k temu, da bi administrativno prisilo zamenjal ekonomski interes, to je, da bi na poslovanje podjetij vplivali predvsem tržni pogoji in da do preusmeritve v izvoz ne bi prišlo več zaradi

⁹⁸ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 32, Zapisnik 9. seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 14. 12. 1965.

⁹⁹ Na podlagi razdelilnika Jugobanke (faktor 0,64, suficit 37,9) bi morala podružnica v Ljubljani povečati suficit za 330 %, kar pomeni, da bi se v primerjavi z letom 1965 moral zmanjšati uvoz s konvertibilnega področja za 14 %, izvoz pa povečati za 17 %. – GV, št. 23, 22. 3. 1966, Ostra reakcija Zbornice na sklep izvršnega odbora centrale Jugoslovanske banke za zunanjo trgovino.

prepričevanja in administrativnih pritiskov upravnih organov, temveč da bi podjetja sama spoznala, da je proizvodnja za domači trg že prevelika in dohodkovno manj zanimiva. Glavni poudarki novega sistema, ki naj bi začel veljati v letu 1967, so bili: sproščen uvoz, uvedba deviznih računov in deviz kot sestavnega dela poslovnega sklada,¹⁰⁰ spremenjena vloga državne uprave v izvajanju nekaterih »mehanizmov« deviznega režima,¹⁰¹ odprava monopola Jugobanke pri razdeljevanju deviz in prenos deviznega poslovanja na banke, ki so izpolnjevale predpisani cenzus.

Moč zakona je imel tudi sklep zvezne skupščine iz aprila, da se v skladu s sklepi tretjega plenuma CK ZKJ naložbe v osnovna in obratna sredstva lahko napajajo le iz dejansko ustvarjene akumulacije. Na podlagi tega sklepa je Služba družbenega knjigovodstva maja začela pregledovati investicijske programe, investitorji in banke pa so se »poglobili« v svoje pogodbene obveznosti ter se odločali, katere investicije bodo ustavili in katere nadaljevali. Zadnjega dne v letu je izšel zakon, ki je še razširil omejitve na investicijskem pod-ročju. Predpisal je, kolikšen odstotek od ustvarjenega dohodka morajo podjetja in banke nameniti za obratna sredstva ter za kakšne namene smejo občine porabiti sredstva iz družbenih investicijskih skladov.¹⁰²

Kljub nesporno premišljeni, usklajeni in dobro vodeni zakonodajni dejavnosti pa nekateri najpomembnejši zakonski predlogi niso bili sprejeti ali niso bili uvrščeni na dnevni red skupščinskih zasedanj. Med njimi je bil tudi osnutek zakona o investicijski izgradnji, ki pa ga poslanci z »juga« niso podprili, niso pa tudi hoteli sodelovati pri pripravi novega.¹⁰³ Bile pa so tudi zadeve, ki jih Zvezni izvršni svet ni hotel obravnavati. Tako ni odgovoril na poslanska vprašanja, zakaj odmrznitev cen poteka tako počasi. Po

¹⁰⁰ S predpisi so bile določene posamezne vrste blaga za uvoz kot tudi seznam blaga, ki ga bodo uvozili. Med posameznimi vrstami blaga (LB, GDK, LBD, DK in RK) sta bili najpomembnejši GDK (globalna devizna kvota za uvoz surovin in materiala s konvertibilnega trga) in LBO (pogojno liberalizirani uvoz). Podjetja so dobila pravico, da uvažajo z dinarji, na njihove devizne račune pa se stekajo dosežene devize.

¹⁰¹ Prvi korak k zmanjšanju vloge državne uprave naj bi bila razdelitev globalne devizne kvote. Te ne bi več opravil državni organ niti Jugobanka, temveč bi to opravila sama podjetja v okviru posameznih proizvodnih skupin. Teh naj bi bilo okoli 100.

¹⁰² UL SFRJ, št. 52/607, 31. 12. 1966, Zakon o usmerjanju uporabe sredstev delovnih organizacij, družbenih skladov in drugih uporabnikov družbenih sredstev v letu 1967.

¹⁰³ Delo, št. 290, 24. 10. 1966, O taljenju »ledu« in slabem zakonu.

skupščinskih hodnikih so govorili, da zvezna vlada ne more odgovoriti na to vprašanje, ker so »sedanje cene kos ledu, ki bi povzročil povodenj, če bi ga odmrznili«. ¹⁰⁴

Konec leta 1966 so se za zvezno in republiško upravo začeli neugodni trenutki. Morala je oceniti, v kolikšni meri so bili izpolnjeni za to leto določeni cilji. Opravljeni letni obračun gospodarskih dosežkov ni bil nič bolj spodbuden od tistega iz prvega reformskega leta. Bil je nazoren dokaz, da v gospodarstvu ni prišlo do kakovostnih sprememb, ki so jih za to leto načrtovali in tudi pričakovali. Bolj zaskrbljujoče kot ocene političnih organov – ti so se v glavnem zadovoljili z ugotovitvijo, da z izpolnjevanjem reforme zelo zamujajo – so bile ugotovitve gospodarskih strokovnjakov. Te so opozorile na to, da se je proti koncu leta 1960 gospodarska stabilnost znova začela »rahljati«, zato so se pokazale težnje, ki bi lahko v naslednjem letu povzročile velike motnje in ogrozile začetne uspehe. Cene so začele naraščati, izvozni »ritem« je upadel, industrija se je znova soočila s pomanjkanjem surovin. »Sta samo dve možnosti,« je ugotovil dr. Aleksander Bajt na seji slovenskega izvršnega sveta novembra tega leta, in sicer ali »hitrejša stopnja rasti ob manj storilnem gospodarstvu ali pa stabilno gospodarstvo s počasno rastjo.« Na tej seji je podprl tiste, ki so bili za to, da je treba z reformo oziroma stabilizacijskimi ukrepi iti naprej. ¹⁰⁵

Domače ocene so govorile o tem, da so se leta 1966 povečali slovenski bruto proizvod, izvoz, storilnost, osebna poraba, realni osebni dohodek, vlaganja v obratna sredstva in tudi realni investicijski obseg. ¹⁰⁶

Med negativne gospodarske pojave so v naši republiki uvrstili: nižjo rast celotne proizvodnje (nazadovanje industrijske proizvodnje in železniškega prometa), rast cen, zadolževanja in izdatkov splošne porabe ter prekomerno povečanje zalog. ¹⁰⁷ Obseg investicijske izgradnje se je sicer zožil, toda njegova sestava se ni spremenila. Niti banke niti investitorji niso do konca izvedli sklepa iz aprila 1966 o reviziji novogradenj. Investitorji in banke so pregledali inve-

¹⁰⁴ Prav tam.

¹⁰⁵ ARS, RIS, Magnetogrami sej, fasc. 25, Zapisnik 59. seje Izvršnega sveta SRS, 23. 11. 1966.

¹⁰⁶ Družbeni proizvod se je povečal za 6%, storilnost za 8, izvoz za 20, stvarna osebna poraba za 6, osebni dohodek za 8, realni obseg investicij je bil manjši za 6%. – ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 70, Značilnosti razvoja v letu 1966 in ocena razvojnih možnosti v letu 1966, 23. 1. 1967.

¹⁰⁷ Decembra 1966 so se cene pri proizvajalcih povečale za 2,8%, v trgovini na drobno za 7,7%, v trgovini na debelo za 9,4%. – Glej opombo 106.

sticijske programe in ugotovili, da so te krite le 88-odstotno, zato so ustavili delo na 165 novogradnjah. Največ prahu je dvignila ustavitelj gradnje Elektrokemičnega kombinata Velenje (EKK). Revolorizacija osnovnih sredstev ni bila izpeljana, amortizacija je bila ocenjena prenizko. Podjetja niso izrabila možnosti za boljše poslovno sodelovanje. Banke so bile še vedno izven reformnih prizadevanj, ostale so razdeljevalec določenih sredstev in poslovale po starem. Razvoj terciarnih dejavnosti še ni dosegel večjega napredka, vpliv znanosti na proizvodnjo je bil premajhen.¹⁰⁸ Odliv strokovne delovne sile iz vseh delov Slovenije v tujino se je zelo povečal.¹⁰⁹ Bilo je veliko primerov, ko so lokalne oblasti preprečile uveljavljanje reformnih načel. Tako so pred julijem 1965 »umetno« ustanovili celo vrsto lokalnih gozdarskih podjetij, ki so poslovala z izgubo in bila odvisna od državne podpore. Po reformi svojega poslovanja niso spremenila, saj občine niso dovolile, da bi propadla oziroma šla v stečaj.¹¹⁰

Sape ni več

V prvih mesecih leta 1967 je bila še vedno vidna precejšnja želja po ureditvi gospodarskih razmer. Izdana je bila Resolucija o temeljnih gospodarske politike v letu 1967, ki sicer ni prinesla nič novega, je pa znova terjala veliko aktivnost na gospodarskem področju. Njeno temeljno sporočilo je bilo, da morajo biti v tem letu gospodarska politika in ukrepi »osredotočeni na podpiranje kvalitativnih sprememb, ki bodo pripomogle k stabilizaciji in nadaljnjemu izgrajevanju gospodarskega sistema, ki bo v skladu z namerami reforme«.¹¹¹ Z dodatnimi ukrepi naj bi »pomembno« povečali zunanjo trgovino in devizne rezerve, sprostili uvoz nekaterih izdelkov in surovin, povečali obseg gospodarskega združevanja, omogočili hitrejšo zaposlovanje

¹⁰⁸ UL SRS, št. 6/33, 24. 2. 1967, Resolucija o izvajanju gospodarske politike v letu 1967.

¹⁰⁹ Do leta 1961 so delo v tujini iskali predvsem delavci iz nerazvitih delov Slovenije, to je iz Prekmurja, Dolenjske in Notranjske, po letu 1964 pa tudi iz drugih delov Slovenije. V letu 1966 se je preko zavodov v tujini zaposlilo 12 836 oseb, kar je bilo skoraj trikrat več kot leta 1964. Po nepopolnih podatkih naj bi bilo do takrat v tujini zaposlenih okoli 45 000 delavcev iz Slovenije. – ARS, RK SZDLS, šk. 70, Zapisnik 16. seje Izvršnega odbora RK SZDLS, 20. 2. 1968, Informacija o zaposlovanju v tujini, 25. 1. 1968.

¹¹⁰ GV, št. 49, 24. 6. 1966, Bojazen pred dosedanjim izvajanjem reforme.

¹¹¹ UL SFRJ, št. 1/1, 6. 1. 1967.

ter v primeru večje storilnosti dvignili osebne dohodke, upočasnili investicijsko porabo, zagotovili večjo izbiro investicijskih programov, nove naložbe za posodobitev proizvodnje ter strožji nadzor nad porabo investicijskih sredstev. Z novimi ukrepi naj bi izboljšali organizacijo prometa, ustvarili pogoje, da bi kreditno-monetarna politika »odločneje« vplivala na ureditev cen ter okrepila domači denar. In končno so nameravali prisiliti podjetja, da več vlagajo v obratna sredstva ter popravijo notranjo delitev tako, da se bodo lahko povečala prizadevanja zaposlenih za večjo proizvodnjo in storilnost.

Na začetku leta 1967 so začeli veljati predpisi o amortizaciji in liberaliziranem uvozu ter tisti, ki so bili izdani konec preteklega leta. Zaradi hitre rasti plač delavcev in dohodkov kmetov ter prevelikega povečanja obsega investicij so zamrznili kredite na ravni decembra 1966. Do sredine leta 1967 je zvezna skupščina sprejela še nekaj novih zakonov, s katerimi je bil skorajda že izpolnjen seznam tistih gospodarskih predpisov, ki naj bi uveljavili reformna prizadevanja. To so bili predpisi o graditvi investicijskih objektov, blagovnem prometu, oblikovanju in družbeni kontroli cen. Slednji so bili še posebej pomembni, saj naj bi prinesli več reda na investicijskem področju ter začeli proces, v katerem bi bila pri oblikovanju cenovnih razmerij v večji meri kot doslej pritegnjena podjetja. Podjetja so dobila možnost, da predlagajo cene posameznim izdelkom ali dajo o njih svoje mnenje. O cenah, ki niso bile pod neposrednim nadzorom države, so se smela dogovarjati ali medsebojno sporazumevati, pri čemer pa je bilo posebej poudarjeno, da se morajo pri tem držati predpisov in »gledati« na splošno cenovno politiko.¹¹²

Pozitivni učinki teh ukrepov pa se niso in niso hoteli pokazati. Že konec aprila so v prišle v javnost ugotovitve posebne raziskave o tem, da se gospodarske težave niso umirile, temveč okrepile.¹¹³ V drugi polovici leta 1967 so se gospodarske razmere še poslabšale, zlasti v manj razvitih republikah. Do največjih problemov je prišlo v zunanjetrgovinskem, deviznem in bančnem poslovanju ter pri sistemu delitve dohodka.

Izvajanje deviznega sistema je spremljala vrsta negativnih pojavov, ki so presegli sicer pozitivne namere njegovega delovanja. Dejstvo je, da ta sistem ni rešil problema izvoznih spodbud oziroma

¹¹² UL SFRJ, št. 1/8, 6. 1. 1966, Temeljni zakon o blagovnem prometu; isti, št. 12/174, 15. 3. 1967, Zakon o oblikovanju in družbeni kontroli cen; isti, št. 20/306, 10. 5. 1967, Temeljni zakon o graditvi investicijskih objektov; isti, št. 30/432, 12. 7. 1967, Uredba o oblikovanju cen po tržnih razmerah.

¹¹³ ARS, SS, fasc. 1002, Analiza gospodarskih problemov, 26. 4. 1967.

ni ustvaril ugodnih pogojev za večji izvoz tistih industrijskih panog, katerih izvoz je bil donosen in zato smotr. Njegova velika pomanjkljivost je bila v tem, da ukrepi na tem področju niso bili usklajeni niti s prizadevanji na zunanjetrgovinskem področju, se pravi pri pospeševanju izvoza na konvertibilno tržišče, niti z drugimi ukrepi ekonomske politike, ki so urejali kreditno-monetarna vprašanja in stabilizacijo ter zaščito domačega trga. Pokazalo se je tudi, da je devizni sistem zgrajen na slabih in nasprotujočih si rešitvah. Obseg administrativnega odločanja je bil preširok, zato so se problemi toga in prepočasi reševali. Uvozni režim in obseg uvoza sta »dezorganizirala« podjetja v nekaterih panogah, hkrati pa bila kriva za to, da so se v drugih panogah podjetja otepala z velikimi zalogami končnih izdelkov.

Zaradi omejitve kreditiranja banke niso mogle voditi sprejete selektivne kreditne politike, se pravi, da pri kreditiranju niso mogle dati prednosti uspešnejšim podjetjem, temveč so jim poslovni interesi narekovali, da najprej pomagajo podjetjem, ki so prišla v težave. Na drugi strani pa so se banke obnašale kot neke vrste socialistični »zelenaši«. Dvigale so obresti na obratna sredstva in še na druge načine obremenjevale gospodarstvo.¹¹⁴

Leta 1967 se je zelo povečala obremenitev podjetij z družbenimi dajatvami. Zaradi revalorizacije osnovnih sredstev in precejšnjih vnosov v poslovni sklad po zaključnih računih za leto 1966 so se obresti na poslovni sklad občutno povečale. Zaloge blaga so porasle, s tem pa tudi zavarovalne premije, uveden je bil prispevek za uporabo mestnega zemljišča. Občutno so se povečali prometni davek ter prispevki federaciji od osebnih dohodkov. Konec leta 1966 se je povečal limit za obrestne mere od bančnih kreditov ter prispevki zbornicam. Posledica vseh teh povečanj je bilo znižanje deleža podjetij v delitvi družbenega proizvoda za 1,6 odstotka.¹¹⁵

Negativno je tudi bilo, da so podjetja spremenila notranjo delitev dohodka tako, da so lahko namenila več za plače in manj za akumulacijo.

Poseben problem je bil splošen odnos do predpisov. Na »zunaj« so bili vsi za spremembe, toda predpise so izvajali samo v primeru, če so jim koristili.

¹¹⁴ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 52a, Predlog zapisnika 6. skupne seje Predsedstva in Izvršnega komiteja CK ZKJ, 19. 10. 1967.

¹¹⁵ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 700, Zapisnik 19. seje Upravnega odbora GZS, 19. 1. 1968, Obremenitev slovenskega gospodarstva z gospodarskimi in drugimi obveznostmi, GZS, december 1967.

Analize uresničevanja družbenega plana SR Slovenije v letu 1967 so pokazale, da je v tem letu sicer prišlo do nekaterih pozitivnih in kakovostnih premikov, ki so jih omogočile spremembe na kreditno-monetarnem, zunanjetrgovinskem področju, v deviznem sistemu in pri amortizaciji.¹¹⁶ Cene proizvajalcev industrijskih izdelkov so rasle povprečno le za 2,5 odstotka, cene kmetijskih pridelkov ter industrijskih izdelkov pa za 4,7 odstotka oziroma 6,3 odstotka.¹¹⁷ Storitnost je porasla za 12 odstotkov, družbeni proizvod je naraščal hitreje kot fizični obseg proizvodnje, izvoz blaga in storitev je bil večji od povečanja družbenega proizvoda.

Ti dosežki pa so pomenili, da je bil uresničen sorazmerno majhen del »rezerv in možnosti«, s katerimi je računal plan, zato je bila gledano v celoti raven gospodarske dejavnosti v letu 1967 precej nižja kot v preteklem letu. Celotna gospodarska politika je bila izrazito restriktivna, kar se je odražalo predvsem v omejitvi rasti splošne in investicijske porabe. Investicije za posodobitev in obnovo so se zmanjšale, izraba obstoječih industrijskih zmogljivosti se ni povečala, poslabšalo pa se je gospodarjenje z obratnimi sredstvi. Vse to je negativno delovalo na plačilno bilanco, deficit v trgovanju s konvertibilnim tržiščem je naraščal, kot je tudi suficit v trgovini s klirinškim trgom.¹¹⁸ Proizvodnja je prepočasi napredovala, v državnem povprečju pa je nazadovala.¹¹⁹ Trgovina ni odigrala svoje vloge. Po sprostitvi cen v letu 1966 in porastu liberaliziranih cen je leta 1967 prišlo le do neznatnih premikov cen. Pogoji prodaje na notranjem trgu so se zaostri, podjetja so imela težave pri prodaji industrijskega blaga.

Zaradi številnih omejitev se je v letih 1966–1967 stanje kratkoročnih kreditov poslovnih bank v Sloveniji pri Narodni banki zmanjšalo za 30 odstotkov. Vseeno pa so zaradi uporabe hranilnih vlog in drugih virov skupni kratkoročni krediti porasli za okoli 10 odstotkov.¹²⁰ Likvidnost gospodarstva je bila nezadostna. Zaloge

¹¹⁶ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 701, Analiza uresničevanja družbenega plana razvoja SRS v letih 1966–1970, Zavod SRS za planiranje, 27. 6. 1968.

¹¹⁷ V letih 1961–65 so cene proizvajalcev industrijskih izdelkov v Sloveniji rasle povprečno za 6%, kmetijskih pridelkov za 22,7% in industrijskih izdelkov 9,5%. – Prav tam.

¹¹⁸ Primanjkljaj je bil za 5% večji kot leto poprej. Deficit s konvertibilnim področjem je bil za 80 milijonov dolarjev večji od načrtovanega, deficit s klirinškim tržiščem pa je namesto planiranih 100 milijonov dolarjev dosegel le 8 milijonov. – GV, št. 85, 31. 10. 1967, Letos manj ugodna situacija v plačilni bilanci.

¹¹⁹ Avgusta je bila industrijska proizvodnja v Sloveniji večja za 3,6%, v celi državi je bila za 0,2% nižja od povprečne mesečne proizvodnje v preteklem letu (indeks 99,8). – Delo, št. 14. 8. 1967, Problemi ob izvajanju reforme.

in medsebojne obveznosti so se zelo povečale, zato se je delež denarnih sredstev gospodarstva v skupni denarni masi zmanjšal od 35 odstotkov, kolikor je znašal leta 1965, na 23 odstotkov v letu 1967.

Ker je sredstev močno primanjkovalo, so se podjetja spopadala z mnogo večjimi težavami kot v preteklih dveh letih. Njihov delež v delitvi družbenega proizvoda je sicer porasel od 55,1 odstotka v letu 1964 na 63,4 odstotka v letu 1967, toda pretežni del teh sredstev je ostal zamrznjen v močno povečanih zalogah in medsebojnih obveznostih. Tako so bila sredstva na njihovih računih za polovico manjša kot v preteklem letu, njihova nelikvidnost se je povečala do obsega, ki je že hromil proizvodnjo in tekoče poslovanje. Poleg tega so začeli osebni dohodki naraščati hitreje kot delovna storilnost. Število nezaposlenih se je večalo,¹²¹ kadrovska struktura zaposlenih se je le neznatno popravila.

S tem pa seznam težav, s katerimi se je morala otepati vladajoča stranka, še ni bil končan. Večati so se začeli tudi problemi na negospodarskem področju. Pokazalo se je, da tukaj reforma sploh ni bila pripravljena, zato so vedno večje omejitve postavljale pod vprašaj normalno delovanje kulture, zdravstva, pokojninskega sistema itn. V Sloveniji so se zavedali, da z »interesi reforme ni mogoče zagovarjati siromašenja kulture«.¹²²

Del razlogov za okrepitev gospodarskih težav oziroma počasnost ali zavlačevanje pri izvajanju reforme je treba iskati tudi v političnih nesporazumih in nasprotjih, ki so se v tem letu zopet okrepila. Do njih je prišlo povsod tam, kjer je reforma grozila, da bo dokončno spremenila obstoječe stanje in odnose.

Razpon »spotakljivih« vprašanj in problemov, zaradi katerih je prihajalo do odkritih političnih in idejnih sporov tako na zvezni kot medrepubliški ravni, je bil širok in pester. Javnost je bila mnogo bolj kot v preteklosti vključena v te razprave, politika se je začela bolj opirati na javno mnenje.

V ospredju je bil odnos do same reforme. Na eni strani so bili očitki in kritike, da Zvezni izvršni svet in sploh zvezni organi prepočasi uresničujejo reformna načela in da pri spreminjanju gospodarskega sistema ne prislulnejo predlogom, ki prihajajo iz gospodarstva. Hrvatska je v tem času odločneje kot Slovenija začela

¹²⁰ Glej opombo 116.

¹²¹ Do sredine leta 1967 se je število nezaposlenih v Sloveniji povečalo za 0,8 %, tako da jih je bilo skupaj 13 526.

¹²² ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 36, Zapisnik 35. seje Izvršnega komiteja ZKS, 4. 9. 1967.

napadati počasno izvajanje reforme. Njeni predstavniki so opozarjali, da s starimi metodami reforme ni mogoče izpeljati in da restriktivni ukrepi ne morejo biti glavno sredstvo za izvajanje reforme. Bili so proti omejitvam osebnih dohodkov in zahtevali nadaljevanje sistemskih ukrepov.¹²³

Na drugi strani so bile vse ostrejše kritike, da je za vse težave kriva reforma in da se s tem, ko se večajo socialne razlike, ustvarjajo različni pogoji poslovanja, večajo razlike med osebnimi dohodki in življenjsko ravnijo, slabša položaj kulture, odstopa od temeljnih načel socializma ipd. Zagovorniki te usmeritve so dokazovali, da je reforma ugodna samo za razvitejše republike, zlasti za Slovenijo, ki je »iznašla formulo« za vključitev v reformo in se je zato »nekako najlažje navadila na ostre pogoje«, tako da ji »celo ustrezajo«. ¹²⁴ Po besedah Janka Smoleta na četrti seji Predsedstva in Izvršnega odbora RK SZDL Slovenije 8. januarja 1968 »se na raznih področjih in straneh slišijo očitki, češ da Slovenija zastopa tako politiko samo zaradi svojih trenutnih težav in ker pač vidi samo svojo potrebo«, medtem ko so v jugoslovanskih časopisih pisali o Ljubljani kot o mestu milijonarjev.¹²⁵ V Srbiji, kjer je prišlo do največjega prekoračenja investicij in osebnih dohodkov, ter v nerazvitih republikah so rešitev videli v vrnitvi k administrativno planskemu načinu vodenja gospodarstva. Navajali so številne primere in težave, ki se lahko rešijo le tako, da mora »nekdo vzeti stvar v roke in napraviti red, ker podjetja z vso samostojnostjo in samoupravljanjem vred niso sposobna smotrno odločati niti v svojo korist, kaj šele v interesu narodnega gospodarstva«. Po izjavi Staneta Kavčiča za zagrebški časopis Vjesnik u srijedu, so v teh republikah začeli zagovornike samoupravljanja enačiti s »privrženci nereda, neodgovornosti in nemarnosti«, ki se »poganjajo za to, da bi vsak delal, kar mu pade v glavo«. ¹²⁶

V zvezi s samo reformo so tako v Beogradu kot v Ljubljani končno postavili tudi vprašanje, katera merila mora gospodarstvo pravzaprav doseči, da se bo lahko reklo, ali je reforma uspela ali ne. Ali naj bi bila to storilnost na ravni razvitih držav ali višje mesto na lestvici narodnega dohodka na prebivalca, ali naj bi bila to visoka stopnja vključenosti v mednarodno blagovno menjavo ali dosežena konvertibilnost dinarja.

¹²³ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 34, Zapisnik 8. seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 8. 12. 1966.

¹²⁴ Glej opombo 120.

¹²⁵ ARS, RK SZDLS, šk. 87.

¹²⁶ Delo, št. 275, 9. 10. 1967, V dveh letih reforme so najvažnejše spremembe v zavesti proizvajalcev.

Ostali »spotakljivi« problemi, ki so povzročali dvom in nezaupanje ali pa so, zaradi nejasnosti, zahtevali idejne in politične odgovore, so se nanašali na konkurenco in tekmovanje na trgu oziroma, kot so to takrat imenovali, selekcijo in diferenciacijo med podjetji. Pri tem problemu je šlo v bistvu za to, da se poišče srednja pot med njegovo politično-socialno in ekonomsko stranjo. Nadalje so bili tu problemi razširjene reprodukcije, delitve po delu in zaposlovanja, osredotočenja kapitala, vrste lastnine, odnosov med načrtovanjem in ekonomskimi zakonitostmi, spopad med družbenim in osebnim interesom, razlika med dohodkom v gospodarstvu in negospodarstvu ter liberalnejši odnos do privatne pobude v zapostavljenih gospodarskih področjih, to je v obrti, gostinstvu, uslužnostnih dejavnostih ter v zasebnem kmetijstvu. Polemike o zadnjem vprašanju so bile tudi v Sloveniji zelo ostre in so zajele obe skrajnosti, to je od tega, da je treba zasebnitvo dokončno uničiti oziroma prepovedati, do druge skrajnosti, da je treba temu področju omogočiti »povsem nemoten razvoj«. ¹²⁷

Precejšna zmeda je vladala glede pojmovanja blagovnega in reprodukcijskega odnosa, pojma združenega dela in še posebno možnosti uvoza oziroma udeležbe tujega kapitala. Tisti, ki so bili vseskozi za reformo, so ugotovili, da dotedanje oblike gospodarskega povezovanja s tujino preko trgovinske izmenjave in tujih posojil niso več zadostne za nujno gospodarsko prenovu. Mednje je nedvomno sodil Boris Kraigher, saj je na zasedanju zvezne skupščine razmišljal v tej smeri, da bi tuji kapital postal »sekundarni instrument«, ki bi prispeval k reševanju ključnih problemov reforme. ¹²⁸ Zagovorniki tesnejšega povezovanja s tujim kapitalom pa so se zavedali, da jugoslovanski trg zanj ni privlačen, ne samo zaradi majhnosti, temveč zaradi pomanjkanja trdnih zagotovil za varnost naložbe. Nasprotniki reforme pa so nasprotovali odpiranju vrat za tuje naložbe, saj bi »zaradi totalnih neuspehov prepustili gospodarsko usodo in razvoj našega gospodarstva tokovom, ki jih odreja kapitalistični svet«. ¹²⁹ Šele maja 1967 je bil predstavljen osnutek pogojev za tuje naložbe. ¹³⁰

¹²⁷ ARS, RK SZDLS, Zapisnik 2. seje Republiške konference SZDL Slovenije, 21. 12. 1967. Delo, št. 276, 10. 10. 1967, Zasebna pobuda.

¹²⁸ Delo, št. 18, 21. 1. 1967, Uvoz tujega kapitala.

¹²⁹ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 25, Zapisnik 7. plenuma CK ZKS, 23. 3. 1967.

¹³⁰ V njem so bila najbolj občutljiva in sporna vprašanja takole urejena: spodnja in zgornja meja udeležbe tujega partnerja naj bi znašala 25–49 %; prenos dobička in akumulacije se črpa v skladu z jugoslovansko zakonodajo; dohodek na dobiček je 35 % in je dobiček federacije; vse, kar ni posebej urejeno, se prepušča sami pogodbi. – GV, št. 39, 23. 5. 1967, Prevelika opreznost?

Nejasnosti so bile tudi glede samoupravljanja, saj so ga v »neka-terih« teorijah začeli pojmovati kot »upravljanje v mikro enotah«. ¹³¹

Konec leta 1967 je v državi že začelo prevladovati mnenje, da je treba reformo končati. Najvišja partijska organa v državi sta oktobra na skupni seji pritegnila ugotovitvam, da je reforma propadla in da je za večino naštetih problemov treba poiskati nove rešitve. Njegovi člani so »seciranje« neuspeh poskusov za rešitev pomembnih go-
spodarskih težav končali z ugotovitvijo, da se krepki odpor do re-
forme tako v intelektualnih krogih kot tudi med člani ZK v
negospodarstvu. ¹³²

Tudi v Sloveniji so se konec leta 1967 sprijaznili s tem, da je pro-
ces gospodarske prerazporeditve dolgoročna stvar. CK ZKS je no-
vembra obravnaval analizo problemov, ki so bili v ospredju pri
izvajanju gospodarske reforme. Ta dokument, ki je bil izdelan že
avgusta, je potrdil napovedi, da v letu 1967 in »verjetno tudi v nekaj
naslednjih letih še ne moremo pričakovati bistvenega povečanja
stopnje gospodarske aktivnosti, ker ukrepi gospodarske reforme še
ne bodo mogli povzročiti globljih premikov v gospodarstvu«. To pa
zato, ker je bila »uspešnost pričakovane preobrazbe odvisna od do-
slednosti v izvajanju predvsem tistih instrumentov, ki imajo največ
vpliva na realizacijo ciljev reforme«. Analiza je dopustila le možnost,
da se v kratkoročnem obdobju dosežejo rešitve na posameznih go-
spodarskih področjih. ¹³³

Tudi gospodarstveniki so vse bolj izražali dvom in zaskrbljenost
nad načinom, s katerim je bila vodena stabilizacijska politika.
Uspešna podjetja so ugotovila, da v takih pogojih, zlasti zaradi kre-
ditne restrikcije emisijske banke, ne morejo hitreje napredovati.
Njihovi direktorji so se javno spraševali, kje so pozitivni učinki re-
forme, kje je obljubljena konvertibilnost dinarja. Vsem, ki so opti-
mistično ocenjevali gospodarske razmere, so odgovarjali, da to
lahko počnejo le tisti, ki »nikoli ne pridejo pogledat tovarne od zno-
traj«, in tisti, ki »živijo v papirnatih iluzijah statističnih podatkov in
kombinacij«. ¹³⁴ Med mladino je rasel odpor do nadaljevanja re-
forme zaradi omejenega zaposlovanja. Med prebivalstvom pa je

¹³¹ ARS, DE I, CK ZKJ, šk. 35, Zapisnik 33. seje Izvršnega komiteja CK ZKJ, 7. 8. 1967.

¹³² Glej opombo 115.

¹³³ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 26, Zapisnik 9. seje CK ZKS, 14. in 21. 11. 1967, Idejno-politični problemi v ZK pri izvajanju gospodarske in družbene reforme, 3. 8. 1967.

¹³⁴ GV, št. 9, 3. 2. 1967, »Sinhronizacija« reformnih ukrepov.

bilo vse več vprašanj, ali ne bo konvertibilni dinar pravzaprav za dalj časa prinesel nizek standard in brezposelnost.¹³⁵

Konec iluzij

Resolucija o temeljih gospodarske politike v letu 1968 je bila dokaz, da so prvotna reformna načela prešla v drugo vrsto. V nasprotju z resolucijo iz preteklega leta, ki je kot glavno nalogo postavila nadaljevanje sprememb v gospodarskem sistemu, je ta kot težišče gospodarskih prizadevanj postavila hitrejšo gospodarsko rast oziroma povečanje družbenega proizvoda in proizvodnje ter krepitev gospodarske stabilizacije. Eno in drugo je imelo za cilj povečanje izvoza, večje naložbe v gospodarstvo in hitrejše usklajevanje in prilagajanje proizvodnje povpraševanju na domačem trgu. Med glavne gospodarske naloge so bili uvrščeni tudi hitrejša rast življenjske ravni in ustvaritev pogojev za hitrejši gospodarski razvoj nerazvitih republik in postopno večanje zaposlenosti.¹³⁶

Gospodarski problemi, ki so se pojavili v letu 1967, so se v novem letu povečali in okrepili, tako da se je gospodarski položaj poslabšal. Ta ocena je veljala tudi za Slovenijo, kjer so bila gospodarska gibanja, razen osebnih dohodkov, nekoliko boljša od tistih v ostalih republikah. Izvoz je zelo zaostajal, primanjkljaj v plačilni bilanci se ni zmanjšal za toliko, kot bi se moral. Proizvodnja je že tretjo leto padala, poslabšal se je položaj kmetijstva, povečala se je poraba, padla storilnost. Izdatki ter družbene dajatve so občutno narasli, podjetniška akumulacija in skladi skupne porabe so upadli, sposobnost podjetij za prilagajanje zahtevnejšim pogojem gospodarjenja se je zmanjšala. Posodabljanje industrije je teklo prepočasi.

Leta 1968 se je nadaljevalo zaostrovanje političnih odnosov in »prepoznavno polariziranje« sil glede bistvenih vprašanj gospodarske reforme in nadaljnega gospodarskega razvoja.¹³⁷ V najvišjih političnih in oblastnih organih sta obstajali dve politični usmeritvi, ki sta si stali nasproti. Ena se je zavzemala za radikalnejšo smer, se pravi za opustitev reformskih ciljev ter sprejem nove gospodarske politike in ukrepov. Druga je bila za to, da se išče možnosti uskla-

¹³⁵ ARS, DE I, CK ZKS III, š.k. 560, Povzetek razprave o reformi, 26. 7. 1967.

¹³⁶ UL SFRJ, št. 54/677, 30. 12. 1967.

¹³⁷ ARS, DE I, CK ZKS III, š.k. 52a, Zapisnik seje Predsedstva in Izvršnega komiteja CK ZKJ, 11. 3. 1968.

jevanja nadaljnega razvoja z realnimi pogoji.¹³⁸ Ta dvojnost je bila potem podlaga za različne idejne in politične koncepte in spore, do katerih je prišlo, ko se je bilo treba opredeliti do reforme kot celote ali do njenih posameznih načel ali ciljev; tako na primer do razvoja gospodarskega sistema, rekonstrukcij in modernizacij, združevanja ter samoorganiziranja v gospodarstvu in razdeljevanja osebnih dohodkov. Posamezni visoki partijski funkcionarji so začeli reformo javno napadati. Tako je Svetozar Vukmanović nastopil na konferenci v Titogradu z »demagoškimi tezami, ki pomenijo mobilizacijo črnogorske javnosti proti reformi.«¹³⁹ Zvezna gospodarska zbornica je pripravila predlog, po katerem naj bi se nanjo prenesla vrsta oblastnih nalog pri dogovarjanju o osebnih dohodkih, kar je pomenilo vrnitev k administrativnemu določanju osebnih dohodkov in zanikanje vsake poslovnosti. Prednjačila pa je beograjska Borba, ki je postala glasnik tistih, ki so se zavzemali za okrepitev centralizma in vrnitev administrativnega planskega sistema. V svojih člankih je še posebej ostro napadala Slovenijo ter jo prikazovala kot republiko, ki zahteva zase ugodnejši gospodarski položaj in ki ni za solidarnost z ostalimi republikami.

V Sloveniji so bile v tem letu zelo »žive« razprave o gospodarski problematiki in o odnosih med republiko in federacijo. Ukrepi zvezne skupščine in uprave so bili močno kritizirani. V gospodarstvu so jih ocenili kot odstopanje od »generalne« linije, saj so najbolj škodovali »produktivnim« podjetjem.¹⁴⁰ Največ razburjenja je povzročila Resolucija o enotnem predpisovanju prispevne stopnje za vso državo. Ta ukrep so v Sloveniji označili kot eno od oblik »administrativno-centralističnih teženj, ki so prisotne v razpravah o ekonomski politiki«, saj bi se sredstva v proračunu federacije povečala za 266 odstotkov.¹⁴¹ Prav tako je slovensko politiko motilo dejstvo, da ni imela več pregleda nad samim dogajanjem. Kot je dejal Tine Remškar na seji Predsedstva CK ZKJ marca 1968: »Nimamo pravega vpogleda na materialno stanje pri nas. Bilance ni, občutek je, kot da se tu nekaj skriva.«¹⁴²

¹³⁸ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 30, Zapisnik 11. skupne seje Predsedstva in Izvršnega komiteja CK ZKS, 17. 6. 1968.

¹³⁹ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 37, Zapisnik 53. seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 10. 2. 1968.

¹⁴⁰ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 28, Zapisnik 6. seje Predsedstva CK ZKJ, 8. 3. 1968.

¹⁴¹ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 30, Zapisnik 9. skupne seje Predsedstva in Izvršnega komiteja CK ZKS, 3. 1. 1968.

¹⁴² ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 28, Zapisnik 6. seje Predsedstva CK ZKJ, 8. 3. 1968.

Tako kot v ostalih republikah so tudi v Sloveniji nekateri pojavi pripomogli k temu, da se je število privrženecv gospodarske reforme postopno zmanjševalo. Pojavili so se »bogati državljani«, gospodarski kriminal se je okrepil. Poslabšanje razmer na trgu kmetijskih pridelkov je izzvalo nerazpoloženje kmetov, mladina je bila nezadovoljna zaradi slabih možnosti zaposlitve. Vse to je vplivalo, da se je v javnosti oblikovalo »napeto vzdušje kritičnosti in medsebojnega obtoževanja od spodaj navzgor in obratno«. ¹⁴³

Nezaupanje in kritičen odnos do gospodarske reforme so porajale tudi povsem različne ocene o njenih rezultatih. Ocena, ki jo je napravil zvezni zavod za plan in jo je sprejela tudi zvezna skupščina, je bila zelo optimistična, saj so v njej prevladovala napovedi in obljube, da bodo leta 1968 premagali težnje, ki so zadrževale gospodarski razvoj, oziroma ohranili stabilnost trga, cen in valute itn. Čisto drugačna je bila analiza, ki so jo napravili v slovenskem Inštitutu za ekonomske raziskave. Po oceni slovenskega partijskega vodstva je bila »rigorozno kritična in neobjektivna«, saj je gospodarske razmere prikazala kot skrajno resne in brez možnosti, da bi se v skorajšnji prihodnosti popravile na bolje. Bila je še tretja ocena, ki jo je podpisala skupina zagrebških ekonomistov; ta je bila kompromis med obema skrajnostma. ¹⁴⁴

Neenakost ocen o gospodarskem položaju je spremljal še neusklajen program gospodarske oživitve. Zvezna skupščina je sicer kazala veliko naglico pri izdajanju predpisov. Od maja 1967 do marca 1968 je sprejela kar 73 predpisov, toda od teh jih je bilo samo 28 sprejetih po rednem postopku, ostali pa po izrednem, skrajšanem ali hitrem. Še usodnejše je bilo, da je bila v tem času večina gospodarskih ukrepov sprejeta na podlagi razprav, v katerih gospodarstveniki niso imeli priložnosti povedati svojega mnenja ali pa to ni bilo upoštevano. Poleg vsega pa je konec leta 1967 prišlo še do spora o nadaljevanju reforme med ekonomisti in Zveznim izvršnim svetom. Zaradi opisanega stanja so med sprejetimi ukrepi prevladali tisti s »prakticistično naravo«, se pravi, da so urejali le probleme podjetij ali panog, ki so zašle v težave, in so zato bili največkrat v popolnem nasprotju z reformnimi načeli. Zaradi njih je bil leta 1968 gospodarski sistem na številnih področjih v nasprotju z logiko blagovne proizvodnje, samostojnosti in odgovornosti podjetij. ¹⁴⁵

¹⁴³ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 39, Zapisnik 65. seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 27. 5. 1968.

¹⁴⁴ Glej opombo 140.

¹⁴⁵ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 700, Slovensko gospodarstvo v reformi, 17. 5. 1968.

Leta 1968 so začele kopneti iluzije o uspešni izvedbi gospodarske reforme. »Izkazalo se je,« je zapisal CK ZKS v svoje poročilo o delu med petim in šestim kongresom, »da je gospodarska reforma še daljši proces, kot smo mislili v začetku.«¹⁴⁶ Tudi zmerni pesimisti so torej morali priznati, da se za izvedbo reforme predvideni čas počasi izteka.

Leta 1969 je reforma izgubila še svoje zadnje bojevite privrženca. V tem letu so dokončno prevladale »mentaliteta in pavšalne ocene o izgubljeni reformi«.¹⁴⁷ Nasprotja med razglašenimi načeli in cilji ter dejansko prakso so bila vse večja in bolj napeta. Centralistična državna uprava, ne pa spremenjeni predpisi oziroma gospodarski sistem, je še naprej določala pogoje gospodarskega razvoja. Gospodarski sistem je ostal nedograjen, storjeni ukrepi na področju razširjene reprodukcije, financiranja, davčnega, kreditnega in bančnega ter deviznega in zunanjetrgovinskega sistema so ostali polovičarski. Nekaterih področij, kot na primer planiranja, se reforma sploh ni dotaknila. Zunanjetrgovinski primanjkljaj se je znova povečeval, kot tudi neusklajenost med materialnimi možnostmi in vsemi oblikami porabe, zlasti investicijske. Investicijski sistem je ostal trdno v rokah zvezne uprave, zato je glavnina razvojnih sredstev še naprej odtekala v ekonomsko dvomljive in nedonosne naložbe (železnice, železarna v Makedoniji).

Materialna podlaga samoupravljanja oziroma udeležba gospodarstva pri razdelitvi družbenega proizvoda je začela hitro padati, reprodukcijska sposobnost gospodarstva se je zmanjšala, njegova likvidnost se je slabšala.

Ekonomska politika ni dovolj podpirala razvoja visoko produktivne proizvodnje, ki je edino dajala možnost vključitve v mednarodno trgovino.¹⁴⁸

Leta 1969 so tudi člani najvišjega političnega vodstva priznali, da z graditvijo gospodarskega sistema in uresničevanjem reformnih ciljev niso prišli daleč. Tako je marca 1969 ugledna slovenska ekonomistka dr. Mara Bešter ugotovila, da je »dejstvo, da nismo šli naprej v graditvi sistema (...). Celo več (...) odstopamo od osnovnega principa reforme.« Po njenem razumevanju je bilo »osnovno reformno načelo zagotoviti takšen sistem, ki bo zagotavljal maksimalno

¹⁴⁶ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 31, Zapisnik 17. skupne seje Predsedstva in Izvršnega komiteja CK ZKS, 17. 10. 1968.

¹⁴⁷ ARS, DE I, CK ZKS IV, a. e. 361, Nekateri temeljni razlogi in izhodišča za izvedbo družbene in gospodarske reforme.

¹⁴⁸ ARS, DE I, CK ZKS III, a. e. 6, Zapisnik 5. seje Predsedstva CK ZKJ, 14. 10. 1969; isti, a. e. 367, Zasnova ocene o uresničevanju reforme, 3. 12. 1970.

rast celotne naše jugoslovanske skupnosti, celotnega našega gospodarstva.« Bila je prepričana, da »via facti (...) odstopamo od tega načela, zavestno ali nezavestno (...) in vse bolj uveljavljamo v praksi skozi vrsto ukrepov drugo načelo, imenovala bi ga ekvilizacija razvoja po posameznih regijah«. ¹⁴⁹

Niso pa bila izpolnjena tudi posamezna načela gospodarske reforme, to je porast osebnih dohodkov na račun zmanjšanja investicij in večje storilnosti. Ni prišlo do prerazporeditve sredstev podjetij v smislu njihovega spreminjanja v nosilce družbene reprodukcije niti do stabilnega domačega trga in potrebne vključitve v mednarodno blagovno menjavo.

Slovensko gospodarstvo v reformi

Gospodarska reforma je negativno vplivala na gospodarske tokove v Sloveniji, saj so bili poslovni rezultati slabši kot v letih pred njo. To potrjujejo naslednja dejstva: stopnja naraščanja družbenega proizvoda je bila iz leta v leto manjša, stopnja rasti industrijske proizvodnje se je od leta 1965 vztrajno zmanjševala. Po izjemno hitrem porastu izvoza v prvem poreformskem letu je izvoz začel upadati. Zaposlenost se je po letu 1965 precej zmanjšala. Zaloge končnih izdelkov in trgovinskega blaga so se občutno povečale. Osebni dohodki so najprej naraščali, nato pa začeli padati. Podjetniška akumulacija, kot najpomembnejši kazalec finančne moči gospodarstva, se je zaradi sprememb v delitvi naglo povečala, pozneje pa je zaradi naraščanja družbenih dajatev in osebnih dohodkov začela nazadovati.

Priznati pa je treba, da je slovensko gospodarstvo doseglo nekoliko ugodnejše rezultate, kot so jih v drugih republikah, kjer se je gospodarsko nazadovanje močnejše odrazilo. To je treba pripisati boljši organiziranosti, tradiciji in poslovnosti pred reformo, celotni strukturi slovenskega gospodarstva, ki je zaradi močnega deleža predelovalne industrije že pred reformo precej občutilo delovanje trga in bilo manj privilegirano z instrumenti sistema in gospodarske politike. Toda kljub malenkostno ugodnejšim poslovnim rezultatom slovenskega gospodarstva so bile razvojne perspektive slovenskih podjetij dokaj neugodne. ¹⁵⁰

¹⁴⁹ ARS, DE I, CK ZKS IV, a. e. 90–91, Zapisnik 3. seje CK ZKJ, 6. 3. 1969.

¹⁵⁰ Glej opombo 145.

Po ugotovitvah slovenskega izvršnega sveta je reforma razkrila in zaostрила naslednje probleme v slovenskem gospodarstvu:

1. Visoka izrabljenost obstoječih zmogljivosti, njihova razdrobljenost in tehnološka zastarelost.

2. Zastarelost prometnega omrežja.

3. Pomanjkanje sodobnih energetskih virov (plina, nafte in jedrske energije).

4. Nedoločena razvojna perspektiva slovenskih podjetij ter nejasna odgovornost upravnih organov za gospodarski razvoj.

5. Nedoločena podjetniška funkcija.

6. Premoč političnih sil, ki so za vsako ceno hotele ohraniti obstoječo, to je predreformsko strukturo in metode upravljanja gospodarstva.

7. Problem zagotavljanja sredstev za osebne dohodke v podjetjih in za financiranje družbenih služb; slednjega so reševali tako, da so večali družbene dajatve in pristajali na višje osebne dohodke, kar je zmanjševalo podjetniško akumulacijo in omejilo razvojne potrebe slovenskega gospodarstva.¹⁵¹

Razpad velikih tehnoloških sistemov

Vse do konca petdesetih let je med jugoslovanskimi komunisti prevladovala sovjetska miselnost, po kateri so lahko bili le veliki industrijski kombinati nosilci gospodarskega razvoja, se pravi lokomotive, ki »vlečejo« socialistično družbo v deželo blaginje in socialnega miru. Z močnimi industrijskimi združenji je namreč vladajoča partija najlažje obvladovala gospodarsko življenje v državi, to je, določala vrsto in kakovost posameznega blaga, proizvodne stroške in prodajne cene, nadzorovala notranjo in zunanjo trgovino ter zbiranje akumulacije. Poleg tega so na ta način novi oblastniki »množili« svoje volilno telo, hkrati pa ga učinkovito nadzorovali, mu pa tudi zagotovili boljše delovne in življenjske razmere.

Ker so bili torej t. i. socialistični industrijski giganti ustanovljeni v prvi vrsti zato, da zadovoljijo nekatere splošne in posebne družbene potrebe, so njihove uprave lahko zanemarile pravila umnega in donosnega gospodarjenja. Kljub temu pa je večina podjetij veljala za uspešna, saj je bil gospodarski sistem urejen tako, da njihove izgube in druge težave niso mogle priti do izraza. Če pa so

¹⁵¹ Prav tam. ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 701, Temeljne primerjave razvoja SR Slovenije z razvojem SFR Jugoslavije in drugih republik, 30. 12. 1968.

problemi vendarle presegli določene meje, so jih lokalni ali republiški veljaki hitro rešili ter prikrili očem javnosti.

Na začetku šestdesetih let pa se je začela miselnost vladajočega sloja spreminjati. Kot smo ugotovili že v poglavju o mali reformi, so takrat prišle do izraza zahteve po večjem upoštevanju zahtev blagovne proizvodnje in tržnih zakonitosti ter potrebe po okrepitvi zunanjetrgovinske menjave.

Reforma, ki se je formalno začela julija 1965, je te zahteve še razširila ter jim dala potrebno politično oporo. Spremenjene razmere, zlasti pa novo politično »ozračje«, so »rušilno« delovali na velika industrijska združenja. Oddaljili so jih od virov, brez katerih niso mogla preživeti. Ti viri so bili: politična zaslomba, državne subvencije in zaprto notranje tržišče.

Slovenija je bila republika, kjer so šli pri uresničevanju reformskih zahtev najdlje, zato ni čudno, da se je morala soočiti s številnimi stečajji. Ti sicer niso bili novost. Prvič pa se je zgodilo, da so zajeli tudi nekatera do tedaj vodilna slovenska podjetja, o katerih so dotlej s ponosom govorili kot o »katedralah« socializma.

Reforma je postavila vprašanje več kot 15 novih milijard din slovenskega deficita.¹⁵² Zaradi omejitvene politike slovenske banke niso bile likvidne, zato so se številna podjetja znašla v hudih težavah.

Zaprte manjših industrijskih podjetij ali zadrug v Ormožu, Črnomlju, Metliki, Novem mestu in drugod ni vzbudilo večje pozornosti. Možnost zaprtja Tovarne kemičnih izdelkov v Hrastniku in še nekaterih drugih industrijskih podjetij, ki so imela visoko storilnost in dobre proizvodne programe, niso pa mogla odplačevati dolgov ali niso imela sredstev za posodobitev proizvodnega procesa, je v slovenskem prostoru že bolj odmevala. Enaka ugotovitev velja tudi, ko je bilo treba preložiti sanacijo nekaterih podjetij (npr. Adrije Avioprometa), ki so v tem času zašla v težave, ali ukiniti vrsto nerentabilnih železniških prog.¹⁵³ Ko pa so prišle na vrsto slovenske železarne, EKK Velenje in Iskra, pa so v Sloveniji začeli biti plat zvona.

Industrija ni bila zainteresirana za vlaganja v slovenske železarne. Posamezna podjetja v državi so »izjavila, da če ne bodo (po-

¹⁵² ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 32, Zapisnik 7. seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 14. 9. 1965.

¹⁵³ Glej: Od kapitalizma do kapitalizma. Izbrane zamisli o razvoju slovenskega gospodarstva v XX. stoletju, Cankarjeva založba, Ljubljana 1997 (dalje: Od kapitalizma do kapitalizma), str. 473 in 491.

trebnih izdelkov) dobili na Jesenicah, (jih) bodo pa na zunanjem trgu». Uprava železarn ni vedela, kje bo dobila sredstva za uresničitev svojih proizvodnih programov. V Izvršnem komiteju CK ZKS pa niso bili preveč zaskrbljeni, saj so bili prepričani, da bodo težave vendarle rešili. Če ne po gospodarski, pa po strateški plati, saj je bil velik del njihove proizvodnje namenjen za vojaške potrebe.¹⁵⁴

Zgodba o investiciji v EKK, eni od številnih zgrešenih političnih naložb v socialistični Jugoslaviji, ki je za Slovenijo pomenila tako veliko finančno obremenitev, da jo je med razpravo o njeni likvidaciji eden od poslancev označil za »največjo nenaravno katastrofo Slovenije»,¹⁵⁵ je dolga in zapletena. O njej je pregledno razpravo napisal prof. dr. Božo Repe,¹⁵⁶ posamezni dokumenti o tem socialističnem veleprojektu pa so objavljeni tudi v zbirki virov, ki nosi naslov *Od kapitalizma do kapitalizma*.¹⁵⁷ Zato bomo na tem mestu povzeli le nekaj splošnih ugotovitev. Zaradi nizke proizvodnje tekočih goriv in plina ter slabe plačilne bilance so se v času snovanja prve petletke pojavili tudi predlogi za vplinjaje velenjskega lignita. Temeljili so na prepričanju, da ima Šaleška dolina dovolj lignita (od 500 milijonov do milijarde ton). S tem naj bi Slovenija dobila stalen in lasten energetske vir, razvila bi veliko kemično industrijo, v kateri je hotela imeti prednost pred drugimi republikami. Prvi načrti so propadli zaradi informbirojevskih dogodkov pa tudi zato, ker republika sama ni mogla zbrati toliko sredstev za gradnjo veleplinarne v Velenju. Leta 1954 pa sta Rudnik lignita Velenje in Termoelektrarna Šoštanj sklenila, da se sama lotita te naložbe. Z idejnim projektom, izdelanim leta 1959, so predvideli sušenje lignita, njegovo vplinjeno in proizvodnjo polkoksa iz lignita ter uporabo plina za energetske namene kot tudi kemično predelavo na podlagi amoniaka. Za uporabo plina v energetske namene so sklenili zgraditi plinovod od Velenja preko Ljubljane in Kranja na Jesenice in iz Velenja preko Celja do Maribora z odcepi na Ravne in Kidričevo.

V začetku šestdesetih let razmere za gradnjo veleplinarne niso bile več ugodne. Banke niso kazale prave pripravljenosti, da bi za projekt namenile posojila, strokovnjaki ga niso podprli, predvideni

¹⁵⁴ ARS, DE I, CK ZKS III, š. 32, Zapisnik 10. seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 5. 1. 1966.

¹⁵⁵ Božo Repe, *Energokemični kombinat Velenje – primer socialističnega nepodjetništva*. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV–1994, str. 119.

¹⁵⁶ Prav tam, str. 119–132.

¹⁵⁷ *Od kapitalizma do kapitalizma*, str. 443–445 in 471–472.

domači naročniki niso imeli dovolj sredstev. Poleg tega pa so takrat v Alžiriji in na Nizozemskem odkrili velike količine plina. Kljub temu si je močan velenjski lobi (za katerim je stal Franc Leskošek) zagotovil podporo vodilnih politikov v republiki in dosegel, da je projekt dobil posojilo za začetek gradnje. Novoustanovljeno podjetje je v tujini takoj sklenilo pogodbe za dobavo drage opreme. Financiranje graditve je potekalo do reforme, nato pa se je ustavilo. Po reformi je moral investitor, zaradi sprememb deviznega tečaja, carinskih stopenj, cen in končne določitve tehnološkega postopka, opraviti nov obračun stroškov. Ta je pokazal povečanje potrebnih sredstev za dodatnih 283 milijonov novih din. V tem času je potekalo usklajevanje investicijske porabe z razpoložljivimi sredstvi, reforma pa je bistveno zaostрила ukrepe kreditne politike. In ker je bilo poleg tega še očitno, da bo zaradi povečanih stroškov prodajna cena plina za porabnike nesprejemljiva, so spomladi 1966 ustanovitelji, garanti in Splošna gospodarska banka sprejeli sklep o ustavitvi nadaljnje gradnje. V Velenju je prišlo do velikega razburjenja, ker so bili prepričani, da sta tako republika kot država proti nadaljevanju gradnje. Utemeljitev iz Ljubljane, namreč, če bi nadaljevali gradnjo tega velekombinata, potem bi morali za nekaj let ustaviti vse naložbe v Sloveniji, niso hoteli verjeti. Bolj so verjeli govoricam, da je zaradi sporov prišlo do nesoglasij v slovenskem partijskem vodstvu. Pri tem so se sklicevali na besede Staneta Kavčiča, ki naj bi v razgovoru z beograjskimi študenti dejal, da je »Velenje ekonomski in politični mit, ki ga je treba zrušiti«. ¹⁵⁸ Likvidacija poslovnega zduženja EKK se je vlekla do konca 1968. O vzrokih za takšen razplet so v republiki razpravljali na vseh ravneh. Ustanovljena je bila tudi posebna komisija, vendar osebne odgovornosti ni ugotavljala.

Vse do jeseni 1964 je bila Iskra podjetje, na katero je bila slovenska politika ponosna. Nanj je gledala kot na svojega nezakonskega otroka, ki ga »moramo vsi negovati«. ¹⁵⁹ Podjetje je do takrat lahko brez težav razvijalo svojo proizvodnjo na ekstenzivni podlagi. Imelo je širok proizvodni program, preračunan na potrebe notranjega trga, ter zagotovljene stalne kratkoročne bančne kredite pod ugodnimi pogoji in še številne potrošniške kredite.

¹⁵⁸ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 34, Zapisnik 13. seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 9. 1. 1967.

¹⁵⁹ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 32, Zapisnik 7. seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 14. 9. 1965.

Nato pa so prišli problemi. Prvi, ki je bil finančne narave, se je dejansko začel že leta 1961, to je z združitvijo nekdanjih samostojnih podjetij Iskra, IEV, Tela in Telekomunikacije. Do njega je prišlo zato, ker je podjetje od leta 1961 močno povečalo obseg proizvodnje, ki pa ga ni spremljal ustrezen porast virov obratnih sredstev. Ker podjetje ni ustvarilo dovolj lastnih obratnih sredstev za investicijske naložbe, temveč je najelo bančna posojila, je moralo v naslednjih letih velik del ostanka čistega dohodka nameniti za odplačilo anuitet. Ko pa so v drugi polovici leta 1964 začele zaloge končnih izdelkov naraščati, podjetje ni imelo dovolj obratnih sredstev, to je sredstev za tekoče poslovanje.¹⁶⁰ Podjetje je zaprosilo osrednjo slovensko banko za posojilo v višini skoraj milijarde din. Ta pa je kot pogoj zahtevala notranji preustroj oziroma decentralizacijo njegovih obratov. Splošna gospodarska banka je imela največ pripomb o delu skupnih služb ter investicijskih programih. Posebne kritike pa je bil deležen njen Zavod za avtomatizacijo. To »fantastično visokokvalificirano glavo«, ki je zaposlovala 1200 strokovnjakov, je bilo težko ekonomsko upravičiti.¹⁶¹

Drugi problem je bil kadrovske narave. Direktor, postavil ga je Viktor Avbelj, je bil v sporih z vodstveno skupino.

Tretji problem pa so bila nesoglasja vodstvene skupine z vladajočo politikom. Večina v podjetju je namreč bila za to, da se Iskra preoblikuje v združeno podjetje, ne pa v poslovno združenje, za kar je bila politika.

Ta je v primeru kranjske Iskre bolj strnila svoje vrste in bila zato bolj odločna. Stečaj podjetja, ki je združevalo 12 proizvodnih enot in dajalo kruh več kot 20000 delavcem, bi zagotovo imel velike politične posledice; najmanj, kar so lahko pričakovali, je bila stavka delavcev.¹⁶² Prizadet pa bi bil tudi slovenski ponos, saj je bilo to združenje paradni konj slovenske in jugoslovanske elektroindustrije.

Iskra ni doživela usode EKK, toda njena sanacija se je lahko začela šele po koncu reforme.

¹⁶⁰ V letu 1964 je podjetje ustvarilo za 56 milijard din proizvodnje, od česar je v skladiščih ostalo izdelkov v vrednosti 31 milijard din. V prvem polletju leta 1965 je vrednost proizvodnje znašala 25 milijard, zaloge pa že 36 milijard din.
– Prav tam.

¹⁶¹ Prav tam.

¹⁶² ARS, DE I, CK ZKS III, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 17. 8. 1965.

NOVA RAZVOJNA POLITIKA TER PROBLEM NERAZVITIH REPUBLIK IN OBMOČIJ (1966–1970)

Od leta 1960 do 1966 so gospodarski razvoj v Jugoslaviji uravnavali letni družbeni plani. Gospodarskega načrta za daljše obdobje ni bilo. Zaradi medrepubliških sporov in neusklajenih razvojnih ciljev, pa tudi velikih gospodarskih težav, se je moralo državno vodstvo odreči tako tretjemu petletnemu načrtu kot tudi sedemletnemu planu.

Januarja 1965 je Mijalko Todorović v zvezni skupščini napovedal skorajšno obravnavo novega srednjeročnega gospodarskega načrta ter spremembe sistema načrtovanja. Nova razvojna usmeritev in vpeljava sodobnejših metod gospodarskega načrtovanja sta spadali med poudarjene cilje gospodarske reforme. Temeljno izhodišče za oblikovanje novega planskega sistema je bilo, da srednjeročni plan ne sme imeti več starih poudarkov. Novi plan naj torej ne bi bil več seštevek želja ter ekonomskih ukrepov, potrebnih za njihovo izpolnitev, temveč bi moral imeti »čim manj etatiziranih sredstev« za določanje predvidene razvojne smeri, zato pa mnogo več »osnovnih pogojev in instrumentov za dosledno obnašanje vseh nosilcev gospodarske in negospodarske aktivnosti na liniji splošno predvidene orientacije«.¹ Njegov novi značaj bi se odražal tudi v tem, da dotedanje prakso, po kateri je bila poraba vedno višja od dohodkov, zato je bilo treba razliko pokrivati iz denarne emisije, nadomesti s sistemom, v katerem bo poraba nižja od rasti narodnega dohodka; to je pomenilo, da se bodo morala obratna sredstva in razni krediti pokrivati iz akumulacije, ne pa na račun bodoče realizacije. Pomembna sestavina izpopolnjenega načina družbenega načrtovanja naj bi bil tudi plan dohodkov in izdatkov federacije. Sprejeli bi ga s posebnim zakonom, s čimer bi omejili možnost zveznih organov, da samovoljno financirajo določene naloge iz nove emisije denarja. In končno naj bi bil novi srednjeročni plan prvi, ki bi načel vprašanje

¹ ARS, DE I, CK ZKS III, Osebna zbirka Borisa Kraigherja, šk. 24, Razgovor s študenti ljubljanske univerze, 16. 5. 1966.

gospodarskih sankcij in ekonomskih posledic za neizpolnjevanje sprejetih smernic, dogovorov in predpisov.

Drugo izhodišče nove razvojne usmeritve pa je bilo, da je treba v naslednjem srednjeročnem obdobju gospodarski razvoj »količinsko« nekoliko upočasniti oziroma se zadovoljiti s počasnejšo gospodarsko rastjo, zato pa »občutno« pospešiti in okrepiti izvoz, delovno storilnost ter še druge dejavnike, ki so bili nosilci uspešnega in kakovostnejšega razvoja. Prav zaradi tega naj bi Jugoslavija do leta 1970 že dohitela razvite srednjeevropske države.

Spremembe v načinu planiranja ter zvezni in republiški srednjeročni gospodarski načrt za leta 1966–70

Novi planski sistem so začeli snovati že leta 1964. Takrat je zvezni zavod za gospodarsko planiranje izdelal elaborat z naslovom Podlaga in elementi sistema planiranja Jugoslavije. Na njegovi podlagi je skupina strokovnjakov do novembra tega leta napravila »praosnutek« temeljnega zakona o družbenem planiranju. Zvezni izvršni svet ga je obravnaval marca 1965, nato pa imenoval novo skupino ter jo zadolžil za izdelavo tez o sistemu družbenega načrtovanja. Skupina je izdelala prvi osnutek teh tez v enem mesecu, nakar je Zvezni izvršni svet maja 1965 imenoval novo strokovno ekipo, ki naj bi pripravila zaokroženo in usklajeno zasnovo novega načina planiranja. Junija 1965 je bilo to besedilo, imenovali so ga »drugi redigirani tekst tez o novem načinu planiranja«, končno primerno za širšo obravnavo.² Ta planski dokument, ki so ga pripravljali več kot eno leto, pa v bistvu ni prinašal ničesar novega. Njegovo sporočilno vrednost lahko združimo v dve ugotovitvi. Prva je bila, da v Jugoslaviji še niso »iznašli« takšnega načina načrtovanja razvoja, ki bi ustrezal tako samoupravljanju kot blagovni proizvodnji, temveč je bilo še vedno prevladujoče administrativno urejanje gospodarskega dogajanja, katerega temeljni namen je bil »vleči« akumulacijo iz gospodarstva. Druga ugotovitev pa je bila, da je treba okrepiti tiste »planske komponente«, ki bodo zagotavljale »neposredno delovanje ekonomskih zakonitosti« ter vpliv neposrednih proizvajalcev na gospodarski razvoj.³

² ARS, RIS, Odbor za družbeni plan, fasc. 5, Osnutek pripomb na drugi redigirani tekst o sistemu planiranja, 18. 6. 1965; prav tam, Teze o sistemu družbenega planiranja, Beograd, junij 1965.

³ Prav tam.

Teze o vlogi plana v pogojih socialističnega gospodarskega sistema so spodbudile živahno razpravo. V njej so imeli vidno mesto tudi vodilni ekonomisti. Med njihovimi objavljenimi prispevki je izstopal članek o planiranju v pogojih samoupravljanja, ki ga je za časopis Delo julija 1965 napisal dr. Aleksander Bajt.⁴ V uvodnem delu je opozoril na dva razloga, zaradi katerih se plani niso izpolnjevali oziroma so jih po eni strani zelo presejali, po drugi pa so daleč zaostajali za predvidenimi cilji. Prvi razlog je videl v »logiki«
obstoječega sistema planiranja. Ta je namreč zahtevala, da se »podjetja s svojimi planskimi in konkretno operativnimi odločitvami podrejajo odločitvam družbenega plana. Po tej logiki pripada odločanje o poteku družbenega produkcijskega procesa po svoji naravi državi kot njena avtonomna, suverena pravica«. Po njegovem je jugoslovanska (socialistična) država zgolj zaradi materialne spodbude morala pristati na določena odstopanja ter prenesla nekatere pravice in pristojnosti na podjetja oziroma neposredne proizvajalce. Drugi razlog za nevarno neskladnost v jugoslovanskem gospodarstvu je bil po Bajtovem mnenju v intelektualni nesposobnosti in neznanju »planerjev in planskih organizacij«; ti so hoteli, da bi bili plani čim bolj popolni in da bi »prav do najmanjše podrobnosti«
zaobsegli delovanje okoli dvajset tisoč podjetij v državi.

Pri obravnavanju novih planskih načel se je ta vodilni slovenski ekonomist postavil na stran tistih, ki so se zavzemali za to, da mora biti novi plan obenem »prognoza in obveza«
ter še, da mora imeti tako vrednostne kot naturalne kazalce, s čimer bo postal hkrati globalni in specialni. Gospodarski plan bi moral postati le »servis podjetij, katerega naloga je, da podjetja opozarja na neskladnosti, ki se pojavijo pri njihovi proizvodnji«. Plani naj bi »odločali o vseh tistih stvareh, glede katerih podjetja niso sposobna odločati pravilno z vidika dolgoročne maksimilacije družbene porabe«. Po njegovem podjetja niso mogla niti smela določati stopnje produktivnosti naložb v družbenem proizvodu ter odločati o usmerjanju proizvodne sestave in izrabi komperativnih prednosti domačega gospodarstva.

Dr. Aleksander Bajt je v zaključku obravnavanega časopisnega članka opozoril na to, da bo do »strukturiranja družbenih naložb in s tem družbene produkcije na podlagi samostojnih odločitev podjetij na kar najbolj obširnem področju gospodarstva«
prišlo šele potem, ko bosta vzpostavljena ustrezen sistem cen, realnih in enotnih menjalnih tečajev ter boljša organizacija obveščanja. Tiste, ki so

⁴ Delo, št. 191 in št. 192, 17. in 18. 7. 1965, Planiranje v pogojih samoupravljanja.

držali v svojih rokah vse vzvode oblasti, je spomnil na to, da če res hočejo, da bo plan postal »pomočnik« pri delovanju zakona vrednosti, potem morajo področje direktivnega planiranja in odločanja bistveno omejiti v korist »indikativnega usmerjanja s pomočjo posameznih instrumentov«. To pa je zanj pomenilo, da bo moral biti direktivni plan omejen le na ključne odločitve, to je na tiste, ki so zagotavljale nemoten in skladen razvoj vsega gospodarstva.

Sredi leta 1965 je bila osrednja pozornost namenjena uveljavljanju nove gospodarske zakonodaje na deviznem, zunanjetrgovinskem, cenovnem in drugih področjih. Delo pri pripravi srednjeročnega plana je zastalo. Do decembra, ko je zvezni zavod za gospodarsko planiranje vendarle pripravil teze o gospodarskem razvoju države do leta 1970, so se vendarle dogovorili o najpomembnejših načelnih postavkah in poudarkih novega večletnega plana. Tako je bilo sklenjeno, da bo srednjeročni plan postal glavna oblika planov. Letnih planov ne bi več sprejemali, temveč bi vsako leto izdali le potrebne ukrepe. Tako bi uveljavili načelo nepretrganega planiranja. Sklenjeno je bilo, da bo zvezni plan določil rast življenjske ravni in proizvodnje (s pomočjo vplivanja na smotrnejšo uporabo obstoječih zmogljivosti in delovne sile), povečanje zunanjetrgovinske menjave, krepitev materialne podlage samoupravljanja in vloge trga ter predlagal ukrepe in dal smernice za postopno odpravljanje težav, do katerih bi prišlo zaradi pomanjkanja energije, surovin, reprodukcijskega materiala in hrane.⁵

Javna razprava o osnutku zveznega plana se je začela spomladi 1966. Spremljali so jo stremljenja in nazor, ki so odstopali od prvotne predloge. Posamezna podjetja, občine in tudi poslanci so »terjalina« sredstva za večje investicije in boljše pogoje gospodarjenja. Na najvišji partijski ravni pa je prišlo do ostrih besednih spopadov glede načina naraščanja osebnih dohodkov. Del partijskega vodstva je zahteval, da je treba pri razdelitvi narodnega dohodka precej povečati delež osebnih dohodkov. Drugi člani so temu nasprotovali in se zavzemali za to, da se osebno porabo povsem prilagodi rezultatom gospodarjenja in rasti delovne storilnosti.⁶ Zvezni izvršni svet tokrat ni počakal, da se ta problem razčisti na najvišji ravni, temveč je junija sprejel predlog srednjeročnega plana. Tako so se na začetku julija lahko začele zaključne razprave v zvezni skupščini.

⁵ ARS, DE I, CK ZKS III, Osebna zbirka Borisa Kraigherja, šk. 24, Razgovor s političnim aktivom Slovenije, 22. 11. 1965.

⁶ ARS, DE I, CK ZKS III, Osebna zbirka Borisa Kraigherja, šk. 24, Iz diskusije na tretjem plenumu CK ZKJ, 27. 2. 1966.

Družbeni plan gospodarskega razvoja Jugoslavije za leta 1966 do 1970 je zvezna skupščina sprejela 6. julija, v Uradnem listu pa je izšel 13. julija 1966.⁷ Imel je tri glavne gospodarskopolitične cilje in temelje razvoja: »nenehno« rast življenjske ravni, zlasti še osebne porabe, večjo vlogo neposrednih proizvajalcev in »pospešen« razvoj nezadostno razvitih republik. Kot glavni pogoji za njihovo uresničitev so bili navedeni: utrditev pozitivnih gospodarskih gibanj, okrepitev domačega denarja, opustitev avtarkičnih teženj in široka vključitev v mednarodno blagovno menjavo, hitrejši razvoj izobraževanja in kadrov ter splošna »intenzifikacija« gospodarjenja. Slednje je pomenilo, da se bo gospodarska rast nekoliko upočasnila, zato pa se bodo »občutno« okrepili kakovostni dejavniki uspešnega gospodarjenja, se pravi povečala sredstva za modernizacijo in rekonstrukcijo, izboljšala organizacija proizvodnje in poslovanja, zmanjšala splošna poraba, zato pa povečali izvoz, delovna storilnost, učinkovitost osnovnih skladov ter delež akumulacije, o katerem so lahko odločala podjetja in banke.⁸

Novost zveznega plana je bila v tem, da za financiranje posameznih zveznih projektov ter splošnih potreb ni več zagotavljal udeležbe družbenih sredstev v odstotkih od celotne ustvarjene vrednosti, temveč v absolutnem, fiksnem znesku. Skupno je bilo za investicije predvideno 90,2 milijarde novih din, pri katerih naj bi bila federacija udeležena z 21,4 milijarde din ali 24 odstotki. Sredstva federacije so bila namenjena kreditiranju razvoja nerazvitih republik, izvozu opreme, gradnji industrijskih in kmetijskih objektov ter cest. Med podjetji, ki bi do leta 1970 dobila zvezne kredite, so bili tudi TE Šoštanj ter rudnika Trbovlje in Velenje.

Prvič je bilo več prostora namenjenega tudi regionalnemu razvoju. V posameznih regijah naj bi pospešili razvoj tistih gospodarskih dejavnosti, za katere so bile najugodnejše razmere. Posebej je bilo poudarjeno, da se morajo posojila odobravati na podlagi »povsod« priznanih ekonomskih, ne pa političnih meril. Gospodarska središča v posameznih regijah so dobila prednost pri razdeljevanju investicijskih posojil.

Prve korake pri izdelavi srednjeročnega plana gospodarskega razvoja SR Slovenije za leta 1966–70 sta napravila Komisija za sestavo perspektivnega plana in republiški zavod za gospodarsko planiranje. Sklenjeno je bilo, da bo njegovo oblikovanje potekalo v

⁷ UL SFRJ, št. 28/304.

⁸ Izvoz naj bi bil za 14 % večji kot leta 1965, osebna poraba pa za 50 %. Storilnost naj bi naraščala za 6–7 %, življenjski standard pa za 8–9 % letno.

dveh delih. Najprej bodo pripravili teze, ki bodo vsebovale načelna politična izhodišča, nato pa bo prišla na vrsto izdelava zakonskega predloga. Sprva je kazalo, da ne bodo imeli prevelikih težav, saj je bilo treba le »predelati«⁹ gradivo in študije s sedem- na petletno obdobje ter jih uskladiti z gospodarsko reformo ter novimi vidiki, ki so jih prinesli resoluciji zvezne skupščine o smernicah za sestavo družbenega razvoja do leta 1970, sklepi osmega kongresa ZKJ in petega kongresa ZKS. Upoštevati pa je bilo treba tudi teze, ki jih je izdelal zvezni zavod za gospodarsko planiranje.

V začetku leta 1966 pa so priprave zastale. Pokazalo se je, da v Sloveniji ni enotnega stališča o glavni razvojni usmeritvi. Tako so bili eni za to, da republika »čvrsteje«¹⁰ planira samo tisto, na kar lahko res vpliva, ostalo pa naj prepusti podjetjem in trgu. Drugi pa so hoteli, da mora biti razvojni koncept izdelan do podrobnosti.⁹ Do razlik, tudi v sami republiški vladi, je prihajalo glede stopenj rasti, storilnosti, izvoza, delitvenih razmerij, splošne porabe itn. Različni so bili tudi pogledi na nekatera ključna razvojna vprašanja, zlasti glede energetike, prometa in nekaterih negospodarskih dejavnosti (znanosti, visokega šolstva in zdravstva). Tako je na primer komisija za sestavo perspektivnega plana v svoji študiji zagovarjala tezo, da bo leta 1970 v Sloveniji energije zelo primanjkovalo, medtem ko je republiški zavod za gospodarsko planiranje v svoji strokovni obravnavi ugotovil, da bo v tem letu energije dovolj.¹⁰ Do dokončnega dogovora tudi ni prišlo o usodi okoli 1941 investicijskih programov, kolikor jih je bilo v Sloveniji aprila 1966.¹¹ Izjema je bila gradnja EKK, glede katere je dokončno prevladalo stališče, da se je treba temu projektu odreči. Problem pa je bil v tem, da niti politična niti upravna oblast nista hoteli prevzeti odgovornosti za to verjetno najbolj zgrešeno razvojno naložbo v Sloveniji v času druge Jugoslavije. Opozoriti je treba še, da so v Sloveniji Teze o razvoju slovenskega gospodarstva do leta 1970, ki jih je izdelal republiški

⁹ ARS, RIS, Magnetogrami sej, fasc. 21, Zapisnik 38. seje Izvršnega sveta skupščine SRS, 22. 4. 1966.

¹⁰ ARS, SS, Republiški zbor, šk. 21, Zabeležka o komisiji za sestavo perspektivnega plana, 11. 3. 1966.

¹¹ V Sloveniji je bilo aprila 1966 kar 753 investitorjev, ki so imeli skupaj preko 1941 investicijskih programov v skupni predračunski vrednosti 5,7 milijarde din. Največ naložb je bilo v industriji, in sicer 218, ki so zajemale preko polovice oziroma 52,4% vseh sredstev. Skoraj 80% industrijskih vlaganj je bilo osredotočenih v elektrogospodarstvu, črni in barvasti metalurgiji ter elektroindustriji oziroma so bile predvidene za gradnjo HE Srednja Drava 1, TE Trbovlje 2, TP Kidričevo, Ravne, Kleče, rekonstrukcijo vseh treh slovenskih železarn, Cinkarne Celje in Iskre Kranj.

zavod za gospodarsko planiranje, zelo kritizirali ali celo odklanjali, zato, ker so se preveč »naslanjale« na podoben dokument, ki so ga izdelali v Beogradu. V tem dokumentu je bila gospodarska vloga republike premalo opredeljena in zapostavljena.¹²

Obdobje priprav se je končalo junija 1966, ko je republiška skupščina sprejela smernice za družbeno in gospodarsko politiko, s katerimi naj bi bil izveden novi srednjeročni načrt. Slovenska skupščina je za glavni razvojni cilj postavila »optimalno« gospodarsko rast ter precejšnje izboljšanje delovnih in življenjskih razmer prebivalstva.

Novembra 1966 je izvršni svet republiški skupščini poslal dva predloga. Prvi je bil predlog Zakona o usmeritvi republiških sredstev za investicije v gospodarstvu v letih 1966–70. Ta je skoraj polovico vseh investicijskih sredstev ali 111 milijonov novih din namenil graditvi železniške proge Koper–Prešnica, elektroenergetskih objektov ter odplačilu tujih dolgov in pokritje drugih stroškov, ki so bili povezani z likvidacijo EKK. Preostala sredstva (133 milijonov novih din) naj bi porabili za kreditiranje obveznosti republiškega proračuna, za naložbe v kmetijstvu in turizmu.¹³

Drugi predlog republiške vlade pa je bil srednjeročni gospodarski načrt SR Slovenije. Z njim so bili poslanci bolj zadovoljni kot s predhodnimi dokumenti, se pravi s tezami in osnutkom srednjeročnega plana. Njegova temeljna usmeritev je bila »pospešitev gospodarstva na celi fronti«, kar je po splošnem prepričanju še posebej ustrezalo posebnim razmeram v Sloveniji. Plan je poudaril krepitev »tržnih činiteljev«, posodobitev proizvodnje in tehnološki napredek. Pri načrtovanju razvoja posameznih panog je Izvršni svet imel pred očmi dejstvo, da perspektivni plan »nikakor ne more predvidevati podrobnega razvoja vsake posamezne dejavnosti, zlasti pa ne more predpisovati ukrepov, ki naj bi tak razvoj zagotavljali.«¹⁴ Zato se je postavil na stališče, da lahko ta plan le zagotovi pogoje za splošni gospodarski in družbeni napredek. Kako pa se bodo razvijale posamezne gospodarske dejavnosti oziroma »vodilne« industrijske panoge, pa je bilo po njegovi oceni najbolj odvisno od prizadevanj in dobrega gospodarjenja posameznih podjetij, zato je podčrtal potrebo po večji samostojnosti podjetij pri

¹² ARS, RIS, Magnetogrami sej, fasc. 20, Zapisnik 31. seje Izvršnega sveta skupščine SRS, 18. 2. 1966.

¹³ ARS, RIS, Urad sekretarja, fasc. 68, Zakon o usmeritvi republiških sredstev za investicije v gospodarstvu v letih 1966–1970, 19. 11. 1966.

¹⁴ ARS, SS, Republiški zbor, šk. 14, Zapisnik 41. seje Republiškega zbora, 2. 2. 1967.

sprejemanju poslovnih odločitev. Precejšnega zadovoljstva je bila deležna tudi vloga, ki bi jo v načrtovanju gospodarskega razvoja dobila republika oziroma njen Izvršni svet. Ta ni bil več zgolj »distributer«, temveč tudi usmerjevalec gospodarskega razvoja znotraj republiških meja. Po novem torej Slovenija ne bi le samostojno razpolagala in razdeljevala dela ustvarjenih sredstev, temveč je dobila tudi pravico, da za določena področja in zadeve sama izdaja gospodarske predpise.¹⁵

Glavne pripombe so bile v tem, da je pustil odprto vprašanje regionalnega razvoja ter da je površno in »preboječe« obdelal vlogo republike kot gospodarskega in političnega centra.¹⁶

Republiški izvršni svet je še pred sprejemom srednjeročnega plana predložil skupščini v sprejem nekaj predpisov za premostitev najbolj perečih in neodločljivih vprašanj v energetiki, prometu, turizmu, kmetijstvu in gozdarstvu.

Drugega februarja 1967 je republiška skupščina sprejela Družbeni plan gospodarskega razvoja SR Slovenije v letih 1966 do 1970, ki je čez teden dni izšel v Uradnem listu.¹⁷

V uvodnem delu srednjeročnega načrta SR Slovenije so bili predstavljeni njegovi ekonomskopolitični cilji. Ti so bili isti kot v zveznem planu s to razliko, da je slovenski med pogoje za dosego teh ciljev uvrstil tudi pravočasno dograditev »energetske podlage«, se pravi hidro- in termoelektrarn.

V nadaljevanju je obravnavani razvojni dokument nakazal glavno razvojno politiko, in sicer tako, da je »kvantificiral« poglobljena predvidevanja. Industrija naj bi obdržala svojo odločilno vlogo pri splošnem razvoju proizvodnje, saj naj bi se njen delež povečal na 46 odstotkov od celotne proizvodnje. Dinamika rasti družbenega proizvoda in proizvodnje naj bi bila nekoliko nižja kot v preteklosti. Namesto tega pa je bilo predvideno boljše razmerje med udeležbo storilnosti in zaposlenosti pri povečanju družbenega proizvoda, večja učinkovitost investicij, smotrnejše gospodarjenje z obratnimi sredstvi ter hitrejše vključevanje slovenskega gospodarstva v mednarodno blagovno menjavo.¹⁸

Sledili so pogoji gospodarskega razvoja. Ti so bili: posodobitev, združevalni procesi, izpopolnitev gospodarskega sistema, okrepi-

¹⁵ ARS, RIS, Magnetogrami sej, fasc. 25, Zapisnik 59. seje Izvršnega sveta skupščine SRS, 23. 11. 1966.

¹⁶ ARS, DE I, CK ZKS III, fasc. 539, Zapisnik 2. seje Komisije CK ZKS za družbeno-ekonomske odnose in ekonomsko politiko, 17. 1. 1967.

¹⁷ UL SRS, št. 4/13, 9. 2. 1967.

tev strokovnega izobraževanja in večja vključitev znanosti v posodabljanje proizvodnje, geološke raziskave, zadovoljitev energetskih potreb, izboljšanje prometnega omrežja.

Plan je posebno pozornost namenil financiranju razširjene reprodukcije v letih 1966–1970. Pretežni del predvidenih investicijskih sredstev je namenil dokončanju začelih gradbenih in drugih del, nakupu sodobne opreme oziroma tehnični in tehnološki posodobitvi, izpopolnitvi organizacije proizvodnje ter nadaljnjemu razvoju infrastrukture. To je z drugimi besedami pomenilo, da morajo dobiti prednost naložbe, ki bodo učinkovito vplivale na znižanje proizvodnih stroškov, pospeševale konkurenčno sposobnost gospodarstva ter tako ustvarjale možnost za večji dobiček. Predvideno je bilo, da bodo v tem obdobju podjetja prvič samostojno razpolagala s precejšnjim delom investicijskih sredstev. Od 20 milijard dinarjev, kolikor naj bi v Sloveniji v novem srednjeročnem obdobju vložili v osnovna in trajna obratna sredstva, bi podjetja vložila 69 odstotkov, poslovne banke 17, zvezni, delež republiških in občinskih kreditov pa naj bi znašal približno pet odstotkov.

Med pomembnimi spremembami, ki jih je prinesel republiški plan, je bila tudi vloga, ki naj bi jo imela republika pri usmerjanju gospodarskega razvoja. Ta plan je Izvršnemu svetu naložil, da »krepi samoupravljanje in ustvarja možnosti za skladnejši razvoj gospodarstva in družbenih služb«. Da pa bi to temeljno nalogo lahko uspešno opravil, mu je dal še pravico razpolaganja s sredstvi, ki so bila potrebna za posredovanje v gospodarstvu. Ta pravica pa je bila bolj deklarativne narave, saj je bilo v planu posebej poudarjeno, da mora republika uveljaviti predvsem »nadzorovane« oblike načrtovanja in financiranja gospodarskega razvoja, ki so tekle preko interesnih združenj proizvajalnih podjetij, povezanih preko gospodarske zbornice ali poslovnih bank. V Sloveniji naj bi se s posebej določenimi sredstvi ali preko skladov predvsem prizadevali, da v zadostni meri spodbudijo razvoj energetike, prometnega omrežja, vodnega gospodarstva, turizma, kmetijstva in gozdarstva ter posodobijo tista industrijska podjetja, ki so uspešno nastopala na zunanjih trgih. Po-

¹⁸ Tako naj bi bila povprečna rast družbenega proizvoda med 7,5 in 8,5 % letno. Izvoz naj bi naraščal hitreje kot proizvodnja, zato bi bil leta 1970 za 15 % večji kot leta 1965. Do takrat naj bi se storilnost povečala za 7 %, zmanjšala udeležba materialnih stroškov v vrednosti proizvodnje za okoli 2 %. Vlaganja v osnovna sredstva naj bi naraščala do 6,5 % letno, v obratna sredstva pa 7 %. Število zaposlenih bi raslo največ do 2 % na leto, povečal pa bi se delež podjetij pri delitvi družbenega proizvoda na 60 %, večja naj bi bila tudi kapitalni količnik in količnik obračanja obratnih sredstev.

membna novost je bila tudi obveza Izvršnega sveta, da »vpliva« na posodobitev poslovanja republiške uprave in zavodov.

Srednjeročni načrt SR Slovenije za leta 1966–1970 je doživel podobno usodo kot program gospodarske reforme. Konec leta 1968 je politično vodstvo ugotovilo, da srednjeročnega plana v celoti ne bo mogoče uresničiti. V Resoluciji o osnovah ekonomske politike za leto 1969, ki je bila objavljena tega leta,¹⁹ je bilo že zapisano, da je zaostajanje gospodarske rasti za predvidevanji srednjeročnega plana že tako veliko, da ni mogoče pričakovati, da bo plan v celoti uresničen. Po uradni razlagi so bili vzroki za to v počasnejši rasti porabe in težavah pri prilagajanju gospodarstva zahtevnejšim pogojem na domačem in tujem trgu. Vzrokov za počasnejšo gospodarsko rast pa je bila še cela vrsta. Tako na primer v Sloveniji niso izboljšali izrabe proizvodnih zmogljivosti in stopnje razpolaganja z obratnimi sredstvi niti odpravili nelikvidnosti podjetij, temveč se je ta še stopnjevala, obseg posodabljanja proizvodnje je bil premajhen, število visoko usposobljenega strokovnega kadra se je le neznatno povečalo.

Junija 1967 so se v Sloveniji tudi uradno začele priprave za sprejem dolgoročnega gospodarskega programa. Pobudo zanje je dal izvršni svet, Izvršni komite CK ZKS pa jo je podprl. Izhodiščni koncept je tokrat pripravila stroka. Inštitut za ekonomske raziskave v Ljubljani je izdelal študijo z naslovom Ocena razvojnih smeri gospodarstva SRS v dolgoročnem obdobju. Upravni odbor GZS jo je že 7. julija dal v javno razpravo.

Med razlogi za to, da so v Sloveniji tako pohiteli z najavo skorajšnjega sprejema dolgoročne gospodarske usmeritve, je bilo gotovo nezadovoljstvo s srednjeročnim načrtom. Kajti tudi po sprejemu tega razvojnega dokumenta je ostal »občutek, da Slovenija nima jasnega razvojnega koncepta«, zato »kljub reformi niso vedeli, kaj pospeševati, kaj je prioriteta«.²⁰ V Sloveniji so v srednjeročni razvojni usmeritvi videli premalo poudarjeno »celovitost razvoja republike« kot tudi daleč nezadostno vlogo znanosti in raziskovalnega dela.

Nezadovoljni so bili tudi z njegovo metodološko zasnovo, saj je bila »zaostala« in zato skoraj neuporabna. Nedvomno sta bila razloga za oblikovanje nove razvojne usmeritve strah pred velikimi naložbami, kot je bila na primer EKK, ter še vedno premajhna in

¹⁹ UL LRS, št. 40/288, 24. 12. 1968, Resolucija o osnovah ekonomskopolitičnega razvoja v letu 1969 v zvezi z izvajanjem načel družbenega plana razvoja SR Slovenije v letih 1966–1970.

²⁰ Delo, št. 176, 1. 7. 1967, Ernest Petrič, Ob odločitvi za pripravo razvojnega gospodarskega koncepta Slovenije.

omejena vloga republike pri uresničevanju domačih potreb in hontenj. Odločilno za to, da je sredi leta 1967 priprava dolgoročnega plana na gospodarskem področju postala pomembna naloga, pa je bilo po besedah Staneta Kavčiča »to, da v luči sedanjih ekonomskih kriterijev in prakse začnejo spoznavati in se odločati, kaj v Sloveniji najprej graditi in razvijati, česa pa ne. Nič manj pomembno kot to pa je, da poskušajo čim več vodilnih gospodarskih kadrov spraviti vsaj na približno iste kriterije in položaje v odnosu do gospodarstva o tem, kaj je rentabilno in kaj je perspektivno. V gospodarstvu namreč obstaja prevelika različnost v osnovnih načelih in pogledih, zato vsak nastopa s svojimi merili in ocenami.«²¹

Poleti leta 1967 so se v političnem vrhu odločili, da se v »pripravljalni fazi« ne bodo preveč obremenjevali z zapletenimi gospodarskimi problemi. Bolj pomembno se jim je zdelo, da se najprej dogovorijo glede gradnje infrastrukturnih objektov, predvsem cest.²²

Delo pri tem projektu je napredovalo po polževo. Po enem letu še vedno niso rešili niti najbolj načelnih vprašanj, kot na primer kako učinkovito povezati republiški plan s plani podjetij, v kolikšni meri upoštevati jugoslovanski koncept, kateri organ naj predstavlja republiko, ali še izhajati iz koncentracije prebivalstva v večjih industrijskih središčih. Niso še dosegli dogovora o možnostih razvoja terciarnih dejavnosti. Niso imeli tudi ključa glede bodočih funkcij republike. Razčiščeno ni bilo niti vprašanje gradnje cest. Za to pa slovenska politika ni bila kriva, saj do takrat na državni ravni še ni bilo odločeno, ali bo prevladalo ekonomsko ali politično merilo. Če bi obveljalo prvo, potem bi imela gradnja cest v Sloveniji vso prednost, če pa bi zmagalo drugo, pa bi Slovenija dobila le manjši del tujega posojila, ki bi v najboljšem primeru zadoščal za gradnjo ceste Vrhnika-Postojna.²³

Vprašanje hitrejšega razvoja nerazvitih republik in območij

Do sredine šestdesetih let se je v drugi jugoslovanski državi vprašanje neenakomernega gospodarskega razvoja že povsem izena-

²¹ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 35, Zapisnik 30. seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 12. 6. 1967.

²² ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 27, Zapisnik 13. seje CK ZKS, 30. 9. 1968.

²³ ARS, RK SZDLS, šk. 88, Zapisnik 10. seje Predsedstva in Izvršnega odbora RK SZDL Slovenije, 25. 11. 1968.

čilo z vprašanjem zaostrenih mednacionalnih odnosov. Na eni strani sta bili razvitejši republiki Slovenija in Hrvaška, ki sta takrat glasno zahtevali, da je treba pohiteti z dohitevanjem gospodarsko razvitejših zahodnoevropskih držav. Obe severni republiki sta bili zagovornici smotrnega in učinkovitejšega investiranja, večje samostojnosti podjetij in republik, sprostitev tržnih zakonitosti ter popolne vključitve domačega gospodarstva v mednarodno trgovino.

Na drugi strani so bile nerazvite republike oziroma, kot so takrat začeli govoriti, gospodarsko nezadostno razvite republike in okraji. K njim je treba prišteti tudi Srbijo, saj je Kosovo spadalo k nerazvitim, Srbija pa si je zelo prizadevala, da bi ta status dobili še drugi njeni okraji, začevši s Sandžakom. Te republike so zagovarjale povsem drugačno gospodarsko ureditev in razvojno usmeritev. V državnoplanskem gospodarskem sistemu in konceptu pospešenega razvoja bazične industrije so videle trdno zagotovilo, da bodo lahko v doglednem času ustvarile solidno gospodarsko podlago za nadaljnji razvoj, ob tem pa še rešile problem nizkega standarda. Gospodarsko nezadostno razvite republike so torej v tem času zahtevale, da se nadaljujeta hitrejša spreminjanje socialne strukture in gradnja novih industrijskih »gigantov«. Poleg tega pa se jim je zdelo samoumevno, da jim mora federacija zagotoviti tudi sredstva za socialne, kulturne, zdravstvene, prosvetne in še druge namene. In to v taki meri, da življenjska raven njihovega prebivalstva ne bo zaostajala za tisto v razvitejših delih države.

Januarja 1964 so bile pripravljene teze za izdelavo elaborata in zakona o skladu za kreditiranje hitrejšega razvoja nezadostno razvitih republik in okrajev.²⁴ Razprava o njih je bila priložnost za merjenje moči med obema taboroma. Teze, ki so bile izdelane v Beogradu, so izhajale iz tega, da prepočasen in še omejen razvoj gospodarsko nezadostno razvitih republik kvarno vpliva na razvoj vse »skupnosti«, zato ga je treba okrepiti in za dalj časa precej pospešiti. Za posamezne republike oziroma okraje so določile različno stopnjo gospodarskega napredovanja, kot tudi to, da je treba pri izbiri razvojnih programov gledati predvsem na to, da se bo »hkrati dalo tem področjem materialno podlago za zadovoljevanje vseh potreb in pa hitrejša reševanje problemov teh področij, ki se uklapajo v politiko splošnega državnega razvoja«.

²⁴ ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, Seje 27–31 (1964), Zapisnik 27. seje Odbora za splošna gospodarska vprašanja, 14. 1. 1964, Teze za izdelavo elaborata in načrta zakona o skladu za kreditiranje hitrejšega gospodarskega razvoja nezadostno razvitih republik in okrajev.

Hkrati pa so tudi poudarili, da morajo naložbe ustrezati načelom, ki veljajo v razvitih republikah, to je »materialna odgovornost neposrednega investitorja in družbena rentabilnost naložb skozi povečanje obsega materialne proizvodnje«. Teze so sprejele načelo, da mora biti sistem financiranja teh področij rešen »skozi gospodarski sistem«, se pravi, da morajo sredstva, ki se bodo dajala v ta namen, postati stalni »proporc« pri razdelitvi narodnega dohodka. Denarna in tudi druge oblike pomoči nezadostno razvitim bi morale biti usklajene z gospodarskimi možnostmi in njihovimi potrebami. V tezah je bil tudi predlog za ustanovitev posebnega sklada, ki bi bolj ali manj samodejno zagotavljal potrebna sredstva, s čimer bi nerazviti dobili potrebno materialno zanesljivost in zagotovilo za predvideni razvoj.

V Sloveniji so bili do teh tez oziroma do predosnutka zakona o skladu za kreditiranje nerazvitih republik zelo kritični. Med številnimi pripombami, ki jih je zbral zavod za gospodarsko planiranje, jih je največ »letelo« na način določanja teh območij. Njihov skupni imenovalec je bil, da jih lahko določa le zvezna skupščina ter da se mora njihov obseg začeti zmanjševati, ne pa povečevati.

V Sloveniji so ugovarjali tudi temu, da se je z zakonom predpisalo, za kolikšen odstotek mora biti razvoj nezadostno razvitih republik in okrajev hitrejši ali večji od povprečnega razvoja na ostalih območjih. Prvič zato, ker nerazviti sami niso imeli pogojev, da se približajo predpisani gospodarski rasti. Drugič pa zato, ker so menili, da se gospodarstvo ne more pospeševati kjerkoli in za vsako ceno, temveč le tam, kjer so za to pogoji. Glede posebnega sklada so menili, da morajo biti v njegovem upravnem odboru zastopane vse republike. Najugodnejšo obliko financiranja tega sklada so videli v njegovi udeležbi v celotnih dohodkih federacije. Sredstva sklada bi bila namenjena le gospodarskim naložbam, njihova višina pa bi se morala v »prihodnosti« postopoma zmanjšati, tako da bi republike same prevzele financiranje bremena za hitrejši razvoj na svojem območju. Predlagali so, da se v zakonu natančno določi obveznost republiških skladov in bank do zveznega sklada ter zagotovi neposredna materialna odgovornost investitorjev. Oba predloga so povezovali s prizadevanji, da se zagotovi potrebna »rentabilnost družbenih vlaganj«.²⁵

²⁵ ARS, RIS, Odbor za gospodarstvo, Seje 27–31 (1964), Zapisnik 27. seje Odbora za splošna gospodarska vprašanja, 14. 1. 1964, Pripombe na predosnutek Zakona o skladu za kreditiranje gospodarsko nezadostno razvitih območij, 11. 1. 1964; prav tam, Zapisniki 1961–1964, Zapisnik 30. seje Odbora za splošna gospodarska vprašanja, 6. 2. 1964, Osnutek zakona o skladu za kreditiranje hitrejšega razvoja nerazvitih republik in področij.

Avgusta leta 1964 je Cankarjeva založba izdala brošuro Staneta Kavčiča z naslovom Komunisti danes, ki je bila izvrsten kazalec odnosa slovenskega političnega vrha do razhajanj glede skupne gospodarske politike v državi. Na prvih straneh je bil avtor v svojih ocenah trezen in zmeren, zato so prevladovale pragmatične ocene, ki jih lahko strnemo v ugotovitvi, da je druga jugoslovanska država že presešla nacionalne, zgodovinske, kulturne in druge probleme, zato ti ne morejo biti več sporni in predmet političnih sporov ali razhajanj. Tega pa po avtorjevem prepričanju ni mogoče preprečiti, ko pridejo na vrsto gospodarski razvoj in njegovi posamezni problemi. Zanj so bili to problemi skupnega razvoja, delitve presežka, odnosa do dela in še drugi, ki jih je »rodila trenutna socialistična stvarnost«. Ko je Stane Kavčič obravnaval posamezne nerešene razvojne in druge zagate, je ugotovil, da jih v Sloveniji razumejo in jemljejo drugače kot drugod, zato se tudi, če že ne z odporom, pa z užaljenostjo in prizadetostjo, odzivajo na zapovedi in pripombe, ki prihajajo iz prestolnice in drugih republik. Iz brošure je lahko razbrati, da se gospodarskih težav s sklicevanjem na zgodovinske okoliščine, se pravi na bratstvo in enotnost, ne da rešiti. Pozornost vzbuja tudi ugotovitev, da se za vsako pripombo in razpravo, ki pride iz Slovenije, ne more kar reči, da se ruši Jugoslavija. Posebno težo pa ima njegovo opozorilo, da je treba končati nevzdržno in politično zelo sporno »prakso«, da se pri vseh natečajih in sploh gospodarskih vprašanjih uporabljajo različne statistične primerjave samo zato, da se dokaže, kako nekatere republike izkoriščajo druge oziroma kako nekatere napredujejo, druge pa zaostajajo. V tej brošuri je Kavčič izrecno poudaril, da je treba nerazvitim pomagati, da pa mora biti ta pomoč določena in »oprijemljiva«.

Januarja 1965 je Zvezni izvršni svet sprejel osnutek zakona o novem načinu financiranja nerazvitih območij v Bosni in Hercegovini, Črni gori, Makedoniji in Kosovu. Videlo se je, da so njegovi predlagatelji upoštevali zahteve z razvitega severa. Federacija naj bi po novem posredovala, se pravi prispevala potrebna denarna sredstva le v primeru, če v teh republikah iz lastne akumulacije in preko splošnih kreditov ne bi mogli »zagotoviti tistega razvojnega tempa, ki ustreza splošnemu interesu in potrebam«. ²⁶ Po novem bi denarno podpirali le tiste okraje v nezadostno razvitih republikah, ki niso dosegli povprečne razvojne stopnje v državi. Sklad bi sicer imel zagotovljene stalne vire, toda višina zbranih sredstev v posameznem letu bi bila odvisna od gibanja dohodkov v gospodarstvu.

²⁶ Delo, št. 14, 17. 1. 1965, Financiranje razvoja slabo razvitih republik in območij.

Tudi razgovor, ki ga je spomladi tega leta imel Vladimir Bakarić s slovenskimi novinarji, je kazal na sprejemljiv odnos razvite republike do pomoči nerazvitim. Iz odgovorov vodilnega hrvaškega politika je moč razbrati, da obveznost o oblikovanju sklada za nerazvite izhaja iz zvezne ustave. Po njegovem naj bi imel ta sklad dve nalogi. Prva je bila v tem, da v prehodnem obdobju pomaga, da se gospodarstvo na nerazvitih območjih hitreje razvija. Druga naloga pa je bila v tem, da je pomenil za nerazvite določeno jamstvo in »zdravilo« proti njihovemu strahu, da bodo v novem sistemu zapostavljeni in da razviti ne bodo več »skrbeli« zanje.²⁷

Zaostrene gospodarske razmere in druge težave, ki so spremljale gospodarsko reformo, so bile dodatna spodbuda za medsebojno obtoževanje. Južne republike so spomladi leta 1966 s statističnimi podatki začele dokazovati, da sta razviti republiki na severu z reformo največ pridobili in da se nesorazmerje v gospodarski razvitosti hitro povečuje.

V Sloveniji so bili na začetku leta 1966 že tako nezadovoljni s proračunsko politiko, po kateri so morali biti vsi proračuni omejeni s splošno jugoslovansko stopnjo. Stane Kavčič je na seji Izvršnega komiteja CK ZKS 5. januarja 1966 napovedal, da se bo morala Slovenija upreti takšni politiki, ker je nesprijemljiva ne samo s finančnega, temveč tudi političnega stališča; zaradi slednjega so imeli »zoper sebe vso superstrukturo« ter so »vnašali kolebanje med inteligenco«.²⁸

Obtožbe, ki so začele na račun reforme prihajati iz južnih republik, so slovensko nezadovoljstvo še povečale. Po ocenah slovenskega političnega vodstva je marca 1966 v Sloveniji prevladalo razpoloženje, ki je imelo izrazito »narodnoobrambniške karakteristike« in ki je nekritično »brnilo vse, kar je bilo slovensko«.²⁹ Le posamezniki izmed »starih« partijskih funkcionarjev so poskušali biti bolj nevtralni oziroma so opozarjali, da je Slovenija dejansko zelo napredovala in da so se določena sredstva tudi »prelivala« iz drugih republik. Večina pa je bila trdno prepričana, da je Slovenija več kot dobro opravila svojo »internacionalistično« dolžnost, zato ji ni mogoče očitati, da je koga izkoriščala ali se razvijala na račun drugih. Še več, bili so prepričani, da je za slovensko gospodarstvo zelo

²⁷ Delo, št. 91, 4. 4. 1965, Delovni človek osnovni ekonomski agens.

²⁸ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 32, Zapisnik 10. seje Izvršnega komiteja CK ZKS.

²⁹ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 24, Zapisnik 4. plenarne seje CK ZKS, 24. in 25. 3. 1966.

slabo, ker je tako trdno vpeto v jugoslovansko, saj namesto svetovnih prevzema »balkanska« merila.³⁰

Tako so ocenjevali razmere tudi slovenski ekonomisti. Dr. Mara Bešter je na četrti plenarni seji CK ZKS opozorila, da je treba biti pri sklicevanju na posamezne statistične kazalce in številke, ki so govorile o razvitosti posamezne republike, zelo previden. Prvič zato, ker bi morale vsako ocenjevanje tega, kar je »kdo« dobil v preteklosti, upoštevati tudi »izgubljeno« amortizacijo; to je bilo še posebej pomembno za Slovenijo, saj je bila v zadnjem desetletju ob vso amortizacijo, ker je bila ta porabljena za nove investicije v drugih republikah. Drugič pa zato, ker je bila podlaga za posamezne izračune narodnega dohodka. Ta kazalec se ji je zdel »sumljiv«, ker je bila amortizacija preračunana prenizko in nerealno. Zanj je bil stvaren in zato sprejemljiv za razpravo le tisti izračun (ne)razvitosti, ki upošteva razpoložljivi dohodek, se pravi, tisti, ki je ostal v Sloveniji, ne pa tisti, ki je bil v naši republiki dosežen v določenem času. Narodni dohodek na glavo prebivalca je bil po njenem slab kazalec tudi zaradi velikih razlik v rodnosti. Na tem sestanku je bila dr. Mara Bešter kritična tudi do argumenta, ki so ga »južni« ekonomisti, zlasti pa srbski, ob vsaki priložnosti »vlekli iz žepa«, in sicer da so zaradi nizkih cen kmetijskih pridelkov nekatere republike v državi zastajale, druge pa zaradi visokih cen industrijskih izdelkov napredovale. Po njenem je bilo odločilneje to, koliko akumulacije je zvezna država s pomočjo raznih davščin »iztisnila« iz posameznih republik. Za Slovenijo je bil delež akumulacije, ki ga je morala plačati v zvezne sklade, »nedvomno zelo velik«.³¹

Julija 1966 je začel veljati zvezni srednjeročni plan.³² Ta je bil še eden v vrsti sistemskih ukrepov, za katere je mogoče reči, da so bili bližje načelom, ki jih je zagovarjal razvitejši del državnega gospodarstva. Ta je namreč v posebnem poglavju, v katerem je obravnaval tudi razvoj gospodarsko nezadostno razvitih republik in krajev, pravzaprav potrdil načelo, da bi bilo nevzdržno, če bi se ta področja, se pravi Makedonija, Črna gora, Bosna in Hercegovina ter Kosovo ter Metohija, hitreje razvijala na račun počasnejše gospodarske rasti razvitejših delov države. Plan je določil, da je lahko odstotek naraščanja proizvodnje v nezadostno razvitih republikah najmanj za dva odstotka višji od povprečne gospodarske rasti v vsej

³⁰ Prav tam.

³¹ Prav tam.

³² UL SFRJ, št. 28/304, 13. 7. 1966, Družbeni plan za razvoj Jugoslavije od leta 1966 do leta 1970.

državi. Prav tako pomembno je bilo določilo, da če se hočejo nerazviti hitreje razvijati, potem morajo povečati udeležbo svojih sredstev; preostanek pa bo pokrila zvezna država, in sicer iz sklada za nerazvite, proračunskih dotacij in še iz drugih virov. H gospodarskemu napredku naj bi prispevala tudi kooperacija v gospodarstvu, se pravi investicije in drugo povezovanje podjetij iz nerazvitih in manj razvitih delov države. Skupne naložbe v osnovne gospodarske sklade naj bi dosegle 30 milijard din; od tega bi 12 milijard prispevalo gospodarstvo iz nezadostno razvitih republik in okrajev, osem pa bi jih zagotovil sklad. Sredstva za ostale investicije, ki so bile »življenjsko« pomembne za hitrejši razvoj obravnavanih območij, naj bi pokrili z bančnimi sredstvi, zunanjimi krediti, sredstvi federacije in raznimi oblikami poslovnega sodelovanja; sredstva federacije naj bi znašala do 5,5 milijarde din. Pojem »ostale investicije« je bil zelo širok, saj je združeval posodobitev prometnih poti oziroma dokončanje magistralnih železniških in cestnih povezav, nadalje »intenzivnejšo« pridelavo industrijskih kultur, širjenje kooperacije v kmetijstvu, obrti in turizmu, razvijanje domače obrti in še drugih oblik zaposlovanja. Nerazvita območja v državi naj bi do leta 1970 dosegla okoli 90 odstotkov dohodka, ki ga je imela Jugoslavija na prebivalca v letu 1965.

Istega meseca je zvezna skupščina sprejela tudi Zakon o stalnih sredstvih sklada federacije za kreditiranje gospodarskega razvoja nerazvitih republik.³³ Ta je določil, da se bodo do leta 1970 v stalna sredstva tega sklada stekalo letno 1,85 odstotka družbenega proizvoda iz gospodarstva. Kot stalni dohodek tega sklada je predvidel tudi del obresti od poslovnih skladov podjetij. Podjetja in banke, ki bodo vlagale v nerazvite kraje, so bili oproščeni plačevanja obresti od osnovnih sredstev.

Konec leta 1967 je bilo očitno, da načrta, po katerem bodo nerazviti napredovali za dva odstotka hitreje od državnega povprečja, ne bo mogoče izpolniti. Njihov razvoj je bil do takrat za 0,17 odstotka počasnejši od državnega povprečja.³⁴ Zaradi tega je v nerazvitih republikah zavrelo, postale so »zelo nervozne«³⁵ in zahtevale, da se sistem pomoči za njihov hitrejši razvoj dopolni ali spremeni. Leta 1968 so njihova politična vodstva spremenila svojo stra-

³³ UL SFRJ, št. 28/306, 13. 7. 1966.

³⁴ Delo, št. 306, 30. 11. 1967, Ni velikih in malih investicij, so rentabilne in nerentabilne.

³⁵ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 701, Magnetofonski zapis seje ekonomskega sveta, 3. 2. 1968.

tegijo. Ognjevito in včasih tudi nasilno so začela dokazovati dvoje. Da hitrejši razvoj nerazvitih kot eden glavnih ciljev povojne gospodarske politike ni bil dosežen in da so reformski ukrepi tako zaostriili pogoje gospodarjenja, da je njihovo gospodarstvo povsem zastalo. Po njihovem je bila zvezna država dolžna, da jim zagotovi večjo denarno pomoč in olajšave. Bosna, iz njenega gospodarstva naj bi bilo v letih 1961–1965 »odlito« preko 200 milijard dohodka, je zahtevala večje kredite, s katerimi bi nadomestila izgubo, ki jo je imela zaradi »neenakih« cen. Zahtevala je tudi ukinitvev obresti na poslovni sklad in prednost pri najemanju tujih kreditov; po besedah predsednika njenega izvršnega sveta je namreč Jugoslavija tuje kredite dobivala prav zaradi nerazvitih delov. Črna gora je poleg dodatnih sredstev iz sklada za nerazvite zahtevala odobritev večje tehnične pomoči, nepovratnih sredstev za infrastrukturo, prednost pri dodeljevanju tujih kreditov in podaljšanje poskusnega dela na novih objektih.³⁶

V obeh razvitih republikah in deloma tudi v zveznih organih pa so zagovarjali drugačno stališče. Tukaj so se branili s tem, da v Jugoslaviji še niso napravili celovite strokovne in nepristranske raziskave o gospodarskem napredovanju nerazvitih območij v državi. Po njihovem so bila analizirana le posamezna gospodarska gibanja. Te analize so nedvomno kazale na to, da so se razlike med razvitimi in nerazvitimi območji v državi zelo zmanjšale. Zlasti pomembno se jim je zdelo, da so se precej izenačili pogoji gospodarjenja ter da je družbeni proizvod v manj razvitih republikah v letih 1961 do 1965 rasel precej hitreje kot v razvitih.

Dokazovali so, da gospodarska reforma ne more biti izključni krivec za poslabšanje gospodarskih razmer v nerazvitih republikah, temveč da je do težav prišlo tudi iz drugih razlogov, kot na primer zaradi zgrešenih in zato nedonosnih naložb. Prenapetežem v nezadostno razvitih republikah so svetovali, da začnejo treznejše ocenjevati domače razmere ter svojo energijo rajši usmerijo v iskanje načina, kako zmanjšati stroške za kritje njihovih splošnih potreb, ki so bili vsako leto večji; samo leta 1968 je šlo iz proračuna federacije v ta namen okoli 120 milijard din. Spraševali so jih, če se jim zdi pošteno, ko zahtevajo, da ima republika s 150 dolarji dohodka na prebivalca enake zahteve pri zadovoljevanju kulturnih, šolskih in drugih potreb, kot jih ima republika z mnogo večjim dohodkom na prebivalca. Strokovnjaki, kot na primer Mara Bešter, so se spraše-

³⁶ ARS, DE I, CK ZKS III, a. e. 689, Razvoj nezadostno razvitih območij, 20. 12. 1968.

vali, kdaj bo državno vodstvo spoznalo in tudi priznalo, da za »nezravnani svet« industrializacija ne more biti edina razvojna alternativa, saj ta zahteva kapital, tega pa zaostala ekonomija nikoli ne more ustvariti dovolj.³⁷ Skratka, na podlagi povedanih in še drugih ugotovitev in dejstev so v obeh razvitih republikah menili, da obveznosti federacije do nerazvitih ne bi smeli povečati. Vztrajali so pri tem, da je treba »odločno izhajati iz načela, da so osnovni dosežki bodočega razvoja na teh področjih odvisni predvsem od njih samih in da ima lahko federacija pri tem samo dopolnilno vlogo«. Sklad naj bi sicer še obstajal, vendar bi morale biti dotacije vanj vsako leto manjše, tako da bi se sklad leta 1970 že začel »obnavljati« iz lastnih sredstev. Pri uravnavanju medrepubliških gospodarskih odnosov kot tudi prelivanju sredstev bi morali upoštevati predvsem tržna merila. Vse olajšave bi morali odpraviti, ostal bi le »neposredni interes kapitala«. Sprejeti bi morali trden dogovor o načinu financiranja nerazvitih območij.

Konec leta 1968 je republiški zavod za gospodarsko planiranje pripravil analizo, ki je pokazala, da so imeli pripombe in ugovori, ki so prihajali iz obeh razvitih republik, precej stvarno podlago. Po tej analizi je v Sloveniji, torej v republici, kjer je bila proizvodnja surovin slabše zastopana, delež družbenega proizvoda v skupnem jugoslovanskem proizvodu od 16,1 odstotka, kolikor je znašal v letu 1964, leta 1967 padel na 15,2 odstotka. In to kljub temu, da je imela naša republika v tem času stopnjo rasti proizvodnje 4,5 odstotka, v državi pa je bila 3,8-odstotna. Še bolj neugodna je bila primerjava deleža slovenskega narodnega dohodka v skupnem jugoslovanskem narodnem dohodku; leta 1947 je bil slovenski delež 18 odstotkov, leta 1967 je padel na 15 odstotkov. Iz analize je razvidno, da Slovenija v drugi polovici šestdesetih let, z razliko od gospodarsko nezadostno razvitih republik, ni razpolagala z večjimi dodatnimi sredstvi za investicije in za posredovanje v gospodarstvu in negospodarstvu. V tem času je njena stopnja družbenih investicij v osnovna in obratna sredstva v družbenem proizvodu nazadovala od 46,4 odstotka v letu 1964 na okoli 25 odstotkov v letu 1968. Udeležba investicij v osnovna sredstva pa od 31,2 odstotka na 19,8 odstotka.³⁸ Vsi ti izračuni so bili v podporo trditvi, da čeprav je bilo

³⁷ Prav tam.

³⁸ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 701, Magnetofonski zapis seje ekonomskega sveta, 3. 2. 1968; isti, CK ZKS III, šk. 701, Temeljne primerjave razvoja SR Slovenije z razvojem SFR Jugoslavijo in drugimi republikami, 30. 12. 1968; isti, CK ZKS III, šk. 24, Zapisnik 4. plenarne seje CK ZKS, 24. in 25. 3. 1966.

slovensko gospodarstvo najbolj razvito v vsej državi, je še precej zaostajalo za gospodarstvi razvitejših evropskih držav in ZDA. V ustvarjenem družbenem proizvodu na prebivalca se je sicer približevalo Italiji in Avstriji, toda glede na gospodarsko sestavo oziroma na udeležbo terciarnih dejavnosti in osebne porabe ter sestav družbenega proizvoda in zaposlenosti je bila daleč za obema.

Leta 1966 je bilo v Sloveniji od 62 občin kar 45 takih, ki so morale za potrebe družbenih dejavnosti prejemati republiško dotacijo, kar pomeni, da so na neki način spadale v kategorijo nerazvitih krajev. Zato se je takrat v naši republiki tudi ostreje postavilo vprašanje nerazvitih območij. To vprašanje je v naslednjih treh letih dobilo politični »prizvok« in postalo razlog za zaostrovanje odnosov med posameznimi občinami in celo pokrajinami v Sloveniji.³⁹

Toda Slovenija v tem času ni imela nobene možnosti, da bi katero območje proglasila za nerazvito. Prvič zato ne, ker je bilo treba ta problem najprej rešiti znotraj republiških meja. Drugič pa zato ne, ker je takrat v državi še vedno veljalo klasično pojmovanje nerazvitosti, po katerem so v to vrsto spadali vsi kraji, ki »nimajo sposobnosti za tisto osnovno ekonomsko vegetiranje ali življenje z lastnimi silami«.⁴⁰ Kljub temu pa so ob pripravi republiškega srednjeročnega načrta župani iz manj razvitih slovenskih občin zahtevali, da njihove občine proglasijo za nezadostno razvite in jih kot take zapišejo v plan, da bi tako »vsaj s planom priznali, da gre tudi v Sloveniji za nerazvite«.⁴¹ Konec šestdesetih let so začeli tudi člani najvišjih političnih teles v republiki zahtevati, da je treba biti pri obravnavanju nerazvitih območij v Sloveniji čim bolj glasen, sicer »drugje« ne bodo verjeli in razumeli, da imajo tudi v razvitih republikah take težave.

³⁹ ARS, DE I, CK ZKS III, šk. 27, Zapisnik 13. seje CK ZKS, 30. 9. 1968.

⁴⁰ ARS, RIS, Magnetogrami sej, fasc. 21, Zapisnik 28. seje Izvršnega sveta SRS, 22. 4. 1966.

⁴¹ Prav tam.

POGLED NAZAJ

V letih 1955 do 1970 je jugoslovansko gospodarstvo prehodilo dolgo pot, ki je v kakovostnem in vsebinskem pogledu v glavnem težila navzgor, k učinkovitejši organiziranosti in povezovanju, sodobnejši proizvodnji, večji storilnosti ter dokazovanju na zahtevnejših mednarodnih trgih.

Prvi korak je bil napravljen jeseni 1955, ko je bila sprejeta nova gospodarska politika, s katero je težka industrija izgubila privilegiran položaj, uveljavljeni pa sta bili načeli skladnejšega razvoja vseh gospodarskih panog ter večje skrbi za izboljšanje življenjske ravni zaposlenega prebivalstva. V naslednjih dveh letih nova gospodarska miselnost še ni mogla prav zaživeti, saj je bil ta čas namenjen razvojnemu predahu, iskanju notranjega ravnotežja ter preoblikovanju gospodarskega sistema. Tako je šele konec leta 1957 oziroma na začetku 1958 prišlo do naslednjega pomembnega premika v gospodarskem življenju druge jugoslovanske države. Takrat je namreč začel veljati drugi petletni gospodarski načrt, ki je udeležil nova gospodarskopolitična načela. V primerjavi s prvo petletko je bila druga stvarnejša v svojih ciljih, zmernejša v ocenah in bolj usmerjena k reševanju v preteklosti nakopičenih težav (večja proizvodnja in osebna poraba, zmanjšanje tujega dolga, uskladitev investicij z materialnimi možnostmi itn.).

V letih 1957–1960 so prevladovali zanosne ocene o visokem povečanju proizvodnje, izvoza, delovne storilnosti. Leta 1960 pa so se razmere popolnoma spremenile, prišlo je do gospodarske krize, ki je potem trajala dve leti. Gospodarski zastoj je bil za domačo elito sicer pravi šok, saj je razblinil utvaro, da je socializem premočrten proces brez večjih pretresov in kriz, vendar je hkrati pripomogel, da je prišlo na začetku šestdesetih let do preobrata v razvojni teoriji precejšnjega dela jugoslovanskih komunistov. Nova in mlajša partijska elita, ki se je začela uveljavljati proti koncu petdesetih let, je namreč uvidela, da industrializacija sama po sebi ne vodi do zaželenih ciljev, niti ne pomaga odpravljati raznih protislovij, če se hkrati ne razvijajo in izpopolnjujejo oblike gospodarjenja, se pravi organiziranosti, proizvodnje, menjava in delitve.

Mala reforma, do katere je prišlo leta 1961, je bila prvi poskus, da se odstranijo ovire na poti do urejenega notranjega trga, ohrani zunanjetrgovinsko ravnotežje in podjetjem priznajo večje pristojnosti pri razdelitvi njihovega dohodka. Ker ta reformna načela niso mogla priti do izraza, je julija 1965 prišlo do novega reformnega poskusa. Ta je bil boljše pripravljen in tudi širše zasnovan, saj so bile njegove temeljne naloge stvarnejše gospodarsko napredovanje, večje pristojnosti republik, bank in podjetij, okrepljeno delovanje trga in širša vključitev v svetovno blagovno menjavo. Kljub političnim posegom in dopolnilni zakonodaji reformna načela niso mogla biti uresničena. Leta 1968 so tudi v obeh razvitih republikah izgubili upanje, da se da program gospodarske preobrazbe uspešno in pravočasno zaključiti. Zato so se konec šestdesetih let reformna prizadevanja upočasnila in izgubila prednostni položaj. Predstave o reformi so postale splošne in zapletene, za njimi pa ni bilo nič ali skoraj nič vsebine. Vladajoča politika je na očitke, da je reforma zastala in se tudi odmaknila od prvotne zasnove, začela odgovarjati s tem, da korenita gospodarska preobrazba pač ne more biti enkratno dejanje in časovno omejen proces, temveč da je to dolgotrajen proces »stalnega in zelo živahnega presnavljanja in modernizacije celotnega gospodarstva«.

Ena od osrednjih značilnosti obravnavanih let je bila, da so se ostro zarisali pogledi posameznih republik tako na bodoči gospodarski razvoj kot na medsebojne gospodarske odnose. Ker so bili ti zelo različni, sta se oblikovala dva politična tabora, ki sta si začela med seboj odkrito nasprotovati. Obe najrazvitejši severni republiki sta se vseskozi zavzemali za to, da je treba iti z razvojem naprej, se pravi, da je treba pohiteti z dohitevanjem gospodarsko razvitejših držav. Druge republike pa so se, ob podpori zvezne uprave, trudile dokazati, da nova gospodarska politika, spremembe v gospodarskem sistemu in samoupravljanje niso dali pričakovanih rezultatov, zato so zahtevale okrepitev vloge zvezne države, vrnitev centralističnega načina planiranja in zagotovitev hitrejšega razvoja nerazvitih delov države. V prvi polovici šestdesetih let se je »bojna sreča« nagibala zdaj na eno, zdaj na drugo stran, zato se v tem času v državi niso mogli zediniti o razvojni usmeritvi, ki bi nasledila drugo petletko. Po sprejemu nove ustave, ki je precej omejila nadzor zvezne države nad gospodarskim življenjem v republikah, so reformske sile prešle v ofenzivo. Odločilnega pomena za uveljavljanje njihovih idej je bilo dejstvo, da so dobile večino v najvišjih partijskih in državnih telesih ter podporo Josipa Broza. Njihova navidezna premoč je potem trajala vse do začetka sedemdesetih let.

Slovensko partijsko vodstvo v prvih letih po koncu drugega svetovnega spopada ni nasprotovalo centralističnim težnjam, ker je takrat še menilo, da je treba vsa gospodarska vprašanja reševati »strogo centralno« in v soglasju z Beogradom. Ko pa v petdesetih letih ni bila uresničena velika obljuba, da se bo po hitro končani industrializaciji začelo obdobje materialne blaginje, se je moralo pridružiti splošnemu nezadovoljstvu, ki pa takrat ni bilo usmerjeno zgolj proti zvezni oblasti, temveč tudi proti nerazvitim republikam. Te so namreč dosegle, da je načrtno podpiranje njihovega hitrejšega razvoja postalo »organska potreba« vsedržavne politike, s čimer so si zagotovile prednost pri delitvi najugodnejših domačih in tujih posojil, zlasti še v tako prestižne naložbe, kot so bile tovarne avtomobilov, traktorjev, gospodinjskih, težkih orodnih in drugih strojev.

Konec petdesetih let pa se je v slovenski politiki začela uveljavljati mlajša generacija, ki je imela podporo Edvarda Kardelja. V začetku je bila sicer med poraženci. Njena zasnova druge petletke ni obveljala, pa tudi tretja petletka, za katero se je tako zavzemala, je bila ustavljena že leta 1962, se pravi, še preden se je dobro začela. Po tem letu pa se je začelo obdobje, ko je preprečila sprejem sedemletnega gospodarskega načrta, nato pa ustoličila gospodarsko reformo in sprejela srednjeročni gospodarski načrt za leta 1966–1970. V njem je prvič poudarila samostojnejšo vlogo republiške vlade pri urejanju gospodarskega življenja znotraj svojih meja.

Zaradi političnih razlogov je morala naša republika ob vstopu v drugo jugoslovansko državo upočasniti svoje napredovanje na račun do tedaj manj razvitih južnih republik ter prevzeti najtežja bremena vsedržavne industrializacije. To je pomenilo, da je morala prilagoditi svojo proizvodnjo, uvoz in izvoz in kapitalno graditev potrebam vse države ter se odreči delu narodnega dohodka, ki se je potem preko raznih davščin prelival v zvezne sklade oziroma v druge republike.

Velika pričakovanja, ki so jih v slovenskem političnem vrhu gojili ob prehodu na novo gospodarsko politiko, se niso izpolnila. Do leta 1957 so se pomnožili in okrepili nekateri dejavniki, ki so bili nosilci gospodarske nestabilnosti (notranji trg se ni umiril, splošna in osebna poraba se nista zmanjšali, kot se tudi ni zunanji dolg, ni se dvignila življenjska raven, prizadevanja za izpopolnitev gospodarskega sistema so ostala na pol poti). Tudi predčasno zaključitev druge petletke so v naši republiki sprejeli s pesimističnimi občutki, saj se vrsti pomembnih ciljev niso niti približali (premajhen izvoz in

delovna storilnost, veliko prekoračenje investicijske porabe). Poleg tega pa je takrat prišlo do »nezdravih pojavov«, kot so bile prekinitve dela in povečanje gospodarskega kriminala.

V letih 1960 do 1962 so se gospodarske razmere zelo poslabšale. Nato so se za kratek čas zopet pojavila ugodnejša gospodarska gibanja, ki pa so se v letu 1964 znova zaustavila in oslabela. Gospodarska reforma je negativno vplivala na gospodarske tokove v Sloveniji, saj so bili poslovni rezultati slabši kot pred reformo (počasnejša rast družbenega proizvoda in industrijske proizvodnje, upadanje izvoza, osebnih dohodkov, zaposlenosti in podjetniške akumulacije itn.). Slovensko gospodarstvo je v letih 1965–1969 sicer doseglo nekoliko boljše rezultate, kot so jih v drugih republikah, kjer se je gospodarska stagnacija močnejše odrazila. To je treba pripisati boljši organiziranosti, tradiciji in poslovnosti pred reformo ter boljši strukturi slovenskega gospodarstva, ki je, zaradi močnega deleža predelovalne industrije že pred reformo precej občutilo delovanje trga in bilo zato manj privilegirano z instrumenti sistema in gospodarske politike. Toda kljub malenkostno ugodnejšim poslovnim rezultatom je bila v Sloveniji gospodarska rast vse do konca šestdesetih let približno taka, kot je bilo državno povprečje.

Nosilci najodgovornejših političnih in upravnih položajev, ki so bili v letih 1955–1970 v ospredju pri oblikovanju gospodarske podobe Slovenije

Viktor AVBELJ – podpredsednik (1955–1962) in predsednik (1962–1965) Izvršnega sveta LS LRS oziroma SRS, sekretar za ekonomsko področje v CK ZKS (1965–1967).

Aleksander dr. BAJT – član (1965) in predsednik (1966) Ekonomskega sveta Izvršnega sveta SRS.

Tone BOLE – član Izvršnega sveta LS LRS (1957–1962) in od leta 1957 tudi predsednik njegovega gospodarskega odbora, podpredsednik (1962 do 1967) in predsednik Gospodarske zbornice Jugoslavije.

Karmelo BUDIHNA – predsednik Gospodarske zbornice Slovenije (1962 do 1963).

Marko BULC – član Zveznega izvršnega sveta (1969–1971).

Rudi ČAČINOVIČ – član Izvršnega sveta LS LRS oziroma Skupščine SRS.

Marijan DERMASTIA – član Izvršnega sveta LS LRS.

Jože INGOLIČ – član Izvršnega sveta LS LRS, predsednik Glavne zadruţne zveze Slovenije (1956–1958), direktor zveznega Zavoda za gospodarsko planiranje (1962–1963), član oziroma sekretar za kmetijstvo in gozdarstvo v Izvršnem svetu LS LRS oziroma SRS in Zveznem izvršnem svetu (1958–1968).

Mirko JAMAR – pomočnik direktorja Zavoda za gospodarsko planiranje LRS (1956–1963), član in nekaj časa tudi predsednik gospodarskega odbora Izvršnega sveta Skupščine SRS (1965–1967), namestnik generalnega direktorja Ljubljanske banke (1969).

Riko JERMAN – član Izvršnega sveta LS LRS, predsednik Gospodarske zbornice Slovenije (1963–1965), direktor Splošne gospodarske banke SRS (1965–1967), republiški sekretar za finance (1967–1972).

Edvard KARDELJ – član sekretariata Izvršnega komiteja CK ZKJ (1952 do 1964), podpredsednik Zveznega izvršnega sveta (1953–1963), predsednik Skupščine SFRJ (1963–1967).

Niko KAVČIČ – direktor Komunalne banke Ljubljana (1955–1960), generalni direktor centrale NB v Ljubljani (1960–1963) in do 1965 Splošne gospodarske banke SRS, nato namestnik generalnega direktorja Jugobanke v Beogradu in predsednik Zdruţenja bank Slovenije, generalni direktor Kreditne banke in hranilnice Ljubljana (1969–1972).

- Stane KAVČIČ – sekretar Glavnega odbora SZDL Slovenije (1956–1958), predsednik Republiškega sveta Zveze sindikatov Slovenije (1958 do 1963), predsednik ideološke komisije CK ZKS (1963–1966), predsednik Izvršnega sveta Skupščine SRS (1967–1972).
- Viktor KOTNIK – namestnik in nato direktor Zavoda za gospodarsko planiranje LRS (1952–1958), republiški sekretar za industrijo in obrt (do 1962), predsednik odbora Izvršnega sveta Skupščine SRS za družbeni plan (do 1967).
- Boris KRAIGHER – predsednik Izvršnega sveta LS LRS (1953–1962), podpredsednik Zveznega izvršnega sveta in predsednik njegovega odbora za gospodarstvo (do 1967).
- Sergej KRAIGHER – direktor zveznega Zavoda za gospodarsko planiranje, predsednik Skupščine SRS (1967–1974).
- Franc LESKOŠEK – član Zveznega izvršnega sveta (1953–1958), nato podpredsednik Skupščine FLRJ (do 1963).
- Ivan MAČEK – član Zveznega izvršnega sveta in predsednik njegovega odbora za gospodarstvo (1953–1958), organizacijski sekretar CK ZKS (do 1963), predsednik Skupščine SRS (do 1967).
- Franc POPIT – član Izvršnega sveta LS LRS (1954–1956), sekretar za delo v Zveznem izvršnem svetu (1956–1957), predsednik Republiškega sveta Zveze sindikatov Slovenije (1963–1966), sekretar Izvršnega komiteja CK ZKS (do 1968).
- Mitja RIBIČIČ – član Izvršnega sveta LS LRS in predsednik odbora za notranjo politiko (1959–1963), od 1969 predsednik Zveznega izvršnega sveta.
- Janko SMOLE – od 1962 član, od 1963 podpredsednik in od 1965 predsednik Izvršnega sveta Skupščine SRS; od 1965 tudi predsednik ekonomskega sveta Izvršnega sveta Skupščine SRS.

Seznam uporabljenih virov in literature

I. VIRI

1. *Arhivi in arhivski fondi*

Arhiv Jugoslavije (AJ):

- Fond CK ZKJ
- Fond Privrednog odbora Saveznog izvršnog veća (signatura fonda 130)

Arhiv Republike Slovenije (ARS):

- Skupščina Slovenije (SS)
- Izvršni svet Ljudske skupščine LR in SR Slovenije (RIS)
- Vlada Republike Slovenije (VRS)
- Ministrstvo za finance (MF)
- Zavod za gospodarsko planiranje LRS (RZGP)
- Zavod SR Slovenije za družbeno planiranje
- Državni sekretariat za gospodarstvo
- Državni sekretariat za blagovni promet
- Sekretariat Izvršnega sveta za splošne gospodarske zadeve (RSSGZ)
- Splošna gospodarska banka SRS (SGB)
- Zveza poslovnih bank (ZPB)
- Centralni komite ZK Slovenije (CK ZKS)
- Socialistična zveza delovnega ljudstva Slovenije (SZDLS)

Banka Slovenije (BS):

- Direkcija za pravne zadeve
- Pravni oddelek

2. *Tiskani viri*

Stenografsko gradivo

Stenografski zapiski Ljudske skupščine LR Slovenije, tretji sklic, Seje od 1. januarja do 31. marca 1957, Ljubljana 1957.

- Sejni zapiski Ljudske skupščine LR Slovenije, četrti sklic, Seje od 1. maja do 31. oktobra 1959, Ljubljana 1959.
- Sejni zapiski Ljudske skupščine LR Slovenije, četrti sklic, Seje od 1. februarja do 30. aprila 1960, Ljubljana 1960.
- Sejni zapiski Ljudske skupščine LR Slovenije, četrti sklic, Seje od 1. maja do 30. septembra 1960, Ljubljana 1960.
- Sejni zapiski Ljudske skupščine LR Slovenije, četrti sklic, Seje od 1. oktobra 1960 do 28. februarja 1961, Ljubljana 1961.
- Sejni zapiski Ljudske skupščine LR Slovenije, četrti sklic, Seje od 1. februarja do 31. maja 1962, Ljubljana 1962.
- Sejni zapiski Ljudske skupščine LR Slovenije, četrti sklic, Seje od 1. junija do 9. oktobra 1962, Ljubljana 1962.
- Sejni zapiski Ljudske skupščine LR Slovenije, četrti sklic, Seje od 1. marca do 8. aprila 1963, Ljubljana 1963.
- Sejni zapiski Ljudske skupščine LR Slovenije, četrti sklic, Seje 9. aprila 1963 (ustavna razprava), Ljubljana 1963.
- VII. kongres Saveza komunista Jugoslavije, Ljubljana 22.–26. april 1958, stenografske beleške, Kultura, Beograd 1958.
- Četrti kongres Zveze komunistov Slovenije, Cankarjeva založba, Ljubljana 1958.
- IV. plenum CK ZKJ, Komunist, Ljubljana 1962.
- VIII. kongres ZKJ, stenografski zapis, III, Kultura, Beograd 1965.
- Tretji plenum CK ZKJ, ČZP Komunist, Ljubljana 1966.

Znanstvene izdaje virov

Od kapitalizma do kapitalizma, Izbrane zamisli o razvoju slovenskega gospodarstva v XX. stoletju, Cankarjeva založba, Ekonomska knjižnica, Ljubljana, 1997 (uredili: Neven Borak, Žarko Lazarević, Jože Prinčič).

3. Časopisi

- Ljudska pravica, 1954–1955.
Slovenski poročevalec, 1956–58.
Komunist, 1955.
Ekonomska politika, 1955–1964.
Gospodarski vestnik, 1956–1969.
Delo, 1959–1970.
Koledar Svobodne Slovenije, 1959.

4. Uradni listi

Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije, 1954–1963 (UL FLRJ).

Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije, 1963 do 1970 (UL SFRJ).

Uradni list Ljudske republike Slovenije, 1954–1963 (UL LRS).

Uradni list Socialistične republike Slovenije, 1963–1970 (UL SRS).

5. Statistično gradivo

Jugoslavija 1918–1988, statistični godišnjak, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1989.

Slovenija 1945–1957, Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana 1975.

II. LITERATURA

1. knjige

J. T. Bombelles, *Economic development of communist Yugoslavia (1947–1964)*, Stanford, California, 1968.

Družbeni in gospodarski razvoj SR Slovenije 1958–1962, Glavni odbor SZDL Slovenije, Ljubljana 1963.

Martin Ivanič: *Stavka v rudnikih Trbovlje-Hrastnik in Zagorje, Delavska enotnost*, Ljubljana 1986.

Boris Kraigher: *O reformi*, ČZP Komunist, Ljubljana 1967.

Vladimir Pertot: *Ekonomika mednarodne menjave Jugoslavije*, 1. knjiga, Zagreb 1971.

Jože Pirjevec: *Jugoslavija 1918–1992, Nastanek, razvoj ter razpad Karadorđevićeve in Titove Jugoslavije*, Lipa, Koper 1995.

Milentije Popović: *Društveno-ekonomski sistem (govori i članci)*, Kultura, Beograd 1964.

Jože Prinčič: *Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije 1945–1963*, Dolenjska založba, Novo mesto 1994.

Sabrina P. Ramet: *Nationalism and federalism in Yugoslavia 1962 do 1991*, second edition, Indiana University Press, 1992.

Božo Repe: *«Liberalizem» v Sloveniji*, Borec, št. 9–10, Ljubljana 1992.

Slovenska kronika XX. stoletja 1941–1995, Nova revija, Ljubljana 1996.

Svetozar Vukmanović-Tempo: Revolucija koja teče, Memoari, Globus, Zagreb 1982.

2. Razprave in članki

Neven Borak: Gospodarski razpad države Slovencev, Hrvatov in Srbov, Gospodarski vestnik, posebna izdaja, december 1997.

Božo Repe: Energokemični kombinat Velenje – primer socialističnega nepodjetništva, Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, Ljubljana 1994, št. 1.

Jože Prinčič: Slovenski razvojni načrti v drugi Jugoslaviji – od jugoslovanskega k slovenskemu gospodarstvu, Od kapitalizma do kapitalizma, Izbrane zamisli o razvoju slovenskega gospodarstva v XX. stoletju, Cankarjeva založba, Ekonomska knjižnica, Ljubljana 1997.

Jože Prinčič: Od kapitalske gradnje do gospodarske reforme, Gospodarski vestnik, posebna izdaja, december 1997.

Seznam uporabljenih kratic

- AJ – Arhiv Jugoslavije
- ARS – Arhiv Republike Slovenije
- BS – Banka Slovenije
- CK ZKS – Centralni komite Zveze komunistov Slovenije
- DE – Dislocirana enota
- ELES – Elektroenergetska skupnost Slovenije
- EP – Ekonomska politika
- FLRJ – Federativna ljudska republika Jugoslavija
- GZS – Gospodarska zbornica Slovenije
- HE – Hidroelektrarna
- IK – Izvršni komite
- JAT – Jugoslovanski aero transport
- JLA – Jugoslovanska ljudska armada
- JUGEL – Jugoslovanska elektrogospodarska skupnost
- JUGOBANKA – Jugoslovanska banka za zunanjo trgovino
- LP – Ljudska pravica
- LRS – Ljudska republika Slovenija
- LS – Ljudska skupščina
- OK – Okraj
- RIS – Republiški izvršni svet (Izvršni svet Ljudske skupščine LR Slovenije oziroma skupščine SR Slovenije)
- RK – Republiška konferenca
- SP – Slovenski poročevalec
- SRS – Socialistična republika Slovenija
- SS – Skupščina Slovenije
- SSGZ – Sekretariat Izvršnega sveta za splošne gospodarske zadeve
- SZDLS – Socialistična zveza delovnega ljudstva Slovenije
- TE – Termoelektrarna
- UL – Uradni list
- VRS – Vlada republike Slovenije
- ZGP – Zavod za gospodarsko planiranje LRS/SRS
- ZIS – Zvezni izvršni svet (Izvršni svet Ljudske skupščine FLRJ oziroma Skupščine SFRJ)
- ZKJ – Zveza komunistov Jugoslavije

Jože Prinčič
V ZAČARANEM KROGU
Slovensko gospodarstvo
od nove ekonomske politike
do velike reforme 1955–1970

Uredila
Neven Borak
Žarko Lazarević

Opremil
Matej Nemec

Izdala
Cankarjeva založba
Ljubljana 1999

Glavna urednica
Ksenija Dolinar

Za založbo
Jože Korinšek

Natisnila
Tiskarna Ljubljana, d.d., Ljubljana

Izšlo s pomočjo Ministrstva za znanost in tehnologijo
in Društva ekonomistov Slovenije

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije, št. 415-111/99,
z dne 16. 2. 1999, se od te knjige plačuje 5-odstotni davek
(po 13. t. tar. št. 3 Zakona o prometnem davku).